КИЄВОЗНАВЧІ ЧИТАННЯ:
ІСТОРИЧНІ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ

Збірник матеріалів
Міжнародної науково-практичної
конференції

присвяченої
200-річчю
від дня народження
Тараса Шевченка
та
250-річчю
від дня народження
Максима Берлинського

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Історичний факультет
Кафедра етнології та краєзнавства

Національна спілка краєзнавців України
Київська міська організація

КИЄВОЗНАВЧІ ЧИТАННЯ:
ІСТОРИЧНІ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ

Збірник матеріалів
Міжнародної науково-практичної конференції

присвяченої
200-річчю від дня народження Тараса Шевченка та
250-річчю від дня народження Максима Берлинського

Київ 2014

УДК 908 (477-25):39
ББК 26.89 (4 Укр):63,5
К-38

Рекомендовано до друку:
Вченою радою історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Протокол № 11 від 26 червня 2014 року)
Президією правління Національної спілки краєзнавців України
(Протокол № 3 від 7 липня 2014 року)

Рецензенти:
В. П. Коцур, доктор історичних наук, професор, академік НАПН України
Г. Д. Казьмирчук, доктор історичних наук, професор
М. Г. Щербак, доктор історичних наук, професор

Редакційна колегія:
О. П. Реєнт, доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України (голова)
В. П. Капелюшний, доктор історичних наук, професор (заст. голови)
О. П. Гончаров, кандидат історичних наук, доцент (відп. ред.)
Н. В. Терес, кандидат історичних наук, доцент

К-38 Києвознавчі читання: історичні та етнокультурні аспекти. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка та 250-річчю від дня народження Максима Берлинського (Київ, 27 березня 2014 р.) / Редкол.: О. П. Реєнт (голова), В. П. Капелюшний, О. П. Гончаров, Н. В. Терес. – К.: ПП «Фоліант», 2014. – 476 с.

Збірник містить доповіді та повідомлення учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Києвознавчі читання: історичні та етнокультурні аспекти», присвяченої 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка та 250-річчю від дня народження Максима Берлинського, яка відбулася 27 березня 2014 року в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Розрахований на викладачів вищих і середніх навчальних закладів, аспірантів, студентів, учнів, усіх, хто цікавиться історією Києва.

ISBN 978-966-95419-8-7

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2014
© Національна спілка краєзнавців України, 2014
© Колектив авторів, 2014

ОРГКОМІТЕТ

Міжнародної науково-практичної конференції «Києвознавчі читання: історичні та етнокультурні аспекти», присвяченої 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка та 250-річчю від дня народження Максима Берлинського

Реєнт Олександр Петрович – *співголова оргкомітету*, заступник директора з наукової роботи Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України, голова Національної спілки краєзнавців України

Колесник Віктор Федорович – *співголова оргкомітету*, декан історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України

Капелюшний Валерій Петрович – завідувач кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор історичних наук, професор

Матусяк Аґнєшка – завідувач відділу україністики Інституту філології Вроцлавського університету, доктор філології, професор (Польща)

Борисенко Мирослав Володимирович – професор кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор історичних наук

Гончаров Олександр Петрович – доцент кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, голова правління Київської міської організації Національної спілки краєзнавців України, кандидат історичних наук (*відповідальний секретар*)

Громова Наталія Олександрівна – доцент кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат історичних наук

Іваницька Лілія Василівна – доцент кафедри української історії та етнополітики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат історичних наук

Ігнатенко Ірина Василівна – доцент кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат історичних наук

Казакевич Геннадій Михайлович – доцент кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат історичних наук

Комаренко Олександр Юрійович – заступник декана історичного факультету з наукової роботи Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн, кандидат історичних наук

Конта Ростислав Михайлович – доцент кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат історичних наук

Кузіна Наталія Вікторівна – доцент кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат історичних наук

Лагунова Ольга Сергіївна – лаборант кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат історичних наук

Пилипенко Віктор Володимирович – доцент кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат історичних наук

Савченко Григорій Петрович – професор кафедри новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка, голова правління Київської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, кандидат історичних наук

Сорока Юрій Михайлович – професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор історичних наук, голова профбюро історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Терес Наталія Володимирівна – доцент кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, заступник голови правління Київської міської організації Національної спілки краєзнавців України, кандидат історичних наук (*відповідальний секретар*)

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Олександр Реєнт (м. Київ)

Проблеми києзнавства

Києзнавство є невід'ємною складовою краєзнавства і його слід розглядати, як писав у свій час відомий російський учений академік Дмитро Лихачов, як науку і діяльність (стаття «Краеведение как наука и как деятельность»). Воно посідає значне місце у розвитку українознавства, вивченні, збереженні і освоєнні культурно-історичної спадщини України. Між тим, багато проблем формування міста Києва та його історичного життя, культурних процесів, що тут відбувалися впродовж тисячоліть, залишаються недостатньо вивченими, а іноді й спотвореними. Ще чимало джерел чекають своїх дослідників, введення до наукового і суспільного обігу. На наш погляд, наукова історична база києзнавства потребує оновлення, зумовленого змінами політичних, культурних, духовних орієнтирів суспільства, що відбулися в незалежній Україні. Фундаментальне академічне видання «Історія Києва» у 3-х томах, 4-х книгах 1980-х років безнадійно застаріле. Останніми роками з'явилася величезна кількість ґрунтовних публікацій, присвячених різним сторінкам міського життя і написаних значними фахівцями. Об'єднавши їх знання і зусилля можна підготувати не тільки сучасну й достовірну «Історію Києва», а й «Енциклопедію Києва». Як приклад можна навести «Енциклопедію Львова» – перше в історії України енциклопедичне видання, головною темою якого є історія, культура, мистецтво, наука, релігійне й соціально-економічне життя Львова. Вийшло вже 4 її томи. Інтернетресурси києзнавства достатньо масштабні, але вони не всеохоплюючі, іноді навіть суб'єктивні та тенденційні, не підперті документальними джерелами.

Ще одне завдання, яке потребує свого вирішення – збереження культурного середовища міста Києва. Без нього неможливо виховати любов до рідної країни і малої батьківщини, духовний зв'язок з ними, моральність. Поняття «культурне

середовище» охоплює всю сукупність властивих певному суспільству культурних цінностей, звичаїв і звичок. Ми зупинимося на таких його складових як нерухомі й рухомі пам'ятки.

Проблеми охорони і раціонального використання історико-культурного надбання постійно хвилюють громадськість України. Якщо радянська система відрізнялася диктатом політики в сфері культури, монополією на культурну діяльність, то тепер спостерігається інша ситуація, коли пам'ятки спотворюються і руйнуються владою, котра нехтує протестами громадськості. Сучасні відтворення об'єктів культурної спадщини не можуть замінити автентичну пам'ятку, яка була учасником або свідком історичних подій. Нова будівля, навіть відновлена за первісним проектом, не має історичної цінності. Поява на старовинних будинках численних сучасних архітектурних елементів (мансарди, балкони, вікна, двері, облицьовані каменем фасади) стала звичайним явищем. Тільки в місті Києві зникло за останні два десятиріччя понад 130 пам'яток. І це відбувається незважаючи на те, що у цей час було видано дві частини тому «Київ» Зводу пам'яток історії та культури України – наукового реєстру нерухомих пам'яток культури столиці України. Частина Ш книги 1 тому «Київ», ухвалена до видання ще у грудні 2008 р., досі не побачила світ. Тільки завдяки розміщенню її електронної версії на сайті Інституту історії України НАН України ці матеріали стали доступні широкому загалу. Книгу 2 тому «Київ», присвячену міським кладовищам, планується завершити каталогом знищених пам'яток.

Враховуючи величезну кількість об'єктів культурної спадщини в Києві, достойна уваги ініціатива утворення муніципальної структури, яка б регулярно перевіряла стан пам'яток архітектури і мала право подавати документи на покарання орендарів, які спотворюють історичні екстер'єри та інтер'єри будівлі. Такі структури діють, зокрема, у Лондоні. Вони кожного року перевіряють відповідність пам'ятки її обліковим даним.

Для розкриття інформаційного потенціалу пам'яток, їх історичної цінності недостатньо охоронних та меморіальних дощок. Є приклади, коли в таких спорудах влаштовуються «міні-експозиції», доступні кожному мешканцю, працівнику або відвідувачу. Вони розповідають про «біографію» будинку. Ще один цікавий приклад – стаття Антоніни Мовчун в одному з останніх номерів журналу «Краєзнавство» (20013. – № 3, с. 91-95), в якій розповідається про створення у приміщенні ректорату Київського університету імені Бориса Грінченка музейної експозиції «Історія архітектурної пам'ятки на Бульварно-Кудрявській 18/2» (нині вул. Воровського, 18/2). Можливо навіть при укладанні охоронних угод на подібні будинки зобов'язувати їх власника створювати такі експозиції.

І ще одне – стан вивчення, охорони й популяризації пам'яток міських кладовищ. Дивно, хоч і зрозуміло, чому Байковий цвинтар досі не оголошений заповідником, причому національного значення. Адже тут поховані тисячі й тисячі відомих діячів. Досі не складено реєстру історичних поховань на ньому, не кажучи вже про пам'ятки мистецтва та архітектури. Міська влада фактично не фінансує роботу з підготовки книги 2 тому «Київ» Зводу пам'яток історії та культури України, хоч це і передбачено Указом Президента України.

На тлі широких сучасних перетворень безвідповідальним за майбутнє виглядає ставлення влади до київських музеїв та тих безцінних колекцій рухомих пам'яток, які вони зберігають. Досить сказати що за радянських часів у столиці країни були побудовані лише два спеціальних музейних приміщення – для Київського музею В. Леніна (тепер це Український дім на Європейській площі) та Музею історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. Всі інші музеї, за винятком Національного художнього і Педагогічного, розміщені в пристосованих приміщеннях. Це означає, що вони не мають можливості забезпечити належний рівень зберігання культурних цінностей (темпера-

турно-вологісний режим тощо). Фахової реставрації потребують сотні тисяч музейних предметів. Фонди більшості музейних установ недоступні для вивчення стороннім дослідникам, електронних і опублікованих каталогів обмаль. Перелік проблем можна продовжувати і продовжувати.

Але чи не найбільша втрата сучасної київської культури – фактичне знищення Музею історії міста Києва, про створення якого мріяли ще М. Біляшівський, Д. Щербаківський та багато інших діячів. Згадаємо, що в 1912 р. у Міському музеї навіть було відкрито експозицію відділу «Старий Київ», який мав перерости в окремий музей. Наприкінці 1920-х рр. виданий український історик, голова Історичної секції ВУАН, академік М. Грушевський, обґрунтовуючи необхідність створення джерелознавчого центру з вивчення історії стародавньої столиці України, яким він вбачав музей міста, писав: «Київ – культурний і історичний центр світового значення, більш ніж який інший на цілій українській землі… А монументальна і побутова історія Києва як великого культурного огнища, що певними часами кидав проміння людського розуму, творчого генія, організаційної ініціативи на великі простори Східної Європи – організовував, творив, підіймав людські маси, – вона розпорошується, никне, перетворюється в порожні слова, не підперта ілюстрацією реальних пам'яток – свідків цього життя і творчості».

Ми не будемо зупинятися на таких проблемних питаннях києвознавства як міські традиції, свята, обряди, реліквії, про більшість яких сьогодні знають хіба що фахівці. Сліпота до культурних цінностей, глухота по відношенню до минулого може призвести до втрати самоідентичності та засилля т.зв. масової (штучної) культури.

Олександр Комаренко,Олександр Гончаров,
Наталія Терес (м. Київ)

Внесок вчених історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка у розвиток києвознавства на сучасному етапі

Дослідження історії Києва завжди займали чільне місце на історичному факультеті Київського національного університету. Викладачами факультету, членами Національної Спілки краєзнавців України підготовлені наукові статті, книги, довідники, навчально-методичні посібники, в яких відображені різні аспекти історії Києва, Київського університету, його структурних підрозділів, про життя та науково-педагогічну діяльність відомих вчених. Плідно працюють у цьому напрямку член-кореспондент НАН України В.Ф. Колесник, професори І.Н. Войцехівська, Г.Д. Казьмирчук, А.П. Коцур, І.К. Патриляк, В.І. Ульяновський, доценти О.П. Гончаров, Л.В. Іваницька, В.А. Короткий, В.В. Пилипенко, Н.В. Терес та інші.

Вагомим напрямком києвознавчих досліджень є тема історії Київського університету, у розробці якої бере участь значна кількість викладачів і співробітників. Протягом останніх років авторський колектив працює над створенням «Історії Київського університету» (керівник – чл.-кор. НАН України, проф. В.Ф. Колесник). За цей період науковцями опрацьовані унікальні джерела та архівні матеріали, сформована суттєва фактографічна та статистична база. Матеріали підготовлені до друку, видання очікується до 180-річчя від заснування Київського університету.

Значним доробком стала підготовка колективом упорядників «Енциклопедії Київського університету» (доц. Л.В. Іваницька, проф. І.К. Патриляк, доц. А.О. Руккас, доц. Н.В. Терес

та ін.), яка представлена в електронній версії на сайті Київського університету [7]. В «Енциклопедії» вміщено сотні статей з історії університету XIX-XXI століть, нариси з історії розвитку факультетів, наукових лабораторій, музеїв та інших структурних підрозділів. Важливим доробком є біографічні матеріали про життя та головні наукові здобутки професорсько-викладацького складу, наукових співробітників та працівників університету.

Багато років дослідженню історії Київського університету присвятили проф. В.І. Ульяновський і доц. В.І. Короткий, в працях яких введено в обіг унікальні документи, спогади та інші джерела з історії університету, розкрито маловідомі сторінки функціонування навчального закладу та життя і праці професорсько-викладацького складу в буремні роки Української революції [1]. У 2010 р. здійснене репринтне відтворення праці В. Шульгіна «История университета Св. Владимира» (1860 р.), серед упорядників якого – доцент історичного факультету В.А. Короткий [36].

Поступово зростає увага до таких тем, як історія факультетів та інших підрозділів університету. У 2003 р. науковцями історичного факультету (доценти О.П. Гончаров, В.В. Пилипенко, К.О. Третяк) здійснене художньо-довідкове видання про Оздоровчо-спортивний комплекс КНУ імені Тараса Шевченка [22]. У 2004 р. за редакцією проф. Г.Д. Казьмирчука вийшла праця «Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення», де найбільш повно представлений доробок науковців, новітні напрямки наукової діяльності кафедр та підрозділів [8]. Підготовка такого типу видань має набути системного характеру, щоб оперативно фіксувати важливі напрацювання та здобутки викладачів факультету на певних відрізках часу. Результатом співпраці авторського колективу істориків та юристів стало видання з історії юридичного факультету 1834-1920 років [4].

Важливим доробком вчених історичного факультету є підготовка біографічних праць про видатних учених Київського університету. Життю та творчості першого ректора Університету М. Максимовича присвячені публікації доц. В.І. Короткого [11; 19; 20]. Він також є упорядником праці про почесних членів і докторів Університету, у якій висвітлюється становлення і розвиток європейської традиції почесного членства й докторства [26]. В.І. Короткий є також упорядником біобібліографічного довідника про життєвий шлях, науково-педагогічну і адміністративну діяльність ректорів Київського національного університету імені Тараса від часу його відкриття до 2006 року [27].

Проф. І.Н. Войцехівська системно працює над створенням біографічних праць про видатних істориків факультету, чому присвячене її дослідження з питань історичного джерелознавства у творчості В.С. Іконнікова [2] та монографія до 100-річчя від дня народження проф. В. Стрельського [3]. Життя та творчий шлях видатного українського історика В. Антоновича представлений у праці В. Короткого та В. Ульяновського [28]. Видання всебічно репрезентує наукову спадщину вченого, розкриває його діяльність як педагога, громадсько-політичного діяча, містить унікальні архівні матеріали, спомини, листи, щоденники та фотографії з родинного архіву Антоновичів.

Важливим напрямком досліджень викладачів історичного факультету (доц. Короткий В.І.) є життєвий шлях, творча та епістолярна спадщина М. Драгоманова. Вийшла друком низка біографічних праць, систематизована бібліографія та опрацьовано листування вченого [17; 18]. У співпраці з викладачами юридичного факультету КНУ імені Тараса Шевченка доц. В.І. Короткий і проф. В.І. Ульяновський здійснили оригінальне видання з історії Магдебурзького права [12]. Низку праць видано в рамках серії «Пам'ятки правничої думки Київського університету», серед упорядників яких є В.І. Короткий [24; 25].

Проф. В. Ульяновський є автором низки ґрунтовних досліджень з історії церкви: «Історія Церкви та релігійної думки в Україні (Середина 15 – кінець 16 ст.)» та «Церква в Українській державі 1917-1920 рр.» , що з'явились друком в середині 90-х років минулого століття. Продовженням цієї тематики стали книги, які вийшли на початку нинішнього століття і стосуються історії київських монастирів: Кирилівської обителі впродовж XII-XVIII ст. [16], Видубицького монастиря [34], бібліотеки Михайлівського Золотоверхого монастиря [33], церковних ієрархів [35]. В. Ульяновський є також упорядником, автором ґрунтовних передмов та коментарів ряду києвознавчих праць [32, 15].

Історії створення дипломатичних установ у Києві під час Української революції 1917-1921 рр. присвячене українське видання мемуарів фінського посла в Україні впродовж 1918-1919 рр. Г. Гуммеруса [5]. Спогади дипломата вперше видані у 1931 р. шведською та фінською мовами у Гельсінкі і через багато років потому стали доступні українському читачеві завдяки співпраці доц. В. Пилипенка і науковця з Фінляндії проф. Й. Ремі.

Історія розвитку освіти у Києві XIX – початку XX ст. досліджена у низці монографій. Зокрема проф. А.П. Коцур і О.В. Гордійчук розкрили маловідомі сторінки діяльності Київського товариства грамотності у 1825-1908 рр. та його ролі у національно-культурному житті українців [14]. У книзі проф. А.П. Коцура і В.В. Вірченко, присвяченій жіночим навчальним закладам Києва (1861-1920 рр.), проаналізовано особливості організації навчально-виховного процесу в початкових, середніх та вищих жіночих навчальних закладах міста; розкрито рівень їх матеріально-технічного, кадрового та методичного забезпечення; визначено соціальний, релігійний склад їх вихованок, узагальнена існуюча на той час модель системи жіночої освіти в Україні [13].

Нещодавно київщинознавство поповнилося оригінальною науковою працею доктора історичних наук М.Г. Казьмирчук, у якій комплексно вивчено соціально-економічну систему Київської губернії 1861-1917 рр., розкрито механізми і основні напрямки економічної активності, показано матеріальне становище та життєвий рівень населення губернії [10].

Важливе значення для вдосконалення викладання та вивчення києвознавства має підготовка відповідних посібників, довідників та методичних матеріалів. Розвитку знань про історію містобудування та архітектури, можливості їхнього застосування у пам'яткоохоронній діяльності та в екскурсійній справі сприяє видання доц. К.О. Третяком у 1998 та 2004 рр. довідників про зруйновані і втрачені пам'ятки столиці України [30; 31], які стали вагомим доробком у дослідженні історичної долі пам'яток Києва, а також проблем охорони та збереження історико-культурної спадщини.

У 2006 р. вийшов друком посібник «Історія Києва від княжої доби до сучасності. Збірник документів і матеріалів» (2006), де вперше мовою документів була представлена історія Києва впродовж століть, висвітлено питання зміни територіально-адміністративного устрою, розширення меж міста, його роль як столиці на різних історичних етапах, розвиток культури та освіти, особливості побутового життя киян. Творчим колективом проведена велика робота із систематизації джерельної бази з історії Києва, багато документів вперше перекладено українською мовою [9]. Ця тематика є надзвичайно важливою для популяризації знань з історії Києва, тому має всі перспективи для продовження.

Знайомству з біографіями та науковим і творчим шляхом видатних киян сприяє видання збірника «Діячі науки і культури України: нариси життя та діяльності» [6].

Новим посібником для викладання та вивчення історії Київського університету є праця проф. І.К. Патриляка, доц. М.А. Боровика та доц. О.В. Ляпіної [23]. Набуває поширення

практика видання методичних матеріалів до спеціальних курсів з історії Київського університету, наприклад, розробка доц. О.О. Сморжевської та доц. Г.С. Черевичного «Київський університет – центр вищої освіти та наукових досліджень (середина 1950-х – 1960-ті рр.)» [29].

Проблемі найменування та перейменування вулиць і площ Києва присвячений довідник, підготовлений викладачами кафедри української історії та етнополітики [21]. Це видання стало результатом співпраці між історичним факультетом та департаментом внутрішньої політики КМДА і має велике значення для поширення знань серед киян про специфіку формування топонімічної політики в радянський час.

Здійснений нами короткий огляд дозволяє зробити висновок про значний доробок фахівців історичного факультету з дослідження проблем історії Києва, історії Київського університету, аналізу та систематизації документальної бази києвознавства, створення різнопланової науково-методичної літератури. Це є важливим фундаментом для вдосконалення сучасних та розробки нових навчальних курсів з проблем історії та культури Києва, історії Київського університету, спецкурсів краєзнавчого та екскурсознавчого спрямування. Нові перспективи розвитку києвознавства пов'язані із діяльністю Київської міської організації Національної спілки краєзнавців України, яка об'єднала потужний науковий потенціал дослідників історії Києва.

Література

1. Alma Mater. Університет Св. Володимира напередодні та в добу Української революції 1917-1920. Матеріали, документи, спогади: У 3-х кн. (Упоряд: В.А. Короткий, В.І. Ульяновський). – К.: Прайм, 2000-2001. Кн.1: Університет Св. Володимира між двома революціями. – К.: Прайм, 2000. – 697 с.; Кн. 2: Університет Св. Володимира за доби Української Центральної Ради та Гетьманату Павла Скоропадського. – К.: Прайм, 2001. – 697 с.

2. Войцехівська І.Н. Академік Володимир Іконніков: Життєпис та бібліографія / Український держ. НДІ архівної справи та документознавства, Історичне товариство Нетосра-літописця. – К.: [б.в.], 1998.– 130 с. – (Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки, вип.2).

3. Войцехівська І.Н. Професор В'ячеслав Стрельський (до 100-річчя від дня народження): монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 207 с.

4. Гриценко І.С., Короткий В.А. Юридичний факультет Університету Святого Володимира 1834-1920. – К.: Либідь, 2009. – 256 с.

5. Гуммерус Ґ. Україна в переломні часи. Шість місяців на чолі посольства у Києві /Переклад В. Пилипенка, Й.Ремі. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 188 с.

6. Діячі науки і культури України: нариси життя та діяльності / О.В. Даниленко, Л.В. Іваницька, В.Ф. Колесник та ін. / За заг. ред. А.П. Коцура, В.П. Коцура, Н.В. Терес. – Київ–Чернівці: Книги – ХХІ, 2010. – 688 с.

7. Енциклопедія Київського національного університету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eu.univ.kiev.ua/

8. Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення (1834-2004 рр.) / Під ред. Г.Д. Казьмирчука . – К., 2004. – 356 с.

9. Історія Києва від княжої доби до сучасності. Збірник документів і матеріалів. /За ред. В.Ф. Колесника, А.П. Коцура, Н.В. Терес. – К. – Чернівці: Книги-ХХІ, 2006. – 1099 с.

10. Казьмирчук М.Г. Соціально-економічний розвиток Київської губернії (1861-1917 рр.) – К.: Логос, 2011. – 108 с.

11. Короткий В., Біленький С. Михайло Максимович та освітні практики на Правобережній Україні в першій половині XIX століття. – К.: ВПЦ «Київський університет», 1999. – 388 с.

12. Корпус Магдебурзьких грамот українським містам: два проекти видань 20-40-х років 20 століття. (Упорядники і автори: Андрейцев В.І., Ульяновський В.І., Короткий В.А). – К., 2000.

13. Коцур А.П., Вірченко В.В. Жіночі навчальні заклади у місті Києві (1861-1920 рр.). – К.: Книги-ХХІ, 2008. – 242 с.

14. Коцур А.П., Гордійчук О.В. Становлення та діяльність Київського товариства грамотності (1882-1908 рр.). – К.: ФОП Корзун Д.Ю., 2011. – 196 с.

15. Кузьмин Е. М. «Киев, которого не знают» / Сост., ст. и коммент. В. Ульяновского. – К.: Лыбидь, 2014. – 368 с.

16. Марголіна І., Ульяновський В. Київська обитель Святого Кирила. – К.: Либідь, 2005. – 352 с.

17. Михайло Драгоманов. Автожиттєпис / Уклали І.С. Гриценко, В.А. Короткий, М.В. Томенко. – К.: Либідь, 2009. – 444 с.

18. Михайло Драгоманов. Бібліографія (1861-2011) / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Наук. б-ка ім. М. Максимовича; упоряд.: М.О. Мороз, В.А. Короткий (кер. авт. кол.), І.І. Тіщенко, І.С. Гриценко, С.І. Білокінь. – Дрогобич: Коло, 2011. – 740 с.

19. Михайло Максимович. Листи. / Упоряд. і вступ. стаття В. Короткого. – К.: Либідь, 2004. – 312 с.

20. Михайло Максимович. У пошуках омріяної України. Вибрані українознавчі твори / Упоряд. і вступ. стаття В. Короткого. – К.: Либідь, 2003. – 360 с.

21. Назви вулиць Києва в конфлікті ідеологій: Навчально-методичний довідник / Автори: Коцур В.П., Іваницька Л.В., Казьмирчук М.Г., Могильний Л.П., Терес Н.В., Пшеничний Т.Ю. – К., 2009. – 48 с.

22. Оздоровчо-спортивний комплекс Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 40 років у Криму. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2003. – 92 с.

23. Патриляк І.К., Боровик М.А. Ляпіна О.В. Нариси з історії Київського університету. Навч. посібник. – К., 2009. – 140 с.

24. Петражицький Л.Й. Вибрані праці: у 2 кн. / Л.Й. Петражицький; за ред. І.С. Гриценка; редкол.: П.П. Андрушко [та ін.]; [уклад. І.С. Гриценко, В.А. Короткий]. – К.: Либідь, 2011. – (Пам'ятки правничої думки Київського університету). – Кн.1. – XXXI, 412, [4] с. – Кн.2. – 543, [1] с.

25. Поліцейське право в Університеті Святого Володимира: у 2 кн. Кн. / уклад. І.С. Гриценко, В.А. Короткий; за заг. ред. І.С. Гриценка. – К.: Либідь, 2010. – (Пам'ятки правничої думки Київського університету). – Кн. 1. – 414 с. – Кн. 2. – 464 с.

26. Почесні члени і доктори Університету Св. Володимира / Упор. і вст. ст. В.А. Короткого, Т.В. Табенської, Ю.В. Цимбала. – К.: Либідь, 2005. – 328 с.

27. Ректори Київського університету. 1834 – 2006 / В.В. Скопенко, В.А. Короткий, Т.В. Табенська та ін. – К.: Либідь, 2006. – 336 с.

28. Син України: Володимир Боніфатійович Антонович / Упорядники: В. Короткий, В.Ульяновський. – К.: Заповіт, 1997. – Кн.1-2.

29. Сморжевська О.О., Черевичний Г.С. Київський університет – центр вищої освіти та наукових досліджень (середина 1950-х – 1960-ті рр.). Матеріали та методичні рекомендації до вивчення спеціального курсу «Історія освіти в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст.» для студентів 2 курсу магістратури історичного факультету денної форми навчання / Авт.-упоряд.: Сморжевська О.О., Черевичний Г.С. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2011. – 72 с.

30. Третяк К.О. Втрачені споруди та пам'ятники Києва: Довідник. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 248 с.

31. Третяк К.О. Київ: Путівник по зруйнованому місту. – К.: Редакційно-видавничий центр «Київський університет», 1998. – 159 с.

32. Тулуб О.О. Київ та його давня давнина у творах народних. – К., 2011. – 242 с.

33. Ульяновський В., Кошіль О. Старожитня бібліотека Михайлівського Золотоверхого монастиря. Спроба реконструкції кириличної збірки. – К.: НКПІКЗ, «Фенікс», 2008. – 192 с.

34. Ульяновский В. Выдубицкий чуда Архангела Михаила монастырь: История в лицах, памятниках архитектуры и церковного искусства. – К.: Издательский дом «Музей Шереметьевых», 2009. – 624 с.

35. Ульяновський В. Митрополит Київський Спиридон. Образ крізь епоху, епоха крізь образ. – К.: Либідь, 2004. – 374 с.

36. Шульгин В. История университета Св. Владимира / Сост. В. Короткий. – Репринтное изд. – К.: Лыбидь, 2010. – 230 с.

Олександр Гончаров (м. Київ)

Діяльність Київської міської організації Національної спілки краєзнавців України в галузі києвознавства (2008-2013 рр.)

Формування Київської міської організації Національної спілки краєзнавців України (КМО НСКУ) розпочалося з 2008 року, коли Спілка отримала статус національної. Вже тоді було створено ряд осередків, в тому числі й на історичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка. У 2010 р. на факультеті відбулася Установча конференція КМО НСКУ. Нині організація налічує понад 150 осіб і має значні резерви свого зростання, оскільки в столиці активно працює багато краєзнавців. Разом з тим слід вказати на певну специфіку організації, яка полягає в тому, що далеко не всі її члени досліджують києвознавчу тематику, багато з них вивчають інші регіони України, але стоять на обліку в міській організації, оскільки проживають у Києві. Попри це та нетривалий час діяльності, організація все ж накопичила певний досвід роботи в галузі організації та підтримки києвознавчих студій.

Так, у сфері ***видавничої діяльності*** з ініціативи міської організації були підготовлені і видані Національною спілкою краєзнавців України матеріали Установчої конференції [1], праця науковця 20-30-х років минулого століття О. Тулуба [2], яку він не зміг видати у свій час. Значну частину тиражу книг було передано Публічній бібліотеці імені Лесі Українки м. Києва для районних бібліотек столиці. Під грифом Київської міської організації та Спілки вийшла низка монографій [3]. Загалом за минулі роки членами організації видано понад 40 окремих видань лише з історії Києва (книги, навчальні посібники). Окрім цього, в наших первинних осередках підготовлено низку ко-

лективних праць, котрі, на жаль, залишаються не виданими за відсутністю коштів.

Важливою формою наукової роботи є ***організація та участь у наукових конференціях, «круглих столах»***. В цьому плані з ініціативи нашої організації в стінах Центру позашкільної роботи Святошинського району м. Києва проведено три «круглі столи» з проблем києвознавства (у 2010, 2011, 2012 рр.) [4]. У грудні минулого року планувався і був підготовлений «круглий стіл» під егідою Спілки, проте не відбувся у зв'язку зі складною суспільно-політичною ситуацією у столиці. Результом обговорення питань києвознавства на цих круглих столах було ухвалення конкретних пропозицій щодо покращення краєзнавчої роботи в столиці, заплановано низку києвознавчих проектів.

Члени організації беруть активну участь у києвознавчих заходах, які відбуваються в столиці, наприклад: у роботі Всеукраїнської науково-практичної конференції *«Київ у соціокультурному просторі XIX-XXI століть: національний та європейський контекст»*, яка щорічно проводиться в стінах Київського університету імені Бориса Грінченка; у роботі «круглих столів» з проблем столичної топонімії, які проводяться в Інституті журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка та ін. Слід зазначити, що низку києвознавчих заходів у Києві було здійснено також Київською обласною організацією Спілки.

Активно працюють над києвознавчою проблематикою наші осередки в установах та закладах, зокрема, в ***Інституті Історії України НАН України***, на історичному факультеті ***Київського національного університету імені Тараса Шевченка***. Так, викладачами факультету видана значна кількість наукових статей та книг, навчальних посібників, довідників, в яких відображені різноманітні аспекти історії Києва, історія структурних підрозділів та діяльність видатних учених універ-

ситету. Зазначу, що більшість києвознавчих праць написані викладачами – членами Спілки краєзнавців, яких на факультеті близько 40 осіб (це члени Київської міської і Київської обласної організацій).

На базі кафедри української історії та етнополітики університету діє ***Голосіївський осередок***. Його члени досліджують історію перейменувань вулиць Києва, беруть активну участь у підготовці відповідних праць, зокрема підготували навчально-методичний довідник «Назви вулиць Києва в конфлікті ідеологій» (2009). Голова осередку доцент Наталія Терес є членом комісії КМДА з найменувань та пам'ятних знаків.

Викладачі – члени краєзнавчих осередків в ***Інституті туризму Федерації профспілок України*** та ***Київському університеті туризму, економіки і права*** проводять значну роботу з розробки екскурсій по Києву, підготовки та підвищення кваліфікації екскурсоводів тощо. З ініціативи членів краєзнавчого осередку КМО НСКУ в ***Київському національному економічному університеті імені Вадима Гетьмана*** започаткований Всеукраїнський конкурс студентських наукових робіт «Мальовнича Україна – туристичний край».

Велику туристсько-краєзнавчу роботу з молоддю здійснює краєзнавчий осередок ***Міжнародного центру дитячо-юнацького туризму м. Києва (МЦДЮТ)***, зокрема, в рамках міської туристсько-краєзнавчої акції учнівської молоді «Пізнай свій край – пізнай себе», міського краєзнавчого конкурсу «Історії живі сліди» тощо. З МЦДЮТ Київська міська організація НСКУ тісно співпрацює в рамках угоди про співробітництво.

Значну краєзнавчу роботу проводить також ***Святошинський осередок Спілки***, який працює на базі районного Центру позашкільної роботи. Там, зокрема, існує поки що єдиний у столиці музей історії району. Місцеві краєзнавці та науковці підготували оригінальну працю – «Про землю і про людей

святошинських» (2008). Низку власних києзнавчих праць видав голова осередку Сергій Вакулишин. За поданням осередку міська організація направила офіційні листи на адресу КМДА з пропозицією перейменувати 11 вулиць Святошинського району. Направлялись також листи на захист пам'яток, зокрема «Володимирської гірки». Проблеми топоніміки, захисту культурної спадщини актуальні, тому цю роботу організація буде продовжувати й розширювати.

Значна увага організації приділяється ***освітянському краєзнавству***. Так, Київська міська організація Спілки бере активну участь в організації історико-краєзнавчої практики для студентів 4 курсу історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. За нашим посередництвом Київський національний університет мені Тараса Шевченка уклав угоди на проходження практики з низкою установ і організацій, передусім з тими, в яких Київська міська організація Спілки краєзнавців має осередки. В цих установах студенти-практиканти досліджують києзнавчу тематику і по закінченню практики захищають результати роботи на києзнавчих читаннях, проведення яких рекомендував один із пленумів Правління КМО НСКУ [5]. Слід зазначити, що проведення студентських києзнавчих читань наштовхнуло на думку започаткувати й науково-практичну конференцію «Києзнавчі читання: історичні та етнокультурні аспекти».

Членами організації проводилися різноманітні ***культурно-масові заходи.*** Зокрема, слід відзначити діяльність почесного краєзнавця України і колекціонера Віктора Киркевича. Він допомагає створювати музеї, брав участь у понад 50 виставках у містах України, в тому числі і в Києві, за кордоном, організував близько 20-ти персональних виставок. Окрім цього, В. Киркевич є автором низки науково-популярних праць з історії Києва.

Звичайно, Київська міська організація НСКУ, як і будь-яка інша, що працює на громадських засадах, є обмеженою в коштах, тому намагається здійснювати заходи, які не потребують значних затрат, проте є важливими для розвитку краєзнавчого руху. На нашу думку, подальшому розвитку києзнавства могло б сприяти здійснення ряду важливих заходів.

1. Започаткувати видання науково-популярного києзнавчого журналу. Здійснити це не просто, проте зацікавленість нашою конференцією й іншими подібними заходами, напрацьовані зв'язки з багатьма установами і організаціями краєзнавчого напряму свідчать і про потребу, і про можливість здійснення спільними зусиллями видання науково-популярного, методичного характеру, яке було б корисне і для науковця, і для викладача, вчителя, краєзнавця, студента та учня.

2. За прикладом деяких регіональних організацій Національної спілки краєзнавців України варто було б у столиці започаткувати києзнавчу премію, якою щорічно нагороджувати тих києзнавців, які зробили найсуттєвіший внесок у розвиток цієї галузі. Така премія могла б носити ім'я Максима Берлинського – історика Києва, якому в цьому році виповнюється 250 років від дня народження. Ознайомлення з літературою, яка стосується життя та діяльності цієї людини, засвідчує, що попри певні методологічні недоліки, які властиві працям М. Берлинського та й загалом тогочасній історіографії, науковці все ж високо оцінюють його науковий доробок.

3. Вважаємо за необхідне до ювілею видати біобібліографічний покажчик праць М. Берлинського, частина яких розпорошена по різних, в тому числі й раритетних, виданнях.

Таким чином, Київська міська організація Національної спілки краєзнавців України робить важливі кроки щодо організаційної та науково-методичної підтримки києзнавства, сприяє його популяризації серед громадськості столиці.

Література

1. Установча конференція Київської міської організації національної спілки краєзнавців України: матеріали та док. (26 лютого 2010 року). Нац. спілка краєзнавців України, Київ. міськ. орг.; упоряд.: О. Гончаров [та ін.]. – К.: ТОВ Вид-во «Телесик», 2011. – 66 с.: іл.

2. Тулуб О.О. Київ та його давня давнина у творах народних. – К.: Унісерв, 2011. – 242 с. – Бібліогр. С. 237-240.

3. Коцур А.П., Гордійчук О.В. Становлення та діяльність Київського товариства грамотності (1882-1908 рр.). – К.: ФОП Корзун Д.Ю., 2011. – 196 с. та ін.

4. Гончаров О. «Круглі столи» з проблем києвознавства // Краєзнавство. Науковий журнал. – 2012.– № 1. – С. 160-162.

5. Гончаров О. Історико-краєзнавча практика студентів Київського національного університету імені Тараса Шевченка – 2013 // Краєзнавство. Науковий журнал. – 2013. – № 2. – С. 213-220.

Іван Патриляк (м. Київ)

Тарас Шевченко і Київський університет

Від 1939 року Київський університет носить ім'я Тараса Григоровича і для нашого вуха слова «Шевченко» та «університет» легко вписуються до одного асоціативного ряду, проте необхідно пам'ятати, що великий геній пройшов свій страдницький шлях до університету, шлях довжиною в століття.

1838 р. – 24-х річного Т. Шевченка викуповують із кріпацтва і він розпочинає своє семирічне навчання в петербурзькій Академії малярства під керівництвом видатного живописця Карла Брюллова, як вільний слухач [1].

В Академії існувала традиція – старшокурсники їздили до Риму для продовження навчання і підвищення своєї кваліфікації. Тарас також загорівся цією ідеєю. Для поїздки і життя в

Римі треба було чимало коштів. Академія рідко кому надавала фінансування для поїздки, більшість майбутніх художників відправлялися до Вічного міста своїм коштом. Молодий Шевченко постає перед необхідністю за короткий час заробити і відкласти достатньо грошей для тривалого закордонного відрядження.

Після виходу в світ у 1840 р. його «Кобзаря» і написання в 1841 р. «Гайдамаків» Тарас стає доволі популярним і модним поетом в середовищі українського дворянства та інтелігенції [2]. Користуючись цим він продає право на видання своїх поетичних творів петербурзькому видавцеві Лисенкову, а одночасно задумує реалізувати комерційний мистецький проект «Живописна Україна» [3], який мав би, за розрахунками митця, принести йому частину коштів для римської подорожі.

11 травня 1843 р. Тарас Григорович отримав чотиримісячну відпустку в академії для поїздки в Україну з метою підготувати «замальовки» для майбутнього альбому. Одночасно в Україні Шевченко планував писати портрети на замовлення з метою заробити гроші.

19 травня Тарас Григорович, разом з письменником Є. Гребінкою, який у той час занедужав і їхав підлікуватися до батьківського маєтку на Полтавщину, вирушили зі столиці імперії на Батьківщину.

Наприкінці травня 1843 р. Т. Шевченко прибув на Чернігівщину й зупинився у с. Качанівці Борзнянського повіту в маєтку відомого поміщика-мецената Григорія Тарновського, якому привіз виготовлену на його замовлення картину «Катерина». На Чернігівщині художник-поет відвідує цілу низку маєтків українських дворян, знайомиться з багатьма представниками місцевої інтелігенції [4].

У червні 1843 р. через Прилуки, Пирятин, Переяслав і Бровари Тарас Григорович приїхав до Києва. Свої враження від побаченого з лівобережжя стародавнього міста Шевченко зго-

дом передав вустами героя поеми «Варнак»: «Дивлюся, мов на небі висить святий Київ наш великий» [5].

Прибувши наприкінці червня 1843 р. до Києва, Тарас Григорович встановив контакти з місцевою інтелігенцією, яка концентрувалася навколо тоді ще зовсім молодого Київського університету. Саме тоді, влітку 1843 р., Шевченко вперше переступив поріг новозбудованого головного університетського корпусу [6].

Серед нових київських знайомих особливе місце посідали перший ректор університету Михайло Максимович, письменник Пантелеймон Куліш. Викладач малювання Києво-Подільського училища Олексій Сенчило-Стефановський, студенти університету Василь Білозерський і Петро Чуйкевич, учитель гімназії Олександр Данилевський [7].

Нові товариші організували Шевченкові декілька літературних вечорів у середовищі студентської та гімназійної молоді, яка вже тоді захоплювалася талантом молодого 29-річного поета. Як згадував П. Куліш: «Серед цієї благодатної молодіжі з'явився Шевченко з голосним плачем своїм про нещасну долю земляцьку і заспівав перед юнаками:

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!
За, що тебе сплюндровано,
За, що мамо, гинеш?

Спів сей був для неї воістину кличем воскресної труби архангела. Якщо коли-небудь говорилось по правді, що серце ожило, що очі спалахнули, що над чолом у людини засяло полум'я, так це було тоді в Києві» [8].

Біографи Кобзаря припускають, що саме під час перших відвідин Києва у Тараса з'явилася думка про те, аби влаштуватися на роботу до університету, який у 1840-х рр. активно розвивався, бо після зведення головного навчального корпусу за-

клад отримав можливість суттєво збільшити кількість кафедр, а значить і розширити викладацькі штати. Проте, для отримання роботи в університеті слід було завершити навчання в Академії і офіційно здобути фах художника.

На початку липня 1843 р. Тарас Григорович покинув Київ і поїхав на Полтавщину, аби відвідати свого друга Є. Гребінку в його батьківському маєтку Убіжище, де письменник одужував після тривалої хвороби.

До вересня 1843 р. Т. Шевченко мандрував українським Лівобережжям, відвідав колишнього учасника декабристського руху Олексія Капніста, у Яготині гостював у князя Миколи Рєпніна-Волконського, де, на замовлення Григорія Тарновського, написав низку полотен, зокрема й портрет Миколи Рєпніна. Там же Тарас Григорович познайомився із донькою князя Миколи Рєпніна – Варварою, яка з велетенською симпатією поставилася до творчості молодого поета і художника й упродовж всього життя йому допомагала.

У вересні-жовтня 1843 р. Кобзар відвідав малу Батьківщину, гостював у с. Кирилівці у сестри й братів [9]. Повертаючись із Черкащини до Яготина, Тарас Григорович вдруге відвідав Київ, де знову мав низку зустрічей з шанувальниками свого поетичного таланту.

Перебуваючи під впливом побаченого в Україні 9 жовтня 1843 р. поет створює свою знамениту «Розриту могилу». Одночасно Кобзар трудиться над ескізами до майбутнього альбому «Живописна Україна».

На початку 1844 р. Шевченко повертається до Петербургу. У столиці імперії перед ним постають два головні завдання: завершити навчання в Академії та знайти спонсорів для видання «Живописної України».

11 листопада 1844 р. комітет Товариства заохочення художників ухвалив рішення надати Тарасу Григоровичу 300 рублів сріблом на друк першого видання «Живописної України». До

кінця того ж року альбом із шести офортів («У Києві», «Видубицький монастир», «Судня рада», «Старости», «Казка», «Дари в Чигирині») був опублікований. Тоді ж побачило світ і розширене видання «Кобзаря» до якого увійшла поема «Гайдамаки» [10].

Переосмислюючи пережите в Україні, побачену соціальну несправедливість і національний гніт, Т. Шевченко тоді ж у 1844 р. написав свою знамениту поему «Сон», якій згодом судилося відіграти таку нещасливу долю в житті митця [11].

3 квітня 1845 р. Т. Шевченко подав заяву до Ради Академії художеств з проханням надати йому звання художника, а через день отримав позитивну відповідь. 5 квітня Шевченко дістав право виїхати з Петербурга до України як титулований художник. Так, 12 квітня 1845 р. розпочалася друга подорож Кобзаря в Україну, яка вже безпосередньо пов'язала його долю з Університетом.

Наприкінці весни 1845 р. Тарас Шевченко отримує від своїх київських друзів інформацію про те, що в Києві ведеться активна робота з укомплектування штатами створеної ще наприкінці 1843 р. за ініціативою Максимовича Тимчасової комісії для розгляду давніх актів або Київської археографічної комісії. Комісія офіційно створювалася при київському генерал-губернаторі і її головою з 1845 р. було призначено управителя канцелярії генерал-губернатора Миколу Писарєва. Але фактично головна робота в комісії виконувалася професорами університету М. Іванишевим (діловод комісії), М. Максимовичем, Домбровським, Ставровським, Чеховичем, Селіним, Костомаровим. Тому, де факто, Археографічна комісія базувалася в університеті [12].

На літо 1845 р. діловод Археографічної комісії професор Іванишев мав намір відправитися на масштабні розкопки скіфського кургану Переп'ятиха в околицях Василькова. Він потребував художника, який міг би фіксувати процес розкопок і замальовувати знайдені артефакти. Саме в цю експедицію друзі рекомендували професору Іванишеву залучити Тараса Шевченка. Для останнього це була чудова нагода добре зарекомен-

дувати себе перед впливовим діловодом Археографічної комісії щоб у майбутньому розраховувати на його сприяння в питанні влаштування на роботу до комісії.

В липні-серпні 1845 р. Тарас Григорович перебував на розкопках, де зробив цілу низку оригінальних малюнків, а найголовніше – здружився з Миколою Іванишевим. У вересні 1845 р. Кобзар на декілька днів заїхав до родичів на Черкащину й прибув до Києва з твердим наміром отримати посаду в Археографічній комісії.

Його друзі Максимович, Іванишев, Куліш клопотали перед головою Комісії Писарєвим про прийняття Т. Шевченка на роботу, наголошуючи при цьому, що комісії потрібен кваліфікований і майстерний художник, який здатний фіксувати пам'ятки старовини, вказували, що Тарас Григорович блискуче зарекомендував себе в літній археологічній експедиції [13].

У жовтні – грудні 1845 р. Т. Шевченко здійснює першу наукову експедицію за дорученням Комісії в Полтавську та Чернігівську губернії. Ці місяці мали стати таким-собі випробувальним терміном, після завершення якого Тараса мали зарахувати до складу Комісії на штатну посаду. Завдання першої експедиції полягало в зборі археографічних джерел та в створенні ескізів із найбільш визначних архітектурних пам'яток регіону й курганів. На потреби експедиції було виділено 150 рублів сріблом [14].

Під час цієї мандрівки, наприкінці листопада Кобзар важко занедужав на двостороннє запалення легенів (хворобу в ті часи майже невиліковну). Дізнавшись про таку серйозну проблему, Шевченка забрав до себе в Переяслав лікуватися його давній товариш лікар Андрій Козачковський. Очевидно не розраховуючи на позитивний результат лікування, під час чергового загострення хвороби 25 грудня 1845 р. Тарас Григорович у Переяславі пише свій знаменитий «Заповіт». Усі ці твори разом із віршами написаними в 1843-1844 рр. увійшли згодом до змайстрованої самими Шевченком рукописної збірки «Три літа».

До весни 1846 р. Шевченкові вдалося побороти недугу і він довідався, що ще 10 грудня Археографічна комісія зарахувала його на постійну роботу в якості штатного співробітника.

Виснажений тривалою лихоманкою, за словами Афанасьєва-Чужбинського блідий як стіна і худий наче смерть, Шевченко на початку квітня 1846 р. прибуває до Києва, оселившись разом зі своїм колегою і другом художником Михайлом Сажиним у невеликому будинку неподалік Козиного болота [15].

За дорученням Комісії Шевченко розпочинає роботу над художнім оформленням книги «Древности, изданные комиссией для разбора древних актов», а також збирає матеріал для створення разом із Сажиним нового комерційного проекту – альбому «Види Києва». Тарас Григорович створює наступні картини: «Костьол у Києві», «Аскольдова могила», «Церква всіх святих у Києво-Печерській лаврі», «Васильківський форт у Києві». Є відомості, що він тоді ж замальовував руїни Золотих воріт. На жаль, до нас не дійшла ця картина, проте збереглася оповідь про одну історію, яка сталася з Шевченком, коли він працював над фіксацією Золотих воріт і яка, на нашу думку, дуже прикметна в плані характеристики самого Кобзаря. Одного погожого дня молодий художник працював над замальовками руїн Золотих воріт. Невдовзі він зауважив, що коло старовинного каміння блукає маленька трирічна дитина, яка загубила батьків. Кобзар взяв дівчинку до себе, посадив її на розісланому покривалі й цілісінький день годував та розважав дитя, виготовляючи їй паперових птахів. Коли ж батьки не повернулися до дитини до вечора, Тарас Григорович без жодного сумніву вирішив удочерити маленьку. Вони разом пішли в бік Козиного болота, де Шевченко орендував помешкання. Неподалік Софійського собору поет і дівчинка зустріли перелякану матусю, яка бігала поміж перехожих і допитувалася, чи вони не бачили дитини. Шевченко віддав дитину наполоханій матері й повертався до помешкання самотужки [16].

Весною 1846 р., живучи в Києві і працюючи в Археографічній комісії, Тарас Григорович познайомився з Миколою Костомаровим і, очевидно через нього, долучився до участі в таємних зібраннях Кирило-Мефодіївського братства, хоча сам до організації не належав. Згодом М. Костомаров згадував, що познайомившись із Шевченком вони «з першого разу зблизились» і далі продовжує: «Тоді була найбільш плідна пора для його таланту, апогей його духовної сили. Я з ним бачився часто, захоплювався його творами, багато з яких іще не виданих він давав мені в рукописах. Нерідко ми просиджували з ним довгі вечори до пізньої ночі, а з настанням тепла часто сходилися в невеликому садочку Сухоставських, який мав чисто малоруський характер….». [17]

Восени 1846 р. Комісія скерувала Тараса Григоровича у чергове тривале відрядження. Цього разу Правобережною Україною. Доручення на роботу 21 вересня 1846 р. підписав сам генерал-губернатор Бібіков, який ставив перед Шевченком наступні завдання: збирати зразки фольклору на території Київської, Подільської та Волинської губерній, занотовувати інформацію про всі стародавні поховання, детально описати і, при нагоді, перемалювати найвизначніші старовинні будівлі, а особливо уважно здійснити замальовки зовнішнього вигляду та внутрішнього убрання Почаївської Лаври [18].

Від кінця вересня 1846 р. Тарас Григорович вирушив у дорогу. Спочатку він відвідав Кам'янець-Подільський (там його вразили розповіді про Кармалюка, які він згодом поклав в основу поеми «Варнак»), Почаїв, Луцьк, Новоград-Волинський, Житомир, Дубно, Кременець, Ізяслав, Корець, Вишнівець. Цілу низку сіл Волині, Поділля й Київщини.

У Почаєві Тарас Григорович написав 4 акварельні роботи (вид Лаври з півдня, заходу, вид із лаврської тераси і внутрішнє вбрання лаври). За час експедиції записав 61 народну пісню, зробив детальний опис низки споруд та старовинних документів. До Києва повернувся наприкінці жовтня 1846 р.

Знову осівши в Києві, Т. Шевченко дізнався, що в університеті з'явилася вакансія викладача мистецтва. Наприкінці листопада 1846 р. він написав клопотання попечителю навчального округу О. Траскіну про прийом на роботу до університету святого Володимира. Одночасно Кобзар бажав залишитися на роботі в Археографічній комісії, а тому 10 грудня подав прохання генерал-губернатору Бібікову дозволити суміщати дві посади [19] (що було розповсюдженою практикою для університетських викладачів).

Обидві заяви Шевченка були скеровані до міністерства народної освіти в Санкт-Петербурзі. Одночасно до міністра графа С. Уварова звернулася його далека родичка княжна Варвара Рєпніна із проханням підтримати Шевченкові намагання влаштуватися до університету. Відтак, 21 лютого 1847 р. міністр Уваров дозволив попечителю київського округу Траскіну призначити Шевченка викладачем малювання в університеті зі збереженням за ним посади в Археографічній комісії.

Тим часом, очікуючи на вирішення своєї справи в Петербурзі й не маючи доручень від Комісії, Тарас Григорович 9 січня 1847 р. покинув Київ і поїхав на Чернігівщину щоб забрати там залишені в друзів речі й одночасно погуляти на весіллі Пантелеймона Куліша та Олександри Білозерської (письменниця Ганна Барвінок, сестра Василя Білозерського).

Як людина творча, Т. Шевченко не поставив до відома своє керівництво в Археографічній комісії про тривале відлучення, а сам натомість не поспішав до Києва не знаючи, чи затвердили його на посаду в університеті [20].

1 лютого 1847 р. він написав М. Костомарову: «Я оце досі в Борзні й не роблю нічогісінько, лежу собі та й годі… подвизаюсь потрохи коло чарок, тощо. У Київ страх не хочеться, а треба. Коли б ви були такі трудящі й добрі, щоб розпитали, чи я утверджений при університеті, чи ні. Коли б то Бог дав мені притулитися до університету, дуже б добре було! Напишіть, будьте ласкаві, як що добре почуєте» [21].

Досить дивна ситуація, розуміючи, що треба їхати в Київ Тарас Григорович поїхав до друзів у Чернігів, де зупинився в своєму улюбленому готелі «Царгород» і затримався на тривалий час. Уже минав лютий 1847 р. і М. Костомаров в одному з листів буквально «виховував Шевченка» за його творчу незібраність: «Тарасе! Доки ти, братику, сидітимеш у тій царгородській гостиниці? Приїзди в Київ. Я запевне дізнався, що тебе уже поставлено учителем малярського іскуства в університеті, у виду опита, як кажуть. Іванишев тобі кланяється і каже, щоб ти прибув до Києва. Ще раз кажу тобі, щоб ти не гуляв у Чернігові. Коли там немає пильного казенного діла» [22].

Але безпечний геній не поспішав до Києва. З огляду на фактично пропущені два місяці роботи 1 березня 1847 р. його звільнили зі штатних співробітників Археографічної комісії не виплативши за січень і лютий платні в обсязі 25 рублів сріблом [23]. Довідавшись, що з Комісії його звільнено, Тарас, очевидно, вирішив, що в університеті його не чекатимуть і затримався на Чернігівщині аж до квітня 1847 р.

17 квітня 1847 р. на переправі через Дніпро разом з поміщиком Солоніним був арештований у справі Кирило-Мефодіївського братства. На цьому Тарасова «кар'єра» в університеті завершилася. Тільки в далекому 1939 р. він повернеться до нашої Альма Матер як символ, надавши легендарному університетові своє ім'я.

Література

1. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. – Нью-Йорк – Париж – Мюнхен, 1955. – С. 53-54.

2. Там само. – С. 75-87.

3. Там само. – С. 94-96.

4. Там само. – С. 96-97.

5. Шевченко Т.Г. Кобзар. Повна збірка. – Х.: Фоліо, 2006. – С. 423.

6. Левицкий О. Археологические экскурсии Т.Г. Шевченко в 1845-1846 гг. // З іменем святого Володимира. У 2 кн. / Упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. – Кн. 2. – К.: Заповіт, 1994. – С. 6-7.

7. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. – С. 98.

8. Куліш П. Історичне оповіданнє // Твори: у 2-х томах. – К.: Наукова думка, 1994. – Т. 1. – С. 397.

9. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. – С. 99-103.

10. Там само. – С. 131.

11. Кирило-Мефодіївське товариство / Зб. документів у 3-х томах. – К., 1990. – Т. 2. – С. 329-332.

12. Левицкий О. Археологические экскурсии Т.Г. Шевченко в 1845-1846 гг. – С. 5-6.

13. Там само.

14. Там само. – С. 6.

15. Чуб Д. Живий Шевченко. (Шевченко в житті). Видання друге. – Мюнхен – Медьбурн: Дніпрова хвиля, 1963. – С. 10.

16. Левицкий О. Археологические экскурсии Т.Г. Шевченко в 1845-1846 гг. – С. 8.

17. Котомаров Н. Автобиография. Бунт Стеньки Разина. – К., 1992. – С. 132–133.

18. Левицкий О. Археологические экскурсии Т.Г. Шевченко в 1845-1846 гг. – С. 9-10.

19. Шевченко Т. Зібрання творів у шести томах. – Т. 6: Листи, дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участі. К.: Наукова думка, 2003. – С. 232.

20. Левицкий О. Археологические экскурсии Т.Г. Шевченко в 1845-1846 гг. – С. 10.

21. Там само.

22. Там само. – С. 11.

23. Там само. – С. 11.

Наталія Горська (м.Київ)

Авторські інскрипти на книгах М.Ф. Берлинського та М.О. Максимовича (з колекції Національної історичної бібліотеки України)

Дослідження книжкових автографів, цих своєрідних артефактів культури, є одним з основних напрямків діяльності відділу стародрукованих, рідкісних та цінних книг Національної історичної бібліотеки України. Колекція книг з автографами, переважну більшість яких складають дарчі написи (або інскрипти), налічує понад 140 видань.

Авторські дарчі написи на книгах двох визначних києвознавців – **М.Ф. Берлинського** (1764-1848) та **М.О. Максимовича** (1804-1873) – дають нам нову інформацію про стосунки вчених із сучасниками, а цікаві провенієнції розкривають історію побутування примірників цих книжок.

Книга, видана за фінансової підтримки графа М.П. Румянцева: **«Краткое описание Киева, содержащее историческую перечень сего города, также показания достопамятностей и древностей оного, собранные надворным советником Максимом Берлинским»** (СПб., 1820) – була першою друкованою працею з історичної топографії Києва. Опис Берлинського, що став результатом багаторічних археологічних та архівних досліджень автора, довго залишався найважливішим першоджерелом для істориків Києва (наприклад, Максим Федорович, що на власні очі бачив катастрофічну пожежу на Подолі 1811 року, детально перерахував знищені вогнем споруди, і ці відомості стали унікальним джерелом, адже архівні документи згоріли разом з будівлями).

Примірник цього видання є окрасою колекції книг з автографами, він містить дарчий напис Максима Берлинського: «Его Высокопреподобию Отцу Архимандриту Ректору Черни-

говской семинарии Мелетию. [М.] Берли[нский]», адресований його колезі Мелетію (Івану Носкову).

Двох вихованців старої Київської Академії Максима Берлинського та Івана Носкова пов'язувала і спільна викладацька діяльність в дореформеній Академії. Надвірний радник Максим Берлинський був учителем історії і географії. Іван Носков з 1802 р. викладав в Академії математику, історію та географію. У 1809 році Носков здійснив чернечий постриг і отримав духовне ім'я – Мелетій. У 1814 році ієромонах Мелетій отримав посаду префекта Академії, а у 1815 р. його було висвячено на архимандрита Києво-Видубицького монастиря.

Упродовж 1816-1817 рр. йшов процес розвалу старої Академії з метою створення вищого духовного навчального закладу, позбавленого українських освітніх традицій. Реформа духовної школи в Україні відбулася при Київському митрополиті Серапіоні Александровському. У 1817 році Академію було перейменовано в Київську Духовну семінарію (а в 1819 – відкрито Київську Духовну Академію).

Мелетій нетривалий час виконував обов'язки ректора Київської семінарії. Серапіон, відзначаючи високий професійний рівень Мелетія, рекомендував комісії духовних училищ залишити його на посаді ректора Київської семінарії, але Мелетія було призначено навчителем богословських наук в нижчий навчальний заклад – Чернігівську семінарію. З 1818 до 1823 року Мелетій був її ректором. У 1824 р. під приводом адміністративних порушень Мелетія було переміщено до Києво-Печерської Лаври. Згодом його призначили ректором Полтавської духовної семінарії, а у 1826 р. – настоятелем Лубенського Преображенського монастиря.

І Максим Берлинський, і Мелетій Носков відійшли у вічність у Києві в 1848 році.

Імовірно, що Мелетій заповів свої книги бібліотеці Києво-Печерської лаври, адже останні роки життя провів у Лаврі і похований на цвинтарі Ближніх печер.

Націоналізовані лаврські книгозбірні перейшли у 1926 році до фондів Музейного містечка, розташованого на території Києво-Печерської Лаври. У 1939 році з фондів бібліотек Музейного містечка була організована Державна історична бібліотека УРСР. Книга з авторським інскриптом Максима Берлинського потрапила до її фондів. А вже за три роки раритетна книга потрапила до Берліна.

Німецькі архівні документи років Другої світової війни дають інформацію про книги, вивезені 1942 року з російських імператорських палаців. Ящики з книгами були промарковані кодом ZAB (Zarenbibliothek – царська бібліотека). До них були приєднані книги з Києва і помилково промарковані тим самим кодом. Найбільш цінні видання (включаючи приблизно 5000 томів із Києва) були відібрані для Центральної бібліотеки Вищої школи (Zentralbibliothek), відкритої в Берліні у 1939 році [1]. Штамп цієї бібліотеки є на титульному аркуші нашого примірника «Краткого описания Киева».

У 1945 році союзниками було підготовлено для повернення книги, вивезені з бібліотек СРСР. Сучасні російські дослідники, ознайомившись у британських архівах з фрагментами переліку книг із поміткою ZAB, підтвердили, що царськосельські та павловські книги були перемішані з київськими.

Частина повернених книг прибула до Бібліотеки наукового відділу Центрального сховища музейних фондів («ЦХМФ»), яка була розташована в Єкатерининському палаці у Пушкіні (Царському Селі). З п’яти груп ящиків з кодом ZAB (в кожному вміщувалося біля 110 книг) київські книги знаходились у другій та п’ятій [1]. Штамп цієї бібліотеки також має місце на титульному аркуші нашого примірника «Краткого описания Киева».

Лише після 1947 року київські книги були розібрані та повернені до українських бібліотек, у фондах яких вони перебували до війни. Повернувся до Державної історичної бібліотеки

УРСР і унікальний примірник «Краткого описания Киева» Максима Берлинського.

Повертаючись до багатогранної діяльності Максима Федоровича Берлинського у Києві, нагадаємо, що у 1834 році він займав посаду глави першого правління Університету св. Володимира, фактично виконуючи обов'язки ректора до обрання на цю посаду **Михайла Олександровича Максимовича.**

Заради вивчення української старовини у Києві М.О. Максимович пожертвував професорською кар'єрою у Москві. Одним з важливих для Максимовича завдань після переїзду в Київ було видання українського наукового часопису. Таким виданням став альманах «Киевлянин». Перші дві його книги з низкою києвознавчих матеріалів видавця вийшли у 1840-му та 1841-му роках. За станом здоров'я М.О. Максимович змушений був у 1845 році вийти у відставку й решту життя прожити на своєму хуторі Михайлова Гора Золотоніського повіту. Лише зрідка Михайло Олександрович виїжджав до Києва та Москви. Саме у Москві в 1850 році вийшла третя і остання книга альманаху (**Киевлянин, издаваемый Михаилом Максимовичем,** Кн. 3. [1850]. – М.: Унив. тип., 1850.). На авантитулі нашого примірника є дарчий надпис видавця: «Его Высокопреподобию Господину Наместнику Печерской Лавры отцу Иоанну, в знак истинного уважения и сердечной памяти от Михайла Максимовича. 6 Генваря 1857. Михайлова Гора».

Автор відомого дослідження про видатних полтавців І.Ф. Павловський так писав про адресата цього інскрипту: «Іоанн, що мав світське ім'я Олексій Олексійович Петін (1813-1889), – син дяка Орловської губернії. Закінчив у 1839 році Київську духовну академію, у 1840 році взяв шлюб з племінницею митрополита Київського Філарета, що посприяло його просуванню по службі. В 1841 році овдовів та прийняв чернецтво; був доглядачем Києво – Подільських училищ, а в 1852 році став намісником Києво-Печерської лаври. З 1862 року – єпископ Полтавський» [2].

У листі до свого друга, релігійного діяча та видавця «Киевских епархиальных ведомостей» П. Г. Лебединцева Михайло Олександрович з докором писав, що Іоанн не відповідає на його листи [3]. Однак подаровану Максимовичем книгу єпископ Полтавський зберіг. Після 1917 року націоналізовані приватні книгозбірні духовних осіб Полтавщини надійшли до фондів Полтавської обласної наукової бібліотеки, а вже звідти у 1952 році унікальний примірник «Киевлянина» разом з низкою інших видань був переданий до Національної історичної бібліотеки України.

Література

1. Зинич М.С. Судьба возвращённых из Германии культурных ценностей на примере Центрального хранилища музейных фондов // Жесты доброй воли и законодательство: сб. документов Международной конференции о проблеме культурных ценностей, перемещённых в результате военных действий. – Берлин; Москва, 2001. – С.328-332.

2. Павловский И. Ф. Полтавцы: иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители: опыт краткого биографического словаря Полтавской губернии с половины XVIII в. с 182 портретами. – Полтава: Т-во Печатного дела, 1914. – С. 87.

3. Максимович М.О. Листи / Упор. В. Короткий. – К.: Либідь, 2004. – С. 18.

Олександр Лисенко (м. Київ)

Київ воєнної доби: повсякдення і стратегії виживання

Воєнний стан формував принципово нові обриси повсякденного життя киян. Віддалена від лінії фронту столиця республіки вже в перший день війни відчула її гарячий, смертоносний подих. Бомбардування окремих об'єктів військово-

промислового призначення вранці 22 червня 1941р. започаткувало новий відлік часу. Та через три місяці агресор вже просунувся до київських передмість.

Відступ радянських військ та евакуація промислових підприємств, партійних, державних установ, закладів науки, освіти, культури, охорони здоров'я поставили перед киянами дилему: виїжджати чи залишатися в місті. Однак більшість мешканців Києва не мала вибору: вони з різних причин не могли виїхати. Принаймні для однієї категорії городян – єврейського населення – це закінчилося катастрофою.

Остання фаза здачі міста ворогу супроводжувалась масовим мародерством. Те, що радянська влада не встигла чи не забажала видати людям, у місті залишеному напризволяще, розбирали найспритніші та найрішучіші. Передбачаючи майбутні труднощі, кияни брали в магазинах і на складах все, що мало будь-яку цінність, хоча надавали перевагу продуктам харчування та цінним речам.

Не встигли займанці розташуватися, як у центральній частині міста почалися вибухи та пожежі, спричинені діями радянських диверсійних служб. У руїнах та вогні було знищено житло і майно багатьох тисяч киян, для яких боротьба за виживання почалася вже з цих вересневих днів.

Ці акції стали приводом для масового знищення київського єврейства. Ця сторінка Голокосту незагойною раною залишається у свідомості сучасного суспільства і донині. Трагедія Бабиного Яру ще раз поставила «спостерігачів» – неєврейського населення – перед вибором: одні інфіковані антисемітизмом, виявилися активними співучасниками цього злочину, інші – індиферентними, а дехто не тільки продемонстрував співчуття, а й доклав зусиль для порятунку безвинних жертв нацистського терору. Нині в Україні та столиці, налічується кілька десятків «праведників світу» і «праведників Бабиного Яру», хоча насправді їх було більше. Люди переховували, пе-

реправляли євреїв у безпечні місця, наражаючи себе на смертельну небезпеку і виявляючи при цьому справжню велич духу та гуманізм.

Ще однією трагічною реалією окупаційного повсякдення стали табори радянських військовополонених у Дарниці по вул. Керосинній і Сирецькій. Більшість бранців загинули від голоду, холоду, хвороб або були розстріляні у тому таки Бабиному Яру.

Реальна загроза арешту і знищення нависла над колишніми партійно-радянськими функціонерами і навіть рядовими комуністами, яких німецькі спецслужби могли запідозрити у «підривній діяльності». Ці пересторога були не безпідставні: за час перебування в місті поліція безпеки та СД виявили й ліквідували три склади підпільного міськкому КП(б)У «вибиваючи» свідчення у затриманих та користуючись інформацією провокаторів і зрадників.

Не вціліло й ОУНівське підпілля. В результаті кількох хвиль арештів національно свідома частина українського громадянства була запроторена до в'язниць і в більшості своїй знищена.

Окупація різко змінила побут киян. До більшості помешкань припинилась подача електроенергії, тепла, води, не працювала каналізація, практично зупинився транспорт.

Найскладнішою проблемою для цивільного населення став пошук харчів. Грабіжницька економічна політика агресора, руйнування мережі торгівельних закладів до межі скоротили надходження продовольства. Вже 16 жовтня 1941р. вичерпалися запаси хліба. Ціни на базарах зросли до неймовірних позначок. Фізично дужі городяни стали ходити на «мінки» не тільки у ближчі, а й у віддалені села де обмінювали речі на одяг та харчові продукти. Однак місцева допоміжна поліція та німці вилучали так важко здобуту їжу.

У квітні 1942 р. нова влада встановила нормативне постачання для певних категорій. Гарантій мінімального забезпе-

чення отримували ті, хто мав роботу. Однак роботи в захопленому гітлерівцями місті вистачало небагатьом.

Трудова повинність на місцях доповнювалась примусовим вивезенням на роботи до Райху. «Безперервний страх перед мобілізацією до Німеччини. Ти навіть не можеш уявити який це жах. Вивозити дітей 12-14 р. … Хапали навіть на вулицях» [1]. Аби не потрапити на чужинську каторгу, юнаки та дівчата свідомо інфікувалися, завдавали собі опіків, каліцтв тощо. Незважаючи на це, відомство Ф. Заукеля вивезло на роботи до Німеччини майже 50 тисяч киян [2].

Окупаційне повсякдення характеризувалося співіснуванням і переплетінням життя і смерті, смутку і радості, депресією й оптимізмом, зневірою і жагою боротися за краще майбутнє.

У Києві виходила періодична преса, за підтримки міської управи працювали Великий оперний театр, Консерваторія, театр ім. І. Франка, хорова капела, дитяча музична школа, два десятки бібліотек, музеїв. В період окупації діяло 40 «народних» шкіл (6,5 тис. дітей – 36% з них, які лишилися в місті). Якийсь час структури кількох вузів готували фахівців вищої кваліфікації у сфері медицини, промисловості та сільського господарства, а решту спеціалістів – 7 ремісничих училищ, 8 курсів.

Відвідування кінотеатрів – улюблена форма дозвілля до війни – під час окупації стало ризикованим: німці влаштовували облави, хапаючи потенційних «остарбайтерів» у місцях масового скупчення людей.

Попри те, що окупанти самі займалися спортом і санкціонували проведення змагань, зокрема футбольних матчів, умов для масового розвитку фізкультури та спорту не створювали. Та й людям було не до того.

Єдиною сферою суспільного життя, в якій порівняно з радянською добою відбулися зміни на краще, стала релігійна ситуація. З ідеологічних міркувань гітлерівці демонстративно ло-

яльно ставилися до відновлення конфесійного життя, хоча жорстко присікали будь-які прояви його політизації.

1 травня 1942 р. з нагоди 1 Травня (це свято вважалося державним і в Німеччині) перед Київським університетом відбувся мітинг, однак на тогочасних знімках обличчя киян не випромінюють особливої радості.

Після визволення Києва від окупантів перед киянами постали інші проблеми. Вони мали відбудовувати власне місто й повертатися до мирного життя. Але випробування для них не скінчилися. Складна ситуація з продуктами харчування і речами першої необхідності на довгі роки стала примітною ознакою повсякденності.

Література

1. Малаков Дмитро. Кияни. Війна. Німці. – К.: «Амадей». – С.18.

2. Київ у дні нацистської навали. За документами радянських спецслужб. – К., 2004. – С. 278-279.

Олег Бажан (м. Київ)

Проблеми увічнення пам'яті жертв політичних репресій у м. Києві (1919-1941 рр.)

Національна академія наук України, Служба безпеки України спільно з Державним комітетом по пресі, Українським історико-просвітницьким товариством «Меморіал» імені В. Стуса, Національною спілкою краєзнавців України на початку 1990-х років ініціювали Державну програму науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією». Правовим підґрунтям Державної програми «Реабілітовані історією» став

Закон України від 17 квітня 1991 р. «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні». Багатотомне видання покликане служити відновленню історичної справедливості, ґрунтовному висвітленню трагічних подій в історії України, повернути їй незаслужено забуті імена державних діячів, науковців, митців, робітників і селян, вшанувати тих, хто боровся за свободу і незалежність України. Водночас Державна програма «Реабілітовані історією» – наукове видання, яке дозволить збагатити вітчизняну науку новим оригінальним фактичним матеріалом, увести у науковий обіг і оприлюднити раніше закриті для дослідників документи вищого партійно-державного керівництва СРСР та УРСР, колишніх спеціальних служб, правоохоронних органів, відкриває широкі можливості для наукового вивчення і узагальнення проблем зародження і функціонування комуністичного режиму в Україні.

Згідно з концепцією серії місто Київ має бути представлене окремим томом, в якому повинні знайти відображення як загальні, так і специфічні особливості політичних репресій 1917-1980-х років в столиці УРСР. Окрім публікації аналітичних та інформаційних матеріалів про політичні репресії, творцями яких були органи політичного керівництва та спецслужби, у книзі належне місце відводиться біографічним довідкам про киян, підданим політичним утискам.

Встановити кількісні параметри політичних репресій у Києві упродовж 1918-1989 років на основі фонду 42 (оперативно-статистична звітність КДБ УРСР) Галузевого державного архіву Служби безпеки України доволі важко, адже інформація про арешти та судові вироки стосовно киян не виокремлювалася в оперативних звітах Управлінь ДПУ-НКВС-МДБ по Київській області. Разом з тим слід пам'ятати, що в період «Великого терору» 1937-1938 років мали місце масові порушення процедури оформлення документів на стадії порушення справи та оформлення арешту й обшуку. Найпоширенішими є заповнення до-

кументів заднім числом, відсутність статей Кримінального кодексу УРСР, зміна формулювання звинувачення і його суті, а також фальсифікація біографічних даних заарештованих тощо.

Уточнити фактичні дані на репресованих киян дозволяє фонд 6 (кримінальні справи на реабілітованих) ГДА СБУ. У зазначеному фонді міститься інформація про 6437 жителів Києва, репресованих за часи радянської влади. Проте така статистика репресованих киян є неповною. Доповнити картину політичних репресій в столиці УРСР можливо на основі ретельного опрацювання фонду 263 Центрального державного архіву громадських об'єднань України, який налічує близько 34 тисяч архівно-слідчих справ, які раніше перебували в архівосховищі СБУ. Опис та картотека фонду 263 на жаль не відображає репресивну діяльність радянських органів держбезпеки за регіональною ознакою. З'ясувати місце народження та населений пункт, в якому проживала особа до арешту, можливо тільки за умови ознайомлення з її архівно-слідчою справою. Визначення конкретного числа киян, репресованих у період радянського тоталітаризму, шляхом перегляду десятків тисяч архівно-слідчих справ фонду 263 ЦДАГО України потребує багато часу та значних людських ресурсів.

Не менш складною для дослідників залишається проблема виявлення місць масових страт та поховань жертв політичних репресій у Києві. За спогадами свідків у 1918 році розстріли людей відбувалися прямо перед Маріїнським палацом, який служив штабом полковнику червоногвардійських військ Михайлу Муравйову.

За даними «Особливої комісії по розслідуванню злочинів більшовиків при головнокомандувачі збройними силами на півдні Росії» упродовж лютого-серпня 1919 року кількість загиблих у «київських надзвичайках» становила 1 тисячу осіб [1]. В інтерв'ю кореспонденту газети «Киевлянин» судовий слідчий С. Міляшкевич повідомив, що окрім виконання вироків на вул. Садовій, 5 розстріли чекістами відбувалися на Ка-

терининській, 16 (у приміщенні Київської губернської надзвичайної комісії, тепер вул. Липська) та на Єлезаветинській. Проте розкопки на території Кловського палацу (вул. Єлизаветинська нині – вул. Пилипа Орлика) з метою виявлення жертв «київської чека», виявилися безрезультатними [2]. Ще одним об'єктом, який більшовики обрали для процедури знищення «ворогів радянської влади», за інформацією київських журналістів був будинок по вул. Пушкінській, 25.

Незважаючи на закінчення громадянського протистояння 1918-1921 років і проголошення нової економічної політики, війна більшовицького режиму з власним народом не припинилася. Під політичну та ідеологічну гільйотину продовжували потрапляти «недобиті буржуї», діячі політичних партій, колишні царські урядовці, інтелігенція. Ще активніше репресивна машина запрацювала наприкінці 1920-х років з проголошенням політики «великого перелому». Тільки за період 1930–1936 років у м. Києві та області за різноманітні контрреволюційні злочини до вищої міри покарання засуджено 834 особи [3]. Знову, як і в громадянську війну в Києві безслідно зникають люди. Родичі в кращому випадку отримують стандартні довідки про смерть близьких за станом здоров'я без зазначення місця поховання. В березні 1989 р. в ході розслідування кримінальної справи № 50-0092 по факту виявлення масових поховань громадян поблизу селища Биківня голова КДБ при РМ УРСР М.М. Голушко визнав, що «До 1936 року особи, засуджені до вищої міри покарання, як за контрреволюційні, так і кримінальні злочини, утримувалися в Лук'янівській тюрмі і після виконання вироку, за словами непрямих очевидців, були поховані на околиці Лук'янівського цвинтаря» [4].

Точне місце поховань жертв на цій території сьогодні встановити важко. Як правило слідів «власної роботи» працівники НКВС не залишали.

Іншим місцем останнього спочинку багатьох тисяч невинних жертв сталінського терору стала земельна ділянка поблизу Биківня, надана рішенням Київського міської ради від 20 березня 1957 року для спецпотреб НКВС.

Таємниця спецоб'єкту радянських органів держбезпеки в районі 19 та 20 кварталів Дніпровського лісництва Дарницького лісопаркового господарства і понині не є до кінця розкритою. Завданням авторського колективу тому «Реабілітовані історією. Місто Київ» є виявлення у процесі опрацювання документальних матеріалів радянських спецслужб, опитування свідків усіх місць проведення страт та поховань жертв політичних репресій на території міста, а також підготовка вичерпного списку репресованих киян упродовж 1918-1989 років.

Література

1. Киевская жизнь. – 1919. – 15 (28) октября.
2. Кловський палац // Режим доступу http:///7chudes.in.ua/node/9815
3. ГДА СБУ. – Ф.42. – Спр. 518. – Арк. 290.
4. ГДА МВС України. – Ф.3. – Оп.1. – Спр.740. – Арк. 79.

Сергій Кот (м. Київ)

До питання про розшук і повернення втрачених культурних скарбів Києва

Однією з передумов збереження національної ідентичності в умовах глобалізації є опертя на твердий фундамент нашої національної спадщини. І не лише тієї, що ще існує, а й тієї, яка була втрачена Україною за різних обставин і в різні часи в умовах відсутності власної держави. І яку ще можна та потрібно повернути нашому народові, повернути на рідну землю.

Рівень суспільного усвідомлення значущості цього питання в перші роки Незалежності засвідчив окремий запис в затвердженій парламентом Конституції України: «Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами» (ст. 54).

Більш розлого ця норма зафіксована в законі «Про ввезення, вивезення і повернення культурних цінностей». Згідно з ним, до культурних цінностей України належать і «незаконно вивезені культурні цінності України, що перебувають за межами її території; культурні цінності, евакуйовані з території України під час війн і збройних конфліктів і не повернуті назад; культурні цінності, тимчасово вивезені з території України і не повернуті в Україну» (ст. 3). Ці категорії національного культурного надбання за законом підлягають неодмінному поверненню в Україну (ст. 4).

Відповідно до історичних обставин, можливо виокремити такі основні напрямки державної політики в даній сфері:

– розшук та повернення національних реліквій, втрачених українським народом в умовах відсутності власної держави;

– повернення та передача в Україну культурних цінностей, що за різних обставин були вивезені або створені представниками української діаспори і перебувають поза її межами;

– розшук та реституція в Україну культурних цінностей, втрачених в роки Першої та Другої світових війн та в результаті їх наслідків, а також в умовах інших воєн та інтервенцій на території України, що мали місце у XX ст.;

– вивезення культурних цінностей з території України внаслідок еміграції діячів науки та культури;

– розшук та реституція в Україну культурних цінностей, незаконно вивезених за межі її території внаслідок незаконного експорту та контрабанди, у випадках неповернення з виставок тимчасово вивезених предметів тощо.

Як один із найдавніших та найвизначніших політичних та культурних центрів на території України, м. Київ повною мірою відображує у своїй багатовіковій історії всі ті обставини масштабних втрат унікальних культурних цінностей, що їх зазнавала в минулому Україна в цілому.

Так, зокрема, в часи Російської імперії вилучення до Державного історичного музею у Москві та Державного Ермітажу у Санкт-Петербурзі численних знахідок київських скарбів протягом практично усього XIX і початку XX ст. Досить лише нагадати про скарби 1827, 1876, 1880, 1885, 1894, 1910-12 рр., які були вивезені до столиць імперії. Один з останніх таких скарбів був знайдений на хорах Києво-Печерської лаври наприкінці століття у 1899 р. і налічував 6164 золотих та 9895 старовинних срібних монет і велику кількість срібних пам'ятних медалей. Його хотіли викупити для музеїв Києва за допомогою меценатів. Проте під тиском з Петербурга цей скарб був проданий до Ермітажу.

Тоді ж було започатковано інший спосіб відчуження пам'яток Києва – неповернення з виставок. Так, у 1871-72 рр. з Києва до Москви на Політехнічну виставку були відправлені гармати Київської фортеці включно з гарматою, відлитою коштом Київського магістрату. Їх не повернули назад, а передали Артилерійському музею у Петербурзі.

Подібна практика мала місце і в радянський період. Як приклад наведемо ситуацію щодо долі мозаїк та фресок, інших пам'яток Михайлівського Золотоверхого собору в Києві, що перебувають поза межами України. В процесі досліджень вдалося встановити, що щонайменше 26 оригіналів XI–XII ст. зі стін собору – мозаїки, фрески, шиферні рельєфи станом на 1991 рік зберігалися в музеях сучасної Росії. Документально було доведено, що ці реліквії потрапили поза межі України за обставин, які дозволяють ставити питання, про їх повернення на рідну землю. Зокрема, частина з них була без жодних дозволів таємно вивезена у 1936 р. з Києва до Москви у фонди Третьяковської галереї.

Наявні документи, згідно з якими ще одна частина реліквій була неповернена Третьяковською галереєю після Всесоюзної виставки у Москві 1938 року, присвяченої 750-річчю «Слова о полку Ігоревім», в тому числі – там дотепер перебуває славнозвісна мозаїка «Святий воїн Дмитро Солунський», якою відривається зал давньоруського мистецтва Третьяковської галереї.

Відомо, що тема українських культурних цінностей в Росії традиційно була серед найскладніших в українсько-російських взаєминах після розпаду СРСР. З великим трудом протягом 90-х років була напрацьована певна нормативна база, створена спеціальна двостороння спільна українсько-російська комісія експертів з питань мозаїк та фресок Михайлівського собору, що перебувають на території Російської Федерації. Комісія почала працювати в грудні 1998 р. Як наслідок, за підсумками трьох засідань та на підставі погоджених протоколів, до України протягом 2001 та 2004 років повернулися 11 фресок XII ст. з Державного Ермітажу. Але, на жаль, всі ці процеси зупинилися – від 2004 року жодні подальші переговори і засідання на рівні експертів не проводяться.

Характеризуючи долю культурних цінностей України в роки Другої світової війни, слід наголосити на тому, що левова частка втрат національних культурних надбань українського народу стала прямим та безпосереднім наслідком свідомо організованого вилучення, вивезення та знищення культурних цінностей як цілеспрямованої політики нацистської Німеччини та її союзників на окупованій території України. Великих збитків було завдано культурі Києва.

Так, з музею українського мистецтва окупанти знищили і розтягли 55 875 експонатів, що складали 91% його фондів. Були пограбовані унікальні зразки старовинного посуду і колекція народних вишивок XVIII-XX ст., збірка фаянсових виробів XVIII ст. Київо-Межигірської фабрики, цінні зразки різьби по дереву. З музею вивезли також 5304 одиниці живопису, графіки, скульптури, серед яких були ікони XV-XVIII ст.

Починаю з серпня 1943 р. під керівництвом начальника Управління архівів, бібліотек і музеїв Вінтера проводився масовий вивіз фондів Київського державного музею російського мистецтва. За даними повоєнних актів збитків, музей втратив 4878 експонатів.

Втрати Київського музею західного і східного мистецтва складали 24 714 експонатів. Визначну цінність мали зразки скульптури давніх Єгипту, Греції і Риму, європейських країн XVIII ст., 718 полотен переважно західноєвропейських майстрів XVI-XVIII ст. З унікальної колекції гравюр, що налічувала 33 тис. зразків XVI-XVIII ст., залишилося лише 8 тис. найменш цінних.

З Софійського заповідника було вивезено десятки ящиків з мозаїками та фресками, серед них 29 ящиків з фрескамии із стін Михайлівського Золотоверхого собору («Захарія», «Марія та Гавриїл на Благовіщенні» та ін.), окремі фрагменти фресок Десятинної церкви, фарфоровий бюст Я. Мудрого роботи Герасимова, дорогоцінне начиння, предмети культу та інші цінності. Було втрачене також унікальне зібрання матеріалів з історії української архітектури, яке знаходилось у заповіднику і включало десятки тисяч обмірів, креслень, фотографій.

Уже в жовтні 194І р. з території Києво-Печерської лаври було вивезено найцінніші музейні фонди. Музейні цінності вивозилися вантажними машинами. У Німеччину були відправлені експонати антирелігійного та історичного музеїв, музеїв історії архітектури, історії театрального мистецтва та інших, особисту бібліотеку Петра Могили, архіви, старовинні рукописи, більше ніж тисячу ікон і парсун, 20 срібних риз на іконах, срібні царські врата, євангелія у високохудожніх дорогоцінних оправах, 3 срібних саркофага, зібрання тканин та парчі з двох тисяч зразків з дарчими написами царів і гетьманів, унікальний напрестольний хрест X ст., грамоти, акти та печатки XV-XIX ст., колекцію зброї з 4 тис. предметів, серед яких шабля Стефана Баторія, та збірка зброї запорізьких козаків. Це далеко неповний перелік втрачених культурних цінностей з музеїв та біб-

ліотек Всеукраїнського музейного містечка «Києво-Печерська лавра». За деякими даними, станом на 1943 р. із понад більш ніж стотисячних зібрань заповідника вціліло лише 990 експонатів.

На жаль, далеко не всі втрачені в роки війни культурні цінності вдалося повернути до Києва. Неповернуті предмети час від часу «випливають» в різних країнах Східної та Центральної Європи, Західної Європи та на просторах колишнього СРСР.

Так, показний приклад знову щодо долі пам'яток Михайлівського Золотоверхого собору. Щонайменше 18 мозаїк та фресок були серед вивезених нацистами українських музейних скарбів і при поверненні з Німеччини після війни до СРСР замість Києва опинилися в Росії. Спочатку їх відвезли до Новгороду, згодом частину передали до Ермітажу та Російського музею в Ленінграді. З їх числа дотепер ще п'ять фресок цілих та одна розбита, мозаїка з рослинним орнаментом перебувають у Росії (Новгородський музей-заповідник, Російський музей). Інший приклад. Колекція археологічних предметів, що походять ще з розкопок В. Хвойки та з фондів Київського наукового та художньо-промисловго музею, а згодом з довоєнного Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка, виявлена та ідентифікована у Кракові (Республіка Польща). Переважно це старовинні фібули.

Україна лише почала свій незалежний шлях, попереду в неї лежить велика дорога повернення до європейської цивілізації. Збираючись в цю дорогу, нам перш за все треба зберегти, зібрати і взяти з собою нашу унікальну культурну спадщину, яка є основою нашої ідентичності та самоусвідомлення. Знову приходить час збирати каміння – фундаментальне каміння нашої спадщини.

Т.Г. ШЕВЧЕНКО І КИЇВ. ТРАДИЦІЇ ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ВЕЛИКОГО КОБЗАРЯ

Віктор Жадько (м. Київ)

«Піду помолюся усім святим у Києві…»

Тарас Шевченко

За спогадами, маленький Тарас побував у Києві ще дитиною зі старшою сестрою Катериною, 1804 року народження. Це могло статися ще за життя матері, отже, коли хлопчині виповнилося 8-9 літ. У ті часи люди юрмами збиралися з усіх кінців до Київських святинь перед Великоднем, «на прощу». Мабуть, навесні 1822-го чи 1823 року відвідав місто над Дніпром і кирилівський кріпак. Його, безумовно, вразили золотошатні хрести на київських горах. Перейшовши тихоплинну Либідь, прочани піднялися розгрузлою дорогою, що вела на Печерське, а там, діставшись на Московську вулицю, попрямували через браму, до лаврської обителі. Впродовж кількох днів, напевне ж, із ночівлею в келіях, Тарасик бачив небесне диво на землі: сяйнисті оздоби церков, малиновий гомін дзвіниць, ангельський спів на хорах. Своїми коштовностями і красою мовби змагалися між собою Золотоверхий, Софія і Лавра. Богомільцям здавалося, що це зовсім не людський світ, а божий рай. І спливуть роки, та дитяча пам'ять назавжди збереже цю подорож тільки не в подробицях, а в образі якогось земного дива. Вже досвідчений народний поет-кобзар напише про це напрочуд незвичайне місто одним рядком: «Святий Київ наш великий» [1]. Яким же насправді бачив юний Тарас Шевченко Печерськ, його околиці… Вражень кирилівський кріпак мав чимало, бо все після сільської глухомані здавалося дивиною, адже район над Дніпром найбільше й вабить до себе на зламі XVIII–XIX століть: саме після «вселенської» пожежі на Подолі з 1811 року в так званий район Липки перебираються керівні установи. Липки й весь район Кловської височини з прилеглими вулицями в 30-х роках увійшли до Печерської і Двірцевої

дільниць. Ця історична місцевість, відома під такою назвою з XVIII століття, лежить у межах підвищення над Дніпром, над Хрещатою долиною – на заході та над долиною Клова – на півдні й сході. Якщо йти сучасними вулицями, то це – терен, обмежений вулицями М. Грушевського, Богомольця, Круглоуніверситетською, Банковою.

Про місцевість Клов після татарської навали джерела нічого не сповіщають. Відомо лише, що територія належала Лаврі, а ще – близько 1744 року з нагоди приїзду до Києва імператриці Єлизавети (1709-1762) – був побудований заміський Кловський палац. Навколо нього посадили великий липовий гай з прямими алеями у напрямку схилів Дніпра, тому вся місцевість одержала назву Липки. Крім липових алей, тут за часів Петра І виникли Виноградний та Шовковичний сади (територія сучасної міської клінічної лікарні) [2].

Тарас Шевченко, приїхавши до Києва, побачив блаженні природні панорами й познайомився з характерними рисами київського населення того часу. Склад мешканців був справді строкатий: ченці, священики, прочани, крамарі, перекупки та різні люди. На вулицях Києва можна було почути українську мову, російську, польську (вплив якої був дуже міцний), жидівську, німецьку, французьку. Діловодство велося переважно польською мовою, і стрій урядовців був польський. Тодішній Київ був привабливий своєю топографією – горами, садами й лісами на березі Дніпра. Саме місто було невпорядковане й занедбане. Пріорка, Куренівка, які належали до Києва, були в дійсності наче села. Будинки здебільшого були дерев'яні. Проте, хто у XIX столітті звідав Київ, зберігав у своїй душі найкращі спогади про це місто.

У 1843 році Тарас побачив уже інше місто. За чотирнадцять років Шевченкової відсутності в Києві сталися значні зміни. Впорядкування міста йшло швидким темпом, проте краса природи міста зазнала при цьому великих пошкоджень;

сади й гаї здебільшого зникли або втратили свій первісний вигляд, даючи місце новим прокладеним вулицям, які були заплановані владою 1834 року. Здивувала пишність та величавість Липок і архідиякона, мандрівника, письменника Павла Халебського (1627-1669), який мандрував Україною: «Відтак ми прибули до великого міста (нинішнього Печерського району Києва. – В.Ж.) з оборонними спорудами й великою кількістю садів і, опинившись на широкій, немов для царів, вулиці, проїздили спочатку попри монастир для черниць із родин шляхетних, а далі підкотили до велетенської, високої кам'яної вежі, потинькованої вапном, це були монастирські ворота, над ними немовби висить церква з багатьма круглястими вікнами, гранчастою банею, вона в честь Святої Трійці, бо всередині побачиш зображення трапези та Авраама… Звідси пролягає далі широка, достоту царська, дорога до тієї місцини, де стоїть свята церква, зобабіч тиснуться чернечі оселі, гарненькі та чепурненькі, з чудовими скляними вікнами на саму дорогу, сади й присадки, тому в оселях завжди багато світла. Кожна келія має три кімнати, двері яких міцно замикаються дивовижними залізними засувами. Стіни барвисто розмальовано, прикрашено усілякими картинами й іншими пречудовими витворами, стоять столи й довгі лавки, взимку келії обігріваються грубками, обличкованими розмальованими кахлями. В окремих кімнатах зберігаються поважні коштовні книги. Одне слово, ці обиталиці милують зір кожного, хто сюди входить, і додають снаги їхнім мешканцям. А ззовні перед келіями доглянуті присадки з квітниками» [3].

За свідченням сучасників, скажімо, історика, редактора «Киевской старины» Феофана Гавриловича Лебединцева (Ф. Лобода; 1828-1888) – Тарас їздив не тільки до Богуслава, Тального, Лисянки та Умані, а й до Києва. У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали», згадуючи подорожі, Шев-

ченко писав: «Я глаз не мог отвести от этого импровизованного освещения солнцем степного пространства. Мне казалось, что я вижу на бесконечном горизонте и Звенигородку, и Тальне, и даже самую Умань» [4]. У поемі «Гайдамаки» Шевченко описав базар, школу базиліан та костьол. Не раз Тарасове серце, коли був чи в засланні та в царській столиці, тішили спомини про краєвиди «золотоголового, садами повитого и тополями увенчанного Києва» в районі Липок.

Топонім «Липки» походить від липового гаю, насадженого в середині XVIII століття довкола Кловського палацу й без жалю вирубаного у 1830-х роках у ході інтенсивної забудови кварталів, розпланованих за вказівкою генерал-губернатора графа В.В. Левашова (1783-1848). Липки були розпланові прокладанням прямих, як стріла, вулиць, що перетиналися під прямим кутом такими ж вулицями. Знищення липового гаю викликало різке незадоволення киян і, особливо, фельдмаршала Ф.В. Остен-Сакена, який тоді проживав у Києві. «Я 69 лет, – писав він, – служу верно государю, а он (Левашов. – В.Ж.) что делает, рубит деревья в Киеве, да дома ломает, и что он больше умеет делать? Пора его отсюда вон; он... не радеет об общем благе, не имеет понятия о приличии» [5].

Першими вулицями стали Олександрівська (тепер – М. Грушевського), Шовковична (у 1869-1919 роках – Левашовська), Липська (у 1869-1919 роках – Катеринінська), Інститутська, Виноградна (нині – П.Орлика), Посадна (Садова) та Еспланадна (Виноградний та Кріпосний провулки). Банкова, або Банківська, виникла пізніше, у 1870-х роках і мала назву Царедарської і Треповської, бо була прокладена через садибу генерал-ад'ютанта Федора Федоровича Трепова (1812-1889). Від самого початку розпланування Липок існував і Липський провулок.

Саме в період забудови Липок тут виник на місці алеї перший бальвар – від сучасної Інститутської вулиці до Клов-

ського палацу, який пролягав через молодий парк, висаджений 1750 року Лаврським архімендритом Лукою Білоусовичем (1706-1761).

Із виникненням Липок ця місцевість стала формуватися як осідок вищої місцевої адміністрації. Тут були царський (Маріїнський) палац, будинки генерал-губернатора та цивільного губернатора, згодом – будинок командувача військами Київського військового округу. За еспланадними правилами, що обмежували висотність та характер забудови на найближчих підступах до споруджуваної у 1830-1850-х роках на Печерську фортеці, на Липках вулиці належали до першої категорії – за містобудівними правилами, і тут дозволялося зводити лише кам'яні одно- та двоповерхові будинки. Відтак, Липки сформувалися як район садибної забудови, де, крім представників вищої аристократії, селилися військові, чиновники, які мали певний матеріальний статок. Тут жили родини Бродських, Лібермaнів, Гальперіних, Зайцевих, а також – граф, історик Михайло Дмитрович Бутурлін (1807-1876), польські поміщики Ганські, княгиня Кароліна Сайн-Вітгенштейн – згодом дружина угорського піаніста Ференца Ліста (1811-1886) та ін.

З-поміж садів і особняків на Липках були й такі офіційні споруди як штаб Київського військового округу та інтендантське управління на Банковій, 9-11, поліційна дільниця з пожежною каланчею на Катеринінській, 1, контори Державного та Земельного банків (Інститутська,7 та 9), парафіяльна церква св.Олександра Невського (ріг Олександрійської та Катеринінської), Лютеранська євангелічна кірха св.Катерини з реальним училищем та жіночою гімназією при ній (Лютеранська, 18, 20, 22). На Липках містився Інститут шляхетних панянок – у власному будинку по Інститутській, 5-е міське двокласне училище ім. М.Х. Бунге (ріг Катеринінської та Єлизаветинської), жіноче єпархіальне училище у Кловському палаці, училище сліпих (ріг Інститутської та Кріпосного провулка). Тоді ж деякі особ-

няки було передано під шпиталі (лазарети): будинок командувача, цивільного губернатора Федора Артемовича Терещенка (1832-1894).

…Про Київ Тарас Шевченко передасть враження устами його героя поеми «Варнак: «Святий Київ наш великий...». Але Печерськ – особливий у долі Кобзаря, тут поет пізнав не тільки хвилини тремтливого кохання, й творчу насолоду як художник. Тут, ймовірно, й повірив у Всевишнього, про що зізнається у поемі «Наймичка»:

Де ж наймичка?
На прощу у Київ
Пішла Ганна…
Піду помолюся
Усім святим у Києві,
Та й знову вернуся [6].

Література

1. Шудря М. З валкою за дідичем // Зб. «В сім'ї вольній, новій». – Вип.3. – К., 1986. – С.301-305.

2. Шероцкий К. В. Киев. Путеводитель. – К., 1918. – С. 319.

3. Халебський П. Україна – земля козаків. – К., 2008. – С.120.

4. Шевченко Т. ПЗТ у 12-ти т. – Т.4. – К., 2003. – С. 258.

5. Записки Н. Н. Муравьева-Карского. 1834. // Русский архив. – 1894. – № 10. – С. 198.

6. Шевченко Т. ПЗТ у 12-ти т. – Т.1. – К., 2003. – С.329.

Марія Казьмирчук (м. Київ)

Т. Г. Шевченко – викладач Київського університету

Світова та вітчизняна громадськість знає Т. Г. Шевченка насамперед як геніального поета та талановитого художника, але існує багато матеріалів про його науково-педагогічні устремління. У формуванні суспільних, політичних та естетичних поглядів Т. Шевченка важливу роль відігравала самоосвіта. Змога читати вільно твори з історії та філософії, займатися самоосвітою дало можливість розвивати сміливі як на той час думки про рівність, свободу, культуру, мову, державність. Та аби схвилювати душу читача, окрім таланта, потрібно було мати широкі знання з історії, соціології, педагогіки, вміти аналізувати суспільно-політичні умови, з'ясувати причини та передумови закріпачення, утвердження самодержавства. А найважче донести ці знання до народу, спонукати його до дії. Задля цього Т. Шевченко відвідує Петербурзький та Київський університети, слухає лекції з різних галузей знань, слідкує за журналістикою, спілкується з освіченими людьми Петербурга та Києва. Це дає різносторонню та широку освіту, вводить його в середовище інтелігенції, знайомить з революціонерами-декабристами. За радянської доби дослідники зверталися до теми викладання Т. Шевченком у Київському університеті, але нині вона забута, хоча досі існує багато домислів та легенд.

У 1845 р. Т. Шевченко оселяється у Києві – центрі генерал-губернаторства, що підпорядковувало своїй владі Київську, Подільську і Волинську губернії. Генерал-губернатором тоді був Д. Г. Бібіков, якого називали деспотом та самодуром через занадто жорсткі заходи проти повстань, змов та суспільних рухів. Не кращим за нього був губернатор Київщини І. І. Фундуклей, який збирав великі податки з селян, придушував будь-який прояв непокори проти поміщиків [5, с. 15]. Т. Шевченка захопило у

Києві не тільки славне історичне минуле, багатовікова культура, а й напружене суспільне і політичне життя. Там ще жили ідеї та традиції декабристів Південного товариства, де під час зимових Контрактів 1822-1825 рр. відбувалися його з'їзди. Революційний дух міста, посіяний «благовісниками свободи», живив творчість українського поета [5, с. 3, 4]. Але боротьби проти самодержавства методом поетичної творчості виявилося замало і Т. Шевченко починає прагнути рішучих дій, беручи участь у таємній політичній організації Кирило-Мефодіївському товаристві.

Київ славився як центр освіти і науки, до яких так прагнув Т. Шевченко. Київський університет, заснований у липні 1834 р., мав слугувати зміцненню самодержавства, вихованню нових покірних підданих імператора та режиму. Проте університет піддався впливу визвольного руху, якому поклали початок ще декабристи. У 1843 р. в Київському університеті було тільки три факультети (філософський, юридичний та медичний), друкарня, ботанічний сад, кабінети [5, с. 22, 23]. В університеті на той час працювали викладачами видатні вчені. Першим ректором став М. Максимович, який згодом очолював філософський факультет та кафедру руської словесності [3, с. 7]. Т. Шевченко познайомився з М. Максимовичем у 1843 р., вже знав про його захоплення українським фольклором та етнографією [7, с. 8].

Вважається, що Т. Шевченко прагнув стати вчителем малювання у Київському університеті, бо хотів не тільки передавати юнацтву набуті знання і майстерність, але й виховувати його в революційному дусі [4, с. 3]. Проте, слід врахувати бажання поета вдосконалюватися у педагогічному хисті. Крім того, поет прагнув бути більш незалежним у матеріальному відношенні, бо вчителю малювання платили 500 руб., а співробітнику Археографічної комісії лише 150 руб. на рік. Таким чином, якби Т. Шевченко працював на цих посадах, то мав одержувати 650 руб. сріблом. Ця зарплата на той час була середнього розміру, бо професори університету отримували значно вищі зарплати до 4500 руб., але значно нижче отримували чиновники середини

XIX ст. – від 100 до 300 руб., столяри та теслярі – близько 300 руб. на рік. На початку XIX ст. розкішну квартиру в Петербурзі можна було винайняти за 20 руб. на місяць, житло середньої вартості коштувало 1,3 руб. на місяць. Фунт м'яса коштував до 6 коп., десяток яєць – 2 коп., пляшка шампанського – 1,5 руб. [2].

9 грудня 1846 р. Т. Шевченко подає заяву на ім'я попечителя навчального округу про зарахування на посаду вчителя малювання у Київському університеті Святого Володимира. 5 березня 1847 р. його кандидатуру затверджують. Лист міністра народної освіти С.С. Уварова про призначення Шевченка учителем малювання Київського університету на один іспитовий рік датовано 21 лютого 1847 р., а в Києві його одержано 2 березня [7, арк. 111зв.]. Але оскільки Шевченка тоді в місті не було, він довідався про це рішення тільки в день власного арешту – 5 квітня 1847 р. [8, с. 334].

Можливо, ініціатива щодо роботи Т. Шевченка в Київському університеті виходила від Рєпніних, зокрема княжни В. Рєпніної. Справа в тому, що мати В. Репніної доводилася родичкою дружині міністра народної освіти графа С.С. Уварова, який і вирішуватиме, кого з претендентів призначити вчителем малювання. Також призначенню Т. Шевченка вчителем малювання сприяла та обставина, що він був учнем знаменитого живописця К. Брюллова, близького до імператорської родини. Крім того, попередній вчитель малювання К. Павлов вчився в Академії мистецтв разом з К. Брюлловим, знав Т. Шевченка як талановитого художника і улюбленого учня свого товариша. Вважається, що К. Павлов не подавав у відставку доки Т. Шевченко не повернувся до Києва із експедиції по Волині, адже всі клопотання його конкурентів було відхилено через їхню передчасність [4, с. 20].

Слід відзначити, що на посаду вчителя малювання претендувало ще три художники, в тому числі один академік, який понад 20 років вдосконалювався в живопису за кордоном. Одним із конкурентів на цю посаду був викладач Київського інституту благородних дівчат Шлейфер, за якого клопотала

директриса цього закладу. Поміщик Подільської губернії художник Наполеон Буяльський мав проект відкриття школи живопису. Академік Петербурзької Академії мистецтв Й. Габерцеттель, який жив у Лондоні та мав там виставки власних робіт [7, арк. 12-14зв.]. Тому боротьба за посаду вчителя малювання у Київському університеті була запеклою. Ще однією перевагою перед титулованими кандидатами у Т. Шевченка стало зобов'язання безкоштовно працювати у літографії університету, яка була нерентабельна через високі зарплати іноземного літографа та пресера [4, с. 20].

Та недовго довелося Т. Шевченку обіймати посаду вчителя малювання у Київському університеті, бо за активну участь у Кирило-Мефодіївському товаристві буде під конвоєм доставлений до Петербурга і засланий у солдати до Оренбурга, із суворою приписокю імператора Миколи І заборонити писати та малювати. Після заслання Т. Шевченко зустрічатиметься із випускниками Київського університету в Астрахані, які повідомляли безліч новин та інформації. Крім того, знайомі та друзі поета розповідатимуть про Київський університет та його вихованців. Так, правозахисник Є. Якушкін розповідав Т. Шевченку про декабриста С.П. Трубецького, який жив у 1857-1858 рр. в Києві та часто відвідував Київський університет. Так, у листі до дочки Зінаїди та її чоловіка Миколи Дмитровича Свєрбєєва від 9 квітня 1857 р. С. Турубецькой писав про відвідання на Паску церкви у Київському університеті [6, с. 276]. Він повідомляв про революційні настрої, які не вщухають серед студентства Київського університету у листі від 20 вересня 1857 р. [6, с. 309]. У 1850-х рр. в Харківському університеті діяло таємне товариство, де на зібраннях читалися твори декабристів та Т. Шевченка. Деякі студенти, члени цього товариства, були виключені за це або перевелися до Київського університету, де брали участь у створенні недільних шкіл. Т. Шевченка дуже цікавило освітянське життя Києва та Київського університету, адже він надіслав київським недільним школам 50 примірників «Кобзаря», за

що отримав подяку Л. Гогоцької, доньки професора С. Гогоцького, викладачки Київської жіночої недільної школи [1, с. 31, 52].

С. Трубецькой знав про внутрішньоуніверситетське життя, адже спілкувався з професорами Київського університету, зокрема професором хімії Д.М. Абашевим і професором філософії та стародавньої філології С.С. Гогоцьким [6, с. 330]. Деякі професори Київського університету цікавилися поезією Т. Шевченка, зокрема професор російської історії П. В. Павлов, людина прогресивних поглядів та організатор відкриття недільних шкіл. За це влада його вислала із Києва. Члени Таємного студентського товариства і організатори недільних шкіл влаштували йому прощальний вечір 14 грудня 1859 р., де згадували декабристів. У тому ж році він зустрічався з Т. Шевченком і розповідав йому про Київський університет, шанування традицій декабристів і студентський рух [1, с. 52, 92].

Література

1. Марахов Г. І. Т. Г. Шевченко в колі сучасників: словник персоналій. – К., 1976.

2. Оклады русских офицеров в начале XIX века // Гусарский исторический музей. Гусары в войнах. – Режим доступу http://www.kulichki.com/gusary/istoriya/stati/oklady/

3. Попов П. М. Шевченко і Київський університет. – К.: Вид-во Київський університет, 1964.

4. Рудько М. П. Тарас Шевченко і Київський університет. – К.: Вид-во Київський університет, 1959.

5. Сергієнко Г. Я. Шевченко і Київ: Історико-біографічний нарис. – Київ: Дніпро, 1987.

6. Трубецкой С. П. Материалы о жизни и революционной деятельности / Изд. подгот. В. П. Павлова; отв. ред. И. В. Порох. – Т. 2. – Иркутск, 1987.

7. ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 796. – Спр. 361.

8. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: У 6 т. / Голова ред. кол. М. Жулинський. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 6.

Наталія Топилко (м. Київ)

Тарас Шевченко і Києво-Печерська лавра

Відоме особливе ставлення Тараса Шевченка до святої Києво-Печерської лаври. Він як митець, художник і як проста православна людина, у різний час свого життя звертався до видатної православної святині. Це можна побачити у його прозових, поетичних, живописних творах. Щоб так глибоко збагнути значення Києво-Печерської лаври, Тарасу Григоровичу потрібно було знати не лише її історію, а й відвідувати її храми, богослужіння, поклонятися святим печерським угодникам. Із певністю можна сказати, що своєрідний діалог Шевченка з Києво-Печерською лаврою тривав протягом усього його життя.

Ще у дитинстві, як згадував український історик і редактор журналу «Киевская старина» Феофан Лебединцев, майбутній поет «вечорами повторював псалтир і читав житіє святих, у вільні години малював вуглиною на коморі й стайні півнів, людей, церкву і навіть Київську дзвіницю» [1].

Пізніше вже професійний підхід художника до змалювання Києво-Печерської лаври проявився в Академії мистецтв та після її закінчення під час праці в Археографічній київській комісії. На жаль, збереглися не всі малюнки Шевченка. До сьогодні дійшли кілька його закінчених творів і декілька начерків олівцем. Серед них особливе місце займає сепія «Церква Всіх Святих у Києво-Печерській лаврі», виконана Шевченком у 1846 році. Також збережені замальовки «Київ з боку Дніпра», «Київ із-за Дніпра».

З балкону лаврської друкарні Т. Шевченко намалював етюд «Ближні і Дальні печери Києво-Печерської лаври»: на першому плані проглядається поруччя балкона, ліворуч – Хрестовоздвиженська церква, найближчі до Дніпра – Аннозачатіївська церква, у центрі композиції – храм Різдва Богородиці й двоярусна дзвіниця.

Окрім того, що Шевченко відвідував церкви й печери Лаври – Дальні і Ближні, він познайомився з відомим монахом – отцем Досифеєм, який певний час був наглядачем Дальніх печер. Саме до о. Досифея поет звернувся із проханням про відвідування печер окремо, не у складі численних богомольців. Там, у коридорах печер, була створена чимала кількість замальовок, але, на жаль, вони не збереглися. Відомо, що один із портретів жебрака Шевченко розірвав власноруч. Тож інші твори Тараса Григоровича цього періоду – «Печери Київської лаври», «Лаврська церква з дзвіницею» (кілька варіантів), «Старці» й «Портрет отамана старців» – на жаль, не знайдені.

Навіть перебуваючи у далекому засланні, згадуючи Київ, Шевченко бачив перед собою передусім Києво-Печерську лавру з її храмами, славетною дзвіницею, знаменитою друкарнею, вигляд з ганку якої особливо його вражав: «Кто, посещая Киево-Печерскую лавру, не отдыхал на типографском крыльце, про того можно сказать, что был в Киеве и не видал киевской колокольни… Я долго, а может быть, и никогда не забуду этого знаменитого крыльца… Много лет и зим пролетело после этого события над моею одинокою, уже побелевшею головою. Я опять в Киеве и опять посещаю заветное крыльцо....» [2]. Характерна деталь – залишивши Київ майже десять років тому, Шевченко у повісті «Близнецы» детально змальовує київську місцевість.

Усе своє життя Кобзар перебував у духовному пошуку. Багато його героїв мали складну та суперечливу долю. Але символічним і знаковим є те, що кривавий розбійник із поеми «Варнак» став на шлях каяття та очищення саме через споглядання на лаврські церкви: «Я плакав, до полудня плакав… Мов переродився…» [3].

Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник спільно з Українською Православною Церквою неодноразово вшановували Великого Кобзаря. У 2006 році відбувся один із культурно-мистецьких заходів – це відкриття виставки: «У своїх молитвах мене пом'яніть». На виставці були представ-

лені експонати із зібрання Предстоятеля Української Православної Церкви Митрополита Київського і всієї України Володимира, збирати які він почав ще за часів навчання в Одеській духовній семінарії, а також багато інших раритетів, пов'язаних з творчістю Тараса Шевченка. Загалом колекція Блаженнішого Митрополита Володимира налічує близько 500 експонатів, що мають велике культурно-мистецьке значення. У своїй вітальній промові Блаженніший Митрополит Володимир зазначив: «Тарас Шевченко – особистість, яка завжди вражає своєю любов'ю до України. Думаю, що Шевченко не боявся смерті, бо був віруючою людиною, але він мріяв про те, щоб упокоїтися в українській землі. І це збулося з Божого благословення, коли з Санкт- Петербурга через Київ до Канева були доставлені останки Великого Кобзаря, які тепер назавжди упокоїлися в українській землі».

Особливою подією у духовному та культурному житті України стало віднайдення дивовижної ікони, пов'язаної з іменем Тараса Григоровича Шевченка. Ікони, присвяченої йому і написаної на честь його небесного покровителя, святого патріарха Тарасія. Її збереження та відкриття релігійному, науковому та культурному світу належить Українській Православній Церкві. Святий Тарасій – небесний покровитель Тараса Шевченка, адже поет народився 25 лютого (за ст. стилем), у день пам'яті святого. Ікону у 1867 році написав художник Григорій Честахівський, на ній зображено святителя Тарасія Царегородського та преподобного Михаїла Синайського. Ікона на лицьовому боці має присвяту Кобзареві.

Зберігався образ у церкві села Гирявки. Нині образ святого Тарасія знаходиться у хрестовому храмі Київської Митрополій Української Православної Церкви.

27 лютого 2014 року Заповідником у рамках святкування 200 річниці із дня народження Тараса Шевченка і з метою вшанування його пам'яті буде відкрита виставка «На вічному шляху до Тараса». На ній вперше будуть представлені уні-

кальні архівні матеріали із республіки Польща, Російської Федерації, республіки Казахстан, Литви, України. Після виставки буде поведений однойменний круглий стіл.

Маємо надію, що на святій лаврській землі, яку так любив Кобзар, на Економічній вулиці буде встановлений пам'ятний знак – на тому місці, звідки була написана сепія «Церква Всіх Святих». І таким чином, уже крізь століття буде існувати ще одна ланка, яка поєднає славетного митця України Тараса Шевченка та визначну українську святиню – Києво-Печерську лавру.

Література

1. Спогади про Тараса Шевченка. – К.: Дніпро, 1982. – С. 40-47.

2. Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 6 т.– К., 2003. – Т. 4: Повісті. – С. 11-119.

3. Там само. – Т. 2: Поезія 1847-1861. – С. 72-76.

Надія Наумова (м. Київ)

Топоніми Києва у літературній та мистецькій спадщині Тараса Шевченка

Страшні слова, коли вони мовчать,
Коли вони зненацька причаїлись
Коли не знаєш, з чого їх почать,
Бо всі слова були колись чиїмись.

Ліна Костенко
19.02.2010

У поетичних творах Шевченка, його листах, щоденнику і спогадах про нього зустрічаємо багато топонімів, зокрема київських. До цього міста за свого уже дорослого життя поет приїздив три рази, тут жив, працював, малював його пам'ятки,

гуляв його вулицями, садами, мандрував мальовничими околицями, бував і мешкав в різних місцях і будівлях міста, і хоча не всі вони дійшли до нас, але залишились в поезіях, повістях, написаних на засланні, в епістолярній спадщині.

Насамперед відзначимо, що слово «Україна» у поетичних творах, листах, щоденнику зустрічається 185 разів. Лиш декілька разів знаходимо для означення рідного краю слово «Малоросія» і «Южная Россия» (лист до чернігівського цивільного губернатора П.І. Гессе, та в інших офіційних листах [1, с. 29] і у назві «Букварь Южнорусский»). Назва міста Київ у Шевченка зустрічається біля 50 разів, вперше у поемі «Катерина»: «*Ішов кобзар до Києва та й сів спочивати…*», *«Їхав шляхом до Києва берлин шестернею…*». Багато героїв і героїнь Шевченка ідуть до Києва на прощу до Лаври («Наймичка», «Близнецы»).

Назва ріки «Дніпро» згадується в поезіях, листах, щоденнику 64 рази. І не просто згадується, ним починається поетичний спадок Кобзаря: *«Реве та стогне Дніпр широкий…*», і в своїй останній поезії, написаній за два тижні до смерті «Чи не покинуть нам небого…» Шевченко бачить себе уже за земною межею: «*… над Стіксом у раю, неначе над Дніпром широким, в гаю, предвічному гаю поставлю хаточку, садочок кругом хатини посаджу…», «...Дніпро, Україну згадаєм, веселі селища в гаях, могили-гори на степах – і веселенько заспіваєм…*». Дніпро і Україна для поета нероздільні. Правий київський берег бачимо на малюнках Шевченка 1843 р., які лягли в основу офортів «У Києві» та «Видубецький монастир». Перший сюжет мав попередню умовну назву «Печерська Київська криниця», так сам автор називає естамп у листі до О.М. Бодянського [1,т. 4, с 27]. У оголошеннях про видання у періодиці уже фігурує назва «Вид у Києві». Під іншим офортом, на якому зображено Михайлівську церкву Видубицького монастиря, заснованого князем Всеволодом Ярославовичем у 1070 р., вигравірувано рукою Шевченка «Видубецький монастир». Ця міс-

цевість, як і сам монастир настільки відомі кожному киянину, що автор навіть не давав до офорта ширшої анотації. Тоді ж художник виконав олівцем малюнок правого берега з архітектурними ансамблями монастирів.

Київські околиці, що виникли майже одночасно з містом і були нерозривно з ним пов'язані, привертали увагу Шевченка своєю історією і легендами. Так, в час своєї першого приїзду на Україну поет познайомився з Пантелеймоном Кулішем і той оповів йому київський переказ про те, як козаки проводжали побратима на покуту до знаменитого Межигірського монастиря. Поет увів цю оповідь у поему, зробивши героєм її Семена Палія, який дійсно певний час провів, як послушник, у Межигір'ї і за переказами був там похований.

У Києві на Подолі козаки гуляють,
Як ту воду відром-цебром
Вино розливають…

Так починається поема. Три рази, на початку куплетів повторено «У Києві на Подолі…» і Київ і Поділ пов'язуються з образом колишньої козацької волі, тут згадана і «*гола школа»,* «*братство*» (київська духовна Академія).

Аж до Межигірського Спаса
Потанцював старий
А з ним і товариство
І весь святий Київ
Дотанцював аж до брами.
… … … … … … … … … … … … ….
Ой, високо сонце сходить
Низенько заходить
В довгій рясі по келії
Старий чернець ходить.
Іде чернець у Вишгород
На Київ дивитись

Та посидіть на пригорі
Та хоч помолитись
Іде чернець Дзвонковую
У яр воду пити…

У поемі, написаній на Кос-Аралі у перший рік заслання, Шевченко згадував ту свою першу подорож на плоту по Дніпру на початку літа 1843 року разом з Кулішем до Межигірського монастиря. У його альбомі малюнків і начерків, виконаних того літа є записи народних пісень і начерк композиції «Судня рада», а рукою Куліша зафіксована дата: 13 червня на плоту біля Межигірського Спаса». Тоді художник і замалював з натури людей, тих рибалок, що наспівали йому пісні, вони сидять під деревом і їдять, мабуть, куліш. Межигірський Спас згадано знову у поемі «Швачка» і теж пов'язано з іменем фастівського полковника Палія: «*Прийди з того Межи гір'я, наш славний Палію…*», у поезії «Заступила чорна хмара…» «*та піду поклони бити в Межигор до Спаса…*», «*Іди, Петре, в Межигор'я молитися Богу…*». Герой поеми «Сліпий (Невольник)» співає думу, звертаючись, до Межигірського Спаса, як до заступника, оповідає про свої поневіряння, про те, як запорізькі козаки шанували монастир і як:

Цариця по Києву
З Нечосом ходила
І Межигорського Спаса
Вночі запалила.
І по Дніпру у золотій
Галері гуляла
На пожар той поглядала,
Нишком усміхалась.

Межигірський монастир згадано у Шевченка 7 разів: у листі до Кухаренка; *«Був я уторік на Україні – був у Межигірського Спаса і на Хортиці, скрізь був і скрізь плакав, сплюндрували*

нашу Україну катової віри німота з москалями…» [1, т. 6, с. 31]; у щоденнику 18 червня 1857 року, перебуваючи у Новопетрівському укріпленні, він записав: «*Видел во сне Межигорского Спаса, Дзвонковую Криницю и потом Выдубецкий монастырь*» [1, т.5, с.18]. Цікаво, що обидва монастирі намальовані Шевченком: олівцевий малюнок, виконаний в альбомі ліг в основу офорта «Видубецький монастир», що ввійшов у альбом «Живописная Украина», виданий в кінці 1844 р. у Петербурзі. Видання його художник мав намір продовжити уже в Києві. Ось тоді він мусив ще раз відвідати Межигір'я: до нас дійшов малюнок олівцем, на якому бачимо вхідну браму, дзвіницю, Спасо-Преображенську і Петро-Павлівську церкву. Цілком вірогідно, що Шевченко мав намір перевести малюнок в офорт. Але задум видання не мав продовження, на це була низка причин, серед них і відсутність у Києві видавничої бази, і брак коштів, але основна – арешт у справі Кирило-Мефодіївського братства і заслання. Довгий час малюнок датувався 1843 роком, відносно недавно він був передатований працівником НМТШ Оленою Слободянюк – 1846 рік.

На засланні, далеко від рідного краю Шевченко згадував київські дні, і ці спогади, пов'язані з конкретними місцями, відбились у його повістях російською мовою, в яких є так багато біографічних моментів. Тут часто фігурують київські топоніми, які, на жаль, сучасному пересічному киянину вже нічого не кажуть.

У повісті «Варнак» згадується місце на околиці Києва, що має назву Китаїв, Китаївська пустинь – печерний монастир, що виник у 14 ст., назви пов'язані з побудовою тут у 12 ст. палацу князя Андрія Боголюбського, сина Юрія Долгорукого, прозваного Китаєм. Хоча існує інша версія: назва походить від тюркського слова «китай», що означає фортеця. Шевченківський варнак, оповідає про свої схованки зброї: *«А третий, самый большой – около Киева, за обрадою Китаевской пустуни*

– в лесу же. Это были огроимные пещеры, вырытые, как кажется во времена Андрея Боголюбского. На горе, в которой вырыты пещеры, заметны и до сих пор следы земляных укреплений, может быть ограды его загородного терема. В этих то пещерах пировал я по нескольку дней со всем своим товариством в виду Китаевской обители…» [1, т. 3, с. 141]. Як видно з цієї цитати, Шевченко сам знав добре цю місцевість, її історію. Маємо малюнок олівцем, на якому зображено Китаївську пустинь. В цій же повісті згадується і Києво-Печерська лавра, яку теж малював художник. Відомі нам нині олівцеві начерки: Київ з лівого берега Дніпра з комплексом печерських церков, шлях до печер, вигляд на лівий берег з оглядової площадки біля будинку типографії. Все це ескізні твори, які, може згодом Шевченко довів би до довершеності, адже він разом з художником Михайлом Сажиним мав намір створити альбом київських видів.

В повісті «Княгиня» згадуються місцевість Кинь-Грусть а також Кирилівський монастир, вірніше лікарня для душевнохворих, де й закінчила свій життєвий шлях нещасна героїня повісті Катруся [1, т. 3, с. 177].

Герої повісті «Наймичка» ходять на прощу до Києва на поклон до угодників печерських, Марта, матір Савватія і Зосима у повісті «Близнецы» «*ежегодно ходила в Киев на поклонение к святым угодникам печерским»* [1, т. 4]. Старий Яким теж їздить до Києва уже з дорослим хлопчиком Марком. Наймичка Лукія теж іде до Києва і тут « *…стала у какой-то мещанки на квартире и, чтобы не платить ей денег за квартиру и за харч, взялася носить воду из Днепра, а поутру и ввечері ходила по церквам, святым и пещерам»*[1, т. 4].

Чи не найбільше київських топонімів ми зустрічаємо саме у повісті «Близнецы». І тут Шевченко теж згадує Межигірський монастир і Поділ, звідки проводжають друзі свого товариша Єрмолу Кичку, влаштувавши тому прощання зі світом і

гуляння з музикою і танцями по дорозі до Межигір'я. В повісті згадано і знамениті київські контракти, на яких полковник Микола Свічка закупив все шампанське і задарма пригощав усіх добрих людей. Герой повісті Саватій Сокира навчається у Київському університеті, він прогулюється по Шулявщині перед вступними екзаменами. Саме тоді у Києві з'являється книга «Мертві душі». Коли інспектор побачив студентів, що читають якусь книгу, то спочатку захвилювався, чи нема там крамоли, а дізнавшись назву – подумав, що, мабуть, вона містична і, махнувши рукою, сказав: *«Пускай их себе читают, лишь бы не пьянствовали да на Кресты окон бить не ходили»*[1, т. 4, с. 63]. Місцевість під назвою Хрести (в районі нинішнього Арсеналу) славилась у Києві тим, що тут жили повії і тому часто тут бували студенти, що влаштовували гуляння та бійки. Тут на Хрестах Саватій зустрів жебрака-музиканта, що віртуозно грав на скрипці, і той згодом навчив його не лише грі на цьому інструменті, а й «*відчувати і розуміти музику*» [1, т. 4, с. 70]. Так, що коли, приїхавши додому на хутір, заграв варіації Лепинського на пісню «Чи я така уродилась…», то зачарував своїх батьків. Побіжно згадується тут гора Скавиця, знаменита Щекавиця, на якій і похований безіменний музикант. Молодий студент любить гуляти в Царському саду, спускається з тераси на Хрещатик, пізніше вже в Оренбурзі він згадує Красницю, дорогу від Дніпра до Аскольдової могили, що мала різні назви: Красниця, Спаський, Панкратьєвський спуск (в наші дні Паркова алея). В якійсь мірі спогади і оповіді про Саватія Сокиру перегукуються зі спогадами самого поета-засланця: «*Но чаще всего я лелею мое старческое воображение картинами золотоглавого, садами повитого и тополями увенчанного Киева…».* Власне, майже завжди цитата переривається на цих словах, але вона має цікаве і значиме продовження: *«И после светлого, непорочного восторга, навеянного созерцанием красы твоей неувядающей, упадет на мое сердце осиротевшее тоска, и я*

переношуся в века давно минувшие и вижу его, седовласого, маститого кроткого старца с писаною большою книгою в руках, проповедующего изумленным дикарям своим и користолюбивым поклонникам Одина. Как ты прекрасен был в этой ризе кротости и любомудрия, святой мой и незабвенный старче!» [1, т. 4, с. 109]. Тут не названо ім'я апостола, але зрозуміло, що йдеться про Андрія Первозванного. Ще одна відома цитата, що наводиться у всіх путівниках «Шевченківський Київ»: «*Кто, посещая Киево-Печерскую лавру, не отдыхал на типографском крыльце, про того можно сказать, что был в Киеве и не видел киевской колокольни. Мне кажется, нигде никакая внешность не дополнит так сердечной молитвы, как вид с типографского крыльца. Я долго, а может быть, и никогда не забуду этого знаменитого крыльца.»* [1, т. 4, с. 110]. Це дуже інтимний спогад автобіографічного плану: Шевченко оповідає про своє знайомство з прочанками, що приїхали до Лаври і зупинились у Зеленому трактирі на Печерську, де також зупинявся і він сам. Цікаво, що тут оповідач побіжно згадує свого друга, «художника Ш.», що квартирував на Московській вулиці. Оповідь ведеться від першої особи, автор того ж вечора зустрічається з сестрами, одну з них (старшу) він згодом вже називав мамою, а молодшу нареченою. Це для неї, на її прохання він і намалював той вид, що відкривався з Царського саду на Старий Київ. В листі до Андрія Лизогуба поет згадує саме цей малюнок, шкодує, що він може згубитись, просить свого друга звернутись до художника Сажина і дізнатись про долю дорогого йому пейзажу. На цій акварелі художником було зафіксовано панораму древнього історичного центру таким, яким він був у 1846 році (оригінал не зберігся, але до нас дійшла її копія, чи компіляція). Неповторний образ міста садів і парків, що забудовувалость в контексті його розташування на пагорбах над величною рікою, з його звивистими вуличками, збігаючими круто вниз узвозами, поросліми дерном, бузиною

та бузком пагорбами, де древні руїни столиці Київської Русі височіли просто серед городів і садів, в яких потопали білі будиночки, завжди дратував можновладців, починаючи ще з Катерини II, яка так і не побачила міста, а лиш «собрание деревень». Але творчі люди, серед них і Тарас Шевченко, саме за цю патріархальну, людську й інтимну атмосферу любили Київ.

У цитованій нами повісті Шевченко закінчує введений в її канву ліричний спогад словами: «*Много лет и зим пролетело после этого события над моею одинокою уже побелевшею головою. Я опять в Киеве, и опять посещаю заветное крыльцо*». Так він уявляв собі це повернення, але коли Шевченко приїхав до Києва у 1859 р., з Царського саду відкривалась вже зовсім інша панорама на захід: будинок «присутвенних місць» зайняв значну площу між Михайлівським Золотоверхим і Святою Софією і заступив Щекавицю, зникли обриси церков Злотоустівської і Троїцької, перенесених зі Старого Києва на нову забудову.

В повісті «Близнецы» часто згадується монастир Києво-Печерська Лавра і Святі ворота, названі церква Миколи Святоші, Рейтерська вулиця, на якій живе герой повісті, і Печерськ з будинком міщанки Сиволапихи. В образотворчій спадщині Шевченка знайшли своє відображення такі київські місця: Китаївська пустинь, Аскольдова могила, Видубецький монастир, Церква Всіх Святих Києво-Печерської лаври, Михайлівський Золотоверхий монастир, Софійський собор, Олександрівський домініканський костьол. Малював він і університет і Золоті ворота (деякі малюнки відомі лише за спогадами і в Академічному виданні віднесені до незнайдених).

Третій приїзд Шевченка у Київ, на жаль не відбився у його спадщині, він не писав і не малював в час двотижневого перебуваня у місті, оселившись на Пріорці, де знайшов собі квартиру на вул. Вишгородській. Але ми згадаємо ті топоніми, що ще побутують на цій мальовничій київській околиці, бо, таки видається, що скоро вони зникнуть. Отож, почнемо з самої

назви Пріорка, яка нам каже, що у 17 ст. місцевість належала пріору католицького домініканського монастиря. Слово пріор – латинського походження, воно означає перший, тобто головний у церкві. Згодом люди, що мешкали тут уже й забули первісне значення і пояснювали, що назва пішла від слова приорати (приєднати до міста – околицю приорали до міста), згодом місцевість взагалі почали називати Преваркою, чи Превarками. Навіть біограф Шевченка М.К. Чалий уживає слово «Преварка», йдучи за спогадами Варвари Пашковської, записаними її сестрою Стефанією Крапівіною: «Сестра проводила лето того года на самой окраине города – предместии Переварках» [3]. Колись по цій території протікали невеличкі річки з промовистими назвами: Курячий брід, Западинський Ручай, їх нині можна знайти лиш на картах 19 ст., але так і бачиш тих курей, що переходили потічок вбрід. Від Западинського ручая теж нічого не залишилось, але є ще місцевість Западинка і вулиця Западинська. Місцевість Замковище теж нині мало нагадує про місце резиденції пріора Петра Розвадовського, що жив тут у заміському будинку, який люди називали замком. Є ще донині вулиця і зупинка, що звуться відповідно Замковецька. Вулиця Білицька була древньою дорогою на Біличі, а Вишгородською їхали до древнього Вишгорода, вона й нині виходить далеко за межі самого міста. Гора біля хати, в якій колись жив Тарас Шевченко називалась Білицькою, а потім і Клавиною (тимчасова назва, пов'язана з якоюсь мешканкою Пріорки, що жила поблизу). Вона не ввійшла в широкий обіг, бо щось значила тільки для вузького кола мешканців і побутувала дуже короткий час. Небагато відносно вулиць на Пріорці зберегли свої старі назви, але все ж більше, ніж інші місцевості Києва: Межова, Лугова, Фруктова, Ново і Старо Забарська, Мостицька (Мала і Велика), Межигірський, Квітневий, Бондарський провулок. На перетині Вишгородської та Дубровицької біля кінотеатру ще росте 15 дубів (з тієї діброви, що дала назву вулиці).

Закінчується Пріорка місцевістю, що міняла часто свої назви у зв'язку з тим, що власники її теж мінялись. Деякі топоніми втратились, а деякі закріпились. У 1767 році Київ відвідала російська цариця Катерина ІІ. Її гарно приймали, тут, але вона ненавиділа цей волелюбний край. Не лягали їй на душу ні його природа, ні люди, ні сам Київ; але поки що вона веселилась і сказала своєму коханцю Григорію Потьомкіну: «Кинь грусть, Гриша». Так і закріпилась назва за місцевістю: Кинь грусть. Згодом ця місцевість мала різних власників: була дачею генерала Бегічева, родини Лукашевичів, потім її придбав київський видавець Стефан Кульженко, тому до нашого часу вона дійшла з назвою «дача Кульженка». Нині тут розмістились будівлі Інститутів ендокринології і геронтології, і, звичайно ж, нині вже важко уявити ту природну мальовничість парку, який колись сучасники порівнювали з найкращими, навіть царськими, парками. Тут, де нині знаходиться площа Шевченка, що була названа так у 1959 році на честь 100-річчя з часу останнього перебування поета у Києві, закінчується місто. Звідси вулиця Вишгородська, що названа так тому, що ще з 11 ст. вела до резиденції київських князів старовинного Вишгорода, йде далі на північ уже по Пуще-Водицькому лісу, звідси трамвай повертає ліворуч на Пущу.

Здавна тут, на Пріорці, були розташовані дачі заможних киян, що мали назви власників: Дача Коробки, Бернера, Бражника, хутір Валейка. Ще одна дача, і не просто дача, а садово-городній заклад, що до нашого часу не дійшов, – дача Крістера. Ще недавно тут були сади, оранжереї, а нині вже елітне містечко – Крістерова гірка. Відомий садівник-підприємець, що приїхав до Києва у 1848 році, щоб розпочати тут прибутковий бізнес, таки залишив своє ім'я на Пріорці. Тут ще донедавна стояв дерев'яний флігель, біля якого росте ялина, посаджена власником. Він був похований на території своєї садиби, але могила, на жаль втрачена, зовсім недавно на можливому місці

його поховання місцевими краєзнавцями та істориками міста було встановлено меморіальну плиту.

Нове відносно селище, що розташувалось вище від Крістерової гірки, має назви вулиць, пов'язані з іменем Шевченка: Сошенка, Їжакевича, Сажина, Красицького, Канівська, Орська, Чигиринська, Моринецька, Корсунська, Кобзарський провулок. Та й саме селище приватного типу, що виникло тут після Другої світової війни, називається Шевченко. Старі назви, на жаль потроху втрачаються, чи нівелюються: Жеребівщина, тут колись жителі Пріорки та Куренівки випасали своїх коней, Замковище (тут був розташований будинок пріора), гора Ліпінка, на якій стояли за часів Хмельниччини козачі полки, річка Мушанка.

За час відсутності Шевченка у Києві з'явився новий і єдиний пам'ятник князю Володимиру, його поет сприйняв не дуже прихильно за свідченням першого біографа Шевченка Михайла Чалого: «Единственное в то время скульптурное украшение нашего Киева – памятник Св. Владимира, произведение барона Клодта нашему взыскательному художнику сильно не приглянулось. «Що то за пам'ятник? Поставив якусь каланчу, а зверху Володимира, мов часового на варті: стоїть та дивиться, чи не горить що на Подолі» [2, с. 148]. Той же мемуарист і зафіксував проживання поета на Пріорці: «Поселившись на Преварке, почти за городом, поэт странствовал стогнами богоспасаемого града все в одном и том же парусиновом пальтишке, порядком позаношенном» [2, с. 146]. Він саме тоді познайомився з Шевченком, зайшовши до свого колеги Івана Максимовича Сошенка, що жив тоді у будинку церкви Всіх Скорбящих радість на Сінній площі. Згодом вони вже утрьох гуляли по місту, ходили рибалити на Дніпро, виходили на чаювання-пікнік на Оболонські луги з їх мальовничими озерами близько ріки Почайни. Розуміємо, що тоді ще по Оболоні текла літописна Почайна. У своїх спогадах ще один мемуарист Феофан

Лебединцев згадував: «Розташувалися на траві, вели бесіду про красу київської природи і України взагалі… Дорогий наш гість був спочатку задумливий і мовчазний; потім потроху розговорився, захоплювався Дніпром, Почайною, видом Києва, Андріївської церкви, Щекавиці, а коли сонце сховалось за горами, легкий туман пішов Оболонню, і вгорі на чистому небі стали показуватися то там то сям яскраві зірки, Шевченко, повернувшись обличчям до заходу, своїм чистим срібним ледь-ледь тремтячим голосом заспівав свою улюблену пісню «Ой, зійди, зійди, зіронько ти вечірняя…» [4].

Соціалістична епоха приносить свої цінності і нові назви. Починається період перейменувань: вулиця і відповідно площа Петро-Павлівська отримують ім'я Михайла Фрунзе. З'являються вулиці Полупанова (колишня Радомишельська), Осиповського, Дегтяренка, трамвайне депо отримує назву Красіна. Деякі нові вулиці, пов'язані з розбудовою міста, виникненням індустріальних закладів: Резервна, Автозаводська, Шахтарська. Ще пізніше, у 70-х роках з'являються нові забудови і нові вулиці: Проспект Правди, вулиця Івашкевича (відомий польський письменник), вулиці Рокосовського, Полярна і Північна на Мінському масиві.

У 1989 році до 175-ліття від дня народження Шевченка Київська міська рада народних депутатів прийняла рішення про створення у Києві на вулиці Вишгородській, 5, будинку, де поет провів свої останні дні у Києві, музею. Місцеві жителі, нащадки, внуки і правнуки тих маленьких пріорчан, маленьких друзів Тараса знали цей будинок, що мав статус комунальної квартири, називаючи його тарасовою хатою. Саме завдяки їх спогадам і переказам було відтворено в експозиції атмосферу тодішнього затишного куточка київської околиці. Цей музей, відомий нині серед киян як «Хата на Пріорці», є відділом Національного музею Тараса Шевченка. Таким чином ми маємо, ще одне місце, де оповідаємо про останній приїзд Шевченка у

Київ, про його оточення, про тих дітей, що приходили сюди в гості до дядька Тараса – так вони його називали. Так з'явився на карті міста ще один топонім, культурний центр, пов'язаний з іменем великого поета Тараса Шевченка, що зберігає ауру старого Києва.

Література

1. Тарас Шевченко. Повне зібрання творів у 12 томах. – К., 2003-2013.

2. Чалый. Жизнь и произведения Тараса Шевченка. – К., 1882.

3. Крапивина С. Несколько слов о Тарасе Шевченко // Пчела. Русская иллюстрация. № 42.

4. Лебединцев Ф. Г. Мимолетное мое знакомство с Т.Г. Шевченко и мои о нем воспоминания // Воспоминания о Тарасе Шевченко. – К.,1988. – С. 48-49.

Святослав Куций (м. Конотоп)

Шевченко і родина Огієвських

В 2014 році виповнилось 200 років від дня народження Тараса Шевченка. Автору здалось цікавим з'ясувати, чи були у поета відносини з вченими, які представляли метеорологію і гідрологію. Такої інформації знайти поки що не вдалось.

Водночас, відомими є стосунки Тараса Шевченка з кролевецькою родиною Огієвських, багато нащадків якої стали визначними науковцями в різних галузях [1]. Деякі з них стояли біля витоків вітчизняної гідрометеорології.

До Кролевця Шевченко приїхав 25 серпня 1859 року і зупинився на ніч в садибі Глафіри Матвіївни і Дмитра Петровича Огієвських. Візит став можливим завдяки багатолітній дружбі поета з родиною Лазаревських.

Конотопський повітовий суддя Матвій Лазаревський і його дружина Опанасія мали шістьох синів: Василя, Михайла, Федора, Якова, Олександра, Івана та двох доньок, Марію і Глафіру. Глафіра Матвіївна і приймала Тараса Григоровича у Кролевці. З Шевченком Лазаревські були знайомі з 1847 року. Лазаревські впродовж всіх років знайомства допомагала поету.

До Кролевця поет приїздив у супроводі Івана і Федора Лазаревських. В 1860 році Глафіра Матвіївна отримала від поета «Кобзар» з дарчим написом [2].

Вдруге доля пов'язала Шевченка з Огієвськими в 1861 році, коли в їх кролевецькій садибі зупинялась жалобна процесія, яка супроводжувала труну з прахом поета. Відомий український історик, Олександр Лазаревський, супроводжував домовину. Останні роки життя поета його фінансові справи вів Михайло Лазаревський, який став розпорядником майна Шевченка після смерті поета.

Дмитро Петрович і Глафіра Матвіївна виховували п'ятеро дітей: Олену, Опанасію, Михайла, Василя і Володимира.

Коротка інформація про деяких з нащадків родини Огієвських, які стали науковцями і мали відношення до гідрометеорології.

Василь Дмитрович Огієвський. Був одним з засновників лісової дослідної справи в Російській імперії, а пізніше і в Україні. В 1919-1921 роках обіймав посаду професора кафедри лісівництва агрономічного відділення Київського політехнічного інституту. Автор наукових праць та підручників. Організував понад 20 опорних пунктів з вивчення географічних культур сосни в лісівництвах сучасних України і Росії [3], [4], [5].

Одночасно з КПІ, В.Д. Огієвський працював в Сільськогосподарському науковому комітеті України (СГНКУ). Входив до Президії комітету, був одним з розробників Статуту, очолював Лісову секцію. Також був організатором курсів підготовки працівників лісової галузі, членом комісії з вивчення природних

багатств України при Академії наук [6]. До складу СГНКУ від самого початку входила Українська метеорологічна служба. Помер у 1921 році [7].

Володимир Васильович Огієвський. Старший син Василя Дмитровича. Засновник радіотехнічної спеціальності в КПІ, професор, доктор технічних наук, заслужений працівник вищої освіти УРСР. З 1944 до 1962 року В. Огієвський очолював електротехнічний факультет КПІ [8]. Володимир Васильович мав стосунок до гідрометеорологічної служби України в період її становлення. На початку 1924 року він завідував радіостанцією Сільськогосподарського наукового комітету України (СГНКУ) [9]. Помер у 1979 році.

Анатолій Володимирович Огієвський. Син Володимира Дмитровича Огієвського і двоюрідний брат Володимира Васильовича Огієвського. Випускник 1922 року КПІ. Доктор технічних наук, професор.

Анатолій Огієвський досліджував питання методики гідрологічних прогнозів, гідрометричних робіт, режиму річок і факторів стоку. Автор підручників з гідрології.

Під час катастрофічної повені 1931 року доклав визначальних зусиль до рятування Дніпрельстану. Перебуваючи на посаді керівника служби гідрологічних прогнозів, А. Огієвський забезпечив складання і надання народному господарству 171 прогностичного рівня.

В червні 1941 року був репресований, утримувався у в'язниці Новосибірська. Вже 1944 року повернувся до України, де брав участь у відновленні зруйнованих війною гідротехнічних споруд та будівництві нових. Помер у 1952 році [10], [11], [12], [13], [14].

Автор висловлює подяку члену Національної спілки краєзнавців України Віктору Володимировичу Соколову і доньці Володимира Васильовича Огієвського, кандидату мистецтвознавства, Ії Володимирівні Огієвській за неоціненну історичну інформацію та фотодокументи.

Родина Огієвських дотепер береже пам'ять про знайомство з Тарасом Шевченком. Ія Володимирівна згадує, що Глафіра Матвіївна Огієвська розповідала своєму внуку, Володимиру, про зустріч з Шевченком, а також показувала квіти з домовини поета, які вона залишила собі на згадку [15].

Література

1. Карась А. З історії Сумщини. Історичні нариси / А. Карась. – К.: СМП «АВЕРС» – 2006. – С. 26-32.

2. Лазаревський О.О. Pro domo sua (Про дом мой) / О.О. Лазаревський. – М.: Мегалон. – 1999. – 148 с.

3. Мерзленко М. Василий Дмитриевич Огиевский (1861-1921). / Електронний ресурс. Режим доступу: wwf.ru>data/publ_period/forest_mag29/10.pdf

4. Огиевский В.Д. Возобновление дуба посредством густой культуры местами / В. Д. Огиевский. – С.-Пб.: тип. М. Квара, 1912. – 37 с.

5. Огиевский В.Д. Наставление к борьбе с майским хрущем / В.Д. Огиевский. – С.-Пб.: тип. «Сел. вестн.», 1912. – 30 с.

6. Нестеренко П. Сосни професора Огієвського // Сільські вісті. – 2010. – № 61.

7. Коваленко С.Д. Сільськогосподарський науковий комітет України (1918-1927 рр.): організаційна структура та напрямки діяльності. / Електронний ресурс. Режим доступу: base.dnsgb.com.ua/INB/2009-5/09_kovalenko.pdf

8. Ільченко М.Ю. Огієвський Володимир Васильович. Платан професора / Електронний ресурс. Режим доступу: http://kpi.ua/ogiyevsky

9. Державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 27. – Оп. 4. – Од. 662. – Арк. 30-32.

10. Огієвський Анатолій Володимирович: Бібліографічний показник / [Уклад. Є. О. Філіпович. Редкол. А.В. Крива (голова), Є.О. Філіпович, О.С. Дерлюк, В.Є. Перелигіна]. – Рівне: НУВГП. – 2011. – 162 с.

11. Косовець О.О., Довгич М.І., Соколов В.В. Політичні репресії співробітників гідрометслужби УСРР – УРСР у 1930-1940-х рр. /

О.О. Косовець, М.І. Довгич, В.В. Соколов // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – Київ-Харків. – 2010. – № 2 (35). – С.180-212.

12. Огієвська І.В., Серебряков О.В., Соколов В.В. Пам'яті Анатолія Володимировича Огієвського // Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. Окремий відбиток. – К., 2012. – Том 1 (26). – 12 с.

13. Огієвська І.В. Життєвий і творчий шлях Анатолія Володимировича Огієвського. До 55-річчя від дня смерті // Праці Центральної геофізичної обсерваторії. – 2007. – № 3 (17) – С. 92-101.

14. Косовець О. Катастрофічна повінь 1931 року на Дніпрі біля Києва: хроніка події та науково-історичне значення / О. Косовець, М. Довгич, Н. Самойленко, В. Соколов // Геопрофіль. – 2011. – № 3 (18). – С. 28-36.

15. Огієвська І.В. Подорож до Кролевця / Електронний ресурс. Режим доступу: dspace.nbuv.gov.ua›bitstream/handle…Ogievska.pdf?…

Євген Луняк (м. Ніжин)

До витоків французького шевченкознавства: перші спроби аналізу поетичної творчості Кобзаря у французькій літературі другої половини XIX століття

Перші звістки про Т. Шевченка у Франції були пов'язані з його арештом і процесом над кирило-мефодіївцями у 1847 р. Паризькі газети «*Journal des débats*» та «*Democratie pacifique*» влітку того року повідомляли про ув'язнення членів таємного товариства слов'янофілів та заслання в солдати Шевченка, доля якого викликала щире співчуття [1].

В період Кримської війни у 1855-1856 рр. у Брюсселі було опубліковано «Короткий виклад кількох дипломатичних і військових ілюзій західних могутніх держав під час Східної війни та їх вимушених наслідках, незважаючи на взяття Севастополя», де анонімний автор розмірковував про існування віль-

ного козацького духу в Україні, яка прагне визволення від Росії, і як приклад наводив недавню «змову Шевченка», тобто справу Кирило-Мефодіївського товариства. Самого Шевченка автор називав «національним поетом» України [5].

Час від часу певну інформацію про Шевченка і кирило-мефодіївців видавало також польське еміграційне коло у Парижі. Так, П. Куліша, М. Костомарова і Т. Шевченка, як основних учасників таємного антиурядового товариства, згадано у польській газеті «*Wiadomości polskie*» (1858), що виходила за підтримки князя А.-Є. Чарторийського. Правда, далі автор згаданої статті робить припущення, що інші члени товариства були поляками [3].

Безумовно, наведена у французьких друкованих виданнях про Великого Кобзаря інформація була уривчастою, побіжною та неточною. Справжнє «відкриття» Шевченка у Франції відбулося вже після його смерті. Головна заслуга в ознайомленні з цією постаттю освіченої французької публіки належить літературознавцю та перекладачу, приятелю І.С. Тургенєва, Емілю-Александру Дюрану-Гревіллю (1838-1903), котрий довгий час проживав у Росії. Саме під впливом Тургенєва Дюран зацікавився творчістю Шевченка й у 1876 р. опублікував на сторінках популярного у Франції журналу «*Revue des Deux Mondes*» велику статтю «Національний поет Малоросії» [7]. Безпосереднім стимулом для виходу цієї статті стало опублікування у Празі 2-томного «Кобзаря». За спогадами С.Ф. Русової, в основу статті Дюрана було покладено франкомовні матеріали, написані нею й передані Тургенєву її чоловіком О.О. Русовим [2]. Стаття Дюрана висвітлювала складну біографію Шевченка на фоні тяжкої долі його знедоленої нації, розкривала зміст поезій Кобзаря «Гайдамаки», «Катерина», «Наймичка», «Марія», «Ян Гус», а також подавала французький переклад віршів «Вечір (Садок вишневий коло хати)» і «Мар'яна».

Одночасно зі статтею Дюрана про Шевченка у Парижі побачила світ праця барона Адольфа д'Авріля (1822-1904), колишнього генерального консула в Румунії, одного з засновників «Альянс франсез», організації, спрямованої на поширення французької культури в світі, «Сентиментальна подорож по слов'янських країнах». У цій книзі йшлося про враження автора від його мандрівок Східною Європою, зокрема, й Україною. Подібно до Дюрана, д'Авріль став одним з перших популяризаторів творчості Шевченка у Франції, опублікувавши переклади його поем «Гамалія» й «Тарасова ніч». Українознавчі моменти з творів цього французького автора були зібрані, перекладені українською й опубліковані літературознавцем і перекладачем М. В. Якуб'яком [4].

До кола перших французьких популяризаторів поезії Великого Кобзаря потрібно віднести також і франко-швейцарського журналіста та публіциста Віктора Тіссо (1845-1917). В 1882 р. він здійснив подорож Україною, відвідавши Перемишль, Львів, Броди, Бердичів, Фастів, Київ і детально описавши свої мандрівки, в ході яких мав змогу ознайомитися з побутом і звичаями українців. Одразу по завершенню вояжу журналіст опублікував свої дорожні замітки в книзі «Росія та росіяни: цікавинки подорожі», яка витримала кілька перевидань під різними назвами [9; 10; 11]. Дослідник відзначав мелодійність і милозвучність української мови, яка забороняється до вжитку в літературі царським урядом. Він не приховував свого захоплення Україною та козацькими часами, одним з найяскравіших віддзеркалень яких у літературі він визнавав поему Шевченка «Гайдамаки» – «дивовижну національну епопею» [9, p. 206]. Крім того, Тіссо наводив основні віхи біографії Шевченка, а також подав прозовий переклад його поеми «Утоплена». Французький автор зазначав, що Шевченко «великий національний поет», а його доля – це історія всього малоросійського народу [9, p. 204-211].

У 1884 р. інформацію про Кирило-Мефодіївське товариство та Шевченка до своєї п'ятитомної «Історії соціалізму» вносить колишній член Паризької Комуни історик Бенуа Малон. У програмі кирило-мефодіївців він виділяє демократизм, рівноправність і релігійну свободу, а також відзначає революційну діяльність Кобзаря [1].

Певному ознайомленню французького культурного загалу з творчістю Шевченка сприяла також дослідницька діяльність історика, археолога та етнографа Амура-Огюста-Луї-Жозефа Бертело, більш відомого як барон Жозеф де Бей, або де Баї (1853-1931). Сильне враження на де Бея, як і на його колег, справило віддзеркалення козацької тематики в літературі. Зачарований поезією Кобзаря, він здійснив переклад його поеми «Іван Підкова» [6].

Наприкінці XIX ст. роль Шевченка у відродженні національних прагнень українців стала беззаперечною. Видатний французький історик і публіцист Анрі-Жан-Батіст-Анатоль Леруа-Больє (1842-1912) у своїй праці «Імперія царів і росіяни» (1897) підкреслював, що Шевченко став репрезентантом ідеології державницького самостійництва української нації [8]. Віднині національно-визвольна боротьба українців вже міцно асоціювалася з ім'ям духовного пророка цього народу – Шевченка.

Література

1. Гресько М. Французи про Шевченка // Всесвіт. – 1965. – № 3 (81). – С. 11-12.

2. Русова С. Мої спомини. 1861-1879 // За сто літ. Матеріяли з громадського і літературного життя України XIX і початку XX століття. Кн. 2. – К., 1928. – С. 160.

3. Франко І. Шевченко героєм польської революційної лєгенди. – Лв., 1901. – С. 11.

4. Якуб'як М. Адольф д'Авріль про Україну // Хроніка-2000. – К., 1995. – Вип. 2-3. – Україна-Франція. – С. 209-224.

5. Aperçu sur quelques illusions diplomatiques et militaires des puissances occidentales, pendant la guerre d'Orient, et de leur conséquence forcée, malgré la prise de Sébastopol (17 septembre 1855) – Bruxelles: Typographie de Ch. Vanderauwera, 1856. – P. 35-36.

6. Baye J. de. En Petite-Russie, souvenirs d'une mission. – P.: Nilsson, 1903. – P. 33-35.

7. Durand É. Le Poète national de la Petite-Russie // Revue des Deux Mondes. – 1876. – T. 15. – P. 919-944.

8. Leroy-Beaulieu A. L'empire des Tsars et les Russes. – P.: Hachette et C-ie, 1897. – T. 1. – Le pays et les habitants. – P. 115.

9. Tissot V. La Russie et les Russes, indiscrétions de voyage. – P.: E. Dentu, 1882. – 562 p.

10. Tissot V. La Russie et les Russes: Kiew et Moscou, impressions de voyage. – P.: E. Plon, Nourrit, 1884. – 423 p.

11. Tissot V. Ukraine. Kiew. Précédé d'une notice par Charles Simond. – P.: E. Plon, 1897. – 32 p.

Наталія Кузіна (м. Київ)

Громадянська позиція редакції «Літературно-наукового вісника» у Києві щодо вшанування пам'яті Тараса Шевченка

З ім'ям великого Кобзаря пов'язана, за оцінкою М. Гехтера, «одна з найбільш блискучих сторінок у літописі українського громадянського життя» [1, с. 320]. Тому редакційний комітет ЛНВ активно включився в процес збору коштів на побудову пам'ятника Тарасу Григоровичу Шевченку. Титульні листки «Вісника» починались із заклику: «Жертвуйте на пам'ятник Шевченкові в Києві. Жертви приймає контора ЛНВ. (Київ, вул. Підвальна, 14, кв. 30.)»

На сторінках журналу постійно друкувалась інформація про конкурс на кращий проект пам'ятника [2, с. 170-173]. З архівних матеріалів редакції, наприклад, довідуємося, що за 1912 рік надійшло 463 крб. 32 коп. [3, арк. 52]. Також з журналу можна отримати інформацію про реакцію різних верств українського суспільства на цю подію. Не зважаючи на те, що пожертви на пам'ятник безумовно було дозволено збирати по всій Росії, але повсюдно місцева адміністрація чинила під різними приводами великий опір [4, с. 180]. Проте були і виключення з правил: Харківське, Херсонське, Київське губернські земства, незважаючи на заборону зібрали по 1000 карбованців кожне. На цій хвилі зростає зацікавлення Шевченком й у військовому середовищі. Наприклад, на Кубані зацікавлення Шевченком було таке велике, що отаман Новоминської станиці надіслав лист до Київського українського видавництва «Час», з проханням вислати 1000 примірників народного листка про життя Шевченка [1, с. 317-320].

У своєму огляді «З українського життя за 1914 рік» автор О. Вечорницький піднімає на сторінках ЛНВ питання про виховання національних талантів. Під впливом ювілею Шевченка до редакції надійшли пожертви, з яких склався фонд на виховання українських талановитих дітей. Автор називає це «одним із перших практичних іспитів нашої дозрілості» [5, с. 546].

Важливу роль у процесі формування нації в умовах відсутності політичного суверенітету відігравали мова, література, фольклор як фактори збереження й розвитку національної самосвідомості. Значну роль у цьому процесі відіграла творчість Т.Г. Шевченка, вплив якого на українське національне відродження на сторінках ЛНВ високо оцінює М.С.Грушевський у статті «Слава тобі, наш Тарасе».

Ґрунтуючись на творчій спадщині Тараса Шевченка він розробив методологічний підхід до питань мови, зазначаючи, що

на перспективність національних ідей можна буде сподіватися тільки тоді, коли їх розвиток йтиме, «обнімаючи на грунті здобутих національних прав не оргії національного егоїзму, а сильні підстави любові і братерства» [6, с. 6]. Отже, для того, щоб включитися в світовий науковий процес, потрібна перш за все всесторонньо розроблена система понятійних засобів, яка охоплювала б різні сфери наукового життя. Національне в своєму розвитку прилучається до загальносвітового, бо наука носить міжнародний характер, а твориться і природно сприймається в кожній нації рідною мовою.

Таким чином, на нашу думку, ЛНВ своїми публікаціями та громадянською позицією редакції щодо вшанування пам'яті Т.Г. Шевченка сприяв піднесенню масової української національної свідомості та формуванню в суспільстві необхідності виконання першочергових завдань національного відродження як фактора збереження української нації.

Література

1. Гехтер М. Українське життє в Росії в 1910 році // ЛНВ. – 1911. – Т. 53. – Кн. 1. – С. 320.

2. Черкасенко С. Українське життє року 1913 // ЛНВ. – 1914. – Т. 65. – Кн. 1. – С. 170-173.

3. ІР НБУВ. – Ф. 246, № 2, арк. 52.

4. Черкасенко С. З українського життя // ЛНВ. – 1913. – Т. 63. – Кн. 4. – С. 180.

5. Вечорницький О. З українського життя // ЛНВ. – 1914. – Т. 65. – Кн. 6. – С. 546.6.

6. Грушевський М. Слава тобі, наш Тарасе // ЛНВ. – 1909. – Т. 46. – Кн. 4. – С. 6.

Олександр Маєвський (м. Київ)

Плакатна Шевченкіана воєнної доби: 1941-1945 рр.

Цивілізаційне звучання подій Другої Світової війни формувало придатне підґрунтя для діяльності ідеологічних служб всіх учасників цього протистояння, які використовували різноманітні історичні асоціації, культурні символи та інші ментальні маркери для навіювання в масову свідомість певних ідеологічних меседжів. Радянські ЗМІ надзвичайно інтенсивно експлуатували образи борців за свободу українського народу: історичних персонажів (Б. Хмельницького, козака Мамая, Іллі Муромця, видатних діячів української культури: Лесі Українки. Івана Франка, Тараса Шевченка, Михайла Коцюбинського, Олекси Новицького, Максима Рильського та багатьох ін.) та збірний образ вільнолюбного українського народу у різних його іпостасях – селянина, робітника, партизана, радянського воїна.

У найскладніші часи кожен народ звертається до свого історичного коріння, героїчного минулого, до світу предків, символів, носіями яких є кращі його представники. І саме таким для українців є Тарас Григорович Шевченко. Маючи на меті мобілізувати населення на боротьбу з ворогом, радянські пропагандисти дійшли висновку, що кожна з республік СРСР, маючи свою унікальну історичну спадщину, має репрезентувати своїх національних героїв, власну етнічну парадигму, здатну більш продуктивно впливати на масові настрої.

Саме творчість Тараса Григоровича Шевченка і сам рафінований образ поета-бунтаря, який радянська пропаганда перетворила на своєрідну офіціозну «ікону», виявилися найбільш придатними для використання в ідеологічному протистоянні з супротивником. Те, що фігура Шевченка набула аналогічного статусу і в середовищі українства, яке зовсім не поділяло цін-

ностей більшовизму та комунізму, не бентежило радянських ідеологів. «Українських буржуазних націоналістів», які також часто апелювали до творчості Кобзаря та його вільнолюбного патосу, вони вважали чи не найсерйознішим супротивником, хоча і в 30-ті і в 40-ві роки всіляко намагалися дискредитувати Український самостійницький рух. Постать Шевченка виявилась настільки масштабною, що цього виявилося достатньо для тих і для інших: кожен міг знайти у «космосі» Кобзаря те, що вважалося прийнятним для творення чергової ідеологеми.

Слова Великого Кобзаря завжди закликали до боротьби українського народу за свободу і незалежність. Усвідомлюючи той факт, що образ Т.Г. Шевченка та його вірші були агітаційною та мобілізуючою силою, цей образ активно експлуатувався з метою маніпуляції свідомістю населення України, зачіпаючи духовно-емоційні струни адресата з перших і до останніх днів Другої світової війни.

Особливо виразним зразком використання образу Шевченка є роботи В.І. Касіяна. На тексти Шевченкових творів вийшла серія плакатів митця «Гнів Шевченка – зброя перемоги». Серія охоплює 8 плакатів, створених в період 1942-1943рр. Однак роботи В.І. Касіяна пов'язані з образом Шевченка, який бореться з лютим ворогом, цією серією не обмежуються. Можна виокремити цілий цикл творів, головною ідеєю яких є утвердження того, що Великий Кобзар є учасником боротьби радянського народу проти гітлерівських загарбників, а його влучне та гнівне слово – зброя, з якою наш народ переможе ворога.

Широкого загалу набули плакати створені В. Касіяном з того часу, як журнал «Україна», що виходив друком у Москві, опублікував на початку 1943 року репродукції з трьох плакатів цього циклу – «...Здається, кращого немає нічого в світі, як Дніпро та наша славная країна...», «Мені однаково, чи буду я жить в Україні, чи ні...», «Свою Україну любіть! Любіть її... Во врем'я люте». Саме тоді Укрвидав випустив ці плакати ба-

гатотисячним тиражем. Їх не тільки розклеювали в прилюдних місцях, а й розкидали з літаків над окупованою територією України. Шевченкові слова «Свою Україну любіть! Любіть її... Во врем'я люте» на цих плакатах, що розкидалися в тилу ворога, замінили іншими його рядками: «Не дайте матері, не дайте в руках у ката пропадать!» І це закономірно: створений художником образ матері сприймався як символ уярмленої України [1].

Плакат знайшов відгук серед широких мас населення і став потужним важелем ідеологічного впливу, нав'язування та інтеріоризації світоглядних цілей, тобто ідей, морально-етичних цінностей, поведінкових норм і установок радянської пропаганди на масову суспільну свідомість. А плакатна продукція стала ще й одним з дійових інструментів мобілізації сил народу на підвищення обороноздатності й економічного потенціалу держави, стимулювання воїнської звитяги, підтримання стійкості у випробуваннях, що випали на долю України.

Література

1. Лашкул З.В. Український радянський плакат в роки Великої вітчизняної війни. – К., 1962. – С. 37-38.

Олена Волонтир (м. Київ)

Шевченківські академії у Луцькій українській гімназії та ставлення польської влади

У міжвоєнний період 1921-1939 рр. значна частина Волині перебувала під владою Другої Речі Посполитої. Фактично відразу після підписання Рижського договору 18 березня 1921 року, поляки розпочали побудову власної держави. Чи не най-

важливіша увага з боку панівної верхівки відводилася освітній сфері та навчальним закладам, які діяли на приєднаних територіях. Внаслідок чого спостерігається тенденція значного скорочення кількості шкіл з українською мовою навчання та переведення їх на польський лад.

Завдяки представникам української інтелігенції вдалося зберегти деякі навчальні заклади україномовними, серед них, зокрема, приватні гімназії, що діяли на теренах Волинського воєводства. У міжвоєнний період їх було лише три в Луцьку, Рівному та Кременці (нині територія Тернопільської області). У державних гімназіях навчання проводилося польською мовою, де викладали представники польської національності. На прикладі Луцької української гімназії (ЛУГ) можна простежити тенденції впливу польської влади на сферу освіти, задля реалізації своїх намірів державної політики серед населення.

Помітну роль в процесі виховання відігравала позалекційна робота з учнями гімназії, тому частими подіями були святкові урочистості присвячені тим чи іншим подіям. Поряд з польськими національними святами, панівна верхівка, хоча бувало й з тривалими перервами, надавала дозвіл на проведення урочистостей присвячених вшануванню пам'яті Великого Кобзаря [5, 3].

Як засвідчують документальні повідомлення перші урочистості до вшанування пам'яті Тараса Шевченка були проведені в Луцьку 1923 р. Випускниця Луцької української гімназії Ірина Левчанівська у своїх спогадах повідомляє: «Ще задовго до шевченківського свята ми, учні гімназії, мали кожен конкретне завдання: виготовляли костюми, декорації, вчились декламувати поезії з «Кобзаря», розучували пісні на слова поета. Сам вечір пройшов з величезним успіхом і не тільки для нас, учнів гімназії, а й батьків та жителів міста. Це було справжнє свято душі» [9, 52].

Зазвичай програма свята-академії до вшанування пам'яті Тараса Шевченка у переважній більшості складалася з номерів, які виконувалися безпосередньо учнями Луцької української гімназії. Готувалися до важливої події завчасно, розподіляючи при цьому обов'язки серед учнів навчального закладу. Так учні старших класів виготовляли декорації з «Кобзаря», задля повного відображення дійсності з творчості Тараса Шевченка. Опісля всі ескізи наклеювали на фанеру й розставляли на сцені та в головній залі. Постаті героїв творів, а також відображення тогочасного побуту, в повній мірі передавав сюжет і слугував відображенням тогочасної дійсності. Учні молодших класів під час проходження святкових урочистостей змальовували постановочні кадри зі сцени, які потім продавали присутнім у залі.

Квитки на такі вечори хоча й були платними, але коштували доволі дешево. Відвідувачі активно та радісно розкуповували усілякі пропозиції [7, 1]. Усі зібрані матеріальні кошти значно допомагали дітям з незаможних сімей, які не мали можливості оплачувати навчання в гімназії.

Польський уряд реалізуючи свою державну програму полонізації та інтеграції території Волині до складу Другої Речі Посполитої, чітко визначив основні правила, якими варто керуватися у цьому відношенні. Неприязне ставлення місцевого населення до поляків було помітною перешкодою на шляху втілення в життя політичної програми. Ймовірно саме тому адміністрації інколи доводилося враховувати думку українців та, на деякий час, проявляти свою прихильність до проведення шевченківських свят. Зокрема, такий дозвіл ЛУГ отримала у 1920-1922 рр. Згодом після тривалої перерви черговий раз згода на проведення шевченківських академій польською владою була надана у 1927 році, за умови проведення урочистостей в позаурочний час. Такі дії свого роду слугували начебто позитивною відповіддю на звернення товариства «Просвіта» з цього питання.

Історичні джерела засвідчують, що у 1930-1931 рр. у ЛУГ відбулася низка подій, присвячених відзначенню національних польських та українських урочистостей: свята листопадового, академія до шанування Ю. Пілсудського, національного травневого свята, свято-академія до вшанування пам'яті Тараса Шевченка, свято-академія до вшанування пам'яті Лесі Українки, свято-академія матері й дитини тощо [2, 45].

Безумовно, поляки розуміли, що через проведення шевченківських академій українські вчителі намагалися прищепити учням любов до рідного краю та виховувати у дусі українських патріотів, які цінують та пам'ятають свою мову, історію, культуру та звичаї. Як наслідок на певний період відзначення таких святкувань було заборонено польською владою в усіх навчальних закладах, мотивуючи це активними виступами на теми українознавства серед молоді, що могло становити загрозу для цілісності існування польської держави. Але поряд з тим, владна верхівка все ж таки бувало йшла на поступки, з питань відзначення таких подій.

У всіх класах ЛУГ у навчальній програмі з української літератури, серед творів українських митців, для обов'язкового вивчення були твори Тараса Шевченка. Як стало відомо зі збережених архівних матеріалів, у початкових класах учні вивчали «Тополю», «Варнак», у старших класах продовжувалося більш поглиблене вивчення творчості Великого Кобзаря: читали та обговорювали побутові поеми «Катерина», «Наймичка, «Марія», «Москалева криниця» [1, 22], історичні поеми «Гамалія», «Чернець», «Гайдамаки». Також згідно навчальної програми для розгляду на заняттях та для додаткового вивчення пропонувалися твори «Кавказ», «Сон», «Неофіти», «Послання», «Пророк», «Іван Підкова».

Таким чином, ставлення польської влади до відзначення шевченківських свят-академій у ЛУГ було очевидним. Своє не надто прихильне ставлення до таких заходів, владна верхівка,

насамперед, вбачала у тих ідеях та виступах активістів, які звучали на тему українознавства. Аналізуючи ситуацію, яка склалася у міжвоєнний період на Волині, з упевненістю можна стверджувати, що саме завдяки вдалій тактиці адміністрації навчального закладу, гімназія з певними перервами мала можливість відзначати урочистості присвячені Великому Кобзарю – Тарасу Шевченку.

Література

1. Державний архів Волинської області (ДАВО). – Ф. 73. – Оп. 1. – Спр. 12. Переписка с попечителем Волынского школьного округа по учебно-воспитательным вопросам и програма обучения 1-8 класов гимназии (2 мая 1927-1930).

2. ДАВО. − Ф. 190. − Оп. 1. – Спр. 56. Планы воспитательной работы в 1, 2, 6, 7 классах гимназии на 1934-1935 учебные годы.

3. Національне свято на Волині. Шевченківські академії у Володимирі, Острозі. Шевченкові дні та панахида в Облапах, Рівному, Любомилі // Українська нива. – 1933. – 29 березня. – С. 2.

4. Шевченківські урочистості Української Гімназії в Луцьку, Рівному та с. Тростянець // Українська нива. – 1936. – 22 березня. − С. 4.

5. У «Рідній хаті» вечірка на користь Української Гімназії в Луцьку // Українська нива. – 1933. – 30 листопада. − С. 3.

6. Українська гімназія в Луцьку. Огляд діяльності за 1932 рік // Українська нива. – 1933. – 7 січня. − С. 7.

7. З життя Української гімназії в Луцьку // Українська нива. – 1934. – 22 квітня. − С. 1.

8. З життя Української гімназії в Луцьку // Українська нива. – 1934. – 11 травня. − С. 3.

9. Українська гімназія в Луцьку. Спогади: ЛУГ 1918-1939 рр. – Луцьк, 1998 р. – 250 с.

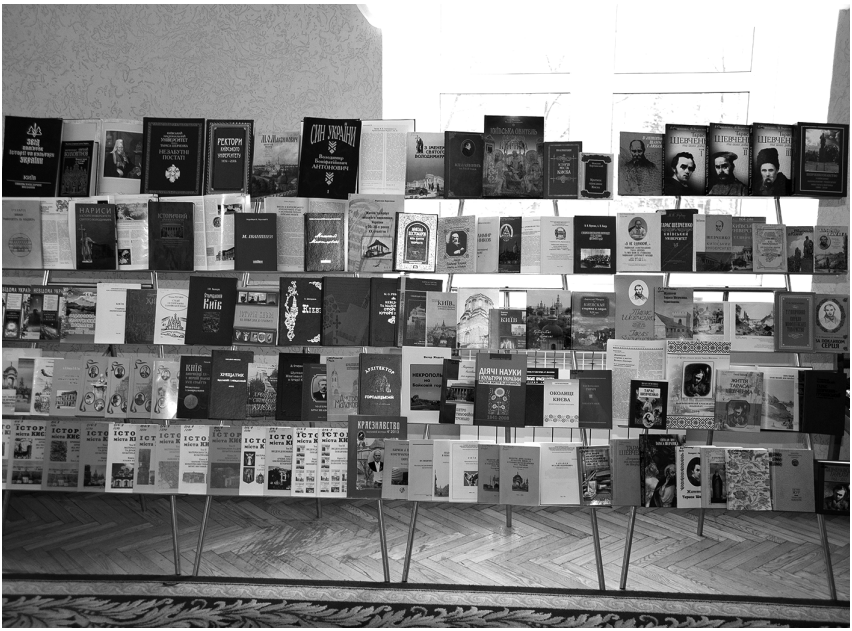

ДОСЛІДНИКИ ІСТОРІЇ КИЄВА. ДІЯЛЬНІСТЬ НАУКОВИХ УСТАНОВ, НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ТА НАУКОВИХ ТОВАРИСТВ У ГАЛУЗІ КИЄВОЗНАВСТВА

Максим Паращук (м. Київ)

«Історія міста Києва» М.Ф. Берлинського як початок вітчизняної історіографії

З кінця XVIII ст. почався науковий період в дослідженні історії. Особливе місце в когорті першопрохідців «історичної науки» належить М.Ф. Берлинському. Він був серед перших дослідників археологічних пам'яток та давньої історії Києва, за що отримав від вчених почесне звання «першого археолога», «патріарха київських старожитностей»[3, с. III-XIV; 7, с. 395-417].

Максим Федорович Берлинський народився 6 серпня 1764 р. у селі Нова Слобода біля старовинного Путивля, навчався у Київській духовній академії (1776-1786), в Учительській семінарії в Петербурзі (1786-1788), що стала фундаментом Санкт-Петербурзького університету (1819). Повернувся у 1788 р. до Києва, де майже півстоліття, до 1834 р., викладав географію та історію у Головному народному училищі, перетвореному з 1809 р. у Першу Київську гімназію. Він був викладачем і Київської духовної академії. Йому випала честь бути Головою першопочаткового правління організації Київського університету до самого прибуття до Києва його першого ректора М. Максимовича. Викладав історію й географію, завідував бібліотекою, кабінетом мінералів і рослин. Протягом 50 років здійснював метеорологічні спостереження [6]. Та, незважаючи на його вклад у природничі науки та викладацьку діяльність, відомим він став саме у царині історичної науки, як один із засновників києвознавства. Берлинський перший вчений, котрий систематизував сучасні йому знання з історії, археології, географії, топографії Києва, автор перших праць з історії міста.

Максим Федорович ще при житті став відомим, як автор двох книг – «Короткий опис Києва», виданий 1820 р. та «История российская для употребления юношеству» (1800 р.).

М. Берлинський був сучасником А. Шльоцера та М. Карамзіна – основоположників російської наукової історіографії. Та основні історичні праці Берлинського («Історія міста Києва» та підручник з історії Росії) були написані до появи творів згаданих вище істориків. Микола Карамзін почав писати «Историю государства Российского» лише в 1803 р.

«Історія міста Києва» була підготовлена до друку ще в 1800 р. і відправлена в Петербург в цензурний комітет – де зникла. Протягом тривалого часу книга М. Берлинського – головна справа його життя – вважалася втраченою безповоротно [4]. Правда, кілька уривків з неї було вміщено ще за життя автора в альманасі «Молодик», виданому 1844 р. (на той час історику було вже 80 років). Але після смерті М. Берлинського сліди його рукопису загубилися.

Але в 1970 р. Л.А. Пономаренко пощастило розшукати цензорський примірник втраченої книги в бібліотеці ім. Салтикова-Щедріна в Ленінграді. Перша частина твору була надрукована в 1-у томі відродженої «Київської старовини». Друга частина була в 1972 р. набрана і зверстана у складі 2-го тому щорічника, але той випуск так і не побачив світу. Лише 1992 р. відбулося друге відродження «Київської старовини», де й була надрукована друга частина праці. А 1991 р. вийшло друком монографічне видання головної праці вченого [2, с. 5-20; 5, с. 82-83].

Зміст книги М. Берлинського та її структура були замислені досить широко. Твір складається з двох частин. Перша (більша за обсягом) присвячена історії Києва, що подається на тлі загального розвитку України. Друга (менша) становить собою докладний топографічно-археологічний опис Києва, що відбиває стан міста на кінець XVIII ст. – до пожежі 1811 р., після якої київський Поділ було кардинально перепланово і перебудовано, та до «конфірмації» генерального плану міста в 1834 р., коли тотальної реконструкції зазнало Нагірне місто.

Джерельна база книги М. Берлинського досить різноманітна. Він використовує стародавні літописи і хроніки, мемуари, архівні документи (особливо в тій частині, що присвячена добі після 1654 р.), церковні рукописи, що на той час зберігалися в київських церквах, але не дійшли до нас. Та найбільш важливим є те, що об'єктом пильної уваги автора стала археологічна натура. Навіть не проводячи розкопок, Берлинський міг зафіксувати цілий ряд об'єктів, що пізніше зникли.

Свідчення Берлинського, який на власні очі бачив Київ XVIII ст., мають для нас особливе значення. Але для сучасного історика дуже важливі архівні пошуки автора, що дали йому можливість перерахувати всіх київських церковних та державних діячів – митрополитів, воєвод, губернаторів і генерал-губернаторів, комендантів київської фортеці тощо.

Максим Берлинський належав до числа ранніх речників буржуазної науки в нашій країні. Він мав свою власну оригінальну думку, свій погляд на речі, виразно відмінний від загальноприйнятого в дворянській історіографії. Готуючи свою працю до друку, він змушений був робити реверанси в бік казенної ідеології – доводилося рахуватися з цензурою. Тому висловитися повністю і до кінця він, звичайно, не міг.

М. Берлинський стоїть на позиціях українського міщанства, корені яких слід шукати у магдебурзькому праві. Його ідеалом є міське самоуправління, економічна незалежність міст у поєднанні з деякою політичною автономією України. Та коли інтереси міського самоврядування входять в конфлікт з автономічними тенденціями козацької старшини, він стає на сторону перших.

У відтворенні М. Берлинським історичного процесу маємо відзначити періодизацію саме історії України. Весь історичний процес в Україні він поділяє на вісім періодів, кожний з яких відповідав цілком реальному етапу в розвитку країни: 1) від

найдавніших часів до 882 р.; 2) 882-1093 рр.; 3) 1093-1157 рр.; 4) 1157-1240 рр.; 5) 1240-1320 рр.; 6) 1320-1471 рр.; 7) 1471-1654 рр.; 8) від 1654 р. до часів, самовидцем яких був М.Ф. Берлинський[1, с. 25].

Для сучасного читача книга М. Берлинського цінна насамперед фактичним матеріалом. Достовірність помітно підвищується в міру наближення до часу, коли жив автор. Не всі документи, використані в книзі, дійшли до нас. Архів магістрату постраждав під час пожежі 1811 р., певних втрат зазнали й інші архіви, матеріалами яких користувався Берлинський (монастирські тощо).

Отже відомості, наведені в книзі (здебільшого з точним посиланням на джерела інформації) мають не лише історіографічну, а й джерелознавчу цінність. Не менш важливими є й матеріали археологічно-топографічного характеру. Для дослідника історичної топографії міста книга М. Берлинського має першорядне значення: вона містить безліч подробиць (щодо розташування тих або інших об'єктів, зокрема будівель, часу їх побудування і т.д.), які відсутні в інших джерелах.

Його наукова творчість яскраво відбиває стан науки XVIII ст. Як уже зазначалось, історична наука тоді ще тільки формувалася; тогочасні історики бачили своє головне завдання в більшменш зв'язаному, послідовному переказі джерел. При цьому достовірність останніх, як правило, не бралася під сумнів. Навіть кращі представники тодішньої історіографії (як В. Татіщев або М. Ломоносов) дотримувалися цієї традиції. Та все ж, Берлинський піддає критиці достовірність суперечливих джерел. Він вказує на протиріччя, доповнюючи їх власними припущеннями.

Отже, чи варто применшувати заслуги М.Ф. Берлинського, вважаючи його лише «першим київським археологом», а не одним із основоположників сучасної історичної науки?

Література

1. Берлинський М.Ф. Історія міста Києва. – К.: Наукова думка. – 1991. – 320 с. (АН УРСР, Археограф. коміс., Інститут археол., Ін-т історії. Підг. тексту до друку, вступ. ст., комент. М.Ю. Брайчевського).

2. Брайчевський М.Ю. Максим Берлинський та його «Історія міста Києва». – В кн. М.Ф. Берлинський. Історія міста Києва. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 5-20.

3. Ивакин Г.Ю. Колумб киевских древностей. – В кн. Максим Берлинский. Краткое описание Киева. – К.: Час, 1991. – III-XIV.

4. Каргер М.К. Древний Киев. – М.: Изд-во АН СССР, 1958, 1961. – Т. 1-2.

5. Толочко П. Перша історія Києва. – Передмова до «Истории Киева» М. Берлинського // Київська старовина. – 1992. – № 1. – С. 82-83.

6. Тронько П.Т. БЕРЛИНСЬКИЙ Максим Федорович [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2003. – 688 с.: іл. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Berlynskyj_M

7. Щербина В.И. Первый киевский археолог М.Ф. Берлинский: 1764-1848 гг. // Киевская старина. – 1896. – № 12. – С. 395-417.

Віктор Соколов (м. Київ),
Андрій Куций, Святослав Куций (м. Конотоп)

Метеорологічні практики М. Берлинського

Територія сучасної Сумщини дала гідрометеорології багато визначних представників. Це Олексій Феодосійович і Феодосій Петрович Вангенгейми, Тимофій Кирилович Богатир, Петро Васильович Шендрик, Анатолій Володимирович Огієвський, Максим Федорович Берлинський. Останньому цього року виповнилося б 250 років. Автори пропонують більш детально зупинитись на діяльності М. Берлинського в царині метеорології і гідрології.

М. Берлинський народився 6 серпня 1764 року в селі Нова Слобода Путивльського повіту. В 1776-1786 роках навчався в Київській духовній академії, а до 1788 року – в Петербурзькій Учительській семінарії [1].

За даними В. Щербини, в 1788 році М. Берлинський був призначений викладачем Головного народного училища (з 1809 року Першої київської гімназії). Для нас цікавою є інформація, що, крім іншого, Берлинський викладав географію, а в Духовній академії – математичну географію. Займався природничими науками, в тому числі проводив метеорологічні спостереження: «Берлинский доживал скромно и уединенно в своїм домике в Липках, коротая свои досуги метеорологическими наблюдениями» [2].

Менш відомі, ніж метеорологічні практики, напрацювання М. Берлинського в царині гідрології. Між тим, він започаткував спостереження за режимом Дніпра біля Києва [3]. Їх результати він навів у праці «Історія міста Києва», що мала бути видана ще в 1799-1800 роках, а самі спостереження проводив з 1796 року [4].

Прикметно, що до гідрологічних спостережень М. Берлинський приступив невдовзі після початку аналогічних робіт в С.-Петербурзі. Після повені 1777 року Катерина II наказала видати інструкцію для спостережень в С.-Петербурзі і Кронштадті над напрямком і силою вітру і над висотою води. В 1797 році до них були додані виміри температури повітря, а взимку ще й товщини криги. Вже в 1799-1802 роках Академія наук отримувала «более или менее полные метеорологические наблюдения» з восьми міст імперії, серед яких був і Київ [5].

Перші систематичні метеорологічні спостереження в Києві також пов'язані з ім'ям М. Берлинського. В 1804 році в Росії була здійснена спроба організації метеорологічних спостережень при навчальних закладах. Ініціатором був Віленський університет. Опікун Віленської навчальної округи Адам Чарторийський план схвалив. За ним передбачалось «…определить физическое состояние атмосферы и случающиеся в ней пере-

мены, обратить потом собранные замечания в пользу домоводства и к усовершенствованию физики». Спостереження передбачалось організувати при училищах. У виданих в 1804 році Настановах Віленського університету візитаторам училищ приписувалось розглядати денні записки метеорологічних спостережень. Ініціатива Віленського університету швидко знайшла найвищу підтримку. У затвердженому 5 листопада 1804 року Уставі навчальних закладів, підвідомчих університетам, параграфом 52, доручається «учителям гимназий, под руководством директоров, вести метеорологические записки о губерниях…». Програма спостережень передбачалась широка: температура повітря, атмосферний тиск, кількість опадів, кількість випаруваної води, дати замерзання і скресання річок, повені, атмосферна електрика, напрямок і сила вітру, фенологічні спостереження. Пізніше директор Головної фізичної обсерваторії академік М. Рикачов зазначив, що широка програма, швидше за все, не дала можливості прекрасному плану бути втіленим у життя. Він зазначив, що цей намір був виконаний, та й то далеко не повністю, лише через 30 років. Так, Г. Вільд в праці «О температуре воздуха в Российской империи» для першого десятиліття XVIII століття користується даними лише 10 станцій, а для другого – 18.

Очевидно, що це не стосується напрацювань Максима Федоровича. На момент появи в 1832 році циркуляра Міністерства народної просвіти, яким було вкотре запропоновано проводити метеорологічні спостереження та докладалась інструкція, в Києві систематичні спостереження вже проводились 20 років. Розпочались вони в 1812 році. Обладнання для фізичного та інших кабінетів Головного народного училища, яке з 1809 року було перетворено на гімназію, надійшло, швидше за все, з Віленського університету [6].

Наукову значимість метеорологічних спостережень, ініційованих Максимом Федоровичем, доводить їх включення до праці К. Веселовського «О климате России», що була видана в

1857 році, на чверть століття раніше за працю Г. Вільда. Результати започаткованих М. Берлинським метеорологічних спостережень офіційно включені до кліматологічних довідників [7]. Метеорологічні спостереження М. Берлинський проводив, з невеликими перервами, близько 50 років [8].

Автори взяли на себе сміливість майже повністю навести перший відомий докладний опис клімату Києва, який підготував М. Берлинський:

«Климат здесь свойственный всей Украине; однако зимы всегда жесточее по качеству земли и болотолесистых окрестностей, нежели в степных местах, к Полтаве и Бару лежащих: Реомюров термометр више 31 гр. не поднимался и ниже 29 гр. не опускался; обыкновенная же стужа около 8-ми и теплота около 20 гр. бывает. Также барометр выше 30 дюймов и 6 линий не поднимался, а ниже 24,4 не опадал. Дожди чаще случаются после равноденствий, но впрочем, иногда целое лето бывает весьма дождливое или же сухое, равно как и зимы случаются столь теплые, что едва в январе месяце река замерзает, и до ноября осенние цветы еще видимы. Хотя здесь ветры дуют с каждых сторон, но чаще с западной, а сильнейшие – восточно-южные. Впрочем, бывают редки и то скоропреходящи. Громы в иные годы бывают весьма сильны и нередко убийственны, а густые туманы только в осени и то не каждого лета, которые с возвышением солнца подымаются и до исчезновения своего более держатся в гористых местах…»

На думку сучасних українських гідрометеорологів, спостереження для створення такого кліматичного узагальнення повинні були тривати не менше 10 років.

На наше переконання, саме М. Берлинський започаткував систематичні метеорологічні і гідрологічні спостереження в Києві.

Максим Федорович увійшов до історії Київського університету як один з його засновників. До прибуття до Києва першого ректора М. Максимовича, М. Берлинський обіймав по-

саду Голови першоначального правління організації Київського університету. Автори нагадують, що обладнання, включаючи метеорологічне, а також значну частину педагогічного складу новостворений університет отримав від Кременецького ліцею, який ліквідовувався [9].

Першим викладачем фізики в університеті був колишній викладач Кременецького ліцею, магістр Віленського університету І. Абламович. З 1837 року викладачем фізики був призначений В. Чехович, який читав лекції не лише з фізики, а й фізичної географії. І. Абламович і В. Чехович проводили метеорологічні спостереження. Вони були складовою практичних занять зі студентами і були нерегулярними. Автори припускають, що метеомайданчик розташовувався у гімназії, неподалік від будинку М. Берлинського. Впродовж 1844-1848 років спостереження поступово припиняються. Ми припускаємо, що це пов'язано з відходом М. Берлінського від справ і з його смертю.

Після здобуття Україною незалежності стала акцентуватись ще одна сторона особистості М. Берлинського – як релігійного діяча. В 2009 році архієпископ Конотопський і Глухівський Лука підкреслював: «Особистість Максима Берлинського і його життя, присвячене історії, надзвичайно яскраво і наочно говорять про те, яких висот може досягнути людина, що знаходиться в гармонії сама з собою. Максим Федорович був глибоко віруючою людиною…» [10].

На нашу думку, історичний і науковий розмір постаті М. Берлінського недооцінений. Помер Максим Федорович 6 січня 1848 року. Похований на Байковому кладовищі.

Література

1. Погорілий В. Біля витоків досліджень історії України. До 245-річчя від дня народження М. Ф. Берлінського // Відлуння віків. – 2009. – № 1(11). – С. 77-80.

2. Щербина В. Первый киевский археолог М. Ф. Берлинский // Киевская старина. – 1896. – № 12. – С. 395-417.

3. Ліпинський В. Гідрометеорологічна служба України // Праці ЦГО. – 2005. – № 1(15). – С. 18-28.

4. Аврамич І.П., Богатир В.Т., Віленський В.К. та ін. Гідрометеорологічна служба України / [під. ред. В.М. Ліпинського]. – Київ, 2011. – С. 8-11.

5. Рикачов М. Исторический очерк Главной физической обсерватори за 50 лет ее деятельности. Часть I / С.-Пб.: Типография Императорской академии наук. – 1899. – С.10-13.

6. Ковалинский В. Киев и снег // 2000. Еженедельник. – 2013. – № 13 (648).

7. Метеорологические данные за отдельные годы. Выпуск 10 а. По Украинской ССР и Молдавской ССР. Часть I. Температура воздуха. Том I / [отв. ред. И. Е. Бучинский]. – Киев: Издательство Академии наук Украинской ССР, 1953. – С. 105-106.

8. Дугінов В., Соколов В. Київська обсерваторія – колиска гідрометслужби України // Праці ЦГО. – 2005. – № 1(15). – С. 6-17.

9. Киев и университет Св. Владимира при императоре Николае I. К.: Типография С.В. Кульженко.– 1896. – С. 60-62.

10. 245 лет назад в семье сельского священника родился Максим Берлинский – выдающийся историк, археолог, архивист. Електронный ресурс. Режим доступу: shostka.info/.../245_let_nazad_v_seme_selskogo_svyawennika_rodilsya_ maksim_berlinskij_vydayuwijsya_istorik_arheolog_ar

Андрій Петровський (м. Київ)

Взаємини Максима Берлинського та Михайла Максимовича
(за матеріалами епістолярної спадщини)

Предметом нашої уваги стали ділові та особисті відносини двох видатних вчених, які увійшли в історію української науки своїми фундаментальними працями, стояли біли витоків становлення наукових досліджень української історії та старожитнос-

тей. В даному випадку мова йде про першого київського археолога (за одностайним визначенням багатьох вчених) [1, 2, 3], дослідника-києвознавця М.Ф. Берлинського (1764-1848 рр.) та першого ректора Університету св. Володимира, історика, публіциста, громадського діяча М.О. Максимовича (1804-1873 рр.). Доля звела їх у 1834 р., приводом для чого стали заходи з нагоди урочистого відкриття в Києві Університету св. Володимира, який мав стати центром освіти і науки південноруського краю.

Михайло Максимович закінчив Московський університет і, отримавши ступінь магістра фізико-математичних наук, залишився викладати на кафедрі ботаніки. У 1833 р. йому було присвоєно вчене звання ординарного професора кафедри ботаніки. В березні 1834 р. молодий Максимович був призначений на посаду професора і декана першого відділення філософського факультету заснованого в Києві Університету Св. Володимира. А оскільки він не міг залишити викладання в Московському університеті до завершення навчального року, то, відповідно, мав прибути в Київ після здачі студентами екзаменів.

Ще до приїзду Максимовича в Києві активно відбувається формування викладацького штату університету. Максим Федорович Берлинський, на той час уже маючи поважний 70-літній вік і будучи заслуженим педагогом та авторитетним дослідником, інспектором Першої Київської гімназії, з березня 1834 р. виконував обов'язки голови першого університетського правління, яке займалося підготовкою до відкриття Університету. Впродовж кількох місяців саме Берлинський, – патріарх у справі дослідження київських старожитностей, – брав активну участь в підготовці університету до його відкриття.

Пізніше, вже після смерті М. Берлинського, Михайло Максимович напише про це так: «В новую училищную эпоху Киева, когда здесь учредился Учебный округ и зачинался Университет Св. Владимира, Берлинский в начале 1834 года назначен был в Инспекторы Киевской Гимназии и в председатели

первоначального Университетского Правления. Эту последнюю должность исправлял он до моего прибытия в Киев (13 июля), а Увольнение от инспекторства получил он 30 октября того же 1834 года…» [4, с. 40].

13 липня 1834 р. Михайло Максимович прибуває до Києва, а вже 15 липня, в День св. Володимира, відбувається урочисте відкриття Імператорського Університету, названого на честь Хрестителя Русі. В ці дні відбулось знайомство молодого ректора з його попередником на посту голови університетського правління.

Для уявної реконструкції стосунків двох вчених ми скористаємось записами зі щоденника М. Берлинського та листуванням (щоправда, збереглися лише листи М. Берлинського до М. Максимовича, а згаданий щоденник Берлинського представлений виписками, зробленими на початку ХХ ст. біографом Максима Федоровича М. Сємейкіним, які являють собою фрагментарні витяги з первинного джерела – А.П.).

Перший запис про Максимовича в копії щоденника Берлинського датується 16 липня 1834 р., тобто наступним днем після відкриття університету. Берлинський записав: «У Ясновскаго там Левицкий с ним в совет к Максимовичу». 18 липня Максим Федорович зробив запис «У Максимовича», – що свідчить про його гостини в молодого ректора університету. Запис, датований 24 жовтня «Поздо 1-е (мається на увазі вперше – А.П.) Максимович ректор у меня» є свідченням взаємних гостин Максимовича в Берлинського. 2 лютого 1835 р. Берлинський зробить запис «До Максимовича, он болен»,– це засвідчує про неабияку близькість у взаєминах двох науковців, які, незважаючи на значну різницю у віці, підтримували дружні відносини, й відгукувалися на окремі події з життя один одного.

Коло їх наукових інтересів дозволяло знайти цікаві теми для розмов, зокрема такими могли бути обговорення наукових праць та нових досліджень. У щоденнику Берлинського знахо-

димо запис, датований 18 липня 1834 р. «2 жди в правлении у Максимовича 1-е (мається на увазі вперше – А.П.) и книжку он мне свою». Запис за 8 травня 1835 р. «Я…у ректора Максимовича книгу Наума» («Книга Наума о великом Божьем мире» – одна із праць Максимовича природничого характеру, яка була ним багато разів перевидана – А.П.).

Запис 18 березня 1837 р. «Максимович. Ему о Десятинной церкви дал я» свідчить про наукове спілкування двох вчених, наявність у них спільної площини наукових інтересів. У цьому відношенні цікавим є, зокрема, один із листів Берлинського до Максимовича, в якому Максим Федорович на початку пише про своє нездужання: «Я в тоске моего семейного нещастия всегда хворать и мало куда отлучатся…» [5, спр. № 5120], – а далі, висловлюючи сподівання на майбутню зустріч з Максимовичем, зазначає: «…О Десятинной церкви также есть у меня рукопись, постараюсь ее с собою привести» [5, спр. № 5120]. 22 жовтня 1835 р. Берлинський зробив запис: « От Максимовича … ему журнал V» [6] – тут, вочевидь, мається на увазі дослідження Берлинського про Десятинну церкву, яке було опубліковане у 1830 р. в п'ятій частині наукового видання Товариства російської історії та старожитностей [8]. Співставивши інформацію зі щоденника та листа, можемо припустити, що лист був написаний незадовго до вказаного Берлинським візиту (можливо за декілька тижнів до цього).

29 березня 1840 року Берлинський зробив запис: «От Максимовича книжку Киевлянина, а ему я письмо». В листі від 29 березня 1840 р. Максим Федорович дякував Максимовичу за передану йому книгу (перша книга «Киевлянина» М. Максимовича вийшла саме у 1840 р. – А.П.): «Милостивый государь Михаил Александрович! Покорнейше приношу Вам благодарности за подарок Вашей вожделенной книги…», – йшлося в листі.

7 лютого 1841 р. Берлинський записав: «От Максимовича письмо и к нему записку Моха». 19 лютого 1841 р. в щоден-

нику з'явиться запис «От Максимовича письмо и ему о древностях». Далі зустрічаємо короткий запис, датований 12 березня 1845 р.: «Максимовичь о письмах Румьянцева». Щодо листів графа М. Рум'янцева, з яким Максим Федорович листувався у 1814-1816 рр., то біограф Берлинського М. Сємейкін писав про те, що після смерті видатного вченого частина рукописів цих листів залишилася на руках у Михайла Максимовича, про що останній згадував у своєму листуванні з П. Лебединцевим [2, с. 11-12].

Останні роки свого життя Максим Федорович Берлинський доживав у власному будинку неподалік Кловського палацу [7, с. 172-173]. Після його смерті Михайло Максимович в «Поминке о М.Ф. Берлинском» (некролог, який вийшов через рік після смерті вченого), опублікованій у Временнику Московского Общества истории и древностей, зазначав з цього приводу: «Смиренный труженик науки жил уединенно в своем дому возле того места, где был некогда Кловский монастырь, а в прошлом столетии выстроен Кловский дворец, обращенный 1809 года в Киевскую гимназию. Там Берлинский в последние годы жизни, сам был, можно сказать, живою древностью Киева. Там и окончил он свой 84-летний век, 6 января 1848 года» [4, с. 40].

Загалом, незважаючи на фрагментарний характер повідомлень, в наявних матеріалах простежуються досить близькі, дружні стосунки Максима Федоровича Берлинського з Михайлом Олександровичем Максимовичем. На основі наявних матеріалів можемо стверджувати, що найбільш інтенсивне спілкування двох корифеїв української історичної науки припадає на період з липня 1834 р. і орієнтовно до 1838 р. – саме цей час ознаменувався найбільшою кількістю заміток, зроблених Максимом Берлинським у його щоденнику про контакти з Максимовичем. В подальшому ці контакти набули епізодичного характеру й переважно виражалися в листуванні двох вчених.

Таблиця 1

Реконструкція контактів М. Берлинського та М. Максимовича на основі записів зі щоденника Берлинського[1]

Рік	Місяць	Число	Записи в щоденнику Берлинського
1834	Березень	28	«У Брадке его писарь о Максимовиче».
	Липень	14	«В университете приготовления и Лохвицкий, Брадке в правлении, билеть на баль, директор и Зиновичь в гимназии о Максимовиче».
		15	«Открытие университета в Киеве».
		16	«У Ясновскаго там Левицкий с ним в совет к Максимовичу».
		18	«2 жди в правлении у Максимовича 1-е (впервые – А.П.) и книжку он мне свою». «У Максимовича».
		24	«В правлении дела университетские».
	Серпень	8	«Я с Максимовичем и Вижевским кассу в кладовой».
		28	«У ректора (Максимовича – А.П.), там Брадке, он мне очень много об отставке».
	Жовтень	18	«В университете речь о славе Максимовича».
		24	«Поздо 1-е (впервые – А.П.) Максимович ректор у меня».
1835	Лютий	2	«До Максимовича, он болен».
		15	«…нить(?) Максимовича и Красножона».
	Квітень	10	«У Максимовича скоро».
	Травень	8	«Я … у ректора Максимовича книгу Наума».
	Серпень	9	«Я у Максимовича».
	Жовтень	14	«Я у ректора Максимовича о Вани».
	Грудень	23	«Ректору Максимовичу о покоях для класса. У Кирилла, у ректора Максимовича ны… в кабинете»
1837	Лютий	13	«Максимович у меня».
	Березень	18	«Максимович. Ему о Десятинной церкви дал я».
	Квітень	19	«У нас Максимович о смерти Цыха».
	Травень	9	«Я у Максимовича».
	Жовтень	22	«От Максимовича… и ему журнал V».
1838	Квітень	6	«Максимовичу бумагу о Лохвицком».
		14	«Максимович был».
1840	Березень	29	«От Максимовича книжку Киевлянина, а ему я письмо».
	Квітень	16	«У Максимовича».
1841	Лютий	7	«От Максимовича письмо и к нему записку Моха».
		19	«От Максимовича письмо и ему о древностях».
1845	Березень	12	«Максимович о письмах Румянцева».

[1] Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (ІР НБУВ) НАН України. – Ф. 175. – Спр. 1057. – Семейная переписка Берлинских. Выдержкииздневника М.Ф. Берлинского за 1806–1845 гг. Копиинач. XX в. – 54 арк. – Арк. 34 – 53.

Література

1. Ивакин Г.Ю. Колумб киевских древностей // Берлинский М.Ф. Краткое описание Киева. – К.: Час, 1990. – С. 3-13.

2. Семейкин Н. Максим Федорович Берлинский, бывший ученик и учитель Киевской академии и его учено-литературная деятельность. – К., 1916.

3. Щербина В. И. Первый киевский археолог М. Ф. Берлинский // Киевская старина. – 1896. – № 12. – С. 396-417.

4. Максимович М. А. Поминка о М. Ф. Берлинском // Временник Московского Общества истории и древностей. –1850. – Книга V. – С. 39-40.

5. Листи М. Берлинського до М. Максимовича // Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (ІР НБУВ) НАН України. – Ф. ІІІ. – Спр. 5117-5120.

6. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (ІР НБУВ) НАН України. – Ф. 175. – Спр. 1057. – Семейная переписка Берлинских. Выдержки из дневника М.Ф. Берлинского за 1806–1845 гг. Копии нач. XX в. – 54 арк. – Арк. 34-53.

7. Ковалинський В.В. Київські мініатюри. – Книга третя. – К.: Купола, 2004. – 454 с.

8. О Десятинной церкви в Киеве // Труды и летописи Общества истории и древностей Российских. – 1830. – Часть V. – Книга 1. – С.106-123.

Борис Круглов (м. Київ)

Історія створення та діяльності нумізматичного кабінету Київського університету Св. Володимира

Колекція знаменитого мінцкабінету Київського університету Св. Володимира була започаткована ще в Кременецькій гімназії. Як відомо, у XIX ст. нумізматичні колекції зазвичай зберігалися у бібліотеках. Кременецькою збіркою опікувалися працівники бібліотеки Йоахім Лелевель та Скарбек-Рудський.

Першим головним бібліотекарем і водночас хранителем мінцкабінету Київського університету Св. Володимира упродовж 1834-1843 рр. був Павло Ярковський (1781-1845). Закінчивши Кременецьке училище (1801), вчений залишився працювати там. Згодом став хранителем збірки, яка налічувала майже 16 тисяч предметів нумізматики. Він ретельно зберігав та примножував її. У 1828 р. мінцкабінет налічував уже 18682 предмети [1].

Після придушення у 1830-х рр. польського повстання у Російській імперії було ліквідовано кілька польськомовних навчальних закладів. Їхнє майно передали новоутвореному Київському університету.

Згідно статуту університету мінцкабінет увійшов до складу бібліотеки.

У 1836 р. мінцкабінет складався з колекцій Волинського ліцею (17634 предмети), Уманського базиліанського училища (1539 предметів), Луцького і Почаївського дворянських училищ (289 і 39 предметів). Надходження, пожертвувані на відкриття університету, налічували 227 предметів. Згодом у щорічному звіті мінцкабінету з'явився новий розділ – «Визначні надходження», які складали найцікавіші нумізматичні предмети.

У 1839 р. мінцкабінет мав надходження з 639 монет і медалей. Впродовж року П. Ярковський встиг звірити з описами і системно впорядкувати 22722 предмети Віденської та Кременецької колекцій і водночас розпочав складати каталог, який закінчив до 1840 р. Каталог складається з 11 томів. В останньому звіті за 1843 р. П. Ярковський конкретизує склад колекції: золотих монет і медалей – 383, срібних – 12 725, мідних – 10 018 екземплярів.

Упродовж першого десятиліття існування університетського мінцкабінету помічником П. Ярковського був колезький реєстратор Іван Багриновський (1786-1844). Він упорядковував

численну документацію та готував звіти про діяльність кабінету, які відзначалися змістовністю, чіткістю викладу наукової інформації, каліграфічним письмом.

З вересня 1844 р. посаду головного бібліотекаря і водночас завідувача мінцкабінету Київського університету Св. Володимира фактично обіймає надвірний радник Антон Красовський (1810–?), якому вдалося збільшити колекцію мінцкабінету за 1844-1852 рр. з 24109 до 24897 предметів.

З 1849 р. мінцкабінет починають використовувати у навчальному процесі – читають там лекції з нумізматики, проводять практичні заняття зі студентами, консультують колекціонерів.

21 квітня 1852 р. Рада університету видала наказ про відокремлення мінцкабінету від бібліотеки та надання йому статусу самостійного навчально-допоміжного закладу із власним кошторисом і штатом.

Я. Волошинський (1821-1865) почав працювати в бібліотеці водночас із А. Красовським від 28 жовтня 1844 р. на посаді помічника бібліотекаря. У 1853 р. Університет видав розпорядження про підпорядкування музею мистецтв і старожитностей хранителю мінцкабінету. Я. Волошинський успішно завідував двома музеями. Мінцкабінет на 1 січня 1865 р. налічував 27420 предметів, тоді як у 1852 р. їх було 24939.

У 1865-1868 рр. мінцкабінетом та музеєм старожитностей завідував доцент університету Кіндрат Федорович Страшкевич (1815-1868), завдяки якому університетська адміністрація у 1868 р. подвоїла обсяг фінансування кабінету. Влітку 1865 р. університетська збірка налічувала 27420 монет, медалей і жетонів із колекцій – Кременецької, Уманської, Луцької, Теофіль-польської («колекції Якубовича»), а також «Нової київської». В «Университетских известиях» він опублікував опис монет зі скарбів 1838-1866 рр.

У 1865-1866 рр. К. Страшкевич опублікував дослідження, в якому описав усі 110 скарбів, які надійшли до мінцкабінегу з

дня його заснування до 1865 р. і які складалися із 77661 монети. До університетської колекції із цих монет потрапило лише 3539. Усі вони були представлені в опублікованому описі. У 1866 р. всі знайдені скарби необхідно було надсилати до губернської управи для передачі в Імператорську археологічну комісію. Проте, протягом 1867 р. мінцкабінет все ж придбав кілька рідкісних монетних пам'яток. 1868 р. К. Страшкевич розпочав копітке інвентарне упорядкування колекції. Він планував перед виходом у відставку підготувати до видання опис античних монет мінцкабінету. На жаль, у 1868 р. вчений помер.

Посаду завідувача мінцкабінету 18 жовтня того ж року посів Володимир Степанович Іконников (1841-1923), який завідував ним близько 4 років. На 1 січня 1872 р. колекція мінцкабінету налічувала 29550 монет і медалей. Із них 384 було придбано за період завідування кабінетом В. Іконниковим, якому викладацька діяльність не давала змоги зосередитися на роботі мінцкабінету, а з часом університет підшукав йому заміну.

У 1872 р. завідувачем університетським мінцкабінетом став Володимир Боніфатійович Антонович (1830-1908), який 35 років керував роботою кабінету. За цей час, який називають «золотою добою» української нумізматики, колекція збільшилася удвічі. В. Антонович залишив по собі три унікальних фоліанти рукописного каталогу – V, VI та VII томи опису так званої Нової київської нумізматичної колекції. Він дав вичерпну характеристику кожній монеті, медалі, жетону. Ці описи містять цінну інформацію для ідентифікації сучасними науковцями експонатів університетської колекції у складі нумізматичного зібрання Національного музею історії України. 1 січня 1902 р. нумізматична збірка мінцкабінету налічувала 60238 предметів. Рівень дослідницької і науково-практичної роботи мінцкабінету сягнув апогею. Сюди приїжджали працювати такі поважні вчені-нумізмати, як Е. Гуттен-Чапський, А. Кунік, І. Толстой, Ю. Іверсен та багато інших.

На жаль, «золота доба» української нумізматики невдовзі була обірвана революціями та Першою світовою війною. Унікальна колись колекція мінцкабінету Київського університету була частково втрачена і розпорошена.

1936 р. колекцію університетського мінцкабінету було передано до Всеукраїнського історичного музею, де вона продовжила формуватися, увібравши в себе збірки Художньо-промислового наукового музею (Міського музею) та Музейного містечка Києво-Печерської лаври.

Отже, впродовж двох століть колекції мінцкабінету ретельно зберігалися і постійно примножувалися завдяки копіткій роботі кількох поколінь професійних нумізматів, які зробили вагомий внесок в історію розвитку української нумізматики XIX – початку XX ст.

Література

1. Яушева-Омелянчик Р. Київський мінцкабінет у життєописах // Українська нумізматика і боністика. – К., 2000. – № 1. – С. 64-76; № 2. – С. 53-62.

Ірина Войцехівська (м. Київ)

Історія Києва та Київщини у працях В. С. Іконникова

Володимир Степанович Іконников (1841-1923) – учений-історик, джерелознавець, бібліограф, педагог – займає вагоме місце в українській історіографії. Усе його життя було тісно пов'язане з Києвом та Київським університетом. Корінний киянин, постійний його мешканець В. Іконников до своїх останніх днів жив і працював у Києві, і навіть від'їзди його були корот-

кочасними. Тому і не дивно, що в багатогранній творчості вченого одне *з* провідних місць посіли наукові розвідки, присвячені історії Києва та Київщини.

Найбільш знаковою працею В. Іконникова з києвознавства є «Киев в 1654-1855 гг.», що була опублікована у 1904 р. До цього напряму досліджень відносяться також розвідки «Пребывание Петра Великого в Киеве» (1910 р.), «Крестьянское движение в Киевской губернии в 1826-1827 гг. в связи с событиями того времени по архивным материалам» (1905 р.), «Задачи Киевского отдела Императорского Военно-исторического общества в связи с историей края» (1909 р.) та ін. Історичний нарис «Киев в 1654-1855 гг.» присвячено історії міста за 200 років. І хоч у цій праці й окреслені хронологічні межі, проте автор починає виклад матеріалу з подій XVI ст. Він висвітлює політичне та економічне становище Києва, торгові стосунки з іншими країнами, зазначає, що вже в XV ст. на землях Київщини жили греки, турки, татари, які вели активну торгівлю та створювали свої колонії в місті. Висвітлюючи роль Києва як торгового центру в XVII-XVIII ст., зокрема аналізуючи митні книги за 1762-1785 рр., В. Іконников дійшов висновку, що вивіз товару з України був зовсім незначним, головним чином це було хутро, солонина, крашенина, вовняні ковдри. Всі ж мануфактурні товари – сукно, льняні та шовкові тканини, – ввозили з-за кордону. Автор книги зупиняється і на висвітленні культурного життя в Києві. Він пише, що в перші роки XIX ст. в місті почав діяти театр, а в 1821 р. в ньому виступав М. Щепкін. Це був час, коли Київ стає об'єктом інтересу археологів, фахівців-мистецтвознавців та мандрівників. Особливо приваблює їх Софійський собор, де збереглися унікальні фрески та гробниця Ярослава Мудрого. Вчений висвітлює питання про створення Кременецького ліцею та переведення його до Києва; про заходи щодо організації та відкриття Київського університету, про склад викладачів та студентів, про Кирило-

Мефодіївське товариство, що діяло при університеті. Вчений окреслив загальний науковий та освітній рівень, що панував у тогочасному суспільстві. Зокрема автор приділив увагу книговидавничій справі в місті. Він торкається питання виходу «Киевских Ведомостей» та ряду науково-популярних творів, збірок поезій, присвячених історії Києва та його мальовничій природі, наводить цікаве свідчення невідомого мандрівника, що подорожував по Києву в 50-х рр. XIX ст.: «Київ – місто якесь змішане: по університету виглядає вченим, по монастирях – священним, по фортеці – воєнним, по пристані – торговим. Народність також різноманітна: поляки, малороси, євреї й руські, між якими велика різниця і в костюмах. Я тоді ж помітив між панами та студентами окремі польські товариства, що дивились на все російське із зневагою. Візники неохайні та деруть до нестерпності». Загалом В. Іконников зазначає, що польський елемент грав визначну роль у тогочасному суспільстві.

Проблемам історії Києва та його минулого вчений присвятив свою доповідь на засіданні Воєнно-історичного товариства: «Задачи Киевского отдела Военно-исторического общества в связи с историей края». У виступі В. Іконников, на фоні багатовікової історії нашої країни, показав історичну долю Києва від XI ст. до сучасного йому періоду. У доповіді зазначалося, що протягом другої половини XI – першої половини XIII ст. на Київ було здійснено 37 половецьких нападів, від яких постраждало Київське та Переяславське князівства. Автор зазначає, що збереглися плани та топографічні карти міста 1638 р., I651 р., 1695 р., 1706 р. та ін. аж до 1849 р., що слугують важливим джерелом для вивчення його історії. В. Іконников писав: «Великі події залишають глибокий слід у свідомості суспільства; але з часом вони стираються в пам'яті народу, зміщуються в його переказах, замінюючи одні імена іншими, з'являються хронологічні неточності...». Задля встанов-

лення історичної достовірності вчений вказує на необхідність використання всіх можливих засобів для реконструкції перебігу історії. Він віддає перевагу матеріальним та писемним пам'яткам, що зберігаються в архівах та музеях.

Поміж києзнавчих праць В. Іконникова є низка розвідок, в яких висвітлюється стан вищої освіти в місті і, зокрема, жіночої освіти в Україні. Учений виступив ревним поборником влаштування в Києві вищих жіночих курсів. Він фактично став одним із фундаторів вищої жіночої освіти в Україні. Саме завдяки його енергії, велетенським зусиллям у 1878 р. розпочав освітньо-просвітницьку діяльність перший на території України вищий навчальний заклад для жінок – Київські Вищі жіночі курси. Їх діяльності присвячені праці за його редакцією: «Положение о Высших женских курсах, учрежденных в Киеве» та «Историческая записка и отчет о Киевских Высших женских курсах». До 50-річчя від дня заснування Київського університету за редакцією вченого були підготовлені праці: «Биографический словарь профессоров и преподавателей имп. Университета св. Владимира (1834-1884)» та «Историко-статистические записки об ученых и учебно-вспомогательных учреждениях имп. Университета св. Владимира (1834-1884)».

І, нарешті, як вінець усієї творчості В. Іконникова з'явилась його фундаментальна праця «Опыт русской историографии», що вийшла у 2-х томах (4-х книгах). І хоч праця являє собою перш за все ґрунтовний огляд різнопланових джерел та літератури з проблем розвитку історичної науки в цілому, джерелознавства, архівознавства тощо, вона має непересічне значення і в галузі києзнавства. Тільки знайомство з авторськими примітками та бібліографією першого тому свідчить, що автор більше 200 разів згадує Київ та Київщину, а у другому томі – близько 350 разів наводить приклади з історії Києва, Київської губернії, її діячів тощо. Отже, києзнавство було одним із пріоритетних напрямів творчості В. Іконникова.

Сніжана Арасланова (м. Київ)

Петро Олександрович Лашкарьов – дослідник давніх київських храмів

Одним з визначних київських церковних археологів кінця XIX століття був Петро Олександрович Лашкарьов – професор Київської духовної академії по кафедрі канонічного права, а також, за сумісництвом, професор Київського університету Св. Володимира. Незважаючи на те, що в силу певних життєвих обставин П.О. Лашкарьов так і не отримав ступінь доктора, все ж його археологічні дослідження київських храмів відіграли свою роль у розвитку історичної науки.

Професійна діяльність П.О. Лашкарьова в Університеті Св. Володимира почалася з 1885 року, коли його затвердили у званні приват-доцента по кафедрі церковного права, де вже з січня 1886 року він почав читати лекції з половинним окладом ординарного професора. У 1891 році Лашкарьова призначено екстраординарним професором [1, с. 233].

Про досвідченість П.О. Лашкарьова та вагомий внесок у розвиток історичних знань свідчать спогади його сучасників. Так, у праці «Історики Києво-Печерської лаври XIX – початку XX століть» Костянтин Крайній наводить слова професора М.І. Петрова, який у «Спогадах старого археолога» розповідав: «Церковно-археологічне товариство не мало у своєму розпорядженні ані спеціального архітектора, ані коштів на необхідні витрати; але воно мало у своєму складі колишнього викладача церковної археології в Київській академії П.О. Лашкарьова, який добре вивчив і знав давню київську церковну архітектуру. Він охоче брав на себе відрядження для огляду давніх церковних будов і при тому не тільки в Києві, але і в таких достатньо віддалених від нього пунктах, як м. Канів» [2, с. 60].

Ще в 1879 році Петро Олександрович очолив комітет, який працював на руїнах храму літописного Копиревого кінця. До цього комітету також входили С. Голубєв, В. Антонович, І. Малишевський та інші дослідники. Провівши ґрунтовну роботу над тими матеріалами, які являли собою залишки храму (цегла, підлога, залишки шиферу та сліди пожеж), а також проаналізувавши літописні джерела, П.О. Лашкарьов дійшов висновку, що це були руїни церкви Св.Симеона. Дослідження дозволило встановити місцезнаходження Копиревого кінця, що викликало багато дискусій серед вчених [3, с. 316].

Можна сміливо стверджувати, що П.О. Лашкарьов присвятив церковній археології все своє життя. І своїх найбільших перемог він також зумів досягти у цій галузі. Зокрема професор С.Т. Голубєв зазначав, що найважливішим і найвагомішим у діяльності Петра Олександровича було те, що він абсолютно і самостійно викладав і розробляв одразу дві науки – канонічне право і церковну археологію [2, с. 65].

П.О. Лашкарьов брав безпосередню участь у заснуванні Київського Церковно-археологічного товариства, яке досліджувало пам'ятки церковної історії. А згодом саме Лашкарьов став також ініціатором створення Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії. Одним із завдань Церковно-археологічного товариства був опис київських храмів.

Саме в цьому ключі цікавою є археологічна діяльність П.О. Лашкарьова в Києво-Печерській лаврі. Дослідження Успенського собору почалися з 80-х років. Очолив їх Петро Олександрович. І вже після перших обстежень кладки храму було виявлено, що не всі стіни храму вціліли однаково з давньоруських часів. Також помічено різницю між вцілілими вівтарними стінами. Очевидно, що час будівництва мав бути різний. Результати досліджень Петро Олександрович виклав у праці «Остатки древних зданий Киево-Печерской Лавры» [4, с. 119]. Крім Успенського собору П.О. Лашкарьов вивчав

також Троїцьку надбрамну церкву. А в 1890 році йому було доручено досліджувати храм Різдва Богородиці в Дальніх печерах Києво-Печерської лаври.

Петро Олександрович до кінця життя не полишав своєї наукової діяльності. Він активно допомагав в підготовці XI Всеросійського археологічного з'їзду, який мав відбутися в Києві. В 1898 році результати його досліджень були викладені в праці «Церковно-археологические очерки, исследования и рефераты» [5, с. 156]. Сюди увійшли кілька праць вченого, присвячені архітектурі давніх київських храмів та храмів інших міст України, де свого часу працював дослідник.

Внесок П.О. Лашкарьова в розвиток історичної науки та історичних знань незаперечний. Адже він сумлінно працював і з археологічними знахідками, і з історичними джерелами, робив глибокі та ґрунтовні висновки за результатами своїх досліджень. Ми маємо у спадок наукові праці вченого, які не можна оминути увагою при вивченні історії Києва та його археологічних пам'яток.

Література

1. Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення / Під ред. проф. Г.Д. Казьмирчука. – К., 2004. – 356 с.

2. Крайній К. Історики Києво-Печерської лаври XIX – початку XX століть. – К., 2000. – 240 с.

3. Видатні діячі науки і культури Києва в історико-краєзнавчому русі України. Біографічний довідник. – К., 2005. – Ч. 1. – 351 с.

4. Лашкарев П .А. Остатки древних зданий Киево-Печерской Лавры. Киев, 1883. – С.119-128.

5. Гриценко І. С. Юридичний факультет Університету Святого Володимира, 1834-1920/ І. С. Гриценко, В. А. Короткий. – К.: Либідь, 2009. – 256 с.

Юлія Масловська (м. Вроцлав, Польща)

Життя та діяльність Олексія Олексійовича Коротнєва – приклад самовідданої праці, вірного служіння справі науки й освіти

Народився О.О. Коротнєв 15 лютого 1854 р. у Москві в сім'ї купця. У 1861 р. його було прийнято до Московської класичної гімназії, у 1872 р., після її закінчення, Олексій Коротнєв вступив на природниче відділення фізико-математичного факультету Московського університету, і з перших років навчання він почав працювати в зоологічному музеї університету. На формування світогляду Олексія Коротнєва мали вирішальний вплив його вчителі і наставники: біологи К.А. Тімірязєв, М.А. Мензбір, О.М. Сєверцов, видатний геолог О.П. Павлов. За роки навчання визначився інтерес майбутнього вченого до вивчення безхребетних тварин, особливо мешканців морів.

У 1876 р. Олексій Коротнєв закінчив університет, а вже 16 квітня 1877 р. захистив магістерську дисертацію і отримав ступінь магістра зоології.

Восени 1877 р. О.О. Коротнєв знову поступив до Московського університету, тепер вже на медичний факультет і закінчив його зі ступенем доктора медицини. Однак, дуже швидко він залишив заняття медициною і повернувся до наукової роботи у галузі зоології. У 1880 р. вийшло друком дві частини його наукової праці, які стали згодом його докторською дисертацією. Петербурзький університет 12 жовтня 1881 р. присудив О.О. Коротнєву вчену ступінь доктора зоології.

Як член Санкт-Петербурзького товариства дослідників природи, О.О. Коротнєв багато їздить по світу і знайомиться з найбільшими зоологічними музеями і зоопарками. У 1885 і 1890 – 1891 рр. здійснив свої експедиції на острови Індійського та Тихого океанів, де зібрав величезну зоологічну колекцію.[3]

З 1 грудня 1886 р. О.О. Коротнєв був запрошений на вакантну посаду професора зоології в Університет Св. Володимира. Ставши завідувачем кафедри зоології Київського університету, прагнув якомога більше поширювати знання про природу і людину, не обмежувався читанням обов'язкових курсів і виступав з публічними загальнодоступними лекціями, науковими читаннями, тощо. В ті роки особливого розмаху набула популяризація наукових знань у Київському товаристві дослідників природи.

Важливого значення вчений надавав фауністичним колекціям, що зберігалися в зоологічному музеї Університету Св. Володимира, використовував їх для проведення своїх досліджень. У 1887 р. ним були започатковані дослідження фауни Київщини, яка на той час була ще мало вивчена. В музеї були зібрані значні колекції з орнітології, ентомології, герпетології краю, фауни амфібій. О.О. Коротнєв розумів, що загальні курси зоології безхребетних та хребетних тварин, як і гідробіології, значно збагачують студентів ілюстрованою інформацією. В часи діяльності професора О.О. Коротнєва в музеї університету вже була багата колекція екзотичних тварин (комах, коралів, риб, плазунів, сумчастих і плацентарних тварин).

Особливо роль музею зростала для підготовки викладачів закладів освіти усіх рівнів. Студенти у демонстраційних залах освоювали метод проведення зоологічних екскурсій, практикувалися, розширювали і закріплювали свої знання. Зоологічний музей був дуже солідною науковою і просвітницькою установою. У 70-х роках XIX ст. із закордонних експедицій О.О. Коротнєв привіз величезний колекційний матеріал з морських безхребетних, який передав зоологічному музею та іншим музеям. Деякі препарати й сьогодні зберігаються в Київському зоологічному музеї, які особисто виготовляв учений.

Педагогічна діяльність О.О. Коротнєва в Університеті Св. Володимира (керівництво кафедрою зоології понад 30 років), не зводилась до читання лекцій студентам з різних на-

прямків зоологічної науки і проведення практичних занять в лабораторіях. Він влаштовував публічні лекції в Києві, за кордоном, користувався незаперечним авторитетом у своїх колег, студентів і взагалі любителів природи. Для всіх студентів фізико-математичного і медичного факультетів Університету Св. Володимира двері на засідання Київського товариства дослідників природи завжди були відкриті. [1].

Особливою була роль професора О.О. Коротнєва в організації і розвитку науково-дослідної роботи на Вілла-Франкській зоологічній станції та в стінах Київського університету. Він являється фундатором нової системи вищої освіти в Київському університеті, відстоюючи нове бачення процесу викладання природознавства у вищій школі – менше лекційних, а більше практичних занять.

Влітку 1898 р. О.О. Коротнєв здійснив експедицію на о. Шпіцберген. У тому ж році він випустив брошуру під назвою «Поїздка на Шпіцберген: Нарис». Під керівництвом професора О.О.Коротнєва споряджається експедиція на о. Байкал, яка працювала там протягом трьох років (1900-1902 рр.). Зібраний там великий матеріал у короткий термін був оброблений російськими і закордонними вченими й опублікований у серії видань, у тому числі в збірнику «Фауна Байкалу» за редакцією О.О. Коротнєва. Вкрай важливим результатом цієї експедиції було доведення надзвичайного багатства і різноманітності байкальської фауни безхребетних тварин.[2].

О.О. Коротнєв впродовж 1877-1910 рр. опублікував 16 наукових праць, які присвячені гістологічним проблемам.

Аналізуючи творчу спадщину вченого можемо говорити про О.О. Коротнєва як видатного українського зоолога кінця XIX – початку XX ст. Його діяльність спричинила розвиток нових напрямів біологічної науки: ембріології безхребетних, філогенетичної систематики тварин, в ділянці гістології (вирішення проблеми паразитарного походження раку організмів)

та гідробіології організмів Середземного і Чорного морів. Вперше О.О. Коротнєвим були знайдені і описані два організми, кожний з яких поєднує в собі ознаки двох абсолютно різних тваринних типів. На честь вченого названо низку безхребетних тварин. Вчений помер у 1915 році в Одесі, під час поїздки на зоологічну станцію Вілла-Франка.

Олексій Олексійович Коротнєв – відомий український вчений, зоолог, гідробіолог, педагог, невтомний мандрівник, доктор біологічних наук, професор, член-кореспондент Петербурзької Академії наук (1903), творча спадщина і громадська праця якого на благо України потребує подальшої популяризації та вивчення.

Література

1. Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.07 / С.С. Сергієнко; НАН України. Центр дослідж. наук.-техн. потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва. – К., 2006. – 21 с.

2. История биологических наук, вып. 5. – С. 196-211.; Большая советская энциклопедия / за ред. А.М. Прохорова. Третье издание. – М., 1973. – С. 205.

3. Мазурмович Б.Н. О жизни и деятельности профессора Киевского университета А.А. Коротнева (1854-1915) // Тр. Ин-т ист. естествозн. и техники АН СССР. – 1958. – Т. 24.

Інна Демуз (м. Переяслав-Хмельницький)

Наукові товариства й організації гуманітарного спрямування Києва кінця XIX – початку XX ст.

Згідно із запропонованими В.С. Іконниковим [1 та ін.], О.Д. Степанським [3-4], І.І. Комаровою [2] класифікаціями наукових товариств і організацій гуманітарного спрямування Російської імперії кінця XIX – початку XX ст., виділяємо такі

об'єднання Києва: **історичні** (Історичне товариство Нестора Літописця при Київському університеті, Історико-етнографічний гурток при Київському університеті), **археографічні (**Київська археографічна комісія, Київська комісія для розбору давніх актів), **воєнно-меморіальні** (Київський підвідділ Російського воєнно-історичного товариства), **краєзнавчі** (Київський губернський статистичний комітет, Київське слов'янське товариство), **церковні** (Церковно-археологічне товариство при Київській духовній академії), **археологічні** (Комітет пошуку старожитностей в Києві), **етнографічні** (Південно-Західний відділ Російського географічного товариства), **архітектурні** (Київське відділення Товариства громадянських інженерів), **літературно-філологічні** (Київське товариство класичної філології і педагогіки), **художні** (Київський союз художників, Київське кустарне товариство, Київське товариство старовини і мистецтва, Київське товариство мистецтва і літератури, Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва). Проте, як на нашу думку, відсутність до сьогоднішнього дня фундаментальних первинних систематизованих каталогів товариств (існування лише окремих довідкових публікацій, присвячених групам організацій певного спрямування), які б чітко визначали сферу їхньої діяльності та місце в науковій системі, не вичерпує всієї повноти проблеми; відсутніми є довідкові видання регіонального характеру, що дало б можливість простежити функціонування осередків конкретного міста (губернії). Крім того, створенню чітких типологізаційних схем товариств і організацій гуманітарного спрямування (навіть у межах одного регіону, в даному випадку – Києва) перешкоджає природний і закономірний процес поступової диференціації наукових дисциплін з другої половини XIX ст., що й зумовило зміну спеціалізації багатьох товариств з універсальних до більш вузьконаправлених (археологічних, військових, географічних, етнографічних, краєзнавчих тощо).

Дана публікація носить лише довідковий (ознайомлювальний) характер і не направлена на ґрунтовне висвітлення історії товариств і установ гуманітарного спрямування м. Києва кінця XIX – початку XX ст. Автором представлено лише основні напрями діяльності згаданих наукових об'єднань.

Так, Історичне товариство Нестора Літописця при Київському університеті, утворене з місцевого гуртка у 1878 р., за мету мало «сприяти розвитку руської історичної науки: історії політичної і церковної, історії літератури і права, археології, нумізматики, а також загальній історії». Товариство відзначилося багатоплановою діяльністю, зокрема щодо охорони і реєстрації пам'яток, розкопок; при товаристві створено Комісію з видання Старожитностей України, Комісію з опису пам'яток української старовини тощо. Товариство друкувало періодичні «Чтения в Историческом Обществе Нестора Летописца. Киев, 1879-1913», а також велику кількість окремих неперіодичних видань. Історико-етнографічний гурток при Київському університеті (1903 р.), очолюваний протягом 1903-1917 рр. М.В. Довнар-Запольським, видавав «Сборник статей студентов историко-этнографического кружка. Киев, 1913-1914. Вып. 1-3». За його сприяння у 1911 р. був відкритий археологічний музей (1911 р.).

Серед археографічних установ Києва виділяють Київську археографічну комісію і Київську комісію для розбору давніх актів, які публікували архівні джерела, займалися безпосередньо вивченням архітектурних пам'яток. Перша з них створена у 1875 р., друкувала «Архив Юго-Западной России. Киев, 1859-1904. Т. 1-31»; інша, відкрита у 1843 р. за сприяння генерал-губернатора Д.Г. Бібікова, проводила активну археографічну, археологічну діяльність, фіксацію пам'яток, здійснювала видавничу роботу.

Серед воєнно-меморіальних товариств важливе значення мало Російське воєнно-історичне товариство (1907-1914 рр.) з головним відділенням у Санкт-Петербурзі та, відповідно,

з Київським підвідділом, створеним у 1909 р., яке ставило за мету «вивчення воєнно-історичного минулого руського народу у всіх його проявах». Київський підвідділ мав у своєму складі такі Комісії: 1) Київська комісія для розробки найдавнішого періоду Руської історії взагалі та зокрема Київського періоду; 2) Військова комісія для розробки історії військових частин, складання описів полів битв; на неї була покладена опіка над військовими пам'ятками й охорона їх від руйнувань; 3) Загальна комісія сприяла вивченню історії та вирішувала організаційні питання; 4) архівна; 5) редакційна; 6) комісія зйомок.

Губернські й обласні статистичні комітети, які реалізовували краєзнавчий напрям діяльності, здійснювали роботу щодо складання списків давніх споруд, збирали свідчення про їхню перебудову, креслення, рисунки, фотографії. Так, Київський губернський статистичний комітет (з 1835 р.) займався дослідженнями, пов'язаними зі статистикою населення; ним видавалися «Памятные книжки Киевской губернии с приложением Адрес-календаря. Киев, 1856-1915». Київське слов'янське товариство (з 1869 р.) ставило за мету «допомагати церквам, школам, літературним видавництвам і закладам у слов'янських землях; відшуковувати засоби для виховання молодих слов'ян і слов'янок як у Росії, так і за кордоном; пропонувати слов'янам роботу, які приїжджають до Росії, а також надавати їм допомогу під час стихійних лих; підтримувати наукові та літературні зв'язки з товариствами у слов'янських землях». Осередок видавав періодичний збірник «Славянский ежегодник: Сборник статей по славяноведению. Киев, 1876-1990. Т. 1-6».

Церковно-археологічне товариство при Київській духовній академії, працювало з 1872 р., вибравши за мету «слідкувати за станом пам'яток церковної старовини, головним чином, архітектури». З 1876 до 1916 рр. товариство надрукувало

39 томів звітів, з 1883 до 1916 рр. – 14 томів «Чтений в церковном обществе при Киевской Духовной Академии» і велику кількість окремих брошур і монографічних творів.

Церковно-археологічні товариства, які існували у Російській імперії з 1870-х рр., спеціалізувалися на зібранні історико-археологічних матеріалів про єпархії і церковну архітектуру, також займалися збором свідчень, описом і спостереженнями за збереженістю давніх храмів, дзвіниць, кладовищ, давніх ікон, старовинного церковного начиння. До археологічних товариств, які функціонували в Києві, варто віднести Комітет пошуку старожитностей в Києві, члени якого з 1824 р. почали проводити розкопки й обміри Золотих воріт, Спасу в Брестові, храму Василія в Овручі тощо.

Найбільш повно етнографічний напрям діяльності у м. Києві був представлений у роботі Південно-Західного відділу Російського географічного товариства (1870-1874 рр.).

Архітектурною діяльністю займалися члени Київського відділення Товариства громадянських інженерів (головний осередок у Санкт-Петербурзі, створений у 1894 р.); основними завданнями яких були організація досліджень у сфері благоустрою міст і протипожежного будівництва, а також практичне будівництво (спорудження водопроводів, створення дешевих вогнестійких селянських будівель, розслідування причин аварій у житлових будинках), влаштування конкурсів з проектування, забезпечення фахових юридичних консультацій, відшукання вакантних робочих місць для безробітних інженерів тощо.

Літературно-філологічні товариства Києва представлені Київським товариством класичної філології і педагогіки, що було місцевим відділенням Петербурзького товариства. Його діяльність полягала у читанні шкільних творів і їхній фаховій оцінці, виданні навчальних посібників, влаштуванні педагогічної практики. Протягом 1884-1887 рр. вийшло три випуски «Сбор-

ника статей по классической филологии. Киев, 1884-1887. Вып. 1-3», а також ряд неперіодичних видань.

Товариств і організацій Києва, що репрезентують художній напрям діяльності, у кінці XIX – на початку XX ст. була створена значна кількість. Так, Київський союз художників (1915-1918 рр.) займався в основному організацією виставок, а також виданням каталогів цих виставок. Київське кустарне товариство (1906-1917 рр.) «сприяло розвитку кустарних промислів у губерніях Київській, Волинській, Подільській, Чернігівській, Полтавській і прилеглих до них місцевостей, заселених малоруським народом»; зокрема члени товариства підтримували починання у різних галузях кустарного виробництва, розробляли зразки виробів у національному українському стилі, постачали кустарних виробників сировиною, організовували виставки та збут кустарних виробів. Київське товариство старовини і мистецтва, створене у 1897 р., за мету ставило «служити науковому вивченню пам'яток старовини, а також розвитку естетичного смаку та художньої освіти». Діяльність осередку полягала в організації музею, влаштуванні виставок, охороні пам'яток. При товаристві функціонували історичний, етнографічний відділи, витончених мистецтв і художньої промисловості, відомо також про театральне училище при ньому. Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва, створене у 1909 р., ставило за мету «розшуковувати й охороняти різного роду пам'ятки старовини і мистецтва в Київській, Подільській, Волинській, Чернігівській, Полтавській, Херсонській, Мінській, Люблінській, Гроднинській, Катеринославській і Бессарабській губерніях». Товариство активно працювало в галузі археології, охорони та реставрації пам'яток. Київське товариство заохочення мистецтв (1890-1896 рр.) мало на меті «заохочення руського мистецтва, надання художникам-початківцям всебічного сприяння в розвитку їхніх талантів і артистичного смаку». Даний осередок влаштовував мистецькі виставки, заснував у місті художній музей.

Література

1. Историко-статистические записки об учёных и учебно-вспомогательных учреждениях университета св. Владимира / Под ред. В.С. Иконникова. – К., 1884. – 416 с.

2. Справочник научных обществ России [Електронний ресурс] / И.И. Комарова. – Режим доступу: http://www.snor.ru/?an=about_guide

3. Степанский А.Д. К истории научно-исторических обществ в дореволюционной России / А.Д. Степанский // Археографический ежегодник за 1974 г. – М., 1975. – С. 38-55.

4. Степанский А.Д. Первые исторические общества в России / А.Д. Степанский // Вопросы истории. – 1973. – № 12. – С. 204-209.

Людмила Круглова (м. Київ)

Історія Києва в наукових студіях членів історичного товариства Нестора Літописця

Наукові дослідження Історичного товариства Нестора Літописця, заснованого у 1873 р., мали широкий тематичний спектр. Студії, присвячені історії міста Києва, займали особливе місце серед публікацій, що вийшли на сторінках збірника під назвою «Чтения в Историческом Обществе Нестора-летописца» (1879-1914) – друкованого органу товариства (далі ЧИОНЛ) [1].

Серед членів товариства, які присвятили свої праці вивченню історії Києва були: О.О. Андрієвський, А.Ф. Андріяшев, В.Б. Антонович, К.В. Болсуновський, С.Т. Голубєв, П.В. Голубовський, М.П. Дашкевич, К.І. Де-Витте, П.І. Житецький, В.С. Іконніков, М.П. Істомин, І.М. Каманін, О.М. Лазаревський, П.Г. Лебединцев, О.І. Левицький, Вас.Г. Ляскоронський, М.М. Оглоблин, В.І. Щербина та інші [2].

Серед наукових студій О.О. Андрієвського дослідження, які висвітлюють історію міста Києва у XVIII ст., а саме: суспіль-

ний склад киян; матеріали для характеристики останніх київських сотників; відносини між представниками російського купецтва, що мешкають у Києві та місцевого магістрату; відносини між козаками та міщанами; діяльність київського війта Івана Сичевського (1754-1766). До археографічних публікацій, підготовлених вченим, відносяться «Реляції Київського генерал-губернатора за 1768-1769 рр.».

Давньому урочищу Києва (Копирів кінець) присвячена студія А.Ф. Андріяшева. Ця місцевість відома з 1121 р. і була в кінці XII ст. резиденцією Київського князя Святослава Всеволодовича.

Археологічним знахідкам на території Києва та Київської губернії у 1876 р. присвячені роботи В.Б. Антоновича. Йому ж належать студії: про розкопки поблизу Десятинної церкви; про населення київської землі у XVI ст.; про містечка західних Київських земель до княжої доби; історія київських війтів Ходиків; про місцезнаходження давнього Київського Звенигорода; про монетні скарби, знайдені на території Києва та його околицях; про розкопки В.В. Хвойки вздовж Кирилівської вулиці; про розкопки Трьохсвятительської церкви в березні 1885 р.; про знищення Ярославового валу та ін.

К.В. Болсуновський присвятив своє дослідження вивченню монет Київських князів XIV ст.

Серед археографічних публікацій праця М.І. Василенка під назвою «Генеральне слідство про маєтки Київського полку (1729-1731)».

С.Т. Голубєв на сторінках ЧИОНЛ вмістив низку археографічних публікацій з історії церкви XVI-XVIII ст., серед них «Давній помянник Києво-Печерської лаври». Його ж перу присвячені студії про Київського архімандрита Петра Могилу та його сподвижників; про історію Київської академії XVIII ст.; про початок книгодрукування в Києві; а також історико-топографічні дослідження стародавнього Києва (про давній план міста за 1638 р.).

Історії просвітництва в Києві на початку XIX ст. присвячене наукове дослідження П.В. Голубовського.

Праця М.П. Дашкевича присвячена історії приєднання Києва до Литви. Йому ж належать студії, які характеризують давні літературні твори, присвячені місту Києву та Придніпров'ю.

Давнім помянникам Києво-Печерської лаври та Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря присвячені археографічні публікації К.І. Де-Вітте.

Наукове дослідження П.І. Житецького розповідає про те, як говорили в Києві у XIV-XVI ст.

Про перебування Петра I в Києві свідчить наукова розвідка В.С. Іконнікова.

М.П. Істомін вмістив у ЧИОНЛ студії про історію давнього іконопису Києво-Печерської лаври та живопису XVIII ст.

Про останніх київських війтів свідчать наукові розвідки І.М. Каманіна, йому ж належить студія про Київського лаврського Ієремію кінця XVIII ст.

О.М. Лазаревський видав Гетьманські універсали про Київське міське господарство 1677-1719 рр. й доповнив низку опублікованих на сторінках ЧИОНЛ документальних джерел про Київ.

Дев'ять наукових досліджень, присвячених історії Києва, опублікував в ЧИОНЛ П.Г. Лебединцев, серед них праці: про місцевість в Києві, що зветься Олеговою могилою; про долю Дмитрієвського монастиря Києва; про Київського митрополита XII ст. Михаїла; про відновлення настінного живопису великої церкви Києво-Печерської лаври у 1840-1843 рр.; про Софійський храм Києва; про місцезнаходження давнього Київського міста – Торческа; про плани Києва XVIII ст.; про розкопки в Софійському дворі у травні 1878 р.; про «Росписной список» Києва 1700 р.

Про історію Києва періоду унії та періоду 1811-1812 рр. повідомляють розвідки О.І. Левицького. Він же дослідив історію заснування Київського центрального архіву та виклав на сторінках ЧИОНЛ розповідь про «Пророка-багатоговіра» та суд над ним в Києві у 1825-1833 рр.

Вас. Г. Ляскоронський дослідив та виклав в додатках до часопису ЧИОНЛ Бопланову карту Київського воєводства.

Історії відкриття Золотих воріт в Києві присвячена праця М.М. Оглоблина.

Про київських воєвод, губернаторів і генерал-губернаторів 1654-1775 рр. та першого київського археолога М.Ф. Берлинського свідчать, вміщені в ЧИОНЛ, наукові розвідки В.І. Щербини.

Отже, наукові дослідження з історії міста Києва, вміщені на сторінках ЧИОНЛ вченими Історичного товариства Нестора Літописця є вагомою складовою вітчизняної історіографії, джерелознавства та краєзнавства.

Література

1. Чтения в Историческом Обществе Нестора-летописца. – К., 1879-1914. – Кн. 1-24.

2. Колесник М.П. «Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца» (1879-1914): Бібліографічний довідник. – К., 1989. – 84 с.

Зінаїда Зайцева (м. Київ)

«Українське наукове товариство у Києві»: заснування та напрями діяльності (1906-1922)

На початку XX ст. інституціональний ландшафт науково-академічного життя у Києві зазнав несподіваних змін. Поряд з університетськими корпораціями та низкою наукових товариств у грудні 1906 р. було зареєстроване «Українське наукове товариство». Хоча йому присвячено кілька досліджень і збірників документів, у підручниках та дотичних до теми публікаціях міститься низка неточностей і викривлень його історії. Зокрема хибно стверджується, що: (1) його заснував М. Грушевський, перенісши до Києва зі Львова НТШ; (2) жур-

нал *Україна.** 1907 р. видання, який виходив коштом і за редакцією В. Науменка був органом УНТ; (3) УНТ було не так науковим, як культурно-просвітницьким товариством. Спростування цих похибок є метою даної розвідки.

За кілька років до початку революції 1905 р. київські старогромадівці (В.Б. Антонович, І.В. Лучицький, В.П. Науменко, Я.М. Шульгин, В.М. Леонтович та ін.) генерували ідею створення нового наукового товариства. Вона виникла у руслі намірів реформувати журнал *Кіевская Старина*, видавцем і редактором якого був на той час В. Науменко. Найперше, за словами Є.Чикаленка, йшлося про «націоналізацію» журналу.

Плани щодо нового формату журналу включали зміну його назви, запровадження публіцистичного відділу, друк матеріалів українською мовою** і нарешті створення у Києві наукового товариства, яке б мало забезпечити, очевидно, коштами та автурою, стабільний вихід нового часопису. Запит на дозвіл організувати УНТ до губернського правління подав В. Науменко. Статут товариства, на основі якого воно було офіційно зареєстроване 9 грудня 1906 р., крім нього підписали В. Антонович, І. Лучицький та П. Житецький. Про те, що ініціатором і першим промотором товариства був В. Науменко, а не М. Грушевський, свідчать не лише документи формального характеру, а також спогади сучасників. Зокрема Д. Дорошенко, який певний час був секретарем УНТ, зазначав, що

---

* Назва журналу мала саме таке написання:«і» замість «ї».

**У контексті політики міністра внутрішніх справ імперії П.Д. Святополка-Мірського – ініціатора низки реформ щодо місцевого самоврядування й послаблення цензури, які мали б, за його словами встановити атмосферу «довіри між суспільством і владою», отримання дозволу на україномовний журнал виглядало оптимістичним. Певні цензурні послаблення були здобуті явочним порядком, однак україномовну періодику було легалізовано із початком діяльності у Києві Тимчасового комітету у справах друку (травень 1906 р.).

«Думка йшла від Науменка. Він читав проект статуту на засіданні редакції «Україні». Тоді ж був намічений склад членів [товариства]». Та й сам М. Грушевський не раз констатував, що після того як були скасовані заборони, «групою українських учених Києва був вироблений план «Українського наукового товариства».

Засновники УНТ обмежилися вкрай загальним формулюванням мети товариства. Згідно з пунктом другим Статуту воно мало «сприяти розробці і популяризації українською (малоросійською) мовою різних галузей науки», які не були чітко визначені. Не конкретизувалися вони і в п'ятому пункті, в якому йшлося про можливість створення наукових секцій і комісій. У Статуті УНТ не використовувалися поняття *українська наука* або *українознавство*. Національні параметри визначалися щодо ведення документації й усних виступів членів товариства українською мовою. Стосовно видань допускалася українсько-російська двомовність. Як продукт громадівців він позначений стилістикою властивою вільному, так би мовити, клубному спілкуванню українофільської інтелігенції.

Практичне функціонування УНТ почалося навесні 1907 р. На перших загальних зборах 29 квітня головою Товариства таємним голосуванням був обраний М. Грушевський. Того ж дня у своєму щоденнику він зазначив, що для нього це було приємною несподіванкою. Крім нього балотувався також професор І. Лучицький. В. Науменко був обраний до Тимчасового бюро та товаришем (заступником) голови товариства, однак уже наприкінці 1907 р. він не увійшов до структурної ланки постійного характеру – Ради УНТ, а також позбавлений співголовування у товаристві. За підтримки М. Лисенка і В. Леонтовича та за згодою мецената В. Симиренка Грушевському вдалося усунути кадетів Науменка та Лучицького від активної діяльності в товаристві. Він вважав, що треба припинити відтягування коштів київськими «гоголівцями» на друк російськомов-

них видань, а також розмежувати українські видання наукового й публіцистичного характеру як це практикувалося у львівському НТШ за його головування.

М. Грушевський мав свою концепцію діяльності новоствореного товариства і розпочав його внутрішню – без зміни Статуту – переорієнтацію на академічні параметри. Він послідовно відхиляв пропозицію взяти журнал *Україну* під егіду УНТ в той час як більшість членів товариства очікувала, що титульним органом товариства стане наявний журнал. Наприкінці1907 р. склалася патова ситуація: збори проголосували за Науменкову *Україну,* у той час як невдоволений голова товариства М. Грушевський утримався від голосування.

Аргументи М. Грушевського зводилися до того, що журнал В. Науменка не має чіткої редакційної політики, хибує на двомовність, за структурою не цілком відповідає науково-академічним стандартам. Після тривалих дискусій Науменко змушений був відмовитися від свого проекту і оприлюднив у 10-ій книзі *Україні* заяву редакції про припинення виходу журналу. Роль додаткового тиску зіграла інспірована Грушевським публікація негативного відгуку на журнал І. Франка, який дорікав, що статті журналу позбавлені наукової новизни, а публіцистиці бракує свіжих ідей.

Позиція М. Грушевського щодо титульного видання УНТ пояснюється не інтриганством і персональними амбіціями, як це сприймалося деякими членами товариства. Проектований ним академічний формат функціонування УНТ вимагав орієнтації на стандарти наукової періодики. Різниця двох позицій полягала у тому, що УНТ мислилося громадівцями як вторинна, відносно журналу, інституція. Висхідним елементом трансформаційних заходів громадівців був журнал організація, а розгортання діяльності наукового товариства – завданням другорядного, підсобного характеру по відношенню до журналу. Грушевський же мислив по-іншому: спочатку організація наукової праці у

секціях і комісіях, а затим оприлюднення її результатів у виданні академічного формату, якими й стали *Записки УНТ*.

Не вдаючись до офіційної зміни Статуту київського товариства його голова на практиці утілював іншу концепцію його діяльності, ніж та, реалізація якої відповідно до духу Статуту призвела б до гіпертрофії культурно-просвітницьких функцій новоутвореної інституції. Долання опору не обійшлося без загострення стосунків, зокрема з Л. Черняхівською, О. Пчілкою, В. Науменком. Йому поталанило переконати тих, хто мав доступ до коштів Старої Громади і меценатствував українській культурі, виділити їх на ведення наукових досліджень і випуск видань наукового характеру українською мовою. З 1914 р. крім *Записок УНТ* у якості квартальника з українознавства почав виходити журнал *Україна*. Була залучена поважна автура, зокрема, академіки Ф. Корш, О. Шахматов, професор В. Перетц, історики В. Модзалевський, М. Василенко, Д. Дорошено, низка львівських літературних критиків, бібліографів, статистиків й економістів. Видання товариства надсилалися до 45 наукових установ, зокрема до Сербської (Бєлград), Румунської (Бухарест), Російської (Петербург) академій наук, наукових товариств Відня, Парижа, Базеля, Варшави, Вільно, низки археографічних комісій, університетських бібліотек.

Діяльність УНТ до 1914 р. – це спроба протиставити інституційній потузі державних наукових осередків в Україні національний академічний проект, а після паузи в діяльності, викликаної війною і революційним збуренням, презентувати себе альтернативною інституцією відносно УАН, створеної зусиллями кадетів В. Вернадського і М. Василенка. У 1922 р. УНТ було злито з УАН. Більшість його членів стали академіками або працювали в її структурах. Після повернення з еміграції й обрання академіком УАН М. Грушевський у численних публікаціях небезпідставно підкреслював історичний пріоритет свого національного академічного проекту на теренах України.

Лариса Федорова (м. Київ)

Участь учених університету Св. Володимира у діяльності Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва

Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва, що діяло в 1910-1920 рр., здійснило значний обсяг робіт з виявлення, охорони, дослідження і реєстрації нерухомих і рухомих пам'яток Києва [1]. З 1910 р. його членами були викладачі і співробітники Університету св. Володимира – професори: геолог-петрограф П.Я. Армашевський; історики М.В. Довнар-Запольський, В.С. Іконников, Ю.А. Кулаковський; фольклорист, літературознавець, етнограф А.М. Лобода; історик мистецтва Г.Г. Павлуцький; педіатр В.Є. Чернов (помер 1912 р.); завідувач Центрального архіву давніх актів, історик І.М. Каманін; історик, приват-доцент В.Ю. Данилевич; з 1916 р. – мовознавець, приват-доцент І.І. Огієнко і геолог та географ, професор П.А. Тутковський. Почесним членом товариства був обраний професор, історик права М.М. Ясинський.

М.В. Довнар-Запольський, В.С. Іконников, Ю.А. Кулаковський, А.М. Лобода виступили засновниками товариства. З 1910 р. В.С. Іконников був товаришем голови і фактично керував поточною діяльністю товариства (до 1916 р.), М.В. Довнар-Запольський і Ю.А. Кулаковський – членами Ради, А.М. Лобода входив до складу контрольної комісії. У 1912 р. членами Розпорядчого комітету були обрані А.М. Лобода і Г.Г. Павлуцький.

П.Я. Армашевський, наприклад, входив до складу комісії з вишукування коштів, яких постійно бракувало для повноцінної діяльності. Вчений залучався до огляду Звіринецьких печер, до збереження яких товариство охорони пам'яток доклало багатьох зусиль, з метою визначення гірської породи галерей.

В.Ю. Данилевич виступив у 1914 р. одним із засновників Київської вченої архівної комісії, створення якої ініціювало товариство охорони пам'яток, брав участь у розробці проекту її діяльності.

М.В. Довнар-Запольський з самого початку діяльності товариства запропонував заходи, які воно мало вживати для охорони пам'яток старовини, був співавтором опитувального листа для збирання відомостей про місцеві пам'ятки старовини, брав участь у діяльності архівної комісії товариства, очолював її спеціальну підкомісію з розробки проекту Київської вченої архівної комісії. Після її створення в 1914 р. виконував обов'язки заступника голови. Вченого було відряджено як представника Київського товариства охорони пам'яток на XV Археологічний з'їзд у Новгороді (1912 р.).

Одним з найдіяльніших членів товариства був завідувач Центрального архіву давніх актів при університеті І.М. Каманін. З 1912 р. він був головою архівної комісії товариства, того ж року підготував записку програмного характеру щодо організації обласних архівних учених комісій. У 1914 р. учений виступив одним із засновників Київської ученої архівної комісії, опублікував у «Военно-историческом вестнике» статтю, в якій визначив її завдання та засади діяльності. Він постійно брав участь в обстеженні пам'яток Києва, найбільше – у дослідженні визначної археологічної пам'ятки – Звіринецьких печер, якими впродовж кількох років займалося товариство охорони пам'яток. У ґрунтовній праці, присвяченій Звіринецьким печерам (опублікована 1914 р.), висвітлив їх історію і зв'язок з найближчими наземними монастирями, порівняв з іншими печерними лабіринтами, обставини, за яких печери було знайдено, історію дослідження, описав підземні споруди і знахідки, а також написи в них, розповів про виникнення тут наземної обителі тощо, проілюструвавши видання численними фотографіями, планами і малюнками. Половину гонорару від

продажу книги автор призначив на продовження розкопок пам'ятки. А 1921 р. його поховали в цих печерах.

А.М. Лобода брав участь в обстеженні й визначенні стану пам'яток, зокрема мозаїк собору св. Софії у Києві. Його підпис стоїть під зверненням Розпорядчого комітету про пошук і допомогу товариству в охороні пам'яток, яке було розіслано сотнями примірників до відповідальних осіб на місцях. У 1911 р. учений був обраний як представник товариства охорони пам'яток до складу спільної комісії всіх київських товариств, яка обговорювала проект закону про охорону пам'яток.

Г.Г. Павлуцький, крім роботи у керівних органах товариства, брав участь в оглядах стану багатьох нерухомих пам'яток, зокрема, мозаїк і фресок собору св. Софії. У жовтні 1916 р. учений очолив комісію товариства, яка ретельно обстежила мистецьке оздоблення давньоруського храму і склала проект та кошторис реставраційних робіт у соборі. 1918 р. він увійшов до складу Софійського комітету під головуванням мистецтвознавця Ф.І. Шміта, який планував провести широкомасштабні реставраційні заходи. Г.Г. Павлуцький також виконував завдання керівництва товариства охорони пам'яток з огляду й розробки пропозицій щодо ремонтних та реставраційних робіт таких пам'яток, як т. зв. Іринінський стовп і брама Заборовського в Києві, дерев'яна церква в с. Гуляники (нині с. Уляники Кагарлицького р-ну). У 1911 р. пам'яткоохоронці імперії обговорювали «Проект закону про охорону стародавніх пам'яток». 27 грудня Г.Г. Павлуцький виступив на загальних зборах Київського товариства охорони пам'яток з доповіддю, в якій не лише проаналізував історію охорони пам'яток в Російській державі, а й торкнувся багатьох теоретичних питань пам'яткознавства та вніс обґрунтовані пропозиції про зміну деяких положень пропонованого закону. З приводу цієї доповіді Рада товариства ініціювала створення спеціальної комісії за участю представників інших київських товариств для спільного обго-

ворення проекту. До зазначеної комісії увійшов і Г.Г. Павлуцький. У 1914 р. учений виступив одним із членів-засновників Київської вченої архівної комісії.

Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва було першою суто пам'яткоохоронною громадською структурою в Україні. Незважаючи на досить короткий термін діяльності і скромні результати, праця її членів заклала підвалини пам'яткоохоронної роботи всеукраїнського масштабу, вона була спрямована на збереження пам'яток усіх видів і типів. Значну роль у становленні пам'яткоохоронної справи не лише в Києві, але й в цілій Україні, відіграли учені Університету св. Володимира.

Література

Федорова Л.Д. Діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва зі збереження культурної спадщини України. 1910-1920 рр. – К.: Інститут історії України НАН України, 2008. – 296 с.

Андрій-Аскольд Климчук (м. Рівне)

Київський часопис «Марки» (1896-1901) – перший філателістичний журнал в Російській імперії

Цікаву і малодосліджену сторінку історії російської та української преси складають філателістичні періодичні видання. Спеціалізованих, ґрунтовних досліджень з цього питання не було. Свого роду бібліографічний довідник з української філателії склав канадський дослідник, за походженням українець, Олександр Малицький [3]. Крім журналів в його довідник включені рубрики з не філателістичних періодичних видань, які, однак, були присвячені філателії. Чимало відомостей з

української філателістичної преси є у фундаментальній праці «Начерк історії української філателії» Романа Бишкевича [1]. Вперше українську філателістичну пресу почав вивчати Климчук Андрій-Аскольд Миколайович [2].

Перші нотатки про марки з'явилися незабаром після випуску першої поштової марки у Великобританії. Захоплення збиранням марок з часом охопило і Російську імперію, в 1880-х роках тут з'являються перші збирачі марок, які об'єднуються в гуртки. У той час, коли деякі журнали для філателістів виходили 10 і більше років, в Росії подібних періодичних видань не було. Але в Західній Україні в кінці XIX – початку XX ст. вже існувало кілька досить непоганих журналів для колекціонерів марок [1, 11-15].

На землях Російської імперії вперше в березні 1896 р. в Києві вийшов у світ журнал «Марки». Це був, як зазначалося на його обкладинці, «Перший російський ілюстрований щомісячний журнал для любителів і збирачів поштових та інших марок». У перший рік видання він випускався російською та французькою мовами форматом 220х300 мм. З 1897 р. журнал почав виходити в половинному розмірі і вже тільки російською мовою.

Засновником журналу був Сергій Данилович Соломкін – секретар Київської повітової поліцейської управи. Судячи з його численних оголошень на сторінках журналу, він був серйозним філателістом. В першому номері журналу «Марки» бачимо кілька оголошень з пропозиціями обміну й інших збирачів. Від моменту заснування в редакції журналу також були і свої агенти: Ед. Д. Хіссард (Константинополь, Туреччина), Х. Л. Шлаттерер (Женева, Швейцарія), І. Ц. Чіарді (Санкт-Петербург), І. Парес-Лелаураїн (Париж) і Н. Аксюк (Одеса). Очевидно, саме ці люди і деякі інші були кореспондентами С. Д. Соломкіна. Цікаво, що розраховуватися за підписку на журнал «Марки» редактор пропонував марками. Це ще раз доводить, що його цікавило в першу чергу не отримання прибутку, а поповнення власної колекції.

Редакція журналу «Марки» містилася в Києві по Бульварно-Кудрявській вулиці, 23, пізніше цей будинок отримав № 25 (тепер вул. Воровського). З 1900 р. редактором і видавцем журналу став Г. А. Шулькевич. Редакція журналу розміщувалася в його квартирі по вулиці Госпітальній, 10.

У перші роки журнал «Марки» (з № 3 1896 р. за № 13 1897 р.) вважався органом Московського товариства збирачів поштових марок. Потім став органом Київського гуртка збирачів поштових марок.

Журнал «Марки» цілком відповідав потребам філателістів Росії. Видавець в першу чергу вирішив подавати на сторінках свого журналу свіжу й актуальну інформацію про випуски нових марок у всьому світі. Не забував С. Д. Соломкін і про нові випуски російської пошти, в кожному номері журналу вівся каталог земських поштових марок. Така практика подавати інформацію про зарубіжні і вітчизняні випуски марок присутня і в сучасних філателістичних журналах. Крім ведення каталогу марок, починаючи з 1897 р. на сторінках журналу почали подаватися каталоги ілюстрованих листівок.

С.Д. Соломкін розумів важливість донесення до філателістів-початківців азів колекціонування марок. Для цієї мети вже з першого номера журналу він почав подавати статті відповідного напрямку. У кількох номерах друкувалася стаття «Настанови бажаючим поштові марки» (1896. – № 1. – С. 8-9, № 3. – С. 52-55, № 5. – С. 73-74). З інших статей цього ж напрямку можемо відзначити: «Марки. Етимологія та походження» (1897. – № 14.– С. 237-238), «Філателія. Загальний огляд науки, її користь і деякі зауваження» (1899. – № 9. – С. 4-5); «Про збирання цілих листів і конвертів» (1900. – № 8. – С. 1-2) і т. д.

Вже в цей час філателія починала виходити на науковий рівень. Нам вдалося виявити в журналі «Марки» одну публікацію відомого філателіста зі світовим ім'ям – Самуеля Копровского. Його публікація стосується пароплавної пошти в

Російській імперії. Раніше було відомо, що він видав каталог земських марок і що був співробітником львівського філателістичного журналу «Filatelista».

Кілька статей журналу «Марки» розповідали про відомих філателістів або були некрологами, очевидно, колег С.Д. Соломкіна. У першу чергу це стаття «Його Імператорська Високість великий князь Олексій Михайлович» (1896. – № 1. – С. 7) і «Жан Баптист Моенс» (1896. – № 8. – С. 106).

Редакція журналу намагалася тримати своїх читачів у курсі світових філателістичних новин, інформуючи про з'їзди, виставки і т.д. З публікацій такого плану можемо відзначити: «Виставка в Женеві 1896 р.» (1896. – № 1. – С. 7); «VIII-й Німецький з'їзд філателістів в Кельні на Рейні» (1896. – № 5. – С. 74); «Міжнародна маркова виставка в Гаазі» (1896. – № 6-7. – С. 89); «Паризька маркова біржа» (1896. – № 9. – С. 129) та інші. При цьому інформації про філателістичної життя в самій Російській імперії було небагато. Журнал інформував головним чином про збори Московського філателістичного гуртка. Про одеських філателістів читаємо передрук з «Одеського листка» під назвою «Те ж «суспільство»». Тут автор з іронією відгукується про нове захоплення деяких одеситів. В цей же час було створено товариство в Гельсінкі (Гельсінгфорсі), про нього є коротка замітка в № 6-7 за 1896 рік (С. 88).

До вельми солідних наукових статей журналу «Марки» можна віднести: «Німецький поштовий музей», «Пошта в Китаї», «Історія марок Великобританії», «Про старі марки Нового Південного Валліса», «Австрійські передруки, їх випуски і відмінні ознаки», «Всесвітні поштові марки», «Пошта і телеграф в Японії», «Абісинська пошта», «До історії земської пошти в Росії», «Морська голубина пошта», «Різновиди Бельгійських марок». Всі ці статті друкувалися в кількох номерах журналу.

Журнал «Марки» намагався бути цікавим всім без винятку збирачам, від гімназиста до чиновника. На його сторінках

можемо побачити ребуси, анекдоти, короткі кумедні історії. У № 2 за 1896 р., наприклад, було надруковано опис оригінального конверта з малюнком станції Проскурів (тепер – Хмельницький) з поїздом, що зупинився біля залізничної платформи та адресою у формі вірша.

Напевно, з метою пробудження в філателістів-початківців інтересу до цього хобі чи заради реклами власного журналу, С. Д. Соломкін вклеював майже в кожен номер по дві марки. В одному випадку замість марок було запропоновано читачу спеціальний аркуш паперу для наклеювання марок.

Література

1. Бишкевич Р. Начерк історії української філателії. – Львів: Галфілвісник, 2004. – 222 с.

2. Климчук А. Українська філателістична преса // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – 2009. – Вип. 1. – С. 171-177.

3. [Малицький Олександер]. Українська філателія в періодичних виданнях (друге видання): Склав Олександер Малицький. – Калґарі, 2003. – 28 с.

Олена Ляпіна (м. Київ)

Навчально-допоміжні установи Київського університету в 1920-х рр.

Період 1920 – початку 1930-х рр. для вітчизняної системи освіти був достатньо складним. Постійні реорганізації та перейменування навчальних закладів, створення мережі нових науково-освітніх установ і, як наслідок, позбавлення вузів можливості вести нормальну наукову роботу спричинили поступове зниження якості фахової підготовки молодих спеціалістів. Новостворені інститути народної освіти були покликані вихо-

вувати не стільки науковців-дослідників, скільки педагогів-ідеологів. Цим великою мірою пояснюється неуважне, байдуже ставлення керівників освітньої сфери до того спадку, що його вони отримали від попередників. Особливо це помітно на прикладі матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів.

Про історію та діяльність навчально-допоміжних установ Університету Св. Володимира написано достатньо багато. Це і спеціальні роботи, і загальні праці, присвячені науковим підрозділам Київського університету. Однак, у більшості студій період 1920-1930-х рр. згадується побіжно, у найкращому випадку, кількома реченнями. Відзначається, що цей час був складним, і мав, так би мовити, перехідний характер [1]. Не ставлячи під сумнів твердження попередників, вважаємо за потрібне систематизувати наявні дані, більш розгорнуто висвітлити функціонування даних установ у складі Київського інституту народної освіти (далі – КІНО), простежити історію реорганізацій вказаних закладів упродовж 1920 – початку 1930-х рр.

КІНО мав цілий ряд навчально-допоміжних установ, успадкованих переважно від Університету Св. Володимира. Станом на 1920 р. їх було 3, зокрема: лабораторії технічної, органічної та фізичної хімії, зоологічна та зоотомічна, мінералогічна, геологічна; кабінети фізичний, механічний і геометричний, ботанічний, зоотомічний, географічний і етнографічний, фізичної географії, мінералогічний, геологічний, археологічний, мистецтв і мюнц-кабінет. Крім цього, окремі приміщення мали Метеорологічна та Астрономічна обсерваторії [2]. З часом у зв'язку із запровадженням нових методів навчальної роботи їх кількість і склад змінювались.

Становище навчально-допоміжних підрозділів було складним, особливо у першій половині 1920-х рр. У звітах про роботу інституту неодноразово наголошувалося на нестачі необхідних приладів, реактивів, поганому опаленні, відсутності газу, спирту, хімікатів, необхідних для проведення лабораторних робіт [3].

Постійно не вистачало коштів на утримання співробітників, підтримку робочого стану обладнання і придбання нового устаткування. Тож дехто з технічного персоналу, користуючись організаційним хаосом, намагались покращити своє дійсно вкрай важке матеріальне становище за рахунок продажу інститутського майна. Не завжди значення допоміжних установ розуміли керівники ІНО. Наприклад, у 1925 р. ректор О. Карпеко в листі до заступника наркома освіти Я. Ряппо зазначав: «Ну хіба потрібний нам механічний кабінет з моделями старовинних кораблів і паровозів або археологічний з двома-трьома сотнями черепів?» Тому не дивно, що керівництво Наркомату освіти на свій розсуд вирішувало, якою має бути матеріально-технічна база інституту.

Одним із перших був зруйнований кабінет країнознавства. У вересні 1923 р. завідуючий кабінетом проф. В. Дубянський подав рапорт на ім'я ректора інституту, в якому зазначав, що найбільш цінне приладдя географічного кабінету колишнього Державного Українського Університету і Агрономічного кабінету колишнього Університету Св. Володимира (що стали основою кабінету країнознавства) протягом 1919-1922 рр. за наказом Укрголовпрофосвіти було примусово передане Миронівському цукровому заводу та Ветеринарно-Зоотехнічному інституту. На рештки майна кабінету також зазіхали сільськогосподарський інститут і київські профшколи.

1927 року дійшла черга до Геологічного музею ІНО. З його майном трапилася просто-таки детективна історія, в ході якої на частину геологічних колекцій Університету Св. Володимира претендував Ленінградський Геологічний Комітет. Але колекції все ж залишились у Києві: найбільш цінне з наукової точки зору майно кабінету, а це понад 80 тис. зразків, у 1928 р. було розподілене поміж Київським Геологічним Науково-Дослідним Інститутом і Національним геологічним музеєм УСРР [4].

Така ж доля протягом 1926-1929 рр. спіткала й інші допоміжні установи інституту. Зокрема, частина фондів мінерало-

гічного кабінету ІНО була передана до Геологічного музею ВУАН; наукові матеріали Зоологічного Музею ІНО потрапили до Зоологічного музею ВУАН [5].

Примусовий розподіл і нищення не оминули кабінетів і лабораторій гуманітарного профілю. Одним із перших руйнації зазнав Музей красного мистецтва. За 20 років своєї професорської діяльності Г. Павлуцький, фактично останній його справжній завідувач, зібрав в університеті гарну добірку пам'яток мистецтва. Експонати кабінету наочно демонстрували еволюцію художніх ідей та форм у різних народів світу, і були чудовими ілюстраціями до лекцій. При кабінеті працювала невелика бібліотека, що мала дуже рідкісні видання [6].

Однією з пекучих проблем функціонування КІНО була постійна нестача навчальних аудиторій і кімнат для культурно-освітньої роботи. Тому в 1924 р. керівництво вузу вирішило використати ті приміщення, які, на його думку, не відповідали новим напрямам роботи навчального закладу. За спогадами учня проф. Г. Павлуцького, відомого мистецтвознавця Ф. Ернста, «Стряслась беда и над его [Г. Павлуцького – *О.Л.*] "кабинетом искусств" бывшего Университета – музей (его) выбросили из помещения прежней университетской церкви…, которое понадобилось под клуб» [7] Музей виявився непотрібним для педагогічного навчального закладу. У травні того ж року Президією Укрголовпрофосвіти було створено спеціальну комісію з представників КІНО, інституту пластичних мистецтв, Академії наук, науково-дослідної кафедри мистецтва та Губполітпросвіти для розподілу всіх предметів кабінету «у відповідності з їх характером і призначенням» [8]. Тривав цей процес понад 4 роки. У підсумку музейне зібрання виявилося розпорошеним поміж Інститутом мистецтв, Музейним містечком (кол. Києво-Печерська Лавра) та міськими музеями.

Досить відомою допоміжною навчальною установою Київського університету був Музей старожитностей, історія якого

впродовж 1920-х рр. є своєрідним узагальненням трагічної долі навчально-допоміжних установ колишнього Університету Св. Володимира. Напередодні евакуації Київського університету до Саратова у 1915 р. фонди Музею мистецтв і старожитностей представляли нумізматичне зібрання (60238 предметів) та старожитності, що складалися із 10370 предметів археології та мистецтв. Останнім завідувачем Музею був проф. Ю. Кулаковський [9]. Становище музею, який майже неушкодженим повернувся з евакуації, на початку 1920-х рр. значно погіршилося. У грудні 1921 р. він був розподілений на Археологічний кабінет і Мюнц-кабінет. Як і Музей мистецтв, коштовні і великі колекції Мюнц-кабінету виявилися зайвими для ІНО. Зважаючи передусім на наукову цінність колекцій, кабінетом з 1921 р. опікувалась ВУАН. Задля належного подальшого використання зібрання наприкінці 1924 р. фонди Мюнц-кабінету були передані Археологічному комітетові ВУАН для звірки наявності та догляду, а з часом – експонування у Мистецькому музеї ВУАН. І хоча у довоєнний період це була не остання подорож нумізматичної колекції, до університету вона вже не повернулась.

Схожа доля спіткала й Археологічний музей. Згідно з рішенням музейно-бібліотечної секції Укрнауки 1928 р. матеріали цієї установи передавались до майбутніх музею м. Києва та українського археологічного музею [10]. В інституті лишили тільки речі та книжки, які мали вагу для навчальної праці, а саме: етнографічні експонати, частину муляжів та пам'яток західноєвропейської та «автентичної» передісторії (з колишнього університетського Археологічного музею); частину археологічної та нумізматичної збірок, фотографії, малюнки, книжки та лабораторію (з колишнього археологічного музею КВЖК). Ці залишки отримали назву Археологічний кабінет. У 1932 р. майно кабінету було остаточно передано до Археологічного Музею ВУАН [11]. Таким чином, майже через десять років збірки Мюнц-кабінету і Музею старожитностей знову об'єд-

нались. А незабаром, у 1936 р. колекції обох музеїв (понад 50 тис. предметів нумізматики та понад 10 тис. умовно археологічних предметів) разом з їхньою документацією увійшли до зібрання музею ім. Т.Г. Шевченка.

Окрім вище названих, в КІНО працювали й інші музеї. Наприклад, Музей війни і революції (1919-1924 рр.), завідуючим якого був відомий літературознавець проф. С.І. Маслов.

Підсумовуючи, зазначимо, що протягом 1920-х рр. в КІНО діяло в середньому близько 40 навчально-допоміжних установ гуманітарного та природничого профілю. Їх становище упродовж вказаного періоду було вкрай нестабільним і скрутним. Проте, якщо в першій половині 1920-х рр. його спричинили головним чином фінансові негаразди, то в другій половині десятиліття до цього додалася волюнтаристська політика Наркомату освіти. В результаті досить коштовні, як з наукового, так і матеріального боку, колекції, зібрані викладачами і студентами Університету Св. Володимира, співробітниками та студентками ВЖК, були розпорошені поміж різними науковими інституціями та музеями республіки, частково розграбовані або просто знищені.

Література

1. Див. напр.: Астрономічна обсерваторія Київського університету імені Тараса Шевченка: 150 років: сторінки історії та результати наукових досліджень. – К.: Київський університет, 1995. – С. 69-89; Гарбуз Б. Музей нумізматики // Київська старовина. – 1993. – № 4. – С. 91-92; Зоологічний музей Київського ордена Леніна Державного університету ім. Т.Г. Шевченка. – К., 1959. – С. 2-3; Нестеровський В.А. Геологічний музей Київського університету / В.А. Нестеровський, О.М. Вакуленко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Геологія. – 2000. – Вип. 16. – С. 5-7; Срезневський Б.І. Музей Київської метеорологічної обсерваторії (франц. мовою). – К., 1926. – 19 с.

2. Державний архів м. Києва (далі – ДАК). – Ф.Р.-346. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк.11.

3. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО). – Ф.166. – Оп. 2. – Спр. 1012. – Арк. 29.

4. Нестеровський В.А. Геологічний музей Київського університету / В.А. Нестеровський, О.М. Вакуленко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Геологія. – 2000. – Вип. 16. – С. 6.

5. ЦДАВО. – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 4620. – Арк. 4; Оп. 9. – Спр. 1610. – Арк. 174, 186.

6. М.М. Григорій Григорович Павлуцький // Павлуцький Г. Історія українського орнаменту / Микола Макаренко. – К., 1927. – С. 3-4.

7. Цит. за: Сторчай О. Мистецька освіта в Київському університеті (1834-1924 рр.) / Оксана Сторчай; НАНУ; Ін-т мистецтвознавства, фольклор. та етнології ім. М.Т. Рильського. – К.: Щек, 2009. – С. 191.

8. ЦДАВО. – Ф. 166. – Оп. 4. – Спр. 634. – Арк. 26.

9. ЦДАВО. – Ф. 3561. – Оп. 1. – Спр. 257. – Арк. 3; Яушева-Омельянчик Р.М. Мінцкабінет Музею історії міста Києва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://numizmat.com.ua/info/numismat/?mintcabinet_kiev (Дата доступу 25.09.2012)

10. ЦДАВО. – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 4637. – Арк. 1.

11. Інститут рукопису НБУ ім. В.І. Вернадського. – Ф. 29. – № 487. – Арк. 1; № 539. – Арк. 1.

Дар'я Черкаська (м. Київ)

Створення кафедри археології Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка (на матеріалах Державного архіву м. Києва)

Після хвилі репресій 1930-х рр. Київ, як археологічний центр втратив значну кількість кваліфікованих кадрів. З іншого боку радянська археологічна наука значно розширювала межу археологічних досліджень по всьому СРСР, в тому числі і в Україні. Тому у передвоєнні роки гостро стало завдання підготовки професійних археологів безпосередньо в Україні.

До питання створення кафедри археології в КДУ імені Т.Г. Шевченка зверталися в ряді публікацій. Зокрема, першою групою таких праць є дослідження, присвячені вивченню історії Університету загалом та окремо факультетів та кафедр. Здебільшого це праці, приурочені різним визначним датам (125-річчя Університету [9, 8], 150-річчя Університету [10], 160-річчя Університету [11], 170-річчя історичного факультету [14]); також ця подія побіжно оглядалася в роботах, присвячених вивченню педагогічної спадщини самого Л.М. Славіна [15, 12], як засновника кафедри археології та у дослідженнях з вивчення становлення підготовки спеціалістів з археології та музеєзнавства в Радянському Союзі [13, 16].

Лазар Мойсейович Славін в 1938 році був запрошений до Києва, як заступник директора інституту археології АН УРСР, на той час був вже досить відомим археологом-антикознавцем, вихованцем відомої школи Б.В. Фармаковського. Крім того, в межах Ольвійської експедиції він активно співпрацював з відомими українськими радянськими археологами: М.Ф. Болтенко, С.С. Магурою, Ф.А. Козубовським, М.О Макаренко та іншими. Одним з основних завдань вченого і стало відновлення Києва як центру археологічної науки після чисток серед науковців та професійної підготовки кваліфікованих кадрів в межах Республіки. Практично одразу після переїзду до Києва, Л.М. Славін з грудня 1939 р. починає викладання у КДУ імені Т.Г. Шевченка [1] на кафедрі стародавньої історії як викладач загального курсу археології для істориків на погодинній основі [15, с. 40]. Про перші результати його педагогічної діяльності засвідчено у звіті завідувача кафедри за 1940 р.: «Додати до цього звіти про виконання наукової роботи членами кафедри [т.т. Штет, Родзіковським, Славіним, Ефременко], мушу зазначити, що в основному вона проходила нормально, плани виконувалися своєчасно, без порушення визначених термінів» [2], та стосовно наукової роботи: «Славін Л.М. у 1940 році проводив наукову роботу лише по Академії наук, членом-кореспондентом якої він є» [3].

Після початку Великої Вітчизняної війни КДУ евакуюють до м. Кзил-Орда (Казахська РСР) [7], де було створено Об'єднаний український державний університет Всесоюзного комітету по справам вищої школи при Раді Народних Комісарів СРСР, в якому античну археологію викладає професор харківського Університету С.А. Семенов-Зусер [7, арк. 2], який багато років брав участь у роботі Ольвійської експедиції. Л.М. Славін же разом з Академією Наук УРСР їде в евакуацію до Уфи. До Києва він повертається в середині 1944 року, вже після того, як КДУ імені Т.Г. Шевченка відновив свою роботу в надзвичайно складних умовах ще військового часу, обмежений в матеріальній та викладацькій базі. У доповідній записці декана історичного факультету від 12 серпня 1944 року зазначено про згоду Л.М. Славіна відновити свою викладацьку діяльність з нового навчального року [6]. Підтвердження своєї згоди також знайдено в записці від 21 вересня 1944 року [15, с. 40]. З жовтня 1944 р. Л.М. Славіна призначено завідувачем кафедри стародавньої історії. Про роботу кафедри на чолі з Лазарем Мойсейовичем у звіті є такі дані: «Стародавньої істор. – зав. к-ри член – кор. АН УРСР Л.М. Славін. Він забезпечив сумлінне ставлення до роботи своїх членів, систематичну допомогу студентам у формі консультацій. Багато каф-ра працювала над придбанням научн. учб. приладдя та літератури. Організовано студ. гурток з археології і працював гурток задовільно. Кафедра видала для студентів підручник з археології» [4]; «в організації учбової роботи найкращі зразки роботи до якості лекцій їх змісту і методики, дисципліни показали такі викладачі:[…] Чл. Кор. АН УРСР Славін Л.М. сумлінно готувалися до лекцій і занять […] ці товариші вчили добре. Самі були дисциплінованими, вимагали дисципліни і якості навчання у студентів. Показали себе майстрами своєї справи» [5].

19 грудня 1944 року на підставі наказу заступника Наркома освіти УРСР № 337 було створено кафедру археології КДУ імені Т.Г. Шевченка та завідуючим цією кафедрою призначено Л.М. Славіна [15, с.40-41]. Важливість цього наказу для української

археології важко переоцінити. Київська археологічна кафедра стала третьою на весь Радянський Союз та першою для України [15, с.41]. Л.М. Славін як керівник провідної наукової установи республіки – Інституту археології АН УРСР, як ніхто інший знав наскільки країні потрібні наукові кадри з фаховою підготовкою.

Отже, з 1944 року можна сказати, що головною метою діяльності Л.М. Славіна стає комплексна підготовка спеціалістів для дослідження археологічних пам'яток, в першу чергу в Україні. Фактично кафедра археології, а згодом кафедра археології та музеєзнавства КДУ імені Т.Г. Шевченка стає основною базою для підготовки українських археологів, а також важливим дослідницьким центром. Протягом життя Л.М. Славін не відступав від цієї мети і фактично відновив київську археологічну школу з власними вченими та викладачами.

Література

1. Архів Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка. Особова справа Л.М. Славіна (1944–1970 рр.), арк. 1-2. Листок учета кадров.

2. Державний архів міста Києва (далі – ДАК). Ф. Р -1246 Київський національний університет. Оп. 13. Історичний факультет. Спр. 2. Текстовий та статистичний звіти про науково-дослідну роботу кафедри за 1940 рік (кафедра історії СРСР), аркуш 5.

3. Там само. – Арк. 8.

4. ДАК Ф. Р-1246. – Оп. 13. – Спр. 10. Текстові звіти про організаційну, учбово-методичну та ідейно-виховну роботу факультету за 1944-45 учб. рік, арк. 2. Звіт За І семестр 1944/45 навч. року Історичного ф-ту КДУ.

5. Там само. – Арк. 3.

6. ДАК Ф. Р-1246. – Оп. 13. – Спр. 7. Доповідна записка декана від 12 серпня 1944 р. Ректорові Університета про стан факультета, арк. 2.

7. ДАК Ф. Р-1247. Объеденненный Украинский Государственный Всесоюзного Комитета по делам высшей школы при Совете Народных Комисаров СССР. Оп. 1. Спр. 30. Сведения об учебной работе кафедр на 1942/43 уч. год., арк. 2.

8. Жмудський О. З. Київський університет за 125 років (1834-1959) / О. З. Жмудський. – Київ, 1959. – 63 с.

9. Історія Київського університету / відпов. ред. О. З. Жмудський. – К., 1959. – 628 с.

10. Киевский университет. 1834-1984 / под ред. М. У. Белого. – К., 1984. – 203 с.

11. Київський університет імені Тараса Шевченко (сторінки історії і сьогодення). – К.: КДУ імені Т.Г. Шевченко, 1994. – С. 107.

12. Малеев Ю.Н. Л.М. Славин как заведующий кафедрой археологии и музееведения КГУ / Ю.Н. Малеев // Мир Ольвии. К 90-летию проф.Л.М. Славина. – К., 1996. – С. 42-46.

13. Піоро І.С. Феномен кафедри археології в умовах Радянської України / І.С. Піоро // Мир Ольвии. К 90-летию проф. Л.М. Славина. – К., 1996. – С. 46-49.

14. Самойленко Л. Г. Археологічний музей // Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення(1834-2004 рр.). Під ред. Г. Д. Казьмирчука. – К.: Прайм-М, 2004. – С. 145-147.

15. Самойленко Л.Г. Педагогічна діяльність професора Л.М. Славіна / Л.Г. Самойленко // Археологія. – 2007. – № 1. – С. 40-50.

16. Славин Л.М. Подготовка новых кадров археологов / Л.М. Славин // КСИА АН УССР. – 1952. – № 1.– С. 93-97.

Юрій Латиш (м. Київ)

Декабристознавча школа Київського університету: традиції та сучасність

Тривалий час в історичній науці не було прийнято говорити про існування окремих наукових шкіл. Декабристознавство радянської доби розглядалося як єдине ціле, яке розвивалося спочатку під впливом «хибної» концепції М. Покровського, а розпочинаючи з 1950-х рр. – в руслі революційної (ленінсько-герценівської) концепції, остаточно оформленої у двотомнику «Движение декабристов» М. Нєчкіної.

Такий підхід був невдалим, оскільки поза увагою залишалися характерні властивості у дослідженні руху декабристів в окремих регіонах колишнього СРСР: Україні, Саратові, Сибіру тощо. Ця проблема була порушена Г. Казьмирчуком і А. Сілкіним на Всесоюзній науково-методичній конференції у Дніпропетровському університеті в 1990 р. У доповіді було звернуто увагу на школу декабристознавців Київського університету [1].

У сучасній історіографії існує декілька близьких за змістом визначень наукової (історичної) школи. Наприклад, Я. Калакура розуміє під школою особливу різновидність колективної дослідницької діяльності, в епіцентрі якої перебуває взаємодія двох компонентів: учитель та учні. Такий організм дослідників базується на визнанні наукового авторитету її лідера, на спільних методологічних принципах, на загальній проблематиці [2]. Характерними ознаками школи також є наявність організаційної структури у формі наукової інституції та друкованого органу. Американський історик українського походження Л. Винар до атрибутів наукової школи відносить також спільність головних історіографічних концепцій засновника школи та його учнів, а також єдність історіософських засад [3].

Ми разом з Г. Казьмирчуком першими спробували дати визначення дефініції «декабристознавча школа», яку розуміємо як науково-духовне об'єднання спеціалістів різних поколінь, котре базується на спільних методологічних принципах та спільній проблематиці досліджень. Характерними рисами декабристознавчої школи є вироблення та успадкування наукових традицій, наявність організаційної структури та друкованого органу [4].

Декабристознавча школа у Київському університеті утворилася на початку XX ст. як складова досить умовної історичної школи Київського університету, якій, на думку, В. Замлинського, були притаманні об'єктивізм, наукова ґрунтовність у розробці історичних проблем, тяжіння до вивчення української

історії, виявлення і видання джерельної бази, розробка спеціальних (допоміжних) дисциплін [5].

Російський вчений С. Михальченко, аналізуючи «школу Довнар-Запольського», наголошує на тому, що однією з її ознак є принцип «територіальний (обласницький, партикулярно точний)» вивчення історії та концептуальна (федеративна) основа досліджень, розробка історичних проблем історії Росії XV-XVII ст. на основі економічних поглядів [6]. Він прийшов до цікавих висновків, зокрема про те, що, школа М. Довнар-Запольського була продовжувачем школи В. Антоновича, яка спиралася на федералістичні ідеї, котрі сповідував М. Костомаров. Ми вважаємо, що київські декабристознавці остаточно оформилися в єдиний осередок в середині 1920-х рр.

На наш погляд, наукове декабристознавство в Київському університеті пройшло три періоди розвитку, у межах яких можна виділити кілька підперіодів.

Перший період (злам XIX-XX ст. – перша половина 1930-х рр.) – це час зародження, становлення і ліквідації київської декабристознавчої школи, яка в середині 1920-х рр. перетворилася на українську. Об'єднуючи в один етап дореволюційне та радянське декабристознавство, виходимо з того, що в окреслених хронологічних межах воно розвивалося як єдиний неперервний процес, як два покоління української декабристознавчої школи, допоки під час репресій 1930-х рр. не загинули найяскравіші її представники. Він органічно поділяється на два підперіоди:

1) Становлення, що хронологічно збігається з дореволюційним часом наприкінці XIX – на початку XX ст. Перші розвідки з проблем декабризму в Університеті Св. Володимира належать професорам В. Іконникову, П. Голубовському, випускнику історико-філологічного факультету Є. Кивлицькому. Проте засновником українського декабристознавства вважається професор російської історії М. Довнар-Запольський, який не лише створив низку ґрунтовних узагальнюючих праць про декабристів, але й

через Історико-етнографічний гурток (семінарій) виховав генерацію талановитих послідовників. Приват-доцент історико-філологічного факультету В. Маслов своєю фундаментальною монографією «Литературная деятельность К.Ф. Рылеева» започаткував літературознавчу течію в українському декабристознавстві.

2) Функціонування університетського осередку в складі потужної української декабристознавчої школи (1920-ті – перша половина 1930-х рр.). У 1920-1930-х рр. відбулася зміна покоління дослідників. В КІНО (колишній університет) дослідження декабристського руху продовжили учні М. Довнар-Запольського: історики В. Базилевич, О. Гермайзе, В. Романовський, а також представник старшого покоління Л. Добровольський, літературознавець П. Филипович. О. Гермайзе був одним з фундаторів концепції українського декабризму, яка надавала вирішального значення умовам української дійсності у формуванні світогляду членів таємних товариств.

Другий період (друга половина 1930-х – перша половина 1980-х рр.) – дослідження декабристського руху вченими Київського університету в час домінування революційної (ленінсько-герценівської) концепції декабризму. В університеті не існувало єдиної декабристознавчої школи, але на факультетах окремі дослідники активно вивчали декабристський рух. Зокрема, на історичному факультеті працювали А. Буцик, В. Котов, О. Литвин, на юридичному – М. Закревський, В. Покровський, Н. Прозорова, на філологічному – І. Заславський, М. Гнатюк, З. Кирилюк, на філософському – П. Волощенко та П. Коваль. Випускники та викладачі університету (Г. Сергієнко, Ф. Шевченко, Ф. Ястребов) комплектували склад науково-дослідних установ та інститутів, що досліджували рух декабристів.

Третій період (від середини 1980-х рр. до наших днів), пов'язаний насамперед зі структурними змінами в суспільстві, коли Перебудова у Радянському Союзі підірвала основи мар-

ксистсько-ленінського вчення. Нижньою хронологічною межею, на наш погляд, є 1987 р., коли у Києві відбувалися перші «Декабристські читання». Дотепер відбулися 10 наукових конференцій, відроджено випуск збірника «Декабристи в Україні».

Важливими рисами університетської школи є підвищений інтерес до історіографії декабристського руху, вивчення діяльності декабристів в Україні, ролі України у формуванні поглядів декабристів, дослідження зв'язків декабристів з окремими регіонами. На думку російської дослідниці О. Киянської, київська школа бачить магістральну лінію розвитку саме в історіографії [7]. На наш погляд, цьому сприяють умови розвитку українського декабристознавства. По-перше, довгий час взагалі не прийнято було згадувати про існування київської школи декабристознавців, а імена її представників були мало відомі широкому дослідницькому загалу, в той час як наукова спадщина провідників інших декабристознавчих осередків: В. Семевського, М. Покровського, М. Нєчкіної активно вивчалася. По-друге, в Україні утвердився міф про належність декабризму виключно до російської історії. Цим обумовлюється незначна кількість узагальнюючих праць про декабристів, що побачили світ в Україні. Нарешті, переважна більшість архівних матеріалів перебуває поза межами України, що ускладнює доступ до них. Виходячи з цього, київські декабристознавці розпочали переосмислення декабризму з аналізу праць попередників та краєзнавчих розвідок.

Література

1. Казьмирчук Г. Д., Силкин А. В. Изучение движения декабристов в Киевском университете // Программа и тезисы Всесоюзной науч.-метод. конфер. «Перестройка исторического образования в вузах страны: Опыт, проблемы, поиск». – Днепропетровск, 1990. – С. 91-93.

2. Калакура Я. С. Українська історіографія: Курс лекцій. – К., 2004. – С. 34.

3. Винар Л. Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866–1934) // Винар Л. Силуети епох. – Дрогобич, 1992. – С. 117-118.

4. Казьмирчук Г. Д., Латыш Ю. В. Современное декабристоведение на постсоветском пространстве. Становление, проблематика, научные центры и перспективы развития // Декабристы. Актуальные проблемы и новые подходы. – М., 2008. – С. 641.

5. Замлинський В. О. Історична школа Київського університету // 150 років розвитку вітчизняної історичної науки у Київському університеті: Матеріали Республіканської науково-практичної конференції: Київ, 20–21 жовтня 1992 р. – К., 1993. – С. 5.

6. Михальченко С. И. Киевская школа в российской историографии (В. Б. Антонович, М. В. Довнар-Запольский и их ученики). – М.; Брянск, 1997. – С. 142.

7. Киянская О. И. Кто такие декабристы и за что они боролись? (Неюбилейные заметки о юбилейных конференциях) // Отечественная история. – 2001. – № 5. – С. 211.

Анатолій Коцур (м. Київ)

Історія Києва на сторінках фахового видання «Часопис української історії»

«Часопис української історії» (далі – «Часопис») – фахове наукове видання зі спеціальностей «Історичні науки», зареєстроване ВАК, перереєстроване ДАК України. Журнал видається кафедрою української історії та етнополітики Київського національного університету імені Тараса Шевченка. До складу його редколегії входять провідні вчені-історики, доктори історичних наук, професори кафедри та історичного факультету цього вузу. Головний редактор журналу – доктор історичних наук, професор А.П. Коцур [3]. З 2014 р. у складі редакційної колегії – відомі науковці Польщі, Болгарії, Румунії, Росії та Молдови.

Журнал виходить з 2004 р. Станом на січень 2014 р. вийшло 28 його випусків. На сторінках «Часопису» на основі архівних

документів та опублікованих матеріалів висвітлюються різні аспекти вітчизняної та всесвітньої історії від найдавніших часів до наших днів. Зокрема, аналізуються питання суспільно-політичного, соціально-економічного та культурного розвитку. Розкриваються історіографічні, джерелознавчі проблеми, питання українознавства, етнології, історії науки та техніки, історичні портрети, подаються рецензії на наукові праці, новини історичного життя [1, с. 38; 2, с. 105].

На сторінках «Часопису» завжди в центрі уваги актуальні питання краєзнавства, різні аспекти історії Києва від давнини до сьогодення. Нижче подаємо таблицю наукових публікацій з історії столиці України, надрукованих в «Часописі» за 2004-2014 рр., випуски 1-28:

Всього у випусках 1-28 журналу опубліковано 699 наукових статей, із них 57 стосується історії Києва. Переважна більшість матеріалів присвячена відомим і малознаним постатям славетного міста – 29. Історія Київського національного університету імені Тараса Шевченка знайшла своє відображення в 9 публікаціях, історичного факультету – 3. Проблеми мистецьких пам'яток Києва досліджуються в 5 наукових розвідках, діяльності наукових товариств – 4, Київського товариства грамотності – 2, Київських вищих жіночих курсів – 2, києвознавство – 1. У «Часописі» надруковано також 2 рецензії на видання з історії Києва.

Серед авторів цих публікацій: 115 (відповідно з історії Києва – 19) – докторів історичних і сільськогосподарських наук, професорів; 206 (відповідно – 23) – кандидатів історичних наук, доцентів, старших наукових співробітників; решта – докторанти та аспіранти. Автори наукових статей – відомі в Україні та за її межами науковці: В.Ф. Колесник, Я.С. Калакура, В.П. Коцур, І.Н. Войцехівська, І.В. Верба, О.П. Гончаров, П.В. Михайлина, Н.В. Терес, М.Г. Щербак, Я.О. Потапенко та ін. Серед молодих дослідників слід виділити неодноразові публікації А.С. Білоцер-

Роки / Вип.	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1	2										
2		4									
3		2									
4			2								
5			1								
6				2							
7				3							
8					5						
9					2						
10					3						
11						2					
12						2					
13						1					
14						1					
15						2					
16							1				
17							1				
18							2				
19								2			
20								1			
21								1			
22									2		
23									3		
24										2	
25										1	
26										2	
27										3	
28											2

ківської, О.В. Гордійчука, Л.В. Іваницької, М.Г. Казьмирчук, М.В. Костюк, С.М. Кикотя, О.А. Тарапон та багатьох ін.

Отже, «Часопис української історії» відіграє важливу роль у сучасному наукознавчому та історичному процесах незалежної України. Перш за все, своїм внеском у розробку пріоритетних напрямів наукових досліджень, популяризацію знань з вітчизняної та світової історії, дискусійних питань, як серед науковців, так і широкого читацького загалу. «Часопис» виступає трибуною оприлюднення нових ідей та концепцій провідних науковців і, в той же час, надає свої сторінки для публікацій початкуючим дослідникам, тим самим консолідуючи навколо себе сподвижників історичної науки, справжніх патріотів України. Серед багатьох проблем, які розкриваються на сторінках солідного фахового видання значна увага приділяється краєзнавству. «Часопису» належить пріоритет у збагаченні історіографічної спадщини новими концептуальними підходами до розробки цілого комплексу проблем історії Києва. Публікації в науковому журналі, присвячені вище окресленій проблематиці, відзначаються оригінальними теоретичними положеннями й висновками.

Література

1. Коцур А. Відображення на сторінках «Часопису української історії» актуальних питань вітчизняної історіографії / А. Коцур // Дні науки історичного факультету – 2012: Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених, 12-13 квітня 2012 р. Секція «Кафедри української історії та етнополітики». – К., 2012. – С. 38-40.

2. Коцур А. «Часопис української історії» як фіксатор історичної пам'яті та історії повсякденності / А. Коцур, Л. Могильний // Історія повсякденності: теорія та практика: Всеукр. наук. конф., 14-15 травня 2010 р. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – С.105-106.

3. Коцур А.П. Часопис української історії / А.П. Коцур // Енциклопедія Київського університету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://wiki.univ.kiev.ua/index.php?title

Ірина Рабчун (м. Київ)

Дмитро Васильович Малаков – історик-краєзнавець та меценат

Дмитро Васильович Малаков народився 13 жовтня 1937 р. в Києві. Український краєзнавець, член Національної спілки краєзнавців України, лауреат Премії імені Дмитра Яворницького [1, с.-23]. Брат відомого українського графіка Георгія Малакова (1928-1979), класика українського образотворчого мистецтва, одного з найкращих майстрів ліногравюри другої половини ХХ ст.

Дмитро Васильович народився у родині службовців: Василя Федоровича Малакова (1902-1988) та Євгенії Костянтинівни Малакової (1908-1994). Під час окупації Києва перебував у дитячих будинках на Солом'янці, Керосинній та у Ворзелі. 1945 р. пішов до школи № 24. 1960 р. закінчив Київський інженерно-будівельний інститут (нині – Київський національний університет будівництва і архітектури) [1]. Працював у системі Київенерго (1960-1964), на заводі «Арсенал» (1964-1977), в Музеї історії Києва (1992-2012).

Відомо, що свої роботи на тему краєзнавства та охорони пам'яток історії та культури почав публікувати з 1970-х рр. Автор багатьох путівників, монографій, спогадів. Працював з Є. Дерлеменком (фото до путівника «По історичних містах Київської Руси», 1990), О. Крушинською та Ю. Козорізом («Два береги Збруча», 2008), В. Галайбою, В. Грузиним та М. Кадомською (співавторство «Прорізна. Ярославів Вал»), М. Кальницьким та О. Юрковою (навчальний посібник «Нариси з історії Києва», 2002) та багатьма іншими [2].

Приділити увагу слід спогадам Д.В. Малакова, які розповідають про роки окупації Києва («Оті два роки… У Києві при німцях» (2002), «Кияни. Війна. Німці» (2008, 2010), «Повоєння. Спогади Киянина» (2013)), в яких він описує життя киян після визволення міста від гітлерівської окупації.

Роками тема окупації залишалася «невідомою стороною» в історії Києва та України. Хоча завжди очевидців подій запитували про все, що тоді відбувалося. Одним із них був і Дмитро Васильович Малаков, який в своїх спогадах-книгах висвітлює події тих найтяжчих років життя киян.

Слід наголосити, що Д.В. Малаков є одним із дарувальників Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, зокрема Відділу образотворчих мистецтв. Він постійно дбає про поповнення й збагачення фондів НБУВ. У 1996 р. дослідник подарував безцінну колекцію графічних творів свого старшого брата Георгія Васильовича Малакова. Згодом Дмитро Васильович подарував й дошки-кліше видатного майстра, які доповнили колекцію, що стала окрасою фондів бібліотеки.

Кожне своє видання (путівники, альбоми, монографії, спогади) він одразу після їх виходу у світ обов'язково дарує Відділу образотворчих мистецтв. Подарував Дмитро Васильович і чимало книг із своєї багатої бібліотеки [3].

Корінний киянин, блискучий знавець історії міста і його пам'яток, вчений, Дмитро Васильович Малаков своє життя присвятив дослідженню й популяризації української культури і, зокрема, історії Києва.

Література

1. Дмитро Малаков: бібліографічний покажчик / упоряд. В. Г. Нестеренко, І. І. Тіщенко, Л. Є. Герасименко; відп. ред. Г. П. Савченко. – К., 2012. – 146 с. (Краєзнавці Київщини)

2. Гончаренко М. Малаков Дмитро Васильович // Краєзнавці України (Сучасні дослідники рідного краю): Довідник. – Т. 1. – Київ–Кам'янець-Подільський, 2003. – С. 134.

3. Дмитро Васильович Малаков [Електрон. ресурс] / Спосіб доступу: URL: // www.nbuv.gov.ua/note/179– Загол. з екрана [17.02.2014].

МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ КИЄВА. ПРОБЛЕМИ ТОПОНІМІКИ, АДМІНІСТАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Георгій Чорний (м. Київ)

Вік Києва захований у самій його назві

У видавництві «Гамазин» підготовлена до друку книга «Київ досвітній» за моїм авторством. У ній проведено комплексне дослідження мовних, генних та культурних слідів проживання народів Наддніпрянщини від часів Трипілля до наших днів. Результатами дослідження стали всебічно обґрунтовані версії з питань з історії прадавньої України та раннього Києва. Серед них – версія щодо віку й походження назви Києва, яка подається тут у скороченому вигляді.

Назви, подібні до слова «Київ», трапляються на величезних просторах від Польщі і Чехії до Сибіру й Фінляндії. Наприклад, гора *Kijov* у Польщі, ріка *Kevė* у Фінляндії, ріки *Кія* і *Київський Юган* (*Йоган*) у Західному Сибіру та багато інших. Цим назвам – тисячі років. Походять вони від дуже давнього слова, яке близьке до сучасних слів *kivi* фінською мовою, *кев* мордовською, *ків* мансійською та ін. [1] Перелічені слова означають «камінь». А залишили їх у спадок нинішнім поколінням протофінські племена, які населяли ці величезні простори ще до появи на них індоєвропейців. Протофіни або первісні фіни – це дуже давні предки угро-фінських народів: угорців, фінів, естонців, мордовців та ін. Основним заняттям протофінів було рибальство, полювання та збирання плодів, під час яких вони користувалися помітними природними орієнтирами. Такими були великий камінь чи група каменів, кам'яна скеля, валун чи брила, які узагальнювались і озвучувались одним коротким словом, близьким до сучасного фінського *kivi.* Вірогідно, цим словом означили й місце, де зараз розташувався Київ. Але де ж він був, той камінь, що дав Києву назву?

Пригадаймо слова князя Володимира, який у переддень хрещення киян звелів укинути дерев'яне зображення бога Пе-

руна в Дніпро, наказавши при цьому: «Якщо де пристане, то відпихайте його від берега, аж поки не пройде ***пороги*** (виділ. автором), тоді залиште його». [2] Напевно, і в ті далекі часи, коли жили тут протофіни, існували ті ж самі пороги – кам'яні виступи серед ріки, які слугували первісним рибалкам помітним орієнтиром. А крім того, біля порогів, де звужувався потік води, влаштовували риболовлю сітями, що забезпечувало безбідне існування великої групи людей. Ось так на березі Дніпра, поруч із порогами, напевно, й виникло первісне рибальське поселення протофінів, назву якому дав камінь у вигляді дніпровських порогів. Виходить, найпершими «киянами» були рибалки-протофіни.

Фінська мова, як і решта інших, протягом тисячоліть змінювалася, а тому сучасне слово *kivi*, що означає «камінь», у часи, коли жили протофіни, могло мати інше звучання, можливо, саме таке, як у Біблії. В Євангелії від Іоанна Ісус, звертаючись до Симона, говорить йому: «Будеш ти званий Кіфа, що означає: камінь». [3] Характерно, що Євангеліє написано давньогрецькою мовою, але Іоанн не скористався грецькими словами «літас» чи «петрос», які обидва означають «камінь», а вжив чужоземне слово «кіфа», пояснивши при цьому, що воно значить. Мовознавці вважають, що слово «кіфа» походить від арамейського *kefa* – скеля. Але арамеї (предки сучасних ассірійців) жили кількома тисячоліттями після протофінів, і слово «кіфа» та інша інформація від протофінів могла надійти до них через мовні контакти з іншими народами, зокрема, з аріями, які, вирушивши з Наддніпрянщини та перейшовши Кавказ, дісталися Сирії і Палестини, де перетнулися з арамеями. Припущення про південне поширення слова «кіфа» підтверджується фінським епосом «Калевала», в якому розповідається легенда про те, як молода фінська дівчина завагітніла, проковтнувши ягоду, схожу на суницю. [4] Важливим моментом легенди є те, що слово «ягода» фінською мовою звучить –

«марія» (*marja*). Це говорить про те, що воно не випадково стало іменем непорочної діви в аналогічному біблійному сюжеті, засвідчивши тим самим первинність фінської легенди перед біблійною, а також запозичення арамеями слова «кіфа», яке через них попало до Біблії.

Назва первісного поселення рибалок на березі Дніпра також зазнавала змін протягом тисячоліть, її по-різному вимовляли, а пізніше й писали ті, хто тут жив або чув про неї, був гостем чи завойовником. Мудрі китайці, які тисячоліттями проживають на своїй прадавній території, спостерігаючи за життям інших народів та фіксуючи відомості про них своїм незбагненно складним та водночас гнучким і точним ієрогліфічним письмом, можливо, найточніше передають первісну, збережену їхньою мовою назву нашого міста: сучасною китайською мовою слово «Київ» вимовляється як щось середнє між «тіфу» і «дзіфу» (*jīfu*), що дуже схоже на біблійне «кіфа» і опосередковано підтверджує походження назви нашої столиці від слова «камінь». А це означає, що назва «Київ» проіснувала в тій чи іншій вимові багато тисячоліть – від часів протофінів до сьогодення. Виходить, нею користувались і трипільці, які проживали на київських пагорбах після протофінів, і народи, що проживали тут після них, бо інакше вона не дожила б до наших днів: її зберегла неперервна народна пам'ять як прадавній топонім. У 1996 р. в самому центрі Києва, в районі Львівської площі, археологи виявили залишки укріпленого городища, спорудженого трипільцями біля п'яти тисяч років тому. [5] За логікою, городище вже тоді мало носити назву, близьку до сучасної назви Києва. Отже, сама назва нашої столиці говорить про те, що Києву не менше п'яти тисяч років.

Але у світовій практиці вік міста прийнято визначати за певним правилом – від дати запису найдавнішої інформації про нього. Так, у 1953 році французи відзначили двотисячну

річницю своєї столиці, спираючись на записи Юлія Цезаря від 53 р. до н.е. про село Лютецію на острові посеред ріки Сена, яке пізніше стало французькою столицею під назвою Париж. У Радянському Союзі урочисто відзначили також ювілейну дату – 800-річчя Москви, яка на час першої писемної згадки про неї в 1147 році була навіть не селом, а лише садибою боярина Кучки. [6] На жаль, найперша писемна згадка про Київ, яка датована в літописі 862 роком, не відповідає глибинній історії Києва. Ідучи за прикладом французів, для яких початком Парижа стало село Лютеція, або росіян, для яких Москва почалася з простої садиби, ми, українці, беручи до уваги постійну заселеність київських пагорбів від часів Трипілля, могли б розпочати відлік віку Києва з будь-якого давнього поселення на його території, якби тільки вдалося знайти тогочасну записану інформацію про це поселення. Про пошуки такої інформації розповідається у згаданій книзі. Проведене автором розшифрування відомостей про координати і назви подніпровських міст, які навів давньогрецький учений Клавдій Птолемей у своєму творі «Географія», [7] показало, що його повідомлення – це найраніша поки що письмова згадка про Київ і киян. Датується вона, виходячи з років життя Птолемея, приблизно 150 роком н.е., тому у киян є всі підстави святкувати не штучно придумане 1500-річчя свого міста, а справжню ювілейну дату: в 2050 році Києву згідно з інформацією Птолемея виповниться 1900 років.

Література

1. Тищенко К. Мовні контакти: свідки формування українців. – К.: «Аквілон – Плюс», 2006. – С. 65, 66.

2. Повість врем'яних літ: Літопис (За Іпатським списком) / Пер. з давньоруської, післяслово, комент. В. В. Яременка. – К.: Рад. письменник, 1990. – С. 183.

3. Євангеліє від Іоанна, 1:42.

4. Калевала: Фін. нар. епос / Пер. з фін. Є. Тимченка; Передм. Д. Павличка; Іл. Отто Йосефа Аланена. – К.: Основи, 1995. – С. 331.

5. Климовский С.И. Замковая гора в Киеве: пять тысяч лет истории / Предисл. М. В. Поповича. – К.: Стилос, 2005. – С. 11.

6. Рыбаков Б.А. Город Кия // Вопросы истории. – М., 1980. – № 5. – С. 35.

7. Claudii Ptolemaei. Geographia. Edidit Carolus Fridericus Augustus Nobbe. Lipsiae, 1843. – III, 5, 27-28.

Віктор Киркевич (м. Київ)

«Славны бубны за горами…» Ивана Долгорукого

Не могу не вспомнить о И.М. Долгоруком, которого считаю одним из замечательных писателей прошлого. Излагая историю Киева за 300 лет до «залпа Авроры» предпочитаю рассказать о тех веках и тех персонажах, особенно описателях Киева, о которых малоизвестно или сведения о них – в давних, недоступных для читателя источниках. Таким является Иван Михайлович Долгорукий. В Киеве он славен менее чем его бабушка – монахиня Нектария, но его описания моего города цитировались даже в советское время. Он описывал древний город в нач. XIX в., когда его посещали мало, да и то, по служебным надобностям. Были паломники, но в их описаниях больше эмоций, чем зарисовок путешественников. К тому же не могу не высказать восхищения стилем и образностью Ивана Михайловича – писателя Пушкинской поры!

Он родился в Москве 7.04.1764. Внук любимца Петра II, казненного в 1739 г. по подозрению в государственной измене и его супруги, знаменитой Натальи, впоследствии монахини Флоровского монастыря, автора удивительных «Собственно-

ручных записок». Воспитывался под надзором француженки, а потом… прости, мой дорогой читатель! Не буду занимать тебя рассказом о воспитании и военной карьере Ивана Долгорукова. Скажу лишь то, что он окончил Московский университет, любил участвовать в любительских спектаклях и поднаторел в составлении стихов, пьес и вообще имел склонность к сочинительству. Его автобиографические записки, напечатанные в элитном журнале «Русский библиофил», выходящим в нач. XX в., весьма интересны и содержательны. Дело в том, что, несмотря на свою некрасивую внешность (его прозвище было «Губан»), Долгоруков пользовался у дам большим успехом. Был активным участником общественной жизни, по словам С. Аксакова – обладал «живой природой». Одна из его книг «Капище моего сердца, или словарь всех тех лиц, с коими я был в разных отношениях в течение моей жизни» – живописные описания людей с которыми он общался, переиздана в XIX в., где по тексту сразу за его поваром идет император Павел. Иван Долгоруков был Владимирским губернатором… И из-за того, что моим друзьям, почитателям Киева, интереснее узнать, как выглядел наш город 200 лет тому назад, я все внимание уделю строкам из давней книги «Славны бубны за горами или путешествие мое кое-куда 1810 года» [1].

Итак: «Вообще город велик и хорошо устроен; он имеет 15 верст длины и много домов со вкусом. Беспрестанно надобно всходить, или сходить, с горы; до сих пор их обрабатывают и углаживают. Улицы не мощенные. Недавно разломаны ворота, так называемые, Золотые, как во Владимире, для употребления материалов с большей пользы в другом месте. Трактиров несколько, модных лавок более 10, музыкальные магазины и книжные лавки; одна из них с надписью «». Дворец – строение огромное, залы большие и прекрасный сад; в нем живет Военный Губернатор и часто дает роскошные праздники. Музыка почти ежедневно забавляет публику в его саду, и он всегда на-

полнен. … Идучи от дворца к монастырю, отделывают бульвар, и деревья при нас садили. В крепости комендант и для караула в Киеве несколько батальонов пехоты.

Ремесленников в городе очень много; все нужное есть. В каждом доме увидишь вывески три, четыре, разного мастерства: жить здесь в свободе приятно, я очень этому верю; но по обязанностям службы, думаю, что очень тягостно, по тому, что Губерния наполнена всяким народом: в ней Поляки, Малороссы (Хохлы) и Россияне; разность прав, нравов и обычаев каждого из них наносит служащим большие хлопоты и затруднения. На Подоле выгорели ряды и строятся новые; между тем купцы торгуют по домам. Ни что так не удивляет, как магазин Губарева, у которого вы найдете все, что может обворожить самого равнодушного к прелестям роскоши скупца; все выписное: стекло, фарфор, золотые вещи, бронзы; о мелочах уже и говорить нечего – сюрпризы, каких лучше нет и в Москве; все завелось здесь с тех пор, как сюда перенесены Контракты. Это очень возвысило красоту города и возспособило его отстройке. Дом для Контрактов построен превеликий на Подоле, на том самом месте, где живали мои родители, когда они со мной, сущим младенцем приезжали видеться с княгиней Натальей Борисовной. …

Нигде, однако, думаю, во всей России, нет столько предметов, возбуждающих любопытство, как в Киеве. Я постоянно буду говорить обо всем том, что меня занимало, и начну с Печерской Лавры, но скажу наперед, что мы по особенному доброхотству г-жи Турчаниновой, у которой гостили в деревне, заняли собственный ее в Киеве дом. Он хорошо построен, прибран со вкусом, в лучшем самом месте, против Лавры. Не проходило дня, чтобы я, проснувшись, не устремил на нее первый мой взгляд, не проходило и ночи, чтобы я не засыпал под томную и унылую гармонию печерского звона. Прерывистый его благовест, редкое ударение колокола и протяженный звук, всю душу мою располагало к меланхолии.

Печерская Лавра есть первый предмет любопытства в Киеве. … Монахов мало или они какие-то ленивые, или может бескорыстнее прочих известных обителей: в иных по два, по три бегут за богомольцем, чтобы убедить его отслужить молебен и получить что-нибудь за то: а здесь насилу добьешься с большими поклонами, чтобы монах отправил службу. Я хотел отправить поминовение над гробом моей бабушки, и с большим трудом склонил какого-то старичка удовлетворить моей просьбе: все шли мимо меня, говоря: «Не время, недосуг!», хотя еще к обедням не было и приготовления. Хуже всего то, что в самой церкви, позади столбов, сидит монах за столом, записывает подаяние, ведет бухгалтерию и рассчитывается с православными в копейке, в денежке; весь этот порядок мог бы быть соблюден вне храма, а не в нем: канцелярия в церкви есть что-то отвратительное. А на паперти старички-монахи продают крестики и образа; народ около них шевелится: тот передал и просит сдачи, другой переплатил, монах ловит за платье; часто шум брань, я чаю и драка: какое бесчинство!

… Говоря о великих в Киеве, мысль представляет тотчас Леванду: какой выродок во днях наших! Потомки позавидуют такому современнику предков своих. Я несколько раз посещал его, ездил слушать его беседы, учиться у него думать, чувствовать и жить. Почтенный старец не скучает своими сединами; он бодр еще с пером в руках парит, как юный орел. Какой сладкий орган! Какая скромность в выборе предметов разговора! Какая нежность в произношении! Для чего Небо мало таких людей ниспосылает на землю? Я не смел говорить при нем, слушал, молчал, благовел. Вид его всякому благоприятен и вежлив в обхождении. Кажется, будто память ему не всегда верно служит, однако же, он говорить проповеди и сочиняет. Давно ли похоронил тамошнего губернатора и с такой речью вселил его в гроб, какой не самые наши молодые духовные

витии не сочинят и не скажут? В словах его, а паче в надгробных, неисчерпаемая руда чувствительности. Где он возьмет свои мысли и выражения? Откуда родятся чувствования? Но он пленит, изумит, восхитит; ему-то прилично, идучи на кафедру, сказать: «Отверзу уста моя, – и наполнятся духа!» Проповедник слова Божия более всех заимствовать премудрость свою должен от самого Бога; он всегда должен быть вдохновен: таким показался мне Леванда. При этой глубокой старости, ибо ему более 70 лет, он живучи на Подоле для выгод своих, потому что ближе и к реке и к рынку, для всякой закупки нужного домашнего запаса, не ленился ездить в собор, подниматься на крутую гору в старый Киев и там отправлять службу. Сколько его не награждают, светские почести никогда не войдут в соразмерность с его дарованиями; дух его не ослабевает еще и сердце не увядает. Образ жизни его прост. Окружен книгами, рукописями, читает, пишет, или очищает в саду деревья и наслаждается природою. Леванда любимое дитя натуры и небес; я ласку его и приязнь почитаю приобретением.

Пустынно-Николаевский мужеской монастырь стоит на горе, и с нее виден Днепр. Местоположение прекрасное, с верху до низу виден густой сад и много тени. Храм старинный. Строен Мазепой. Иконостас высок и очень хорошей работы; стенное письмо аллегорическое. Против алтаря хоры и под ними во всю величину картина, изображающая Никейский собор; лиц написано множество. В задней стене соборной церкви, по обе стороны входных дверей, два шкапа с книгами; на одной написано по-русски: «Для ума и сердца». На другом в том же духе латинская надпись – затея в наших церквях необыкновенная! Ризница небогатая и отменного нет ничего. Настоятель обители архимандрит Киприан, человек немолодой, но снисходительный; он нас принимал очень ласково, угостил дружелюбно; кельи его не просторны, но натура поставила в

каждом окошке прекрасные виды. Это лучше золота и серебра, особливо в климате теплом, где ранняя весна прелестями своими не скупится.

Говорят, что на самом этом месте Оскольдова была могила: живых и достоверных знаков нет, одно уверяет предание или общая сказка. Но кто знает истину? Что Оскольд кости свои оставил в Киеве, это верно, ну тут ли, где Никольский монастырь, позволено усомниться: может быть и полверсты выше или ниже. Но как бы то ни было, ветхая церковь здесь существовавшая, разломана, и, вместо ея, на полугоре поставлен круглый храм каменный с куполом в новом вкусе. Он обведен колоннадой. Вместо обыкновенного яблока на главе поставлена вызолоченная корона и над ней большой крест. Все это построено коштом воронежского откупщика, которого жена, приехавшая в Киев на богомолье, умерла и завещала себя здесь похоронить. Вот причина обновления Оскольдовой могилы, от которой она новую славу получила! Под церковью в земле сделаны и для погребения тел заготовлены в стенах места, по мере, как впадины сии будут наполнятся каждая своим гробом, она снаружи замажется и в церкви видна будет только надпись, кто похоронен в этом гнезде (Спустя лет триста, пятьсот, и здесь может быть, будут петь молебны, если Днепр, неугомонное дитя Нептуна, не предварит человеческих замыслов и не подмоет каменных оград нового здания). Подземная церковь построится во имя Ольги, а верхняя посвящена Святителю Николаю. Освящение ея предназначено было 20 августа 1810 года.

Весь хребет Киевских гор наполнен живописных красот. Как бывши там, бывши везде спорить против этого? Не возможно. Однажды шел я, задумавшись, по вершинам старого Киева: мысли мои текли одна за другою и предметы менялись, как воздух. Вдруг увидел я на холме превысоком огромную церковь; она рассеяла все мои размышления и привлекла всю деятель-

ность моего воображения к себе: это храм Андрея Первозванного. Что может быть восхитительнее и величавее этого местоположения. Нельзя остановиться на паперти его без восторгов. Не станем говорить о самой церкви: иконостас красный, позолочен, но, ни работой, ни вкусом не отличен. Чтоб художество отвечало здесь натуре, надобно разбудить Рафаелев и самого Аппела и дать им кисти в руки. Под храмом построены жилые комнаты и кладовые, в коих комиссариат хранит свои заготовления и содержит при них караул вокруг всего храма. На крышке этого жилья выстроена широкая открытая галерея. Она вне церкви, следовательно, всякому по ней гулять свободно и любоваться на красоту природы: отсюда виден весь Днепр и по ту сторону его сыпучие пески, открытая Московская дорога, направо овраги, буераки, окружающие гробы Святых и мирное жилище их в прохладных пещерах; налево рядом с волнами Днепра открывается Подол со всеми своими зодческими красотами и кажется вам город в воде. Обольщение взора превосходно!

Не здесь ли Иисус искушаем, был диаволом, когда он за один себе поклон сулили ему все, что с высоты показал? Я без меры этим местом прельщался. Истину провидел Андрей Первозванный, когда как говорит история, идучи из Херсона, водрузил на сей горе крест в знамении настоящего Православия. И подлинно: где Вера убедительнее, свою славу кажет, как не в Киеве? Здесь тьмы мучеников всю землю кровью своей оросили. Здесь уединенные праведники из вертепов создали храмы, обогатили их и прославили. Но оставим чудодейства Веры: они сами о себе вещают повсюду, и, обратясь к природе, скажем, что тот не видал её в торжестве, кто не взглянул на неё у храма Андрея Первозванного в Киеве.

Крепость в большом содержится порядке: видно, что на нее смотрит попечительное око. Внутри ея, кроме Лавры, заметить можно Арсенал. Он окружен еще и другими строениями, както Комендантским домом, в котором разведен большой сад, в

ближайшем соседстве с пещерами и Провиантская Коммисия, но дом ея не красит эту часть города. Посмотрим прилежнее на Арсенал: он стоит нашего внимания. Здание прекрасное выстроено из здешнего кирпича, который не стыдлив и даже от огня не краснеет: желтая глина, добываемая в Киевской губернии, всегда сохраняет в нем свой цвет так, что стены Арсенала кажутся почти похожи на фаянс. Он не штукатурен, только вычищен, чтобы бледность желтизны не терялась. В Арсенале для выходов сделаны спуски довольно пологие, покойнее гораздо господских лестниц; по ним катаются орудия. Бомб и ядер пропасть: но кто на витязя русского их наготовиться? Беспрестанно на волах возят в Молдавию: дня два постоят вокруг Арсенала пирамиды, а потом и в поход. Чалма тянет к себе наш чугун, как магнит железо.

Разгуливая по пространным залам сего огромного здания, я с любопытством смотрел на все, и особенно любовался на следующие предметы: 1-е. Шатер кумачный, шитый, завоеванный Румянцевым у визиря – огромный намет, вывески всей пышности восточных народов! Взглянув на такой памятник российских подвигов, невольно вздыхаешь о том, кто умел ими себя и всю родину прославить. 2 Медные орудия, взятые у турок хороши! Однако не удержались, перестали стрелять и неподвижные стоят в Киеве. 3. Их же бунчуки – странный знак почести: навязать лошадиный хвост, два, три на палку и возить перед собой, чтобы узнавал народ чиновника! 4. Гетманские булавы с каменьями тут же хранятся. Все имеет свое время, подумал я; теперь кинь самую богатую из них куда хочешь, а в руках Мазепы, я чаю, не очень близко к ней подходили. 5. Всяких российских орудий, ружей, палашей, пистолетов запас изрядный. Между ими случилось мне видеть и французские, к употреблению готовые. На всю четвертую дивизию выписано нужное по штату количество. 6. В особом ряду выставлены под надписью: медные разнокалиберные пушки,

пожертвованные во время милиции. А знаменам разнородным нет и счета: иные завоеваны, другие отобраны от полков по разным реформам. Вся лестница ими уставлена с низу до верху по обе стороны, а когда выходишь из этого военного хранилища под свод мирного неба, то столько разных уносишь с собой впечатлений и чувств, сколько в одном покое сближается веков, людей и деяний! Нельзя равнодушно смотреть на такое здание.

… Более всего жаль, что не видал Китаевской пустыни: мне ее с восторгом расхвалил поселившийся в ней светский человек Г. Сланецкий, тот самый который некогда отнял ногу у славного человека, у принца Ангальта в Финляндии. Как я уму удивился, увидел его с длинной седой бородой в монашеской рясе! Он бросил свет и шнипер (жилобой, снарядец для кровопускания), не пишет рецептов, не мучит живых, не режет мертвых, поет на крылосе, читает книги церковные и в уединенной кельи готовится к вечности. Не имея жены, ни потомства, о чем ему жалеть в мире? Имел малое сокровище, нажитое трудами, и в том монастыре похитили. Однако философски снес свою потерю и не тужит о деньгах, радуется своей родиною, наслаждается теплым климатом, дышит свободно и в деяниях своих не дает, кроме Бога, никому отчета. Вот жизнь прямо благостная! Счастлив, кто умеет ощущать ея прелести и ими себя ограничить, но в некоторые лета мила еще суета, проклятая суета!

… На Подоле один киевлянин, некто Могилевский захотел нас иметь у себя в доме и пригласил по малороссийски на борщ. Мы с ним обедали и ели всякое тамошнее кушанья. Стол был жирный, сытый и лакомый, вино пили доброе, хозяин радовался нашим посещением, а мы его лаской и расстались, друг с другом взаимно довольны. Признательность его делает честь чувствам, несмотря на то, что он не знатен. Лучшая порода – душа и сердце.

Вообще киевляне, сколько я их видел и из посещений некоторых распознать мог, гостеприимны и до людей охотники. Имея мало публичных увеселений, как и все губернские города, они съезжаются между собой, принимают друг друга, составляют частные общества и не один гость не уйдет, не выпив за здоровья хозяина доброго бокала славного венгерского вина.

… В канун отъезда ходил еще раз взглянуть на Киев с Андреевской башни или галереи: это было к вечеру. Солнце, оканчивая бег свой, скрывалось от наших стран; закат его был ясен, чист; небо нечем не омрачено и лазурный свод его принимал на себя отражение последних солнечных лучей. В такое время дня взошел я на Андреевскую гору и окинул глазами весь Киев еще раз в жизни. Нет ничего прекрасней сего зрелища; я от него был вне себя и не вмещал своих восторгов. На Подоле выстроен Магистрат: он держится германических обрядов, беря образец тамошних ратуш. По обыкновению того края трубач выходит на каланчу, трубит в час утренней и вечерней зари и в полдень. Музыка заиграла в эту же самую минуту; я её слышал с горы, и звук труб раздавался далеко по струям Днепра. Все способствовало к потрясению моих чувств; они были живы, пламенны, сразу охватывая прошедшее и настоящее. Простившись с солнцем, простился я с Киевом и пошел домой готовиться к отъезду».

Столь пространный отрывок из книги еще раз подчеркивает те чувства, которые охватывали людей, посетивших наш город даже два столетия тому.

Література

1. Долгоруков И. М. Славны бубны за горами или путешествие мое кое-куда 1810 года / И. М. Долгорукий // Издание императорскаго Общества Истории и Древностей Российских при Московском университете. – Москва: в университетской типографии (Катков и К), 1870. – [2], VII, [1], 355, [1] с.

Микола Феняк (м.Київ)

З історії створення найбільшої земляної фортеці в Європі

Фортифікаційні споруди в Києві мають дуже глибоку історію. Вже починаючи з X ст. Київ був оточений укріпленим валом, який тягнувся від краю найдавнішого міста уздовж дніпровських круч до яру (тепер тут проходить лінія фунікулера), звідти – у напрямку сучасної Михайлівської площі і далі уздовж вулиці Великої Житомирської до схилів у бік Гончарного яру. Оборонні споруди міста постійно розвивались, укріплювались і будувались нові [1].

Враховуючи важливе стратегічне значення Києва, Б. Хмельницький постійно турбувався про його укріплення. Після прибуття до Києва допоміжних російських військ гетьман і царські воєводи вирішили побудувати у Києві фортецю з метою захисту міста від польських, литовських, турецьких і татарських нападників. У 1654 р. почалося будівництво, і незабаром поблизу Михайлівського й Софійського соборів виникла нова фортеця, опис її залишив Павло Алепський, який з батьком – митрополитом Макаріем –проїздом був у Києві в 1654 році [2].

В 1698–1701 рр. навколо Верхньої Лаври було споруджено фортечну стіну завдовжки 1190 м з чотирма вежами і трьома брамами, завтовшки близько 3 м, висотою близько 4 м. Пізніше цей мур увійшов до складу Печерської фортеці [3].

Побоюючись приходу шведів до Києва і визнавши укріплення Печерської фортеці незадовільними, Петро I у 1706 р. заклав нову Печерську фортецю за власним проектом, а нагляд за будівництвом доручив І. Мазепі. Перші два роки козаки споруджували фортецю під керівництвом Мазепи і його помічника Гейсена. Будівництво продовжувалося до 1716 чи

1723 р. Фортеця являла собою півкільце із земляних валів, бастіонів з равелінами. Пізніше зведено порохові льохи, арсенал [4].

Таким чином, до Печерської фортеці увійшла Лавра з укріпленнями і Печерський форштадт – містечко Печерське із Солдатською слобідкою (населені військовими, робітниками і службовцями), які з будівництвом фортеці значно розширилися. До Печерська перейшли різні установи, губернатор, губернська канцелярія, і він стає військово-адміністративним центром Києва.

Потреба в укріпленні міста не поспішала відходити на задній план. Петровські споруди, такі як Печерські артилерійські лафети застаріли через 50 років, і вся система фортифікаційних споруд потребувала модернізації. Цей процес припадає на 30-ті роки XIX ст. Микола I вважав Київ важливим стратегічний пунктом на півдні і наполягав на посиленні його обороноздатності. В березні 1830 р. царем було затверджено план будівництва Нової Печерської фортеці. Автором плану був видатний військовий інженер, начальник Інженерного управління Військового міністерства генерал-лейтенант К.І. Опперман [5].

Фортеця розмішувалася на площі 908 дес. 456 кв. саж. За час будівництва фортеці було знесено 1180 будинків. Жителі виселялися у долину р. Либідь, де виникла нова, шоста частина міста – Либідська.

Побудована із славетної київської жовтої цегли міцна система укріплень, фортів, стін, башт, брам, бастіонів, капонірів, валів і ровів, із шпиталем, водопровідними спорудами та іншими об'єктами, які охопили майже всю територію Печерська, була для тих часів першокласною оборонною спорудою. За цей час побудовано найбільш значні споруди у фортеці, які і сьогодні вражають своєю красою та архітектурною особливістю [6].

Києво-Печерська фортеця зберігала свій статус менш ніж 50 років. Вона не брала участі в бойових діях, з її бастіонів не було зроблено жодного пострілу. Втративши оборонне значення, вона в 1897 р. була перетворена на фортецю-склад.

Література

1. Історія міст і сіл УРСР. Київ. – К., 1979. – 27 с.

2. Рибаков М. О. Невідомі та маловідомі сторінки історії Києва. – К.: «Кий», 1997. – 374 с.

3. Очерки истории Киево-Печерской лавры и заповедника. – К., 1992.

4. Иконников Н. С. Киев в 1654-1854 гг. – К., 1904. – 16 с.

5. Голованов О. Інженерна підготовка міста Києва до оборони напередодні та під час війни 1812 року // Київська старовина. – 2000. – № 4.

6. Берлинський М. Ф. Історія міста Києва. – К.: Наукова думка, 1991. – 318 с.

Любомир Губицький (м. Київ)

Київські контракти в першій половині XIX ст.: люди і товари

Соціальний, економічний, політичний плин життя визначав та визначає центри скупчення людей, концентрації виробництва, бізнесу, фінансових потоків. У світлі стрімких змін у світі економіки, фінансів, політичного різнобарв'я на часі зосередитися на становленні і розвитку центрів міждержавної, регіональної торгівлі. Міжнародну і державну вагу на сучасному етапі розвитку країни мають такі торгівельні цен-

три як Харків, Одеса, Хмельницький, Чернівці, Київ. Міжнародне значення належало у XIX ст. Нижньому Новгороду, Москві, Санкт-Петербургу, Одесі, Харкову, Бердичеву, Волочиську і безперечно Києву.

Дослідженням історії торгівлі, у тому числі ярмаркової, займалися І. Аксаков, А. Скальковський, Ф. Ернст, І. Бровер, П. Клименко, М. Слабченко, І. Гуржій, О. Дружиніна, П. Лященко, М. Рожкова, Т. Гончарук [4; 3-16], В. Ковалинський та ін. Про розвиток торгівлі в Києві свідчило те, що в місті у XIX ст. зростала мережа її постійних закладів.

В економічному житті Києва вагоме значення відігравала непостійна торгівля, яка здійснювалася на торгах, базарах, ярмарках. Одним із найвизначніших ярмарків Правобережної України був Київський Хрещенський контрактовий ярмарок, що призвело до збільшення мешканців міста. В 1796–1800 рр. жителів у Києві налічували до 19 тис., а деякі до 30 тис. Збільшенню населення і поширенню міста наприкінці XVIII ст., як вважають, сприяло перенесення в 1797 р. хрещенської ярмарки з м. Дубно (сюди ж переведена в 1774 р. зі Львова, після приєднання Галичини до Австрії), яку називають контрактами [7; 79]. Цікавим є наступне спостереження. У Дубно саме на 1797 р. вся торгівля знаходилася у руках євреїв-купців, яких налічувалося 28. Натомість купців-християн у Дубно в 1797 р. не було взагалі [2; 39]. Ймовірно одними із організаторів Київських контрактів поруч із російською владою та купецтвом виступили і євреї. На ярмарку в Києві прибували поміщики-поляки, здебільшого з Правобережжя, а купецький прошарок належав до різних національностей. Купецький стан ярмарки відображав закономірності його національного представництва вцілому по Україні, з певними застереженнями. Так, у 1832 р. в Україні серед купців було: росіян – 52,6%, українців – 22,2%, євреїв – 20,9%, чужинців – 1,9%, інші – 2,4% [3; 56].

Питаннями економічної, фінансової, товарної, політичної, краєзнавчої ваги Київських контрактів цікавилися у різні роки відомі російські, українські вчені, політики, митці. Про Київські контракти яскраві спогади залишили іноземні мандрівники [1].

Київські контракти були не лише торгівельною площадкою, але й своєрідною біржою. Саме на Контрактах можна було знайти гроші на певних умовах для здійснення масштабних оборудок із маєтками, землями, товарами. Коли Україну відвідав зі шлюбним візитом відомий французький письменник Оноре де Бальзак, то він був вражений єврейсько-польськими комерційними відсотками. «Відчай бере! Уяви собі, що за кордон не можна переслати грошей. Всупереч царській забороні жиди беруть 15 і 20% за свою комісію, таким робом хоч бажав би і міг послати – це дійсна руїна! Не можна уявити собі ненажерливість тутешніх жидів. Що ж до позичок, то беруть і 50% – і навіть жид у жида», – обурювався витончений француз [8; 44].

Товари, представлені на Київських контрактах надходили з Київської губернії, сусідніх губерній, Росії, Європи, Азії і навіть Америки, як у формі прямого імпорту, так і транзиту, контрабанди [5; 45]. Міжнародні політичні відносини у Європі та Близькому Сході визначали міждержавні економічні стосунки, які коригувалися політикою лібералізму та протекціонізму. Окремим тарифом 1832 р. ще й у зв'язку з польським повстанням розпочато заходи, щоб обмежити польський імпорт в межі Росії й України [3; 54]. Протягом 1843-1849 рр. на Київський контрактовий ярмарок було привезено товарів на 5 млн. 988 тис. руб. [6; 102]

В середині 50-х років XIX ст. процес захоплення українського ринку російськими капіталами було не закінчено. Російська промисловість продавала тут лише текстильних виробів на 20 мільйонів карбованців (близько однієї третини

загального виробництва всієї текстильної промисловості імперії), що становило в 1834 р. 86,9% із загального збуту текстильних товарів і близько одної чверті (24,8%) всього обігу українських ярмарок [3; 54]. Товари закуплені чи законтрактовані на Київських контрактах могли бути доставлені у певний населений пункт гужовим або водним транспортом. Послуги гужових перевізників надавали як поміщики, що зобов'язували власних кріпаків, або чумаки. Водний транспорт перебував також у руках поміщиків, хоча певна частина його належала євреям. Так, найбільші у Києві зерносховища на Дніпровській пристані в Києві належали 1850 р. графу Олександру Браницькому. Він, як купець першої гільдії, мав потребу в таких спорудах «для собственних оборотов» [8; 205].

Таким чином, усталений віками спосіб життя спонукав людей до постійних контактів у всіх сферах співжиття, у тому числі і в економічній, торгівельній. У міру розвитку транспортних засобів змінювалися економічні взаємини. Дозалізничний період з необхідністю спонукав до визначення конкретних точок зустрічі продавця і покупця у певний наперед визначений час. Роль таких точок відігравали ярмарки, яскравим прикладом якого стали Київські контракти. Вони були велелюдним місцем, де з великою ймовірністю можна було придбати різноманітні товари (як місцевого, так і іноземного, і колоніального походження) і отримати можливість знайти фінансового контрагента із необхідною сумою коштів.

Література

1. Брицький П.П., Бочан П.О. Німці, французи і англійці про Україну та український народ у XVII-XIX ст. – Чернівці: Технодрук, 2011. – 308 с.

2. Варковичі. Документи та матеріали з історії / Упор. А.А. Лозін. – Рівне: М. Дятлик, 2013. – 276 с.

3. Волобуєв М. До проблеми української економіки // Більшовик України. – 1928. – № 2. – С. 46-72.

4. Гончарук Т. Г. Торгівля України першої половини XIX ст.: історія вивчення. 07.00.01. Історія України. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата історичних наук. – Одеса, 1998. – 16 с.

5. Гончарук Т. Г. Транзит західноєвропейських товарів через Наддніпрянську Україну першої половини XIX ст. – Одеса: Астропринт, 2008. – 280 с.

6. Донік О. Купецтво України в імперському просторі (XIX ст.). – К.: ІіУ, 2008. – 271 с.

7. Иконников В.С. Киев в 1654–1855 гг. – К.: Типография Императорского университета св.Владимира, 1904. – 355 с.

8. Перерва В. С. Графи Браницькі: підприємці та меценати. – Біла Церква: Видавець Пшонківський О.В., 2010. – 270 с.

Наталія Терес (м. Київ)

З історії київських годонімів XIX ст.

В історії кожної держави поряд з історично сформованими, існували годоніми, що вводилися указами державної або місцевої влади (назви міст, площ, вулиць), проте такі назви становили меншість топонімічного загалу. Європейська історія має не поодинокі приклади використання топоніміки з політичною метою, зокрема в ході революційних перетворень. Масштабне перейменування відбулося в роки Французької революції, коли з'явилися назви відповідно до революційної етики і цінностей. У липні 1790 р. Установчі збори звернулися до громадян з пропозицією змінити на стінах будинків таблички з назвами вулиць. Наприклад, закликаючи «справжніх патріотів Вапняної вулиці помістити на будинках ім'я Жан Жака Руссо в листі йшлося:

«Для чутливих сердець і палких душ цікавіше згадувати, що тут колись жив на третьому поверсі Руссо, ніж знати, що колись тут обпалювали вапно» [3, с. 212].

Згодом Комітет народної просвіти отримав від Конвенту наказ перейменувати всі вулиці і площі Франції, щоб нові найменування сформували «короткий курс історії французької революції» [3, с. 217]. Іменами Вольтера, Руссо, Марата, Сен-Жюста, інших ідеологів та організаторів революції були названі десятки міст та містечок. Своїх історичних назв були позбавлені Тулон, Марсель і Ліон. Це було віддзеркаленням жорстокої революційної боротьби, тому основна частина цих назв була згодом відмінена.

В історії Києва політичне втручання в історично сформовану топоніміку припадає на початок XIX століття, з посиленням процесу русифікації та російського впливу, хоча історично сформовані годоніми домінували. Про важливість найменувань вулиць древнього міста свідчить особистий контроль за цим процесом з боку російських генерал-губернаторів. Наприклад, після трагічної пожежі 1811 року, коли майже повністю згорів стародавній район Києва – Поділ, було проведено перепланування місцевості, і головна вулиця Подолу отримала назву Олександрівська на честь тодішнього імператора Олександра I [6, с. 42–43].

Початок системної регламентації назв вулиць Києва припадає на часи правління російського імператора Олександра II (1855-1881), коли була створена Комісія з перейменування вулиць, площ та провулків Києва. В результаті її діяльності у 1869 р. було дозволено перейменування та найменування 97 площ, вулиць і провулків, при цьому частину названо іменами видатних історичних та державних російських діячів. Так на мапі міста з'явилися назви, пов'язані з правлячою династією Романових (Царська площа, Олександрівська площа, Єлісаветська вулиця, Ново-єлісаветська вулиця; вулиця Єкатеринінська).

Окрім царських імен, вулиці стародавнього Києва стали носити імена генерал-губернаторів: Бібіковський бульвар (ім'я генерал-губернатора Київського і Волинського Д.Г. Бібікова), Лєвашовська вулиця (ім'я Київського, Подольського і Волинського генерал-губернатора В.В Лєвашова). Назвою вулиці Безаківська було «увічнено» ім'я київського і волинського генерал-губернатора, командуючого Київським військовим округом генерал-ад'ютанта О.П. Безака. У коротких коментарях про заслуги цих осіб перед Києвом писалося, наприклад, так: «Лєвашовская … в честь бывшего генеарлъ-губернатора, при которомъ довершилось устройство местности, называемой Липками» [4].

Згодом це перетворилося на стійку традицію – не оприлюднювати реальні біографії діячів, наголошувати на окремих доброчинних справах для розвитку міста. Так створювався топонімічний міф, далекий від реальних вчинків даної особи. Детальне ознайомлення з біографіями таких постатей підтверджує цей висновок. Наприклад, у розпал польського повстання, 8 лютого 1831 р. імператор Микола I призначив тимчасовим військовим губернатором Подільським і Волинським, у 1832-1835 рр. губернатором Київським, Подільським і Волинським генерал-ад'ютанта В.В. Лєвашова – учасника придушення постання декабристів і члена слідчої комісії у цій справі. В означений період хвилі польського повстання докотилися до Поділля, Волині та Київщині, де проти російських військових сил відкрито виступили збройні загони. Місцеве дворянство, чиновництво та судді, переважно поляки, не підтримували російський уряд. З ім'ям Лєвашова пов'язують системне витіснення поляків з адміністративного і культурного життя краю. На користь держави відійшли маєтки учасників повстання, впроваджено положення секвестру (обмеження розпоряджатися приватним майном), частина дрібної шляхти втратила свій стан і була переведена до однодворців чи грома-

дян. В системі судочинства і в освітніх закладах обов'язковою стала російська мова.

Київського, волинського і подільського генерал-губернатора Д.Г. Бібікова (1837-1855) називали «катом поляків», провідником великодержавної політики. Він системно протидіяв польському впливу на Правобережній Україні, на посади повітових засідателів призначав відставних офіцерів російської армії, наділяючи їх землею. Під його керівництвом Центральна ревізійна комісія для розгляду дворянських губернських зібрань скасувала належність до дворянства і перевела до податного стану 81 тис. шляхтичів. В ці роки суттєво зріс вплив Російської православної церкви, було заборонено орден василіан, а деякі його ченці були вислані до Сибіру. У 1839 р. уніатська церква була об'єднана з Російською православною церквою [5]. Головним завданням свого правління Д.Г.Бібіков вбачав злиття Південно-Західного краю «з древньою вітчизною його мешканців». Бібіков увійшов в історію заходами проти «експлуатації євреями місцевого населення», що погіршило взаємовідносини іудейської і православної громад, безпосередньо займався виселенням євреїв з Києва [1].

Генерал-ад'ютант О.П. Безак був активним учасником придушення польського повстання 1830-1831 рр., учасником штурму Варшави, у лютому 1846 р. безпосередньо керував захопленням Кракова. Як генерал-губернатор Оренбурзького краю брав участь у ліквідації особливого башкирського війська, розмежуванні башкирських земель, захопленні Туркестану та Чимкенту. Для ліквідації наслідків польського повстання 1863 р. у 1865 р. О.П. Безак був призначений генерал-губернатором Південно-Західного краю та командуючим Київського військового округу. На цих посадах увійшов в історію заходами по «заспокоєнню» краю після польського повстання. Його діяльність мала, в першу чергу, антипольський зміст: за його керування були введені закони про продаж вели-

ких польських маєтків тільки особам російського походження (в результаті за короткий строк російське велике землеволодіння збільшилося на 40%), закрито деякі польські костьоли та монастирі, у 1866 р. ліквідовано єпархію у Кам'янці, закрито «політично неблагонадійні» польські пансіони. З метою поширення російської мови він заборонив друк Бердичівського календаря, який видавався польською мовою. В цілому О.П. Безак здійснював цю політику з «точным пониманием русских интересов» [2].

Таким чином, на початку XIX століття розпочався процес системного, політично вмотивованого втручання у процес найменування та перейменування вулиць Києва, метою якого закріпити як російську політичну присутність, так і російське домінування, впливаючи тим самим на історичну пам'ять та менталітет киян.

Література

1. Бибиков, Дмитрий Гаврилович //Большая биографическая энциклопедия. – Режим доступу: //http: //dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/10707/%D0%91% D0%B8%D0%B1%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B2.

2. Безак, Александр Павлович // Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона. – Режим доступу: // http://ru.wikisource.org/wiki.

3. Кабанес О., Насс Л. Революционный невроз. – СПб., 1906. – 305 с.

4. Киевлянинъ, литературная и политическая газета Юго-Западного края. – 1869. – № 95.

5. Листопадове повстання поляків і його наслідки на Волині. – Режим доступу: // [http://zwiahel.ucoz.ru/novograd/history/nacional_ruh_6.html].

6. Рибаков М.О. Невідомі та маловідомі сторінки історії Києва. – К., 1997. – 374 с.

Ольга Стельмах (м. Київ)

Екологічні проблеми у працях членів київського товариства дослідників природи другої половини XIX – початку XX ст.

Чільне місце у процесі досліджень проблем екології посідає науково-освітня діяльність Київського товариства дослідників природи, яке було засноване 28 лютого 1869 р. в Університеті Св. Володимира зоологом К.Ф. Кесслером, біологом О.О. Ковалевським та хіміком-органіком П.П. Алексєєвим [1].

Згідно статуту товариства, затвердженого 8 липня 1872 р., його метою було дослідження органічної та неорганічної природи у територіальних межах Київського навчального округу, сприяння розвитку природничих наук, розповсюдження природничо-історичних знань по всій Російській імперії [2].

Першим головою товариства був відомий ботанік і натураліст, фахівець у галузі анатомії та фізіології рослин – професор І.Г. Борщов. Вчений зосереджувався на наукових дослідженнях у царині анатомії та фізіології рослин, описах флори і ботанічної географії Арало-Каспійського краю, вивченні грибів і водоростей Петербурзької, Київської, Чернігівської та ін. губерній.

Серед вчених, які очолювали товариство, були професори Університету Св. Володимира – К.М. Феофілактов, М.В. Бобрецький, М.І. Андрусов, С.Г. Навашин. Поряд з ними до складу товариства входили відомі вчені: П.П. Алексєєв, П.Я. Армашевський, В.О. Бец, С.М. Богданов, М.А. Бунге, Л.П. Долинський, А.В. Думанський, К.М. Жук, В.В. Ігнатович-Завілейський, В.О. Ізбеков В.О. Караваєв, О.О. Коротнєв, Л.І. Куцевол-Артемовський, В.І. Липський, Л.Л. Лунд, Н.В. Молчановський, В.О. Плотніков, А.Л. Рава, С.М. Реформатський, О.С. Рогович, Г.О. Ройкевич, В.К. Совинський, О.В. Сперанський, М.О. Тананаєв, В.Ю. Тарасенко, П.А. Тутковський, В.І. Фабрициус,

І.Ф. Шмальгаузен, В.П. Яворський та інші. У 1883 р. товариство налічувало 100 членів. У 1905 р. було вже 249 членів.

Щороку товариство проводило від 6 до 11 засідань, на яких обговорювались наукові доповіді, тематика яких торкалась широкого кола проблем природничих наук, особливо екологічних.

Геологічними дослідженнями в Полтавській, Херсонській і Київській губерніях займалися К.М. Феофілактов, П.Я. Армашевський і А.Д. Карицький. Дослідженнями з ботаніки в Подільській, Чернігівській, Полтавській і Волинській губерніях були зайняті І.Ф. Шмальгаузен і В.В. Монтрцих; зоологічні дослідження в Криму проводив В.К. Совинський. Ботанік В.І. Липський брав участь у наукових експедиціях Поділлям, Бессарабією, Кримом, Кавказом та Середньою Азією. На екскурсії товариство видавало щорічно 1000 рублів.

В результаті краєзнавчих експедицій члени товариства створили перші геологічні карти Києва і Київської губернії, провели дослідження різноманітних компонентів природи території Київського навчального округу, інших регіонів України, зокрема Чорного й Азовського морів.

Палеонтологічним дослідженням у Волинській і Подільській губерніях присвятив себе П.Н. Кузнецький. Зібраний ним матеріал третинних відкладень цієї місцевості поповнив колекції геологічного кабінету університету.

У 1883 р. почесним членом товариства обирають П.А. Тутковського. У 1884-1902 рр. вчений веде геологічні дослідження губерній Правобережної України. У 1917 р. він створив при Київському університеті Географічний інститут, який діяв декілька років. Науковий доробок вченого цього періоду був одним із найбільш плідних у його науковій біографії. Він захоплювався вивченням викопної мікрофауни і вперше в Росії опублікував 20 оригінальних праць з цього питання. Вивчаючи підземні води України, у 1895 р. подав проект водопостачання Києва. Саме завдяки П.А. Тутковському Київ став одним з пер-

ших європейських міст, яке забезпечило себе артезіанською водою.

Питаннями флористики, систематики рослин і зоології протягом 1887-1894 рр. на посаді помічника головного садівника Ботанічного саду університету займався відомий український і польський ботанік Й.К. Пачоський, який з 1887 р. був членом товариства. Вчений подарував товариству гербарій, що складався з 2000 зразків рослин місцевої флори. Згодом він проводив широкі наукові дослідження локальної рослинності заповідника в Біловезькій пущі.

Геологічні експедиції до Румунії, Криму, Абхазії, на Мангишлак здійснював М.І. Андрусов. Очоливши товариство та посівши кафедру геології (1905), вчений створює знамениту Андрусівську школу геологів до якої належали здібні молоді вчені: М.В. Баярунас, В.В. Мокринський, Б.Л. Лічков, С.А. Гатуєв, А.Д. Нацький, А.С. Савченко, А.В. Красовський, В.П. Смирнов, М.А. Усов та ін.

М.І. Андрусов створив детальну стратиграфію неогену півдня Росії на палеонтологічній основі. Широке визнання отримав андрусівський стратиграфічний метод, що базувався на детальних палеографічних реконструкціях, створених із застосуванням екологічного аналізу.

З 1902 р. справами товариства дослідників природи почав займатися директор Ботанічного саду Київського університету С.Г. Навашин. У 1908 р. його обрали членом товариства, яке він очолював протягом 1913-1915 рр.

Світові відкриття С.Г. Навашина в галузі цитоембріології принесли всесвітню славу Київському університету. У середовищі Київського товариства дослідників природи почала формуватися «навашинська» наукова школа, представники якої в майбутньому визначали розвиток ботанічної науки.

Результати наукових досліджень члени товариства оприлюднювали на сторінках періодичного видання «Записки Ки-

евского Общества Естествоиспытателей» та «Записки Київського товариства природознавців». Щорічно виходило 2–4 випуски, по 450–470 примірників [3].

Величезне значення для історії науки мало видання бібліографічного покажчика російської літератури з природничих наук (математики, медицини, ветеринарії) [4]. Товариство видало 28 томів. Вже з 8 тому покажчика була виключена медична література і залишились лише математика й природничі науки. У виданні брали участь В.П. Єрмаков та В.К. Совінський.

У зв'язку з матеріальними труднощами у 1893 р. видання покажчика було тимчасово припинено, але згодом у 1900 р. відновилося і продовжувалось до 1910 р. На видання держава виділяла товариству щорічно 2000 рублів. Повнота та цінність наукового матеріалу покажчика не втрачає свого значення і сьогодні.

Одним з напрямів роботи Київського товариства дослідників природи була науково-просвітницька робота. З 1870 р. товариство розпочало систематичне читання публічних лекцій. Серед населення члени товариства популяризували науково-природничі знання, які торкалися кола питань екологічних проблем.

Отже, вчені Київського товариства дослідників природи у другій половині XIX – на початку XX ст. своїми працями зробили вагомий внесок у розвиток наукових досліджень, пов'язаних з розв'язанням важливих проблем екології.

Література

1. Круглова Л.Б. Київське товариство дослідників природи в Університеті Св. Володимира // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. – Вип. 40. – К.: УНІСЕРВ, 2013. – С.138–142.

2. Устав Киевского Общества Естетсвоипытаталей. – К., 1872. – 8 арк.

3. Записки Киевского Общества Естествоиспытателей. – К., 1870-1917; Записки Київського товариства природознавців. – К., 1926-1928.

4. Указатель русской литературы по математике, чистым и прикладным естественным наукам, ветеринарии, медицине. – Т. 1-28. – К., 1872-1894.

Людмила Плотникова (м. Київ)

Чехи в Києві наприкінці XIX – початку XX ст.

У другій половині XIX століття в Києві, який на той час був в центрі сільськогосподарської зони Російської імперії, починає розвиватися промисловість. Українські терени, зокрема Київщина, були привабливими для іноземного бізнесу своїми багатими ресурсами, дешевою робочою силою, а також звільненням підприємців від земельного податку. Згідно перепису населення 1874 року в Києві на той час проживало 150 чехів. В подальші роки, до більшовицької революції 1917 року, кількість їхня збільшувалась. Це були кваліфіковані робітники, майстри, залізничники, інженери, промисловці, підприємці, як зараз кажуть, малого бізнесу. Як свідчать архівні документи, саме в ті роки, наприкінці XIX – початку XX століть, в Києві чеськими підприємцями будуються й успішно розвиваються заводи: майбутній «Більшовик», а тоді це був «Київський машинобудівний і котельний завод Гретера і Кршиванека»; майбутній «Червоний екскаватор», зараз АТЕК, а тоді – завод з виготовлення сільськогосподарських машин та знарядь «Фільверта та Дедіни» та завод з виробництва ковкого чавуну «Унгермана та Неєдли», що пізніше об'єдналися в один.

Також в Києві чехами були засновані ряд менших заводів і підприємств, зокрема механічний та котельний завод Сука, завод сільськогосподарських знарядь братів Андлів, фабрика з виготовлення залізних виробів братів Брабців, фабрика з виробництва кондитерських виробів Барана та Ванчі, фабрика музичних інструментів, а також фабрика грамплатівок «Екстрафон» Їндржиха Їндржишка. Крім того, чехи відкривали в Києві пивоварні, магазини, майстерні тощо.

Кожен з цих заводів чи кожна фабрика або майстерня були, по-перше, роботодавцями для киян, а, по-друге, платниками податків, які поповнювали міський бюджет. Наприклад, «Київський машинобудівний і котельний завод Гретера і Кршиванека» був другим, після залізничних майстерень, із найбільших роботодавців міста. У1894 році на заводі працював 931 робітник, а сам завод був найбільшим платником податків. Також власники підприємства, розширюючи виробництво, проводили модернізацію технологічних процесів, впроваджували технічні новинки [2]. Слід зауважити, що чеські підприємці дбали про якість своєї продукції, шанували свою честь і гідність, здійснювали пожертви на благодійність, тому мали поважний статус в суспільстві.

Не можна оминути й того факту, що значна кількість талановитих чехів, що проживали й працювали в Києві, здійснили вагомий внесок у розвиток науки, культури, освіти й спорту нашого міста й загалом цілого регіону. Знаним місцем тодішнього Києва був музичний магазин Ї. Їндржишка, розташований на Хрещатику, де можна було придбати будь-які музичні інструменти, від малих найпростіших до найскладніших, які вироблялися в спеціальних майстернях. Це підприємство було відоме по всій Російській імперії, а засновник його, Ї. Їндржишек, був нагороджений за свою працю медалями на багатьох виставках своєї продукції. Однак не тільки виготовленням музичних інструментів обмежувалася діяльність цього надзвичайно талановитого, працелюбного й невгамовного чоловіка. Він також відкриває студію звукозапису і будує фабрику грамплатівок «Грамофон». Відомо, що одним із перших відвідав студію звукозапису Микола Лисенко. Під його акомпанемент було записано 11 українських пісень, які виконувала молода артистка О. Петляш. Серед них такі популярні, як «Гандзя», «Карі очі», «Віють вітри», «Садок вишневий коло хати» тощо [1]. Слід також відзначити неабияку

громадську діяльність Ї. Їндржишека. За спогадами нащадків чехів, що мешкали тоді в Києві, Ї. Їндржишек, прагнучи об'єднати чеську громаду Києва, влаштовує різні акції, заходи для молоді, що потім вилилося у створення культурно-просвітницького товариства Я. Коменського, а також спортивну організацію «Сокіл», куди входили не лише чехи, а всі бажаючі. Знайшлись і вчителі гімнастики – тренери, які проводили заняття з юнаками й дівчатами. Цей дуже популярний спортивний рух швидко поширився по всій Російській імперії. За підтримки Ї. Їндржишка була створена чеська школа, садок для відпочинку «Стромовка», де на вихідні й свята відбувалися гуляння місцевого населення, ставилися театральні постановки, виступали хори.

Відзначаючи роль чехів-підприємців у розвитку промисловості й культури Києва, не можна оминути внесок в українську науку видатного дослідника, автора гучних відкриттів, засновника української археології, подвижника, чеха В. Хвойки, який у віці 27 років приїхав до Києва, де спочатку викладав німецьку мову та малювання, а згодом відкрив трипільську культуру – це була величезна сенсація. Але перед тим, як стати знаним археологом, В. Хвойка зробив свій внесок в агротехнічну справу у вирощуванні нових сортів проса та хмелю, за що був нагороджений срібною медаллю на сільськогосподарській виставці в Парижі. Однак, в 43 роки, його давнє захоплення – археологія, повністю змінюють його життя. За наступні 20 років він дослідив археологічні пам'ятки майже всіх епох історичного розвитку нашої країни, зокрема в Києві він відкрив Кирилівську палеолітичну стоянку, дослідив Київський дитинець – місце проживання київських князів. Також В. Хвойка був одним із засновників Київського музею старожитностей і мистецтв (нині це Національний художній музей України) і до останніх днів свого життя залишався хоронителем археологічного відділу, де зберігалися його знахідки [3].

Отже, можна зазначити, що наприкінці XIX – початку XX століть в житті і розвитку Києва значну, без перебільшення, роль відіграла чеська громада, зокрема її талановиті й непересічні представники – фабриканти, підприємці, інженери, науковці. Мешкаючи й працюючи в Києві, вони привнесли в середовище міста свою культуру праці й відпочинку, також, говорячи сучасною мовою, правила ведення великого й малого бізнесу, а ще світове археологічне визнання й популярність через велику кількість культурних знахідок, наукових відкриттів, впровадження наукової культури досліджень.

Література

1. Железный А. Наш друг – грампластинка . – К.: Музична Україна, 1989.

2. Лебедь Г.Н. Люди и годы завода «Большевик» / Г.Н. Лебедь, Е.М. Скляренко, Д.Г. Соловьев. – К.: Техника, 1982.

3. Матеріали Другої чесько-української науково-практичної конференції «Шляхи розвитку культури чехів України» на тему: «Життя та діяльність визначного українського археолога чеського походження В. Хвойки». – К.: НАУ, 2010.

Ольга Ніколаєнко (м. Харків)

ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОГО ПОЛЬСЬКОГО ТОВАРИСТВА ЛІТНІХ КОЛОНІЙ У 1906-1914 рр.

Польська громада посідає важливе місце в історії Києва. На початку XX ст. поляки становили вагому частину жителів міста, засновуючи тут фірми, підприємства, магазини, організації та товариства різноманітного спрямування. В літературі неодноразово зверталась увага на внесок польських громад-

ських організацій у культурне життя столиці Південно-Західного краю [1]. Однак поза межами досліджень залишається діяльність ще одного польського товариства – Київського Польського товариства літніх колоній, що зіграло важливу роль не тільки у згуртуванні польського населення регіону, але й у формуванні спільноти, здатної здійснювати соціальну політику без підтримки держави.

Сьогодні є вкрай актуальним звернутись до досвіду таких організацій, оскільки вони дають можливість побачити, як польській спільноті в несприятливих політичних обставинах вдалось підтримувати незабезпечені прошарки співвітчизників. Ще одним питанням стане участь польських жінок в діяльності Товариства, що дозволить простежити їх внесок і роль в громадських акціях.

В літературі, присвяченій історії поляків Наддніпрянщині, Товариство літніх колоній лише назване серед декількох польських організацій міста [2, с. 193]. Тому основними джерелами для вивчення історії товариства протягом 1906-1914 рр. стали документи Центрального державного історичного архіву України в м. Києві та Державного архіву Київської області, що містять не тільки Статут організації, але й щорічні звіти, за якими можна встановити характер і напрямки її діяльності.

На початку 1906 р. декілька поляків звернулись до Київського губернатора з проханням дозволити відкрити Товариство літніх колоній для хворобливих дітей. Мета цієї організації полягала у турботі про найбідніші прошарки населення «з метою надання можливості дітям дихати свіжим повітрям у літні місяці за містом або в лікарняних закладах» [3, арк. 5-9]. Після дозволу місцевої влади, товариство розгорнуло свою діяльність.

Правовою підставою для заснування товариства слугував закон 4 березня 1906 р. про дозвіл відкривати національні ор-

ганізації в Російській імперії, чим і скористувались поляки, відкривши в місті «Oswiatu», «Ogniwo» та інші організації.

Завдання Товариства літніх колоній полягало у тому, щоб знаходити можливості для літнього оздоровлення дітей, збирати кошти на їх медичний огляд, утримання – харчування, проїзд, оплачувати працю вихователів тощо. Кошти товариства складались із внесків – вступних та добровільних, доходів від організації концертів, вистав, музично-літературних вечорів та ін. [4, арк. 496; 5, арк. 23]. Фактично, організація повинна була дбати про літній відпочинок дітей міської бідноти.

Треба сказати, що до Першої світової війни Товариство літніх колоній розгорнуло широку діяльність. У весняні місяці оголошувався огляд дітей до 14 років з бідних польських родин. Лікарі, які здійснювали огляд, не брали за це гроші, і після завершення процедури доповідали, скільки дітей мають розлади здоров'я й потребують лікування та відпочинку.

Правління товариства розподіляло дітей за статевою ознакою по маєткам, які люб'язно і безкоштовно надавали польські землевласники всіх трьох південно-західних губерній. Далі на місця відпочинку виїжджали групи по 10-20 дітей з вихователем.

Товариство здійснювало допомогу від року в рік близько 400 дітям. Так у 1906 р. в літні колонії було відправлено 375 дітей, у 1911 – 302 дитини у 14 колоній, у 1912 р. – 379 дітей у 17 колоній [6, арк.1,19].

Жінки брали активну участь у діяльності Товариства польських колоній. Вже серед семи засновників організації було дві жінки, до того ж жінки входили пізніше і до складу правління. Польки були також вихователькими, які здійснювали нагляд за групами виїжджаючих дітей. Серед вихователь ок ми зустрічаємо прізвища і членів товариства (наприклад Я. Добро-

вольська), і власниць маєтків (наприклад С. Тишкевич, с. Шапєвка Київської губернії).

Губернське начальство, яке підозріло ставилось до будь-яких громадських ініціатив польського населення, і в цьому випадку намагалось знайти політичне підґрунтя такій благодійній діяльності. У 1912 р подільський губернатор звертався до київського з проханням попереджати його про колонії в Подільській губернії, бо «назване товариство, ймовірно, переслідує цілі відкриття тимчасових таємних польських шкіл, вважаючи, що поліції буде складніше в селі, аніж в місті здійснювати за ними нагляд» [3, арк. 42].

Але губернатор пильнував цю справу, тому запросив багатьох місцевих справників спостерігати за групами дітей, чи «бува не проводиться їм викладання грамоти, і чи вони не займаються з книжками чи зошитами» [3, арк. 23, 26]. Але всі відповіді були однозначними – діти гуляли з вихователями, грали в різноманітні ігри, виконували дрібні ручні чи садові роботи. Отже, хоча товариство і дотримувалось заявленої програми діяльності, але не змогло обійти підозри, різноманітної бюрократичної тяганини, пов'язаної лише з національною приналежністю членів.

Особливістю діяльності Товариства можна вважати його світський характер. Благодійні акції за підтримки католицької церкви не викликають здивування, оскільки церква їх здійснювала постійно, намагаючись підтримати найбільш нужденних. Літній відпочинок для дітей влаштовували релігійні громади в багатьох місцевостях Наддніпрянщини. Поява Київського товариства свідчить про формування у свідомості інтелігенції та заможних кіл почуття відповідальності перед громадою і готовність взятися за соціальну опіку, не перекладаючи цю справу на церкву.

Участь жінок в названому товаристві дозволяє зробити висновок про їх внесок у розвиток громадських структур по-

льського населення. Жінки були і засновницями, і поважними членами, і вихователькими, намагаючись своєю діяльністю приносити користь співвітчизникам. Така громадська робота сприяла згуртуванню польського суспільства, стаючи замінником державної опіки незахищених верств населення.

Література

1. Польські адреси Києва. – К., 2007.

2. Білобровець О.М. Суспільно-політичний рух поляків Правобережної України у 1863-1914 рр. – Дис. канд. іст. наук. Рукопис. – К, 2006.

2. ДАКО. – Ф. 2. – Оп. 42. – Спр. 106.

3. ЦДІАУК. – Ф. 295. – Оп. 1. – Спр. 262.

4. ЦДІАУК. – Ф. 295. – Оп. 1. – Спр. 440.

5. ДАКО. – Ф. 10. – Оп. 1. – Спр. 323. – Арк.1, 19.

Дмитро Кудінов (м. Київ)

Підготовка проведення селянського з'їзду у Києві в 1906 році: до історіографії проблеми

Цікавим сюжетом історії української столиці й історії України в цілому є спроба проведення у Києві в січні 1906 р. Українського селянського з'їзду (УСЗ) депутатів від осередків Всеросійського селянського союзу (ВСС), що діяли на території Наддніпрянщини та інших українських регіонів Російської імперії. На Делегатському з'їзді ВСС (6-10 листопада 1905 р.) було ухвалене рішення, запропоноване сумським делегатом, про формування не лише повітових та губернських комітетів Союзу, але й обласних [8, с. 92]. Цю ідею підтримала чернігівська делегація, порушивши питання про самоуправління об-

ласної організації («ця обласна, господарська автономія стане прототипом майбутньої місцевої автономії») і запропонувала ще до скликання ІІ з'їзду ВСС 15 січня 1906 р. провести з'їзди обласні. Зрештою, по завершенню листопадового форуму відбулася нарада українських делегатів, котрі постановили скликати УСЗ [4, с. 126; 8, с. 94, 104]. Однак, дискусія з цього приводу не виникла, але й заперечень щодо даної пропозиції теж не було. Зрештою вона із захопленням була зустрінута українськими політичними діячами, які сформували бюро УСЗ, призначеного спочатку на другу половину грудня 1905 р., а потім перенесеного за Новий рік. Проте через «поліцейські умови», як зазначив анонімний дописувач журналу «Вільна Україна», – арешти в Києві та в регіонах – з'їзд так і не відбувся [1, с. 47]. Тим не менш, ініціатива створення національної селянської організації знайшла продовження. У 1906 р. було оголошено про створення Української селянської партії (УСП), яка, щоправда, так і залишилася проектом. У третій період Першої російської революції (ПРР) українські селяни охоче приставали до УСД Спілки, ПСР і сільських організацій РСДРП.

В історичних працях перебіг цих подій, роль української і, зокрема, київської інтелігенції в організації селянського з'їзду висвітлюється по-різному. Кількісно – від кількох рядків про селянську справу, як у П. Христюка і Н. Мірза-Авакянц, до розгорнутого аналізу (В. Магась). Якісно – від розуміння епізодичної ролі організації УСЗ в селянському русі до втраченого реального шансу навернути українське селянство на рейки національної боротьби.

Характерно, що самі лідери Селянського союзу в публіцистиці та спогадах фактично не приділяли Київському з'їздові достатньої уваги. С. Мазуренко в одній зі своїх статей згадував про «український комітет», утворений по завершенню листопадового з'їзду, що мав на меті проведення в Києві конгресу від усіх волостей «Малоросії». Останній відкладався через

страйк залізничників і, нарешті, таки був скликаний у Києві 4 січня 1906 р. (С. Мазуренко вказав помилкову дату; вірне число – 5 січня), але миттєво був розпущений, а його делегати заарештовані владою [7, с. 70-71]. Його брат В. Мазуренко приділив УСС невеликий абзац, вказавши, що заснували його селяни-делегати листопадового з'їзду Селянського союзу та представники українських партій (УДП, УСД Спілка), які разом відрядили В. Мазуренка на Київський з'їзд [6, с. 41]. Зі спогадів братів Мазуренків не зовсім зрозуміла позиція керівних органів ВСС щодо організаційного усамітнення українського селянства. Хоча, на переконання радянського дослідника діяльності ВСС в Україні М. Свідзінського, УСЗ не міг відбутися без відома керівних органів Союзу. Водночас в його програмі, прийнятій на листопадовому з'їзді, не знайшлося місця для пропозиції провести обласні конгреси попри наполягання харківської, полтавської та чернігівської делегацій; ВСС лише обмежився рекомендаціями формування на регіональному рівні повітових та губернських комітетів, що, звичайно, не могло задовольнити представників національно свідомого селянства та інтелігенції [7, с. 68].

Питання про зібрання у Києві представників українського селянства по-різному висвітлювалося українськими мемуаристами. За споминами українського ліберала Є. Чикаленка ініціатива формування УСС належала не рядовим українським делегатам Московського з'їзду ВСС, а Полтавській організації УДП [13, с. 385]. Д. Дорошенко в своїх «Споминах» пріоритетом у формуванні УСС наділяв членів РУП-УСДРП, «забувши» про лібералів С. Єфремова та М. Левицького (до «українського комітету» увійшли, повідомляв Дмитро Іванович, В. Козловський, С. Тимошенко, К. Хохлич, П. Оправхата; комітет містився в будинку Тимошенка за адресою Фундукліївська, 50): «двом-трьом людям спало на думку заложити таку спілку й скликати у Києві селянський з'їзд. Зібрали десяток людей, про-

голосили себе комітетом і видрукували в десятках тисячі примірників плакат із закликом селян на з'їзд» [3, с. 78-79]. І хоча хронометраж подій говорить не на користь припущення обох мемуаристів, що УСС ініціювали українські політики окремо від Московського з'їзду, саме у Полтавській губернії ідея створення окремої української землеробської організації знайшла найбільший відгук серед селянства – наслідок успішної пропаганди українських партій в регіоні. Проект статуту УСС був надрукований в «Полтавщині», що користувалася популярністю серед сільської людності.

Тема УСЗ фактично оминалася радянською історичною наукою. Лише деякі дослідники селянського руху згадували про підготовку проведення з'їзду та невдачу реалізації цього наміру [2, с. 19, 25; 4, с. 126; 9, с. 42; 10, с. 154-157; 12, с. 101]. Зокрема, І. Дроздов писав про те, що в окремих селах Чернігівщини у грудні 1905 р. обирали уповноважених на Київський з'їзд. У Глухівському повіті, повідомляв він, «група глухівських селян-українців» прямо закликала місцевих землеробів приєднатися до УСС, котрий ще не був сформований [2, с. 25]. О. Кірюхіна вказувала на існування Київського обласного бюро або «українського комітету» ВСС. Далі цього повідомлення авторка не йшла. В одній зі своїх робіт вона зізнавалася, що «про діяльність обласних і губернських організацій Союзу нам відомо небагато» [5,4].

Більш детально на процесі підготовки з'їзду в Києві зупинився М. Свідзінський. Необхідність його проведення зумовлювалася, на думку дослідника, потребою зав'язати між собою практично самостійні одне від одного українські осередки ВСС, координації їхніх дій та виробленням спільної програми, яка б задовольняла інтереси селян Наддніпрянщини. Питання відрядження делегатів до Києва обговорювалися на ряді волосних, повітових та губернських форумів кінця 1905 р. Зокрема, пирятинський повітовий з'їзд постано-

вив «кінцеве разом обговорити свої нужди на загальноукраїнському обласному з'їзді… в Києві» [10, с. 155]. На основі матеріалів преси, що висвітлювала підготовку УСЗ, він ранжував за значенням питання, що мали бути обговорені на ньому: 1) організаційні; 2) аграрні; 3) автономія України. При цьому необхідність надання самостійності українському народові в його етнічних межах найбільше дебатувалася на Полтавщині. Автор, щоправда, демонстрував це як виключно прояв селянської ініціативи і зовсім не згадував про роль національної інтелігенції та українських партій. Також він помилково розглядав Другий з'їзд ВСС і запланований Київський з'їзд як самостійні один від одного заходи. Зовсім нічого ним не говориться і про даний українськими селянами у Москві імпульс до формування УСС.

Сучасне бачення підготовки УСЗ та процесу створення УСС представлене в статті О. Федькова та В. Магася, які при її підготовці використали значну кількість архівних документів, матеріалів преси, наукових публікацій тощо. Про УСС вони згадували не як про проект, а як про реальну діючу організацію, започатковану 11 листопада 1905 р. на нараді українських делегатів II з'їзду Селянського союзу і очолювану С. Єфремовим, колишнім членом Київської філії ВСС і УДРП. Автори довели, що в підготовці УСЗ брали участь члени УСДРП та УДРП (на момент скликання з'їзду). Сформований ними Київський комітет організації УСЗ займався: 1) розсилкою закликів до селянства щодо скликання з'їзду, які відправлялися по всіх волосних правліннях; 2) розробкою його платформи, що включала вимогу автономії України; 3) перекладом українською «Протоколів селянського з'їзду»; 4) написанням звернення до національної інтелігенції з відозвою встановлювати контакт з комітетом, поширювати серед селян інформацію про захід, сприяти проведенню зборів, де б обговорювалися нагальні проблеми землеробів і обиралися делегати. Вагому роль у підго-

товці УСЗ, вказували історики, відігравала українська преса «у якості організаційних центрів з'їзду» [11, с. 351]. Огляд підготовки до Всеукраїнського з'їзду в провінції, проведений дослідниками, дозволяє встановити, що на заклик зібратися в Києві відгукнулися селяни практично всіх українських земель, але найбільше він сприймався на Полтавщині, де малися сильні осередки українських партій.

Загалом, робота О. Федькова та В. Магася дозволяє реконструювати правильну хронологію подій формування УСС: ініціатива створення національної селянської спілки на Московському з'їзді – її підхоплення українськими партійними діячами, що сформували Київський (український) комітет організації УСЗ – перенесення дати з'їзду із 18 грудня на 5-6 січня, що зумовлювалося бажанням уникнути репресій за умов введення в Києві військового стану, а також через страйки залізничників та поштовиків – відмова від проведення з'їзду під тиском київського губернатора та оголошення про це в пресі – арешти окремих членів Київського комітету та припинення його діяльності – прибуття 5 січня до Києва окремих селян-делегатів, які так і не спромоглися зібратися – оголошення про створення УСП. Причинами, які завадили оформленню УСС, були названі «початок періоду реакції після найвищого підйому революції та особиста заборона з'їзду Київським губернатором» [11, с. 358]. Останнє підтверджувалося словами Д. Дорошенка, котрий відгукнувся про захід ініціаторів з'їзду як про «авантюру», що лише завдала зайвого клопоту київському губернатору [3, с. 78-79]. Водночас оцінка сприйняття селянством національного питання, дана О. Федьковим та В. Магасем, дозволяє припустити, що названі причини були більше технічними; головна причина – недостатній на той час рівень усвідомлення українськими селянами потреби боротьби за суверенітет, що зумовило відсутність як повторних спроб вчинити з'їзд, так і підтримки УСП.

В цілому, питання історії формування Українського селянського союзу та Української селянської партії потребує більш широкого дослідження із залученням ще не опрацьованих істориками джерел. Це дозволить уточнити те, кому саме належала ідея скликання Київського з'їзду та створення УСС – активістам ВСС з числа селян або представникам українського політикуму, більш виразно з'ясувати роль кожної української партії в гуртуванні українських селян у класову організацію, виявити маловідомі факти залучення місцевих комітетів ВСС до побудови УСС як обласної структури Селянського союзу.

Література

1. А. І. Нова партія // Вільна Україна. – 1906. – № 4. – С. 47-49.

2. Дроздов И. Г. Крестьянские союзы на Черниговщине в 1905-1906 гг. // Исторические записки. – 1940. – № 9. – С. 3-30.

3. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901-1914 роки). – Вінніпег: Видавнича спілка «Тризуб», 1949. – 167 с.

4. Кирюхина Е. И. Всероссийский крестьянский союз в 1905 г. // Исторические записки. – 1955. – № 50. – С. 95-141.

5. Кирюхина Е. И. Местные организации Всероссийского крестьянского союза в 1905 году // Ученые записки Кировского государственного педагогического института. – 1956. – Вып. 10. – С. 83-157.

6. Мазуренко В. Наше село в 1905 году // Пути революции. – 1925. – № 2. – С. 27-46.

7. Мазуренко С. Всероссийский крестьянский союз // Красное знамя. – 1906. – № 2. – С. 54-74.

8. Материалы к крестьянскому вопросу. Отчет о заседаниях делегатского съезда Всероссийского крестьянского союза 6-10 ноября 1905 года. Со вступительной статьей В. Громана. – Ростов-на-Дону, 1905. – 118 с.

9. Мірза-Авакянц Н. Селянські розрухи на Україні 1905-1907 року. – Х.: Державне видавництво України, 1925. – 71 с.

10. Свідзінський М. Селянські спілки на Україні в революції 1905 року // Літопис революції. – 1928. – № 6. – С. 141-168.

11. Федьков О. М., Магась В. О. Участь українських політичних партій у підготовці Українського селянського з'їзду та організації Української селянської спілки наприкінці 1905 – на початку 1906 року // Проблеми історії України XIX-XX ст. – 2009. – Вип. XVI. – С. 348–361.

12. Христюк П. 1905 рік на Україні. – Х.: Державне видавництво України, 1925. – 238 с.

13. Чикаленко Є. Спогади. – Нью-Йорк: Українська вільна академія наук у США, 1955. – 504 с.

Віталій Скальський (м. Київ)

Масові похорони у Києві (1917-1919 рр.)

Після виходу у світ «Нарисів історії Української революції 1917-1921 рр.» (у 2-х т.; К., 2011) є підстави говорити, що політична історії України 1917 та кількох наступних років у цілому написана. Тому актуальним є звернення істориків до інших аспектів історичного досвіду революційних років, зокрема до повсякденного життя. Однією із сторін повсякдення є смерть та подальше поховання (чи непоховання) людини. Із цим зустрічається кожен, а у випадку війн, революцій рівень смертності зростає, змінюється її характеристики.

Київ протягом 1917-1919 рр. щонайменше п'ять разів ставав свідком масових похоронних процесій з політичним контекстом:

30 липня 1917 р. – похорони полуботківців;

4 лютого 1918 р. – похорони більшовиків-«жертв революції»;

10 березня 1918 р. – похорони жертв «горожанської війни»;

19 березня 1918 р. – похорони Крутянців;

19 січня 1919 р. – похорони Січових Стрільців, що загинули під час протигетьманського повстання.

26 липня 1917 р. під час від'їзду полку імені Б. Хмельницького на фронт військові ешелони були обстріляні. Унаслідок цього загинуло 16 козаків. Офіційне та неофіційні розслідування не дали відповіді про нападників, хоча висувалися звинувачення на адресу проросійськи налаштованих офіцерів та навіть посадовців штабу Київського військового округу. Похорон загиблих козаків відбувся 30 липня на цвинтарі Флорівського монастиря [1]. У похоронах брав участь, серед інших, голова Центральної Ради М. Грушевський. Загибель богданівців сприймалась суспільством як загроза революції, проводились порівняння із похоронами жертв революції 23 березня у Петербурзі. Фактично, загиблі богданівці стали символом загострення революційної боротьби, піком протистояння між політичними силами.

Більшовицький похорон жертв відбувся 4 лютого 1918 р. Кілька сотень прихильників більшовиків було поховано у Маріїнському парку у двох братських могилах [2]. Туди ж перенесено труну одного з лідерів київських більшовиків Л. П'ятакова. Було організовано жалобні походи з червоними та чорними прапорами, оркестрами. Церемонія поховання включала також салют з рушниць та гармат. В цей день було закрито усі торгівельні заклади та припинено трамвайний рух [3].

Після відступу більшовиків з міста було організовано похорон жертв «горожанської війни», тобто тих, що загинули під час перебування у місті більшовиків і не були вчасно поховані. Він відбувся 10 березня. Похорони були масовими – «всі тротуари від Олександрівської лікарні по Хрещатику і до Царської площі і схили Царського саду були зайняті натовпом» – і носили доволі яскравий національний характер [4]. На міській Думі було приспущено український національний прапор, з промовою виступив М. Грушевський. По суті, це була українська національна маніфестація. Цим Центральна Рада, а

ширше – українська політична еліта, прагнула засвідчити своє повернення до міста. Поховання жертв більшовицько-української війни мало на меті не просто здійснення християнського обряду, а й символізувало початок виконання шевченкового «Заповіту»: «Поховайте та вставайте, кайдани порвіте…». Збіг – випадковий чи навмисний – у часі із Шевченківськими днями лише посилювало це відчуття.

Цей похорон був доволі знаковим, адже ставав символом завершення більшовицького панування. Жертви муравйовського терору цілком могли зайняти у національній пам'яті місце, що його пізніше посіли Герої Крут – місце символічних борців за незалежність України.

Перші звістки про події під Крутами з'явилися 6 березня 1918 р. За кілька днів вийшло повідомлення від гуртка родичів загиблих з пропозицією «піднести загальне прохання про роскопку могил, щоб роспізнати і перевезти їх тіла з Крут, а також поховати їх у Київі» [5]. Справа була вирішена і тепер «комітет по влаштуванню похорону студентів-січовиків запрошує батьків та родичів сьогодні, 13-го березня їхати роспізнавати убитих на ст. Крути» [6].

Процес опізнання та перевезення тіл тривав кілька днів. Відразу ж в газетах з'явилися імена загиблих. 16 січня газети вмістили некролог про Володимира Шульгина – вихідця з відомої української родини та брата міністра міжнародних справ УНР [7]. В день похорону, 19 березня інформація вже була значно повнішою. В «Киевских мыслях», «Новій раді», ряді інших газет були вміщені списки осіб, що мали бути перепоховані на одному з київських кладовищ – Аскольдовій могилі [8].

Похорони бійців студентського куреня відбулися 19 березня. Оголошення про нього помістили багато київських газет. Це свідчить про великий суспільний розголос трагедії, що сталася під Крутами. До того ж газети містили прямі звернення від різних організацій та самих редакцій взяти участь у пере-

похованні. Активну участь у вшануванні полеглих юнаків взяла влада. Мала Рада на своєму засіданні 9 березня, на пропозицію М. Грушевського, вшанувала «пам'ять цих борців вставанням» та вирішила «перевезти їх тіла до Київа, поховати на Аскольдовій могилі і приняти похорон на кошт держави» [9].

Прикметно, що бій під Крутами відклався у пам'яті лише українців. Ані російські, ані єврейські, ані польські спогади практично не містять інформації про бій чи перепоховання полеглих.

Не менш резонансною подією був похорон січових стрільців, які загинули під час протигетьманського повстання в бою під Мотовилівкою 18 листопада 1918 р. [10]. Під час бою загинуло 17 підстаршин та стрільців [11]. Після утвердження влади Директорії УНР прийнято рішення перепоховати загиблих у братській могилі в Києві. Для організації похорону було створено комітет. Церемонію планували провести 12 січня 1919 р. [12]. Однак похорон відбувся через тиждень, 19 січня 1919 р. Можливо, це було пов'язано з очікуванням представників Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), які мали прибути до Києва на Трудовий конгрес.

Докладний опис похорону уже поданий у науковій літературі [13]. Точне місце поховання стрільців залишається достеменно невідомим. Братська могила була викопана «у Царському саду на березі Дніпра над самим краєм обриву» [14]. Ймовірно, це було поблизу Олександро-Невської церкви, де вже знаходились могили загиблих під час більшовицького повстання проти Центральної Ради в січні 1918 р.

Отже, Українська революція 1917-1921 рр. супроводжувалась цілим рядом збройних конфліктів. Доволі часто у науковій літературі говорять про стан війни «усіх проти всіх». Тож масові вбивства, загибель як військових, так і цивільних мешканців стали справою буденною, тривіальною. Поступово суспільство втрачало моральні пересторогі перед масовою

смертністю. За роки Першої світової війни та революції населення звикло до постійної загрози власному життю. Поряд із тим, поховання жертв конфліктів доволі часто перетворювалось на політичну маніфестацію, ставало символом або й поштовхом для формування тієї чи іншої ідентичності. Більшовики через похорон арсенальців прагнули показати «звірства» петлюрівців, влада УНР відповідала похороном «жертв горожанської війни», Директорія влаштовувала урочисте перепоховання своїх героїв – Січових Стрільців.

Література

1. Робітнича газета. – 1917. – № 99. – 1 серпня. – С. 4.

2. Список вбитих та поранених у Києві в січні 1918 року див.: Державний архів Київської області. – Ф. Р-3058. – Оп. 1. – Спр. 6.

3. Нова рада. – 1918. – № 15. – 6 лютого. – С. 2

4. Киевская мысль. – 12 березня 1918 року. – С. 1.

5. Нова рада. – № 29. – 8 березня 1918 року. – С. 2.

6. Нова рада. – № 32. – 13 березня 1918 року. – С. 2.

7. Нова рада. – № 35. – 16 березня 1918 року. – С. 1.

8. Нова рада. – № 36. – 19 березня 1918 року. – С. 4.

9. Нова рада. – № 31. – 10 березня 1918 року. – С. 2.

10. Ралдугіна Т. Унікальна пам'ятка доби Української революції 1917–1921 рр. в збірці Національного музею історії України // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. – К., 2012. – Вип. 8. – С. 276-293.

11. Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 171.

12. Українська ставка. – 1919. – 10 січня (ч. 10).

13. Ралдугіна Т. Унікальна пам'ятка доби Української революції 1917–1921 рр. в збірці Національного музею історії України. – С. 276-293.

14. Столичный голос. – 1919. – 20 (7) січня.

Дмитро Розовик (м. Київ)

Діяльність Департаменту мистецтва Міністерства освіти УНР щодо змін назв вулиць м. Києва (березень – квітень 1918 р.)

Вже з перших місяців свого існування Українська Центральна Рада розпочала проводити велику роботу щодо розвитку культури українського народу. Складовою частиною цього процесу було налагодження охорони пам'яток історії та культури як на території всієї України (з листопада 1917 р. УНР), так і в м. Києві зокрема. В ході цієї роботи, за пропозицією Департаменту мистецтва, відділом охорони пам'яток старовини і мистецтва було створено комісію по відновленню історичних та старовинних назв вулиць, площ і урочищ м. Києва. До її складу ввійшли Г. Кричевський, Д. Щербаківський, В. Обремський, Ф. Ернст та інші відомі вчені-мистецтвознавці. Очолив комісію М. Біляшівський. За рішенням комісії, яка працювала впродовж березня – квітня 1918 р., та участі пам'яткоохоронних організацій Києва були проведені зміни назв вулиць, площ, провулків, центрального району міста – Старо-Київського та прилеглих до нього районів. У доповнення до цього, новим назвам надавалося україномовне звучання.

«Комісія докладно обговорила назви усіх вулиць, провулків і майданів Старо-Київського і району і внесла такі пропозиції. Існуючі назви вулиць перейменувати таким чином (окремі назви вулиць і площ м. Києва подані з оригіналу документу):

Крещатик – Хрещатик,

Владимирская горка – Володимирова Гора,

Трехсвятительская ул. – від Хрещатику до Михайловського майдану – Вулиця св. Варвари.

Михайловская площадь – Михайлівський Майдан.

Михайловский подьем – Боричів взвіз.

Трехсвятительская ул. – від Михайловського майдану до Андрієвської церкви – Вулиця Княж Двір.

Андреевский спуск – Андріевський взвіз.

На розі між сучасними Трехсвятительською і Володимирською вулицями та Андріївською церквою (садиба О. Трубецької, тепер Ханенко) – прибити табличку – Бабин Торжок.

Владимирская ул. – Вулиця князя Володимира.

На розі Володимирської і Великої Житомирської вул. (де аптека Іньокова) – прибити табличку – Стара Брама.

Большая Житомирская ул. – Вулиця Володимирів Вал.

Софийская площадь – Софійский Майдан.

Проїзд меж Софійським та Михайлівським майданами – Проспект Богдана Хмельницького.

Михайловская ул. – Вулиця св. Михайла.

Малая Житомирская – вакант.

Софийская ул. – Вулиця св. Софії.

Крещатицкий пер. – Козье болото.

На розі Козьего Болота і Думської площі – прибити табличку – Перевісище.

Васильчиковська ул. – Прорізна вулиця.

Фундуклеевская ул. – від Хрещатику до Анатомічного театру – Вулиця Фундуклея, від Анатомічного т. вниз до кінця – Вулиця Ушинського.

Бибиковский бульвар – Бульвар Бібіка, або перемінити на інше (Бульвар Тараса Шевченка).

На розі в. св. Софії і В. кн. Володимира де телеграф, чи де гост. Древняя Русь – прибити табличку – Лядська брама.

Михайловский пер. од Михайловської в. до Ориновського провулка (до сходів) – Латина.

Михайлівський пер. від Ориновського до Прорізної – вакант. Комісія пропонує назвати Провулок Василя Тарновського – відомого збирача української старовини, який брав участь в утворенні Прорізної вул., але комісія на цьому не настоює.

Галицкая площадь – Галицький Майдан.

На розі Львівського майдану і Львівської вул. – прибити табличку – Львівська Брама.

Вознесенский спуск – від Львівської в. до Дух. Семінарії – Владична Гора.

Вознесенский спуск – від Семінарії вниз – Кудрявський взвіз.

Вознесенский пер. – Кияновський провулок.

Кудрявская у. – Кудрявець.

Петровская у. – Вознесенський яр.

Поновити стару назву – Рильський провулок.

Столыпинская у. – вакант.

На старій брамі, що на Георгієвському провулкові – прибити табличку – Брама митрополита Заборовського.

Нестеровская у. – Вулиця Нестора Літописьця.

Святославська у. – Вулиця князя Святослава.

Проїзд до Обсерваторії з Бульварно-Кудрявської вул. – Ольгова могила.

Площа меж жіночими курсами та будинком Технічного товариства – Майдан княгині Ольги.

Николаевский сквер – Університетський сквер.

Площадь Богдана Хмельницкого – Майдан Бесарабка.

Дмитриевская ул. – вакант.

Александровская ул. – треба поділити: від Царської площі вниз – може зостатись назва Вулиця Олександра.

Вгору, до кріпості – вакант.

Александровская площадь – вакант.

Царская площадь – вакант.

Анненковская у. – Лютеранська вул.

Безаковская у. – вакант.

Большая Васильковская – залишити назву, починаючи від Караваївської, від Бесарабки до Караваївської – продовжити Хрещатик.

Скобелевская у. – повернути стару назву – Борщагівська вул.

Бульонская у. – вакант.

Дехтеревская у. – для частини вулиці повернути стару назву – Стара Житомирська вул.

Екатериненская у. – вакант.

Жилянская у. – Желань.

Кирилловская у. – Вулиця св. Кирила.

Клейгельський переулок – вакант.

Козловская у. – Провалля.

Крестовий пер. – Хрести.

Кузнечная ул. – вакант.

Левандовская у. – Вулиця Леванди.

Левашевская у – вакант.

Мариинско-Благовещенская у. – Благовіщенська вулиця.

Московская – вакант.

Назаревская – вакант.

Николаевская у. – вакант.

Николаевская площадь – вакант.

Никольско-Ботаническая у. – вакант.

Николаевский спуск – Панкратовський взвіз.

Суворовская у. – вакант.

Царский переулок (Плоський район) – повернути стару назву – Чернечий провулок.

Комісія звертає увагу на те, що велика садиба Петровського – поруч з Десятинною церквою, де був в князівську добу центр старого Київа і де знайдено багато пам'яток старовини, разом з садибою Слюсаревського по Десятинному провулкові, повинні стати державною власністю, не забудовуватися, а утворити «Національний парк Дитинець».

Крім того, Комісія вважає бажаним, аби у державну власність перейшла «Гора Дитинка», що лежить меж Кияновським і Дисятинним провулками, понад Кожумяками і Гончарами, де теж можна закласти парк.

На таку увагу заслуговують і гори Кісілівка і Вздихальниця, що лежать поблизу. З усіх цих місцевостей, означених ще літописцем, відкриваються надзвичайні краєвиди на Поділ, Дніпро і Задніпрове» [1].

Питанням зміни назв вулиць і площ м. Києва впродовж літа – осені 1918 р. займався відділ охорони пам'яток Міністерства народної освіти та мистецтва, Рада Міністрів Української Держави, а у 1919 р. – ВУКОПМКС Нарокомату освіти РНК УСРР. Ці комісії, порівняно з роботою Пам'яткоохоронної комісії Департаменту мистецтв, яка надавала назви вулицям й місцевостям навколо Києва переважно зі старослов'янських та історичних назв часів Київської Русі, розпочали присвоювати вулицям і площам імена ватажків селянсько-козацьких рухів в Україні, героїв національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького та інших відомих політичних і культурних діячів України [2]. На початку 1920 р. було перейменовано 36 вулиць і площ Києва. Наприклад, вулиця Караваєвська – у вулицю Драгоманова, Базаківська – у вулицю Українську, Бібіковський бульвар – бульвар Т. Шевченка тощо [3;4].

Література

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 2581. – Оп. 1. – Спр. 211. – Арк. 2-5.

2. Розовик Д. Ф. Культурне будівництво в Україні у 1917-1920 рр. – К.: Аквілон-Плюс, 2011. – С. 293-294, 303, 307.

3. Державний архів Київської області. – Ф. Р-142. – Оп. 1. – Спр. 499. – Арк. 25-26.

4. Перейменування вулиць у Києві // Життя Поділля. – 1919. – 10 берез. – С. 4.

Віталіна Юрченко (м. Київ)

Відновлення Київського контрактового ярмарку у 20-х роках XX ст.

У січні 1798 року в Києві був вперше відкритий Контрактовий ярмарок. До Києва ярмарок був перенесений з волинського містечка Дубно, який, у свою чергу, перейшов туди зі Львова. Торгівля на Контрактовому ярмарку у Києві на Подолі успішно проводилася протягом багатьох років. Ярмарки відбувалися в січні та лютому кожного року і тривали від 2 до 4 тижнів [1, с. 1; 2, с. 134].

В історії розвитку Київського контрактового ярмарку виділяють три періоди: перший – від перенесення Контрактів у Київ у 1798 році до 1831 року. У цей період ярмарок носив переважно контрактовий (договірний) характер. Він був місцем укладання договорів, важливим центром економічного життя Правобережної України, торговельно-промисловою виставкою, біржою і банком. Другий період – з 1831 року до 1917 року. У цей період, у зв'язку зі змінами в економічному, політичному та суспільному житті краю, появі нових шляхів сполучення між містами, можливості передачі ділової інформації через телеграфний зв'язок і газети, діяльності у Києві з 1869 року біржового комітету, ярмарок втрачає свій дворянський характер і набуває нового розвитку. На Контрактах торгували більше місцеві купці, аніж приїжджі торговці. Тому на початку XX ст. вартість проданих на ярмарку товарів значно знижувалася [1, с. 1, 3].

У роки свого найбільш активного існування Київський контрактовий ярмарок був торгівельним центром не тільки Південно-Західного краю. На ньому велась торгівля з Доном, Прикаспійським краєм, Бессарабією, Кримом, Кавказом, Польщею. На ярмарок привозили товар з Персії, Уралу, Західного Сибіру,

Північної і Центральної Росії [1, с. 1]. Роки революції і громадянської війни припинили існування ярмарку.

Відновлення Київських Контрактів – вже під назвою Київського ярмарку, що підкреслює його товарний характер, – стало можливим лише після припинення громадянської війни і запровадження нової економічної політики. Перші реальні кроки до відновлення Київських Контрактів були зроблені Київським Губернським комунальним муніципальним відділом, який восени 1922 року порушив перед відповідними владними органами клопотання про відкриття у Києві Контрактового ярмарку. Були наведені аргументи щодо його сприяння покращенню торгівлі, розвитку промисловості по всій Україні [1, с.1].

На відміну від попередньої традиції проведення Київського Контрактового ярмарку, де головну роль відігравали укладання термінових угод з торгівлі хлібом, цукром, кам'яним вугіллям, сіллю і лісом, договорів з продажу і здачі в оренду землі, поставки буряка на заводи, а також облік результатів цукрової промисловості, Комунальним відділом передбачалися нові цілі організації ярмарку. А саме: збільшення товарообігу, вплив на успішний розвиток вітчизняної промисловості загалом, у тому числі і кустарної, розвиток торгівлі з західними сусідніми державами, які знаходились у договірних відносинах з Україною, залучення до сфери товарообігу населення, яке займалося землеробством і зближення сільськогосподарської кооперації зі споживачами.

Київський Губернський виконавчий комітет, отримавши клопотання Комунального відділу, передавав його на розгляд до Держплану та Губернської економічної ради. При Губернській економічній раді була створена комісія щодо організації ярмарку в місті Києві у 1923 році. Комісією була винесена Постанова про потребу поновлення та організацію ярмарку в Києві [1, с. 2].

На наступному засіданні комісії було прийнято рішення щодо заснування тимчасового бюро з організації ярмарку. Йому було доручено визначити роль та значення ярмарку, відпрацювати план ярмарку, кошторис витрат і підготувати заздалегідь збір учасників ярмарку. Тимчасовим бюро було відпрацьовано Положення про ярмарок і подане на затвердження Губернській економічній раді. Після затвердження Положення 7 жовтня 1923 року відбулися збори представників київських торгових і промислових фірм і організацій, які, відповідно до Положення, ввели своїх представників у Комітет. Комітет обрав Президію у складі чотирьох членів. До складу Президії увійшли також представники Товарної біржі, Цукротресту і Державного банку. Головуючим був завідувач комітету муніципального відділу. На покриття організаційних витрат ярмарку Комітетом та учасниками зборів було постановлено оподаткувати місцеві торгові і промислові організації та установи пайовими внесками в залежності від потужності установи. Також Комітет звернувся з проханням і отримав державну позику у розмірі 220 мільярдів. З моменту створення Комітету почалася активна діяльність з організації Київського ярмарку. Комітету прийшлось не просто поновлювати Київські Контракти, а в нових економічних умовах життя країни створювати нову структуру і принцип проведення ярмарку. Комітетом був зроблений капітальний ремонт двох приміщень – старого Контрактового будинку, будинку колишнього Катеринінського Грецького монастиря, на ремонт яких було витрачено чимало коштів. На наведення порядку на площі було витрачено 50 мільярдів, а також 50 мільярдів на облаштування павільйону. Витрати на утримання комітету, рекламу і агітацію частково покривалися із сум наданих державою. Частково витрати на організацію ярмарку компенсувалися за рахунок пайових внесків учасників ярмарку і головним чином грошима отриманими від продажу місць на ярмарку [1, с.2].

Комітетом була проведена широка агітаційно-інформаційна робота з ціллю залучення учасників ярмарку. Фактом популярності Київського ярмарку у 1923 році є участь у ньому 41 фірми з Польщі [1, с .2]. На той час він був визнаний ярмарком загальнореспубліканського значення і таким, що мав особливе значення для встановлення торгівельних відносин з Західною Європою. Відновлена традиція проведення київського Контрактового ярмарку тривала лише з 1923 по 1929 рік, оскільки процес колективізації зняв потребу у ринкових відносинах і проведення ярмарків на довгий час припинилося.

Література

1. Организация ярмарки // Киевская ярмарка. – 1923. – К.: Изд. Комитета Киевской ярмарки и Из-ва «Правда» при К.Г.И.У., 1923. – Сб. №2. – С. 1-2.

2. Толочко Л. Історія Контрактового ярмарку і Контрактового будинку в м. Києві на Подолі // Київська старовина. – 2002. – № 1. – С. 134-147.

3. Контрактова площа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://camrador.hall.org.ua/BY_PLACE/04-Podil/01-Kontraktova.htm

Віктор Кругляков (м. Київ)

Динаміка вирішення житлово-комунальних проблем у м. Києві (20-30-ті роки XX ст.)

Двадцяті роки XX ст. характеризувалися стрімким зростанням населення Києва, що відбувалося шляхом як природного, так і механічного приросту за безумовного домінування останнього. Зокрема, природній приріст, після від'ємних показників початку 20-х років (–21,9 тис. у 1920 р., –6 тис. у 1921 р. та –6,6 тис. у 1922 р.), становив у 1923-1928 рр. від 3,3 до 6,4 тис.,

тобто в цей період за рахунок природного приросту населення місто в середньому збільшувалося на 5,2 тис. осіб щороку. За рахунок же механічного приросту населення місто зростало щороку в середньому на 20 тис. осіб, причому зростання це простежується вже починаючи з 1921 р: від'ємний показник (–52 тис.) мав місце лише у 1920 р., надалі ж цифри щорічного зростання коливалися у межах від 11,8 до 29,7 тис. Тож населення Києва, яке становило у 1920 р. 366 тис. осіб, у 1926 р. нараховувало вже майже 514 тис., а за станом на 1 січня 1930 р. – 578 тис. осіб.

Зрозуміло, що швидке збільшення числа мешканців Києва обумовлювало гостроту житлової проблеми. Адже упродовж майже 10 років, починаючи з 1915 р., житлове будівництво в місті практично не велося. Більше того, з різних причин загальний житловий фонд в місті в названий період суттєво скоротився.

Тож на середину 20-х років забезпечення киян житловою площею лише в трьох центральних районах міста становила дещо більше 9 кв.м. на одного жителя, а в інших районах міста відповідний показник становив у середньому 5,5 кв.м. На кінець 20-х років цей показник складав по місту в цілому 6,4 кв.м. при офіційно визначеній на той час санітарній нормі 8,1 кв.м. Доречно зауважити, що названий показник відповідав фактичному розміру житлоплощі на одного киянина на початок 1917 р.

Таким чином, упродовж 20-х років мав місце значний дисбаланс між рівнем збільшення населення міста і забезпеченням його житловою площею. Як свідчили статистичні дані, зростання населення Києва у відсотковому визначенні, в порівнянні з 1923 р., узятим за 100%, у 1924 р. становило 4%, 1925 р. – 12%, 1926 р. – 16%, 1927 р. – 21%, 1928 р. – 26,3%, 1929 р. – 34,1% і 1930 р. – 36%. Водночас зростання кількості нового житла було мізерним і відносно рівня 1923 р. визначалося та-

кими цифрами: 1924 р. – 0%, 1925 р. – 0,03%, 1926 р. – 0,05%, 1927 р. – 0,20%, 1928 р. – 0,49%, 1929 р. – 1,01%, 1930 р. – 1,93%. Тож, аналізуючи становище житлового фонду за станом на 1930 р., Київська міськрада зазначала, що хоча витрати на житлобудівництво в Києві щороку збільшуються й з року в рік зростають його обсяги, але темпи цього зростання є «дуже недостатніми», а стан справ у житловому секторі загалом оцінювався як незадовільний. А оскільки нове житлове будівництво надто відставало від швидкого зростання населення міста, то, як зазначалося у відповідних документах, «основний показник стану житлової справи – пересічна норма житлоплощі на одну людину – сигналізує по Києву певну небезпеку».

До того ж проблема полягала не лише у кількості, а й у якості житлової площі – «пересічна норма ще не цілком визначає житлові умови людності міста». Як констатували міські комунальні органи, по-перше, значна частина киян використовувала, як житлову, непридатну для цього площу, а саме приміщення антресолей, підвалів, кухонь тощо; по-друге, багато людей проживало в «дрібних малоцінних денаціоналізованих будинках власників», яких у Києві було понад 11 тис. і які здебільшого не мали ані водопроводу, ні каналізації, ані електричного освітлення. Ось які відомості, зокрема, наводив міський статистично-економічний довідник за 1932 р. У 1931 р. житлових володінь у Києві усього було 15 606, й загальна житлова площа дорівнювала 3,7 млн. кв.м. На одного жителя припадало 6,2 кв.м. житлової площі. При цьому кількість кімнат у міському житловому фонді становила 223 250 (тобто в одній кімнаті проживали 2,7 особи), кухонь – 73 000, а ванних кімнат – лише 14 725.

Тридцяті роки привнесли певні зміни у стан житлової проблеми міста. Спостерігалося розширення житлового господарства. Так, лише упродовж перших трьох років, що минули після перенесення столиці УСРР з Харкова до Києва, тобто у 1935 –

1938 рр., було збудовано і введено в експлуатацію, за неповними даними, близько 445 тис. кв.м. нової житлової площі, а всього упродовж 30-х років – 676 кв.м. Таким чином, на кінець 30-х років, навіть без урахування широкого приватного сектора, житловий фонд міста становив понад 3,3 млн. кв.м., і, як зазначалося у офіційних джерелах, переважна частина киян проживала у 23 286 будинках.

Упродовж 30-х років відбулося помітне покращення й у сфері міського комунального господарства. До першочергових завдань належало забезпечення киян водою. На початку 30-х років більшість жителів міста користувалася водою з артезіанських свердловин, і перед міським комунальним господарством було поставлене завдання упродовж 1930-1933 років побудувати 19 нових свердловин та більш ніж удвічі збільшити довжину водогінної мережі. Адже, згідно з офіційними даними, за станом на 1931 р. водоводом були забезпечені 390 тис. киян із загальної кількості близько 580 тис., а зважаючи на недостатню кількість артезіанської води та її коштовність, з 1934 р. у місті розпочалося будівництво нового водогону з використанням дніпровської води як основного джерела водопостачання. Новий водогін був уведений в дію у 1939 р., що удвічі збільшило обсяг водопостачання по місту і, по суті, розв'язувало проблему водопостачання столиці, а споживання води у перерахунку на одну особу зросло з 60 літрів на початку 30-х років до більш ніж 80 літрів у середині 30-х та понад 90 літрів наприкінці 30-х років.

До першорядних завдань належала і розбудова мережі теплопостачання. У 1930 р. вже ставилося питання про необхідність будівництва декількох теплоелектроцентралей, а оскільки забезпечити їх найбільш використовуваною на той час артезіанською водою було практично неможливо, це потребувало й побудови технічного водопроводу для дешевої дніпровської води. У 1935 р. Київська міськрада приступила до розробки

генерального плану теплофікації міста, розробивши першочергові напрями прокладення магістральних теплопроводів.

Розвивалася столична телефонна мережа. Якщо наприкінці 1932 р. у місті нараховувалося 6700 телефонних номерів, то за станом на 1 січня 1940 р. кількість абонентів АТС дорівнювала 15 626 особам, і, крім того, у столиці було встановлено для загального користування 444 таксофони.

Отже, ні втрати часів громадянського протистояння в українському суспільстві, ні лихоліття часів сталінсько-більшовицьких репресій не зупинили поступального розвитку міста, перерваного лише німецькою окупацією в часи Другої світової війни.

Юрій Горбань (м. Київ)

Інфраструктурні перетворення Києва як нової столиці Радянської України (друга половина 30-х років XX ст.)

Місто є книга, у якій кожна вулиця займає сторінку. Будемо добавляти нові аркуші, але не станемо виривати старі (М. Погодін). На жаль, в реальній історії Києва як в 30-ті роки минулого століття, так і в сьогоденній практиці мудра порада відомого історика була і залишається не почута.

Після революційних потрясінь 1917-1920 рр. Київ поступово входив у колію мирного розвитку: робилися перші практичні кроки стабільного водопостачання міста, забезпечення його електроенергією; відновлювалася та розвивалася транспортно-комунікаційна інфраструктура. Нового динамізму всебічному розвитку міста надало перенесення столиці з Харкова до Києва (1934 р.). Швидкими темпами почали зростати обсяги капіталь-

ного будівництва, передусім урядових споруд, комунального господарства міста. Поліпшувався благоустрій Києва як столичного центру. Розбудова матеріально-технічної, соціальної і культурної інфраструктури міста планувалася і здійснювалася також з урахуванням стрімкого зростання його населення.

Проте саме на 30-ті роки припадає й безглузда варварська руйнація історичної спадщини українського народу, безцінних пам'яток його матеріальної і духовної культури. Причому, втрати, яких зазнав Київ, були наслідком як національно-культурного і релігійного нігілізму, войовничого атеїзму, які охопили всю країну, так і набуттям Києвом статусу столиці, отже й масштабної розбудови урядової і загальноміської інфраструктури, яка потребувала нових територій в історичній частині міста. Проте однозначно стверджувати, що саме перенесення столиці до Києва стало трагедією для міста з точки зору нищення його духовних, культурно-історичних цінностей навряд чи правомірно. Адже вакханалія руйнацій охопила всю країну.

Паралельно із зведенням приміщень для органів центральної республіканської влади, окремі з яких у прямому і переносному значенні часто закладалися на фундаментах зруйнованих храмів, розгорталися й роботи з реконструкції комунального господарства загальноміського призначення. На її забезпечення уряд республіки асигнував 43 млн крб тільки на 1934 р., тобто в півтора рази більше, ніж асигнування за всю першу п'ятирічку, та вчетверо більше суми, освоєної в 1933 р. Майже третина із названої суми призначалася на забезпечення санітарних потреб міста, 28,5% – на його впорядкування, у тому числі на укріплення схилів Дніпра, на прокладання та реконструкцію вулиць, майданів, тротуарів. 25% – на розвиток транспортної інфраструктури міста.

Почалося будівництво нового водогону від Дніпра, який мав стати основним джерелом водопостачання, перебудовувався либідський колектор, що дозволяло охопити каналізацією нові райони міста. Вперше запроваджувалося механізоване поли-

вання вулиць, передусім у центральній частині міста. З кінця 1934 р. почалася розробка генерального плану теплофікації окремих районів Києва. Перші лінії теплопостачання прокладалися від ТЕЦ Південно-Західної залізниці і крім ряду об'єктів відомчого призначення (вокзал, паровозоремонтний завод, депо, завод Транссигнал тощо) охоплювали і прилеглі до вокзалу квартали міста, включно з університетом і далі до Софійської площі. Невеликі відгалуження робилися на поперечні вулиці. Таким був перший крок на шляху здійснення широкої теплофікації міста. Обновлювався рухомий склад міського транспорту, прокладалися нові транспортні маршрути, передусім трамвайні. Протяжність трамвайних колій на 1 січня 1940 р. становила близько 180 км. Перша тролейбусна лінія (вступила в дію в 1936 р.) мала протяжність всього 7,7 км. Жителів і гостей столиці обслуговували 75 автобусів, 87 легкових і 94 вантажних таксі.

Дбала міська влада і про належне архітектурно-художнє оформлення нової столиці. В одній із постанов Київської міськради (березень 1934 р.) ставилася вимога до будинкоуправлінь утримувати фасади будівель «в повній справності щодо тинькування та пофарбування», негайно полагоджувати всі помічені несправності обробки фасаду, балконів, ліпних прикрас. Наголошувалося, що у разі виникнення нещасних випадків, що можуть трапитися від обвалів фасадів, карнизів, ліпних прикрас, балконів тощо, відповідальність цілком покладається на кербудів, на організації й осіб, що проводять ремонт.

Інший пункт постанови ніби адресований у сьогодення. Всі установи, організації й особи, які мають встановити на вулицях міста кіоски, рекламні будки, рундуки та інші малі архітектурні форми, наголошується у ній, повинні наперед подати до Архітектурно-планувальної управи Міськради проект цих споруд, їх фарбування, місце розташування та одержати від останньої погодження щодо їх художнього оформлення, без якого встановлення на вулицях міста малих архітектурних форм заборо-

няється. Суворо заборонялося «приліплювати реклами та об'яви» до парканів, стовпів, стін та інших місць, крім спеціально встановлених для цього щитів. Винні у порушенні цієї обов'язкової постанови підлягали адміністративному штрафу, примусовій праці до 1-го місяця або арешту до 2-х тижнів.

Таким чином, столичний статус Києва сприяв докорінному покращенню його інфраструктури. До 1940 рр. в рази збільшилася протяжність заасфальтованих майданів, вулиць і тротуарів, сучасного вигляду набуло їх освітлення. Завершено будівництво залізничного і річкового вокзалів, аеропорту Жуляни, центрального універмагу, реконструкцію набережної Дніпра. Місто набувало нового вигляду, з сучасною як на той час інфраструктурою, що відповідала епосі індустріалізації, тенденціям європейського містобудування.

Олеся Розовик (м. Київ)

До семидесятиріччя визволення м. Києва від німецько-фашистських загарбників

Про Київ у роки Великої Вітчизняної війни написано чимало праць, опубліковано документи в збірниках «Киевщина в годы Великой Отечественной войны, 1941-1945» [1], «Київ. 1941-1943: Фотоальбом» [2], «Київський процес: Документи та матеріали» [3], «Визволена Київщина» [4] та ін.

Однак маловідомий той факт, що військова операція з визволення Києва планувалася в с. Дениси Переяслав-Хмельницького району Київської області. Це село, як і весь Переяслав-Хмельницький район, було визволене з-під німецько-фашистських загарбників 21 вересня 1943 р. Внаслідок стрімкого наступу Червоної армії, село практично не було зруйноване,

хоча у плани німецького командування входило зробити зону пустелі на віддалі 30-40 км. від Дніпра, тобто спалити села, а жителів вигнати на роботу до Німеччини. Це планувалося зробити для того, щоб місцеве населення залишити без житла, знищити його матеріально-технічну базу, а, відповідно, військові частини Червоної армії – також без житла і допомоги від місцевого населення. Проте цей задум нацистам не вдалося реалізувати. Ворог планував знищити і с. Дениси. До села 21 вересня прибула зондеркоманда, яка почала підпалювати оселі, знищувати худобу, а населення збирати в колони і відправляти на правий берег Дніпра з подальшим вивезенням його до Німеччини. Але приблизно о 12 годині дня танки 3-ї гвардійської танкової армії П. С. Рибалко увірвалися в село. Частина німців зондеркоманди була знищена в селі, а інша, покинувши озброєння, вузол зв'язку та військове спорядження, втекла з села. Однак, за розповідями жителів Денис, танки наздогнали їх на полі у кількох кілометрах від села, і там вони були знищені. Таким чином були врятовані від знищення інші населені пункти, сусідні із селом Дениси.

Село Дениси знаходилося на віддалі 25 км. від Букринського плацдарму. В 20-х числах вересня генерал-армії М.Ф. Ватутін зі штабом 1-го Українського фронту прибув у село і розпочав розробляти Букринську операцію. Як відомо, Букринський плацдарм із основного, з якого планувалося вести широкі наступальні операції вже на Правобережну Україну, перетворився у відволікаючий. За розробкою штабу фронту, на початку листопада 1943 р. основний удар Червоної армії був перенесений на Лютізький плацдарм. Слід зазначити, що німецьке командування вело активну повітряну розвідку, щоб знайти штаб генерала-армії М.Ф. Ватутіна, але ці спроби були безуспішні. Це тому що у сусідньому з Денисами с. Соснові був розташований полк винищувальної авіації, а ближче до Дніпра знаходилося ще декілька авіаційних полків. Вони не

тільки підтримували Червону армію на Букринському плацдармі, а й відбили всі спроби німецьких пілотів наносити повітряні удари по селах, які були прилеглі до Дніпра, у тому числі Денисах. На Лівому березі Дніпра, у селах від Ясногородки до Букрина та лісових масивах, були сконцентровані великі сухопутні і повітряні сили Червоної армії – 9 армій. Серед них 40-ва, 27-ма сухопутні армії, 1-ша і 3-тя танкові армії, 2-га повітряна та інші армії [5].

М.Ф. Ватутін перебував у селі Дениси з кінця вересня до кінця жовтня 1943 р. Про його знаходження знають і пам'ятають жителі села. Зокрема, моя бабуся Братчик Софія Олександрівна була секретарем у сільській раді і постійно допомагала штабним працівникам комплектувати різну документацію. За спогадами жителів Денис, під час перебування штабу в селі, до М.Ф. Ватутіна приїжджало багато генералів – командуючих армій. Деякі з них перебували у селі декілька днів, а потім поверталися у свої військові частини. З села був проведений телефонний зв'язок з Москвою. З трьох приміщень села, де знаходився штаб фронту, збереглося одне, а також будинок, де квартирувався М.Ф. Ватутін.

Наприкінці жовтня 1943 р. стало відомо, що в районі Лютіжа складаються більш сприятливі умови для наступу на Київ та звільнення всієї Правобережної України. Тому штаб фронту, під керівництвом М.Ф. Ватутіна, розробив операцію перенесення головного удару по німецьких військах з Лютізького плацдарму на Київ і далі вглиб Правобережної України. З цією метою, таємно вночі в перших числах листопада, з-під Переяслава на Лютізький плацдарм були перекинуті значні військові сили – резерви Букринського плацдарму. Вдень танки рухалися нібито на Букринський плацдарм, а вночі, фактично, на Лютізький. Таким прихованим маневром відбувалося переміщення й піхотних дивізій. У результаті великої концентрації радянських військ в районі Лютізького плацдарму, з

нього 3 листопада був здійснений 7-кілометровий прорив у німецькій обороні і вранці 6-го листопада Червона армія звільнила Київ [5].

Серед істориків тривають дискусії про ціну звільнення Києва від нацистів. У наукових публікаціях фігурує цифра у 417 тис. загиблих червоноармійців, й зазначається, що командування, з політичної мотивації, намагалося звільнити місто до свята Великої Жовтневої соціалістичної революції. У жовтні 2013 р. у наукових колах відбулися конференції, дискусії на телебаченні, присвячені 70-річчю звільнення м. Києва від німецьких загарбників. Окремі історики доводили, що якби радянське командування витратило більше часу на підготовку цієї операції, то Червона армія понесла б значно менші втрати під час боїв за визволення Києва. Але це помилкова точка зору. Саме завдяки стрімкому наступу Червоної армії на місто, німецьке командування не встигло перекинути в Київ з Букринського плацдарму та зі своїх резервів дивізії й підготувати місто до вуличних боїв. Зрозуміло, що якби це трапилося, то Червона армія в цих боях понесла набагато більші людські втрати. А так, багато районів міста німці, фактично, залишили без бою.

Під час переправи через Дніпро і в боях за Букринський плацдарм загинуло багато воїнів Червоної армії, у тому числі рідний брат мого діда – Розовик Олександр Григорович, а також багато чоловіків з с. Дениси та інших сіл Переяславщини. Ті ж чоловіки, які пройшли Букринський плацдарм, практично всі дійшли до Праги і Берліна й повернулися з війни.

Після взяття Києва, німецькі війська відступили до Житомира і далі вглиб Правобережної України. Але Гітлер наказав командуючому групи армій «Південь» повторно захопити Київ. Проте всі атаки німецьких військ були відбиті. Червона армія, розвиваючи наступ, у тому числі і з Букринського плацдарму,

в січні 1944 р. у районі Корсунь-Шевченківського оточила більш як 100-тисячну групу німецьких військ. Після відмови капітулювати, вона практично була знищена. Після завершення цієї операції, розпочалося визволення від німецько-фашистських загарбників всієї Правобережної, а далі – Західної України.

Такими були результати тих операцій, які розробляв В.Ф. Ватутін зі штабом 1-го Українського фронту у с. Дениси. Хоча цей факт був відомий районним пам'яткоохоронним організаціям, але ніяких заходів щодо встановлення на будинку, де перебував штаб В.Ф. Ватутіна, охоронного знаку не було зроблено. Лише при настійній вимозі й фінансовій підтримці проф. Д.Ф. Розовика, який протягом трьох років їздив до районної пам'яткоохоронної організації Переяслав-Хмельницького району і Київської обласної, звернень до депутатів Верховної Ради України, було проведено ремонт будинку та встановлено на його стіні меморіальну дошку. Її було відкрито до 70-річчя визволення села від фашистських загарбників у жовтні 2013 р. На дошці зроблено такий напис: «У цьому будинку у вересні – жовтні 1943 р. знаходився штаб командуючого Першим Українським фронтом генерала-армії М.Ф. Ватутіна і розроблялася Букринська військова операція та план визволення столиці Радянської України м. Києва від німецько-фашистських загарбників. Будинок охороняється Законом» [6].

Література

1. Киевщина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945. Сборник документов / [ред. П. Т. Тронько]. – К.: Киевское областное книжно-гезетное из-во, 1963. – 734 с.

2. Київ. 1941-1943: Фотоальбом: За матеріалами фото-документальної виставки, що відбулася восени 1998 р. в Музеї історії міста Києва / [упоряд. Д. В. Малаков]. – К.: Кий, 2000. – 267 с.

3. Київський процес: Документи та матеріали / [упоряд. Л. Абраменко]. – К.: Либідь, 1995. – 208 с.

4. Визволена Київщина. – К.: Держвидав, 1944. – 127 с.

5. История городов и сел Украинской ССР: В 26 т. Киев / [ред. П. Т. Тронько]. – К.: Гл. ред. Укр. Сов. Энцикл. АН УССР, 1982. – С. 369-371.

6. Розовик Д. Ф. Сільський голова розуміє необхідність збереження історичної спадщини / Д. Ф. Розовик, О. Д. Розовик // Вісник Переяславщини. – 2013. – 30 жовт. – С. 3.

Світлана Архіпова (м. Київ)

Адміністративно-територіальні зміни в Києві протягом XX ст.

Дослідження стратегій соціального розвитку міста Києва розглядається нині як головний інструмент механізму міського менеджменту. Без такої стратегії неможливо підготувати ґрунт для здійснення адміністративної та муніципальної реформ. На важливості вивчення історії територіального розвитку столичного регіону наголошують як провідні містознавці, так і фахівці-історики.

Велика кількість питань, що стосуються організації адміністративно-територіального устрою міста, лишаються ще нерозв'язаними. Суперечки, які виникають між Києвом та Київською областю серйозно гальмують як розвиток столиці, так і розвиток області. Потребує вдосконалення і система місцевого самоврядування, розмежування функцій і повноважень міських та районних органів.

З огляду на це вивчення історії формування адміністративно-територіального устрою Києва вважається одним з пріоритетних завдань сучасної історичної урбаністики.

Районний адміністративно-територіальний поділ був розпочатий ще в 1917 році, коли після повалення царату відбулась заміна поліції на міліцію, і, як наслідок, поліцейські частини стали називатись районами. На той час в місті їх налічувалось 10: Лук'янівський, Шулявський, Подільський, Плоський, Бульварний, Либідський, Солом'янський, Старокиївський, Двірцевий і Печерський [1]. У серпні 1918 р. Київською міською управою місто було поділено на 17 районів: Старокиївський, Володимирський, Львівський, Лук'янівський, Бульварний, Либідський, Новостроєнський, Двірцевий, Печерський, Подільський, Плоський, Шулявський, Солом'янський, Куренівський, Святошинський, Деміївський та Слобідський [2].

З приходом більшовиків, у березні 1919 р., Київ розбили на 25 самостійних комун із власними адміністративними і продовольчими органами, школами і т.д.: 1-а комуна – нестерівсько-фундуклеєвська, 2-а – бульварно-кудрявська, 3-я – старо-київська, 4-а – двірцева, 5-а – троїцька, 6-а – університетська, 7-а – бульварна, 8-а – обсерваторна, 9-а – гостинно-дворська і трухаиоостровська, 10-а – подільська, 11-а – печерська, 12-а – новостроєнська, 13-а – окр.либідська, 14-а – деміївська перша комуна, 15-а – деміївська друга комуна, 16-а – батиєво-солом'янська, 17-а – шулявська, 18-а – лук'янівська, 19-а – глибочицька, 20-а – плоська, 21-а – куренівсько-пріорська, 22-а – пущеводицька, 23-я – дачна, 24-а – звіринецька і 25-а – слобідська комуна [3].

Денікінці, будучи при владі, відновили поділ міста на поліцейські дільниці. А в квітні 1920 року в місті знову був районний поділ, існувало 9 відновлених районів: Шулявський, Печерський, Подільський, Святошинський, Міський, Деміївський, Куренівський, Слобідський, Новостроєнський [4].

Але вже через рік, на початок 1921 року, за умов господарської розрухи через брак коштів місто розподілили на 6 значно

укрупнених адміністративно-територіальних районів: Подільський (із Куренівським підрайоном), Печерський, Солом'янський, Шулявський (із Святошинським підрайоном), Деміївський та Слобідський [5].

Райони постійно змінювали свою кількість і свої назви, паралельно існували міліцейські, переписові та інші райони, що вносило плутанину. Так, під час громадянської війни кількість міліцейських районів сягнула 19; у жовтні 1922 р. їх залишили 10. Під час перепису населення 1923 р., так само як і під час попередніх переписів 1919-го і 1920-го років, Київ було поділено на 23 переписові райони.

З 1922 по 1934 рр. у місті не було ні райрад, ні райвиконкомів, продовжував існувати районний поділ міста, змінюючи назви і кількість районів. У 1922-25 рр. у Києві було п'ять районів, в 1926 – 10, в 1927 р. – одинадцять [6].

У 30-ті роки місто мало єдине районування у вигляді 4 районів: Ленінського, Петрівського, Жовтневого та Сталінського (1934 рік) [7]. Проте воно мало ряд недоліків, тому вже з 1 січня 1935 р. Постановою Президії міськради було утворено 6 районів: Петрівський, Жовтневий, Сталінський, Ленінський, Лівобережний та Дарницько-Слобідський. Їх виявилось замало і тому 29 березня 1936 р. Київська міська рада затвердила проект нового адміністративного районування, який передбачав утворити 8 адміністративних районів: Ленінський, Сталінський, Молотовський, Кагановицький, Петрівський, Кіровський, Жовтневий та Дарницький [8]. Проект вступив у дію з початку 1937 р.

Зі змінами влади, кожна з яких вносила у назви районів свої корективи, в 1950-60-х рр. припинили своє існування Кагановицький і Молотовський райони. В 1961 р. Сталінський район було перейменовано на Радянський. У 1957 р. було створено Московський район. Згодом районів знову стає дев'ять: Дарницький, Жовтневий, Залізничний, Ленінський, Московський, Печерський, Подільський, Радянський, Шевченківський [9].

В 1969 р. створено десятий район – Дніпровський. В 1973 р. утворено одинадцятий район – Ленінградський. У 1975 р. створений Мінський район.

На 1982 р. місто поділялось на 12 районів: Дарницький, Дніпровський, Жовтневий, Залізничний, Ленінградський, Ленінський, Мінський, Московський, Печерський, Подільський, Радянський і Шевченківський. У грудні 1987 р. утворено Ватутінський і Харківський райони.

У ході проведення адміністративно-територіальної реформи 2001 р. у Києві було створено 10 районів, які існують по теперішній час: Голосіївський, Дарницький, Деснянський, Дніпровський, Оболонський, Печерський, Подільський, Святошинський, Солом'янський і Шевченківський райони.

Отже, проблема еволюції адміністративно-територіального устрою Києва та створення майбутньої оптимальної моделі районного поділу потребує серйозного наукового аналізу.

Література

1. Южная газета. – 1917. – 14 октября.

2. ДАК. – Ф.163. – Оп.8. – Спр.86. – Арк. 68-71.

3. Коммунар. – 1919. – 27 марта. – № 26.

4. Вісті – Известия Киевского Губревкома. – 1920. – 1-7 апреля.

5. Коммунист. – 1921. – 6 января, № 4 (263).

6. Рибаков. М.О. Адміністративно-територіальний поділ м. Києва: із давнини до сьогодення // Науковий вісник Української академії внутрішніх справ. Науково-теоретичний журнал. – № 1. – К., 1998. – С. 23.

7. Вісник обов'язкових постанов Київської міськради. – № 1. – С. 8-11; № 2-3. – С. 2, 6, 9, 13; № 5. – С. 8.

8. ДАК. – Ф.Р-1.– Оп.1. – Спр.9318. – Арк. 1-1 зв.

9. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. – К., 1962. – С. 78.

Стефан Машкевич (м. Київ)

Громадський транспорт як фактор розвитку Києва

Міський громадський транспорт – одна з невід'ємних рис сучасного міста. Кожне досить велике місто в певний момент підходить у своєму розвитку до необхідності створення системи громадського транспорту як засобу переміщення пасажирів (рідше вантажів). Існує і зворотний зв'язок. Наявність транспорту – або перспективи його розвитку – впливає на інфраструктуру самого міста.

Проекти громадського транспорту в Києві стали активно обговорюватися в останній третині XIX століття. Йшлося насамперед про рейковий транспорт – кінну залізницю. При цьому висловлювалося припущення, що «город будет иметь от этой дороги громадную пользу <...> одна эта дорога могла бы поправить наши городские финансы» [1]. Ще на етапі планування конки передбачалося, що близькість земельних ділянок до майбутнього транспорту підніме їх вартість, і це зновутаки дасть місту вигоду [2]. Проте місто не взяло на себе цей проект, а від перших пропозицій приватних підприємців до успішної реалізації проекту Аманда Струве пройшло 22 роки – зокрема, через те, що міська влада довгий час вимагала від підприємців зробити додатковий внесок в інфраструктуру: разом із рейковим шляхом на Хрещатику влаштувати водовідвідну трубу [3].

Як правило, транспорт у містах «вписується» у вже існуючу структуру. Однак іноді лінія транспорту проектується одночасно з самою частиною міста, яку вона має обслуговувати. Так сталося в Києві в останні роки XIX століття, при проектуванні дачного селища Пуща-Водиця. Саме селище і трамвайна лінія до нього з міста будувалися паралельно; одне без іншого не від-

булося би [4]. Сучасним аналогом, в певній мірі, є житловий масив Оболонь (лінія трамвая туди була проведена на самому початковому етапі розвитку масиву, в 1975 році, лінія метро – через декілька років, в 1980-1982 роках).

Наприкінці XIX – на початку XX ст. питома вага рейкового міського транспорту в структурі Києва була істотно вищою, ніж сьогодні – насамперед тому, що було набагато менше альтернатив. Трамвайні лінії будувалися не тільки по міських вулицях, а й до окремих об'єктів у місті. Так, у 1913 році було побудовано спеціальну трамвайну лінію територією Всеросійської виставки (район нинішнього спорткомплексу «Олімпійський») [5]. У 1911-12 роках було організовано рух спеціальних трамваїв між будівлею Київського окружного суду (Присутні місця, на Володимирському проїзді) та Лук'янівським тюремним замком; для цього було побудовано короткі відрізки трамвайної колії [6]. З початком світової війни виникла потреба у перевезенні поранених, для чого також було пристосовано трамваї; було збудовано лінію до Клінічного містечка [7] й виділено спеціальні вагони [8].

У багатьох випадках городяни просили про прокладання ліній транспорту до місця їх проживання чи роботи, вказуючи на потенційну вигоду як для них самих, так і для міста. Одне з перших таких прохань надійшло ще на етапі проектування конки: жителі Жилянської вулиці (а також купці Троїцького базару) клопотали про проведення лінії по цій вулиці, замість сусідньої Маріїнсько-Благовіщенської (Саксаганського) [9]. У 1908 році жителі Татарки просили про влаштування Юрківської лінії трамвая, яка з'єднала б Глибочицю з Лук'янівкою через Татарку [10]. Ці проекти не були реалізовані. Того ж 1908 року було відкрито Кадетську трамвайну лінію, нинішнім Повітрофлотським проспектом, для обслуговування будівлі Володимирського кадетського корпусу [11]. У розпал світової війни, в 1916 році, цю лінію продовжили до будівель військових учи-

лищ на нинішній Солом'янській площі, причому директора училищ неодноразово наполягали на якнайшвидшому продовженні лінії, а військове відомство взяло на себе частину витрат з будівництва [12].

У «смутні часи» 1917-1920 рр. київський трамвай відігравав помітну роль в енергопостачанні міста. Трамвайні вагони активно використовувалися для перевезення дров для міської електростанції, позаяк автотранспорт тоді був дуже слабо розвинений [13]; труднощі з постачанням дров незмінно спричиняли перебої з електроенергією і, зокрема, проблеми з роботою самого трамвая [14]. Іноді на трамвайних підприємствах намагалися «паразитувати». У жовтні 1919 року командир полку Добровольчої армії, що стояв у Святошині, наказав завідувачу електростанцією святошинського приміського трамвая – який, природно, відчував дефіцит палива – давати струм вночі для освітлення селища. Відтак деякий час військові користувалися трамвайним струмом для своїх цілей [15].

У післяреволюційний період київський громадський транспорт інтенсивно розвивався, і разом з тим мінялася його структура. Розросталася трамвайна мережа на околицях, тоді як у центрі, починаючи з середини 1930-х років, позначилася тенденція поступової ліквідації трамвайних ліній із заміною їх на тролейбусні й автобусні [16]. У ті часи (і не тільки в СРСР) почала домінувати думка, нібито рейковий транспорт в центрах великих міст не потрібен – що виявилася, як показав подальший досвід, помилковою.

Поступово знижувалася роль вантажного трамвайного руху – з розвитком більш маневреного автомобільного транспорту. Відзначимо також, що свою роль в Києві зіграли вантажні тролейбуси, які експлуатувалися з кінця 1930-х і аж до 2000-го року [17]. Разом із тим, в 1944 році по Хрещатику проклали спеціальну трамвайну лінію, призначену для вивезення будівельного сміття зі зруйнованої головної вулиці – причому

для забезпечення безперебійної роботи вантажних поїздів днем закривали пасажирський рух Червоноармійською вулицею [18]. Ця лінія проіснувала до 1946 року.

Громадський транспорт у Києві досяг піку свого розвитку наприкінці 1980-х років. Згодом спочатку економічна криза призвела до занепаду транспортної галузі, а потім тотальна автомобілізація зміцнила багатьох у думці, що місто може обійтися без міцної системи громадського транспорту. Результатом, зокрема, стало навмисне знищення магістральних трамвайних ліній з метою «боротьби з пробками». Насправді ліквідація громадського транспорту на користь особистого незмінно призводить до погіршення транспортної ситуації в місті.

Останнім часом подібні тенденції в основному припинилися; так, відновлення в жовтні 2012 року роботи швидкісної трамвайної лінії на Троєщині повністю виправдало себе, помітно поліпшивши транспортну ситуацію на найбільшому в Києві житловому масиві [19]. Роль громадського транспорту як фактора, що дозволяє місту продовжувати нормально функціонувати при поступовому зростанні його території і збільшенні внутрішньоміських відстаней, залишається незмінно високою.

Література

1. Паровоз. – 1869. – 5 января.

2. Известия Киевской Городской Думы. – 1885. – № 5. – С. 18.

3. С. Машкевич. Перші проекти міського транспорту в Києві (друга половина XIX ст.) // Етнічна історія народів Європи. – 2014. – № 41. – С. 33-43.

4. С. Машкевич. Транспорт і розвиток міста: Історія трамвайної лінії Київ – Пуща-Водиця // Етнічна історія народів Європи. – 2012. – № 38. – С. 22-32.

5. Киевлянин. – 1912. – 4 декабря.

6. ДАК. – Ф. 163. – Оп. 49. – Спр. 1. – Арк. 1-5; Ф. 163. – Оп. 54. – Спр. 61. – Арк. 9-30.

7. Там само. – Спр. 9. – Арк. 357.

8. Там само. – Спр. 16. – Арк. 68-69.

9. Известия Киевской Городской Думы. – 1885. – № 11. – С. 303-304.

10. ДАК. – Ф. 163. – Оп. 54. – Спр. 15. – Арк. 1-2.

11. Киевлянин. – 1908. – 17 июля.

12. ДАК. – Ф. 112. – Оп. 1. – Спр. 1869. – Арк. 23-24; Ф. 163. – Оп. 49. – Спр. 35. – Арк. 147зв.

13. ДАК. – Ф. 209. – Оп. 1. – Спр. 39. – Арк. 693.

14. Коммунист. – 1919. – 25 декабря.

15. ДАКО. – Ф. 1239. – Оп. 79. – Спр. 115. – Арк. 1-18.

16. Пролетарська правда. – 1934. – 27 листопада.

17. К. Козлов, С. Машкевич. Київський тролейбус. – К., 2009. – С. 226-232.

18. ДАК. – Ф. Р-10. – Оп. 1.– Спр. 3. – Арк. 38.

19.http://kiev.unian.net/762563-v-kgga-uverenyi-chto-ne-zrya-pustili-tramvay-na-troeschinu.html

Ірина Автушенко (м. Київ)

Діяльність Ресурсного та кар'єрного центру для звільнених військовослужбовців Збройних Сил України в Києві та Київській області

У процесі реформування Збройних Сил України продовжується звільнення військовослужбовців, які потребують особливої уваги та допомоги у переході до цивільного життя, та в першу чергу успішного працевлаштування. Саме тому в Україні, як і в багатьох інших країнах світу, поступово склалася досить чітка і

розвинена система соціальної адаптації звільнених військовослужбовців. У зазначену систему включені як державні, так і не державні структури, які, за службовими обов'язками та покликом серця, надають допомогу звільненим військовослужбовцям з цілої низки питань, насамперед юридичного та психологічного консультування, перепідготовки, працевлаштування.

Дотепер в більшості регіонів України проблема соціальної і професійної адаптації військовослужбовців, звільнених у запас, до кінця не вирішена. Після закінчення служби у зрілому віці переважній більшості військовиків доводиться опановувати нову професію, робити кар'єру в новому для них цивільному житті. При цьому багато в чому доводиться надолужувати, наздоганяти однолітків, які на стежині цього самого цивільного життя були далеко попереду.

На думку О. Щербініна, у процесі планового здійснення професіоналізації Збройних Сил, питання адаптації військовослужбовців, звільнених у запас або відставку, до цивільного життя набуває значно більшої ваги. Адже реалізація цих заходів підвищує соціальну захищеність «запасників», привабливість і престижність військової служби та розвиває стійку мотивацію до неї [1].

У 2006 році в рамках проекту Міністерства оборони України та ОБСЄ «Допомога в соціальній адаптації звільненим військовослужбовцям Збройних Сил України» у тісній співпраці з Державним департаментом адаптації військовослужбовців звільнених у запас або відставку, та конверсії колишніх військових об'єктів розпочав активну діяльність Ресурсний та кар'єрний центр (РКЦ) для звільнених військовослужбовців Збройних Сил України, який безкоштовно надає профорієнтаційні, інформаційні, юридичні послуги, сприяє працевлаштуванню звільнених військовослужбовців та надає доступ до офісної техніки і мережі Інтернет.

З урахуванням вимог Міністра оборони України про вдосконалення заходів кадрового забезпечення Збройних Сил

України, РКЦ спільно з органами військового управління всіх рівнів, місцевої влади, громадськими організаціями на базі підрозділів післядипломної підготовки вищих навчальних закладів України організовує перепідготовку військовослужбовців на цивільні спеціальності з урахуванням вимог ринку праці. По закінченню навчання видається свідоцтво державного зразка та сертифікат Міністерства оборони України та ОБСЄ.

Так, 26 березня 2007 року в Києві, у Національному авіаційному університеті, РКЦ були відкриті курси з перепідготовки 25 звільнених військовослужбовців. Курси були організовані в рамках реалізації спільного Проекту Міністерства оборони України та Організації з безпеки та співробітництва у Європі (ОБСЄ) «Допомога в соціальній адаптації звільненим військовослужбовцям Збройних Сил України».

Перепідготовка зазначеної групи звільнених військовослужбовців була здійснена за спеціальністю «Основи системного адміністрування локальної комп'ютерної мережі» по 500-годинній програмі. Після закінченні курсів випускники отримали свідоцтво державного зразка та сертифікат ОБСЄ. Також проводилась перепідготовка за спеціальностями «Страхова справа (аварійний комісар)», «Митний брокер».

Таку перепідготовку та допомогу в працевлаштуванні можуть отримати всі категорії військовослужбовців, які звільнились протягом останніх трьох років або будуть звільнені у поточному році зі Збройних Сил України. Крім того, РКЦ тісно співпрацює з регіональними центрами зайнятості в частині, що стосується підбору відповідної роботи.

Проект здійснювався в рамках чинного законодавства України, зокрема Закону «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» та Закону «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил Ук-

раїни, та членів їхніх сімей». Відповідно до першого закону «Держава забезпечує соціальну та професійну адаптацію військовослужбовців, які звільняються у зв'язку зі скороченням чисельності або штату військовослужбовців», а самі військовослужбовці мають право безкоштовно пройти професійну перепідготовку [2]. Згідно з другим законом: «Військовослужбовці, які підлягають звільненню з військової служби, мають право на безоплатну соціальну і професійну адаптацію, в тому числі консультації та перепідготовку з обраних ними цивільних спеціальностей, за рахунок коштів Державного бюджету України» [3]. Міжнародна допомога, яка надається Координатором проектів ОБСЄ в Україні, якраз і покликана сприяти забезпеченню цих положень.

На даний час це найбільший міжнародний проект серед тих, що здійснюються у цій сфері. Безперечно він відіграє важливу роль у вирішенні складних проблем соціальної адаптації військовослужбовців, які звільняються, зокрема їх перепідготовки та працевлаштування.

У Білоцерківському інституті економіки та управління за спеціальністю «Адміністративний менеджмент» РКЦ для звільнених військовослужбовців Збройних Сил України 7 липня 2007 року провів черговий випуск та вручення свідоцтв державного зразка і сертифікатів Міністерства оборони України та ОБСЄ 30 військовослужбовцям місцевого гарнізону.

Протягом 2007 року за сприяння ОБСЄ було перепідготовлено понад 900 військовослужбовців майже в усіх регіонах України.

РКЦ для звільнених військовослужбовців Збройних Сил України проводить тренінги з посадовими особами військових частин і установ. Так у серпні 2010 р. у військовій частині А0231, Броварського гарнізону, проводився тренінг на тему: «Робота посадових осіб військової частини (установи) по забезпеченню виконання вимог чинного законодавства України

щодо соціальної адаптації військовослужбовців, які підлягають звільненню з військової служби».

Організація перенавчання зазначеної групи військовослужбовців стала можливою завдяки сприянню Державного департаменту адаптації військовослужбовців, звільнених у запас або відставку, та конверсії колишніх військових об'єктів, фінансовій підтримці Координатора проектів ОБСЄ в Україні, тісній співпраці Ресурсного та кар'єрного центру для звільнених військовослужбовців Збройних Сил України з Департаментами кадрової, гуманітарної політики Міністерства оборони України, командуванням Сухопутних військ Збройних Сил України, Головним управлінням особового складу Генерального штабу Збройних Сил України та інститутом післядипломної підготовки Національного авіаційного університету.

Література

1. Щербінін О. Соціальна політика чи соціальний популізм? // Військо України. – 2009. – № 11 (113). – С. 15**.**

2. Збірник нормативно-правових актів з питань соціальної адаптації осіб, звільнених з військової служби. На допомогу звільненому з військової служби. – К., 2013. – С. 86.

3. Там само. – С. 111.

НАУКА, ОСВІТА, КУЛЬТУРА ТА МИСТЕЦТВО КИЄВА

Богдана Тараніна (м. Київ)

Латиномовні книги XVI-XVIII ст. з астрології, космографії, космології та астрономії у бібліотеці Києво-Михайлівського монастиря

Піднімаючи питання про культуру Києва нового та ранньомодерного часу, дослідники звертаються в першу чергу до тих знань, якими володіли та оперували київські інтелектуали. Найменша увага, через брак відповідних джерел, приділяється поширенню астрологічних, космологічних, космографічних та інших знань, що давали спільноті уявлення про її місце в Світі. У даній статті ми спробували показати, яка європейська література з цих дисциплін була поширеною серед освіченого загалу Києва в XVI-XVIII ст. і якою була її рецепція в українських творах.

Тематичний склад книг з астрологічних дисциплін розглянутий на прикладі бібліотечного зібрання Києво-Михайлівського монастиря, що на XVII-XVIII ст. був одним із найбільших та найбагатших монастирів Києва. На сьогоднішній день відомо 3 каталоги книг цієї бібліотеки – 1808, 1862 та 1910-х рр. [1]. Під час роботи ми послуговувалися каталогом 1808 року, що був укладений ігуменом Києво-Михайлівського монастиря Іринеєм Фальковським. Він був внесений М. Петровим до каталогу рукописного зібрання Михайлівського монастиря і нині зберігається в ІР НБУВ.

В бібліотеці Києво-Михайлівського монастиря зберігалось на кінець XVIII ст. усього 5 латиномовних книг про небо та Космос, проте всі вони були різного характеру – дві книги з астрології, один класичний підручник з астрономії XVII ст., одне наукове видання Російської академії наук останньої третини XVIII ст. та одна праця з космології. Також в бібліотеці знаходився один космографічний твір, що входив до складу «Точ-

ного викладу православної віри» (в слов'янських перекладах ця частина називалась «Небеса» або «Богослов'я» [5, с. 43]) Іоанна Дамаскіна.

Якщо визначення астрономії чітко окреслене (це наука про Всесвіт, що вивчає рух, будову, походження і розвиток небесних тіл), то однозначного визначення астрології немає й досі. Пропоную дифініцію астрології за М. А. Шангіним та В. К. Кузаковим, що трактують її як «інструмент», за допомогою якого людина визначала своє місце у Всесвіті. Науковці пропонують вивчати астрологію як предмет, що знаходиться на перетині історії науки, історії культури та історії філософії [2, с. 287].

По-різному дослідники дають жанрову характеристику «Небесам» Іоанна Дамаскіна. В.В. Мільков називає цей твір космологічним (космологію визначають як розділ астрономії, що вивчає походження, розвиток та закономірності Всесвіту [5, с. 7]; Мільков використовує цей термін як такий, що відноситься до давніх вчень про світ в цілому [5, с. 7]), проте з цим можна посперечатися, оскільки цей термін був введений лише у 1730 році Християном Вольфом. Тому, вслід за Д.О. Святським [7, с. 350], ми будемо називати «Небеса» космографічним твором.

Уявлення про побудову Всесвіту на середину XVI ст. давали три основні твори: «Християнська топографія» Косми Індікоплова (про систему Світу на основі Святого Письма), «Шестоднев» Іоанна екзарха Болгарського (що ґрунтувався на «Бесідах на Шестоднев» Василя Великого») та «Небеса» Іоанна Дамаскіна [7, с. 343-353]. «Бесіди на Шестоднев» Василя Великого, а також «Небеса» Іоанна Дамаскіна у перекладі Єпифанія Славинецького були представлені в бібліотеці Києво-Михайлівського монастиря двома примірниками московського видання 1665 року [9, с. 142]. Латиномовний переклад «Точного викладу віри Іоанна Дамаскіна» був представлений в зібранні кельнським виданням 1546 року.

В «Богослов'ї» Дамаскіна відтворюється чітко сформульована геоцентрична схема, у зв'язку з якою характеризуються всі елементи Всесвіту. Небом Дамаскін називає «твердь» і наводить декілька гіпотез стосовно її природних якостей – так, він порівнює небо з димом (за Григорієм Ніським), з заледенілою водою (за більшістю християнських богословів), припускає існування п'ятого небесного ефірного елементу (за Арістотелем) [5, с. 47-48]. Врешті, Дамаскін представляє «твердь» округлою, що рухається по колу та заключає всередині Землю, що вкрита водою. Також вказується, що обертання небесної сфери потягло за собою планети, які в плаваючому русі переміщалися в семи поясах надземного простору і до того ж рухалися в оберненому обертанню неба напрямку – із заходу на схід. Небесні пояси порівнюються з димом, але можуть мати і повітряну або тверду, непроникну структуру. Сонце та Місяць, за Дамаскіном, вміщували в собі світло, зміна дня і ночі описувалась з геоцентричної точки зору – причиною настання ночі був біг Сонця при його переміщенні над Землею. Зірки ж розміщувались одночасно як в надземній, так і в підземній частинах небесної сфери. Дамаскін припускав, що вдень зірки та Місяць не видимі, оскільки Сонце своїм яскравим промінням ховає їх. Світила, окрім того, розглядались як знамення часу та погоди. Просторове переміщення Сонця аналізувалось в межах зодіакального сузір'я. Зодіакальне коло поділялося на дванадцять частин, кожна з яких відповідала місячному періоду переміщення Сонця в Зодіаку [5, с. 48-49].

Зважаючи на збереження в монастирській книгозбірні трьох примірників твору Іонна Дамаскіна кирилицею та латиницею, ми можемо припускати, що при бажанні ознайомлення ченців монастиря зі світобудовою, в них мало скластися саме таке образне уявлення про Всесвіт.

Найдавнішою книгою з астрології у бібліотеці була книга Андреаса Перлаха (1490-1551) «Коментарі до лекцій (щоден-

них записів)» («Commentaria ephemeridum»), видана у Відні в 1551 році. Це досить рідкісне видання, оскільки воно більше не перевидавалося. Андреас Перлах народився в Словенії, здобув докторську ступінь з математики і викладав спочатку математику та астрономію, а згодом став професором медицини у Віденському університеті; був практикуючим лікарем та придворним астрологом Фердинанда Габсбурга; в 1549 році став ректором Віденського університету [12, с. 77]. Особливістю його лекцій було прагнення до поєднання астрологічних знань з медичною практикою – в німецьких землях на той час були поширені так звані «альманахи», в яких були відмічені дати повного місяця, відомості про рух планет, астрологічні прогнози стихійних лих та медичні прогнози.

На Русі теж були поширені такі «Альманахи», що містили різні статті-прогнози, вони відомі вже з XVI століття. Так, в них містилися прогнози погоди залежного від того, під яким знаком зодіаку (тобто в якому сузір'ї) стояла та чи інша планета. Наприклад, якщо Крон стоїть в Овні, він передвіщає дощ і темінь. Таким чином перебиралися 5 планет у поєднанні з 12 знаками зодіаку, що утворювало 60 комбінацій, головним чином – про стан погоди. В статті, присвяченій астрологічній анатомії, розповідалось, на яку частину тіла яке сузір'я має особливий вплив. Були статті з медичної астрології, де вказувався час, зручний для кровопускань, прийому ліків, і т.д. [6, с. 290-310].

Звичайно, подібні «Альманахи» Церква засуджувала. І хоча книга Андреаса Перлаха могла бути неодноразово використана при складанні синтетичних «Альманахів» на українських землях, в монастирі її не могли використовувати.

Ще одною нерозгаданою загадкою залишається книга «Іудейська різноманітна астрологія», без титульних сторінок, з 1519 до 1532 року («Iudicia varia Astrologica, absque initialibus foliis. ab anno 1519 ad annum 1532»), видана в Кракові.

Серед книг бібліотеки була також одна з найпопулярніших книг з астрономії – «Трактат про сфери» («Libellus de Sphaera») Іоанна де Сакробоско (1195-1256), виданий у Віттенберзі у 1601 році. Сакробоско був англійським вченим, отримав свою освіту в Оксфорді, а з 1221 року викладав у Сорбонні. Основи астрономії в «Трактаті про сфери» викладались за грецькими та арабськими джерелами. Трактат розпочинався з опису чотирьох елементів Аристотеля та поділу Всесвіту на Небеса та Землю. Описувалися кола небесної сфери, річний рух Сонця по екліптиці, зміна пір року на різних широтах, сходи та заходи сузір'їв, кліматичні зони Землі, а також механізм сонячних та місячних затемнень [11, с. 402]. Думка Іоанна де Сакробоско про центральне положення Землі у Всесвіті швидко стала безперечною, католицька теологія на цьому ґрунті навіть склала вчення про Чистилище, що підтримувало фінансове становище Римської церкви [1, с. 11-12]. Тому й не дивно, що з XIII й до кінця XVII ст. в католицьких університетах астрономію викладали виключно за середньовічним трактатом Сакробоско [1, с. 13]. Книга багато разів перевидавалась – з 1478 року й до кінця XVII століття [11, с. 402].

«Трактат про сфери» також перекладався і на території Русі – так, український твір «Космографія» XV століття був написаний на основі саме «Трактату про сфери» [3, с. 368], російською мовою він був перекладений Ф. М. Юрьєвим-Романовим (майбутнім патріархом Філаретом) [10, с. 193-194]. «Трактат про сфери» Іоанна де Сакробоско мав широку рецепцію на українських землях, а латиномовні видання цього твору особливо цінувалися, оскільки за ними велась астрономічна освіта в університетах Європи.

Бібліотека містила також видання «Космології» («Cosmologia Generalis») Християна Вольфа (1679-1754), що побачило світ у 1737 році. Перше видання цього твору відбулось в 1730 році, в цій праці Вольф вперше вжив термін «космологія». Вольф був найбільш значним представником філософії німець-

кого Просвітництва, його книги використовувались в якості підручників в більшості навчальних закладів XVIII ст. (включаючи і українські православні колегіуми). Вольф поділяв метафізику на раціональну космологію та психологію, тобто на вчення про світ та людську душу, між якими мала панувати гармонія [4, с. 286-289].

На відміну від попередніх видань, книга академіка Петербурзької академії наук Леонарда Ейлера (1707-1783) була науковою працею, виданою Російською академією наук. «Нова теорія руху Місяця» побачила світ у Санкт-Петербурзі в 1772 році. В бібліотеці Києво-Михайлівського монастиря зберігалось два примірники цієї книги, обидва дуже зачитані, із відірваними обкладинками та, в деяких місцях – куточками. Ця книга була розрахована на науковців у відповідній галузі, або хоча б у сфері точних наук.

Таким чином ми побачили, що знання київської інтелектуальної еліти базувалось як на класичних творах з космографії, так і на передових світових дослідженнях з астрології, космології та астрономії.

Література

1. Веревкин А.Б. История и философия математики (учебно-методическое пособие для аспирантов). – Ульяновск: Издатель Качалин Александр Васильевич, 2012. – 82 с.

2. Естественнонаучные представления Древней Руси / К.Н. Афанасьев, Ю.Л. Щапова, Е.К. Пиотровская и др. – М.: Наука, 1988. – 320 с.

3. Історія української культури. У п'яти томах. Том 2 (Українська культура XIII – першої половини XVII століть). – К.: «Наукова думка», 2001.

4. История философии: Запад-Россия-Восток (книга вторая: Философия XV-XIX вв.). – М.: «Греко-латинский кабинет» Ю.А. Шичалина, 1996. – 557 с.

5. Космологические произведения в книжности Древней Руси: В 2 ч. Часть I. Тексты геоцентрический традиции / Изд. подг. В.В. Мильков, С.М. Полянский. – Спб.: ИД «Міръ», 2008. – 650 с.

6. Райков Б.Е. Очерки по истории гелиоцентрического мировоззрения в России. Из прошлого русского естествознания. – М.-Л.: Издательство Академии Наук СССР, 1947. – 391 с.

7. Святский Д.О. Астрономия Древний Руси / Автор предисловия, комментариев, дополнений – М.Л. Городецкий. – М.: НП ИД «Русская панорама», 2007. – 664 с. + IVкарты на вкладке, ил., библ. 80+144. – (Возвращенное наследние: памятники исторической мысли).

8. Тараніна Б.К. Латиномовна колекція книг з бібліотеки Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря: історія формування // Церква-наука-суспільство: питання взаємодії. Матеріали Одинадцятої Міжнародної наукової конференції (29-31 травня 2013 р.) / Нац. Києво-Печерський іст.-культ. заповідник. – К., 2013. – С. 111-116.

9. Ульяновский В., Кошіль О. Старожитня бібліотека Михайлівського Золотоверхого монастиря (спроба реконструкції кириличної збірки). – К.: НКПІКЗ, «Фенікс», 2008. – 192 с.

10. Философский век. Альманах. Вып. 9. Наука о морали: Дж. Бентам и Россия / Отв. редакторы Т.В. Артемьева, М.И. Микешин. – Спб., 1999. – 366 с.

11. Щетников А.И. Сферическая земля от древних греков до эпохи Великих географических открытий // Философское антиковедение и классическая традиция. – М., 2012. – Т. 6, Вып. 3. – С. 384-404.

12 Brief history of medicine in Slovenia, Vesalius, III, 2, 75- 84, 1997.

Вадим Назаренко (м. Київ)

Київська гарнізонна школа (1721-1798 рр.)

Відкриття гарнізонних шкіл було пов'язано зі створенням в Російській імперії регулярної армії, яка потребувала великої кількості підготовлених спеціалістів: унтер-офіцерів, писарів, майстрів, музик. Перші навчальні заклади такого типу були відкриті у 1721 році, а наприкінці правління Петра I їх було 50. На українських землях гарнізонні школи діяли в Києві, Глухові

та фортеці Св. Єлизавети. Подібними до гарнізонних, були школи для дітей ландміліціонерів, що несли службу на Українській лінії.

Гарнізонна школа в Києві була найбільшою на українських землях. Точної дати її відкриття нам поки що встановити не вдалося. Наявні документи засвідчують функціонування при київському гарнізоні повноцінної школи у 1727-1728 рр., в якій навчалося 250 учнів [1, арк. 1-20]. Припускаємо, що вона відкрила свої двері в 1721 р., коли було відкрито більшість навчальних закладів такого типу. Тим паче, гарнізон у Києві був одним із найбільших в імперії, отже і навчальний заклад для солдатських дітей в місті мав відкритися в першу чергу. Київська гарнізонна школа діяла до 1798 р., коли її було перетворено на відділення Воєнно-сирітського дому. Згідно поодиноких згадок у джерелах встановлено, що приміщення школи містилося на території Верхнього Києва. Так, в описі Києва 1775 року зазначено кам'яну школу на території Старокиївської фортеці [2, с. 18].

Функціонування гарнізонних шкіл регламентувалося уставом 1732 р., та рядом положень наступних років і десятиліть (зокрема 1764 р.). Для деяких шкіл (Астраханської) окремо визначався навчальний план, штат викладачів і т.п.

Спочатку школа була розрахована на 250 учнів (5 гарнізонних полків: 1 полк – 50 місць). Після гарнізонної реформи 1764 р. у Києві перебувало на службі 6 гарнізонних батальйонів, за кожним із яких було закріплено 54 учнівські вакансії (загалом 324 чол.). De-facto школа була розрахована на більшу кількість учнів. Із 1732 р. до гарнізонних шкіл почали набирати учнів «сверх комплекта». У Києві таких у 1762 р. було 174 [3, арк. 1], в 1771 р. – 68 [4, арк. 1-12], в 1779 р. – 94 учні [5, с. 457]. Таким чином, чисельність учнівського контингенту досягала біля 400 чол. (392 учні в 1771 р., 418 – у 1779 р.).

У гарнізонній школі навчалися в основному діти солдатів, унтер-офіцерів, служителів артилерійської та інженерної команд, зрідка – обер- і штаб-офіцерів. Фактично всі сини особового складу київського гарнізону віком від 6(7) – 15 років навчалися в школі.

Гарнізонна школа складалася з 3-х класів: в ІІІ-му вивчали словесність, ІІ-му – арифметику, письмо, спів та музику, а в І-му – геометрію, інженерну та артилерійську науки. Існувала градація успішності учня та рівня засвоєного ним матеріалу. Початковий рівень становив вивчення «Азбуки» і молитов, далі слідували «Псалтир», «Часослов» (була градація в залежності яку з частин цих книг вивчив учень) і письмо [4, арк.1-10]. Далі йшло знання арифметики, що визначалося в залежності від того, які математичні дії знали учні. Найвищим рівнем було вивчення геометрії (багато хто не досягав цього показника), що відкривало двері до успішної кар'єри в артилерії та інженерних військах. Нерідко діти артилеристів та інженерів гарнізону, навчившись читати, писати і вивчивши ази арифметики, продовжували навчання артилерійській чи інженерній справі безпосередньо при однойменних командах. Окремі учні, що мали відповідні здібності, навчалися грі на музичних інструментах або здобували технічні спеціальності (нерідко це були школярі, що не проявляли успіхів у письмі та арифметиці). Важливе місце в навчальному плані гарнізонної школи займала військова підготовка, адже на 99% випускників чекала мілітарна кар'єра.

Заняття в гарнізонних школах тривали від ранку до вечора 6 днів на тиждень (в суботу навчалися до полудня). Навчальний день розпочинався о 6-й годині ранку в літній час і о 7-й в зимовий і тривав до 18 год. з перервою з 11-ї до 14-ї год. (в зимовий час до 13-ї год.) [6, с.105]. Вчителями, як правило, були офіцери гарнізону. Відомо, що капельмейстером київської гарнізонної школи у 1760-х рр. був українець Степан Кашевський

[7, арк. 14]. Відповідальність за навчальний процес лежала на призначеному офіцерові, який, як правило, приймав рішення про подальшу долю учня ще до закінчення останнім школи. Спеціально призначений офіцер стежив за охайністю школярів та водив їх щонеділі до церкви. Педагогічний колектив школи складався з вчителів російської мови, арифметики, «геометричних наук», історії та географії, капельмейстера та майстрів: слюсаря, коваля і столяра.

Учні гарнізонних шкіл перебували на державному утриманні, в т.ч. і ті, що навчалися «сверх комплекта». Кожен учень на місяць отримував 30 коп., четверик борошна (548 грам на добу) та гарнець круп (≈100 грам на добу) [7, арк. 11; 3, арк. 1, 3]. Встановлювалося і соляне жалування, що складало близько 27 грам на добу для 1 чол.[1, арк.15-15зв.]. Зрозуміло, що цими продуктами раціон київських школярів не обмежувався. Очевидно, що учні отримували м'ясні та інші продукти, проте чіткі норми їх споживання невідомі.

Держава забезпечувала учнів одягом, канцтоварами, книгами. Видатки на одяг визначалися віковими критеріями, в основі – антропометричними показниками учнів. Одяг учнів складався із сорочок, штанів, панчіх, краваток, «шуб» (1 – «на зиму»; 1 – демісезонну); взуття – черевиків і чобіт [7, арк. 2-3, 21]. Із канцелярського приладдя та інших, необхідних для навчання засобів, є дані про купівлю чорнил, паперу, «карандашних трубок», циркулів, рейсфедерів, кам'яних дощок [7, арк. 7-7зв., 16, 28]. Згідно даних про інші школи відомо про виділення коштів на придбання книг. Учні гарнізонних шкіл мали додаткові джерела прибутків: співали у хорі на різні свята, писали листи замість неграмотних рекрутів і солдатів чи працювали на шовковому заводі.

Як правило**,** навчання в школі тривало до 15-16 років, після чого визначалася подальша доля учня. Випускники поділялися на 4 групи: 1) найбільш успішні в геометрії і арифметиці на-

правлялися в артилерійські та інженерні війська; 2) школярі, які добре писали і знали ази арифметики, ставали ротними писарями; 3) здібні до музики – полковими музикантами; 4) найменш успішних в навчанні готували стати слюсарями, ковалями і т.п.

Гарнізонна школа є наочним прикладом модернізаційних процесів у російській армії, яка потребувала не просто «гарматного м'яса», а підготовлених і навчених кадрів. На південно-західному кордоні головним навчальним закладом такого типу була київська гарнізонна школа, що ще раз підтверджує надважливе геополітичне й ідеологічне значення Києва для Москви. Саме в Києві розміщувався найчисельніший російський гарнізон на українських землях, був найпотужніший артилерійський парк і функціонувала найбільша гарнізонна школа.

Навряд чи можна вирахувати точне число учнів, що навчалися у школі в 1727-1798 рр., але очевидно їх чисельність можна оцінити в кілька тисяч випускників.

Література

1. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАУК). – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 176. – 48 акр.

2. Описи Київського намісництва 70-80-х років XVIII ст. – К.: Наукова думка, 1989. – 392 с.

3. ЦДІАУК. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 4055. – 6 арк.

4. ЦДІАУК. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 6569. – 12 арк.

5. Бескровный Л. Русская армия и флот в XVIII веке. – М.: Военное Издательство Министерства обороны. – 1958. – 645 с.

6. Проскурякова М.Е. Гарнизонные школы Выборга и Кексгольма в первой половине XVIII века // Вестник Тюменского государственного университета. – 2009. – № 7. – С. 100-107.

7. ЦДІАУК. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 3785. – 33 арк.

Єлизавета Школьна (м. Київ)

Особистість видатного київського зодчого XVIII ст. Івана Григоровича-Барського

У 2013 році виповнилося 300 років від дня народження відомого українського архітектора Івана Григоровича-Барського, творчість якого нині лишається малодослідженою.

У другій половині XVII – у перших трьох чвертях XVIII ст. на українських землях з'являється новий стиль в архітектурі та образотворчому мистецтві під назвою «українське бароко». В той час на західноукраїнських землях поширеним є єзуїтське бароко. На стику двох згаданих течій будівництва другої половини XVII – початку XVIII ст. поступово народжується нова українська національна архітектурна школа. Її найбільш яскравими представниками стають Іван Григорович-Барський, Семен Ковнір, Іван Зарудний. Але, все ж таки, першим зодчим, що поєднав у своїй творчості напрацювання різних будівничих та зв'язав вище окреслені дві лінії розвитку українського бароко став київський майстер Іван Григорович Григорович-Барський.

Іван Григорович-Барський народився 1713 р. в родині купця з с. Літки, що 1715 р. переїхав до Києва і став крамарем. Атмосфера культурного життя Києва, у якій ріс І. Григорович-Барський, була міцно пов'язана з релігійно-духовним життям. Адже батько майбутнього архітектора був шанованою людиною серед київських міщан – старостою головної подільської церкви (Успіння Богородиці Пирогощі). Коріння роду сягало міста Бар на Поділлі, розбудованого у XVI ст. польською королевою і великою княгинею литовською (звідси і з'явилося друге прізвище архітектора – Барський). Старший брат майбутнього зодчого був відомий мандрівник свого часу Василь Григорович-Барський (1701-1747 рр.). Він, отримавши до-

машню освіту (з 1708 р. навчався у викладачів Київської духовної академії), від 1715 р. вчився у Києво-Могилянській академії. Через хворобу 1723 р. був змушений переїхати до Львова на лікування.

З 1724 до 1741 рр. брат Івана Василь Григорович мандрував світами, мешкав у Африці, Азії, Європі й занотовував звичаї інших культур та замальовував архітектуру різних країн світу. Привезені ним малюнки, що після його смерті 1747 р. зберігалися у домі матері, могли стати в нагоді добре освіченому братові Івану, що також закінчив Києво-Могилянську академію. У 1744 р. І. Барський одружився та з цього часу до 1748 р. проживав з родиною під Києвом. Велика родина (всього з часом у подружжя народилося 15 дітей) потребувала ресурсів, і майбутній архітектор саме у ці роки опановував інженерно-будівельні знання.

Від кінця 1740-х років І. Григорович-Барський розпочав службову кар'єру та, водночас, архітектурну діяльність. На час спорудження наприкінці 1740-х рр. київського водогону майстер обіймав посаду «інстігатора» (головного королівського прокурора – наглядача за правочинством, казначея та судді) при Київському магістраті. Тобто обіймав дуже високу чиновницьку посаду, й вів нагляд за будівництвом. Тоді за його безпосередньої участі й нагляду вперше було підведено воду до всього Подолу (фонтан «Самсон» на Контрактовій площі – перший його архітектурний проект).

Потім І. Григорович-Барський був задіяний у різних проектах відомого італійського архітектора Бартоломео Растреллі, наприклад церкви Собору Різдва Богородиці, в якого одночасно і навчався мистецтву будівництва. Згодом неподалік місця, де народився, він розбудував церкву Трьох святих у Лемешах. Силуети, пропорції та композиційна система, знайдені у Лемешах поблизу Козельця, будуть вдруге використані І. Григоровичем-Барським у проекті спорудження Церкви Миколи Чудотворця

Набережного або Набережно-Микільської церкви на Подолі в Києві (1772-1775 рр.).

Особливості архітектурної забудови майстра: 1. характерною рисою його почерку є його прийом поєднання в одному об'ємі храму та дзвіниці, вперше застосований в ансамблі Кирилівської церкви; 2. поєднання різновеликих об'ємів у спорудах шляхом складної зіставної симетрії, образ із грою світла і тіні у членуваннях закритого і відкритого простору; 3. поєднання подвійних пілястр на фасадах будівель; 4. наповнення поверхні споруд делікатно поєднаними пластичними декорами із застосуванням досить крупних, але відокремлених один від одного, мотивів; 5. загальні силуети будівель І. Григоровича-Барського завжди пропорційні, одночасно виструнчені, але не завузькі й не зашироκі, ніби розраховані за законом золотого перерізу.

Здійснивши облаштування галереї та дзвіниці Костянтино-Єленинської (Дмитрівської) церкви на розі вулиць Щекавицької та Костянтинівської / Фрунзе на Подолі (1757 р.) архітектор І. Григорович-Барський постійно відшліфовував свої фахові знання. Після фасаду Кирилівської церкви (Василя Великого) у Києві та зведення її триярусної дзвіниці (з невеликою церковкою на другому ярусі) й мурів впродовж 1759-1764 рр. (не збереглися), І. Григорович-Барський звів Покровську церкву на Подолі, а потім повторив її в іншому масштабі у с. Воронеж Сумської обл.

На жаль, із тодішніх його творінь не збереглися монументальна дзвіниця Петропавлівської церкви (нинішня Притиско-Микільська вулиця в Києві), де була розташована військова частина. Час не пошкодував і останню за часом створення дзвіницю ансамблю Успенської церкви на Контрактовій площі Подолу (1782 р., була знесена після пожежі 1811 р.).

Як головний райця І. Григорович-Барський провів реконструкцію подільської церкви Богородиці Пирогощі, де був старостою його батько. Впродовж 1764-1766 рр. він між Кирилів-

ською і Покровською церквами зводив корпус Братських келій для Києво-Межигірської лаври, побудований як одна з перших класицистичних споруд. Пізніше майстер виконав для цього монастиря і Спасо-Преображенську церкву (1774-1776 рр.) з дзвіницею.

Поки тривали храмові розбудови, пов'язані із збиранням коштів, І. Григорович-Барський упорядковував місто та його околиці. Він мешкав до кінця своїх днів у батьківській садибі. Разом із синами ведучи бізнес лавника промислового товару, він успішно торгував у власній крамниці на Подолі. Пізніше нащадки Григоровича-Барського першими торгуватимуть у Києві фарфором та фаянсом і заснують великий магазин цього профілю на Хрещатику, 28. Архітектор майже 20 років розбудовував розпочатий ще 1760 р. «довгобуд» будинку бурси на узбережжі Дніпра.

Отже, Іван Григорович Барський був надзвичайно точним інженером-проектувальником, споруди якого витримані у стилістиці межі рафінованого українського бароко – початку класицизму. Він став першим українським архітектором, що розбудував майже весь Поділ у XVIII ст.

Література

1. Архів родини Григоровичів-Барських у Галини Севрук. 4 фотоальбоми.

2. Григорович-Барский В. Г. Путешествие ко святым местам в Европе, Азии и Африке.<…> Ч. І. 1723-1735 гг. – СПб.: Императорская академия наук, 1819. – 411 с.: ил.

3. Заболотний В. Український архітектор XVIII ст. Григорович-Барський / В. Заболотний // Українська література. – 1942. – № 5-6. – С. 235-240.

Холостенко М. В. Іван Григорович-Барський – зодчий Києва XVIII століття / М. В. Холостенко // Архітектура Радянської України. – 1940. – № 11. – С. 40-47.

Сергій Горохов (м. Київ)

Київ і польсько-російське протистояння в освітній сфері початку XIX ст.

Наприкінці XVIII ст. в результаті розчленування Речі Посполитої більша частина польських та українських земель потрапили до складу Російської імперії. Політика російського уряду на нових територіях була спрямована, в першу чергу, на знищення старої національної політичної системи. Реорганізація управління, яка призвела до формування централізованої системи, остаточно знищила усі залишки будь-якої автономії, як польської, так і української. Не залишилася поза увагою і така сфера суспільно-політичного розвитку, як освіта.

На початку XIX ст., внаслідок адміністративної реформи, було створено міністерство народного просвітництва, а територія країни розбита на учбові округи. Територія України була поділена між Харківським та Віленським учбовими округами. Щодо останнього, то до його складу увійшли не тільки польські, а й українські землі – Волинська, Подільська та Київська губернії [3].

Після знищення Речі Посполитої у польському суспільстві активізувалися процеси, спрямовані на відтворення національної державності шляхом формування та підвищення національної свідомості серед населення, через удосконалення польської освіти.

Відродження польської освіти на території України пов'язано з іменами таких національних патріотів, як А.А. Чарторийський та Ф. Чацький.

Перший діяч був представником стародавнього польського аристократичного роду і очолював в той час Віленський учбовий округ. Слід зазначити, що ідея польського відродження не зустрічала протидії з боку уряду Олександра I. Саме тому

А. Чарторийський отримав зелене світло у всіх його починаннях. Віленський округ, а разом з цим і українські території, які входили до його складу, перетворився на центр польського відродження.

Враховуючи великий обшир території округу та специфічність окремих її районів, візітатором з великими повноваженнями на ту частину України, яка входила до складу Віленського округу, було направлено Ф. Чацького. Треба сказати, що ця особа зробила чимало для відродження польської культури в Україні. Не останнє місце у планах Ф. Чацького займала Київська губернія, а особливо м. Київ. Саме там він намагався створити форпост польської освіти.

Першим кроком протистояння була протидія ідеї міністра освіти П.В. Завадовського у 1805 р. відкрити університет в м. Києві. Як вважав сам Ф. Чацький, це, з одного боку, створить ще один російськомовний вищий навчальний заклад, а з іншого, буде розділено Віленський, і Правобережжя перейде до Київського учбового округу. Мотивацією з боку Ф. Чацького постало те, що вже існує Харківській університет, а Київ, до того ж з адміністративної точки зору, розташований не досить вдало. Як не дивно, але міністр освіти П. В. Завадовський погодився з його думкою [1].

В цьому відношенні слід зазначити, що Ф. Чацький обіграв не тільки міністра, а і самого себе. Справа в тому, що в ті часи проблематичною була комплектація викладачами нових університетів. Більшість викладачів були іноземного походження. Якщо припустити, то відкритий у 1805 р. Київський університет мав би усі можливості стати центром польської освіти.

Прикладом підтвердження цього припущення може стати відкритий у тому ж році Кременецький ліцей. Дослідники історії Кременецького ліцею стверджують, що цей заклад став дійсним центром польської культури. Для його створення були зібрані чималі кошти, як за рахунок держави, так і місцевого

населення, в тому числі і київського міщанства та дворянства. Більшість викладачів були орієнтовані на відродження Польщі, викладання велося польською та латинською мовами, в програмах чимало часу приділялося історії Польщі та таке ін.

Меценатство волинських та подільських міщан і дворян активізувало просвітницьку ініціативу серед населення інших губерній, в тому числі і Київської.

У 1806 р. міщанство та дворянство Київської губернії звернулося з пропозицією до міністра освіти відкрити гімназію у м. Києві. За проханням місцевого населення ця гімназія мала поєднувати в собі як цивільний, так і військовий заклад, щось подібне до гімназії – кадетського корпусу. Слід зазначити, що в ті часи військова освіта, а згодом і кар'єра офіцера, була більш привабливою.

Також дворянством було висунуто бажання, щоб викладання велося польською мовою. Загалом, новий заклад мав цілком нагадувати Кременецький ліцей.

З цією метою планувалося зібрати чималі на той час кошти. Кожен дворянин повинен був надати суму з розрахунку по одному карбованцю з ревізької душі власних кріпосних селян. За підрахунками дореволюційних дослідників сума мала складати приблизно 500 тис. карб. Слід сказати, що просвітницька ініціатива місцевого населення на початку XIX ст. була притаманна не тільки Україні чи Польщі, а й іншим регіонам імперії, що досить активно підтримувалося урядом. У випадку ж з київською гімназією міністр освіти підтримав цю пропозицію, але за умови, що викладання має бути російською мовою, і аргументи П. В. Завадовського на цей раз були досить ґрунтовними.

По-перше, він стверджував, що Київ − історично «руське» місто, яке було початком християнства на Русі. По-друге, П.В. Завадовський зауважив, що в гімназії можуть навчатися і діти російськомовних підданих з інших губерній [2, 104].

З цього приводу між А. Чарторийським та Ф. Чацьким виникла дискусія. Візітатор Ф. Чацький виступив проти поступки м. Києва російській культурі, мотивуючи це тим, що більшість дворян, які проживають у Києві, були поляками і, крім того, за неписаними правилами того часу, мову викладання визначали ті, кому належала найбільша частка фінансування. Щодо кількості дворян польського походження, то це дійсно факт, бо за статистичними даними таких нараховувалося 43 тис. чоловік проти 1 170 російськомовних [2, 108].

Ще одним аргументом у поглядах Ф. Чацького було те, що управління Київською губернією здійснювалося за нормами польсько-литовського права, а більшість приходських шкіл залишалися під католицько-єзуїтським впливом. Щоб отримати остаточну перемогу Ф. Чацький запевнив міністра, що у закладі буде вивчатися і російська мова з першого по четвертий клас. В свою чергу, він зазначав, що це створить сприятливі умови для розширення мовних знань та стосунків російських юнаків з польською молоддю та їх культурою, а загалом з усією Європою.

У відповідь на такі пропозиції А. Чарторийський запропонував, якщо дворянство бажає мати польський заклад, то нехай на всі зібрані кошти відкриють його в іншому місті, як це вже було зроблено у Кременці.

Причина такої позиції полягала у тому, що А. Чарторийський, який був більш знайомий з тенденціями у суспільстві та внутрішній політиці Олександра І, побоювався, що на гроші польських дворян може бути створена російська гімназія. На превеликий жаль, Ф. Чацький не прислухався до цих порад. На початку 1812 р. у м. Києві було відкрито російськомовну гімназію. Під час відкриття Ф. Чацький у своїй промові закликав до порозуміння та припинення взаємної ворожнечі шляхом поваги до минулого та культури обох сторін [3].

Отже, події початку XIX ст. у сфері освіти стали прологом наступу російської культури в українських і в польських землях.

Література

1. История Императорскаго университета св. Владимира / по поручению Совета Ун-та св. Владимира сост. ордин. проф. М. Ф. Владимирский-Буданов. – Киев: в Тип. Имп. ун-та св. Владимира, 1884. – 27 см. Т. 1: Университет св. Владимира в царствование императора Николая Павловича. – 1884. – [4], 674, XLII, IV с., [1] л. Портр.

2. Сборник материалов для истории просвещения в России, извлеченных из Архива Министерства народного просвещения. – Санкт-Петербург: издание М-ва нар. просвещения, 1893. – 27 см. Т. 3: Учебные заведения в западных губерниях, 1802-1804. – 1897. – XXVII, XCVI с., 1160 стб.

3. Сборник постановлений по Министерству народнаго просвещения. – Санкт-Петербург: тип. Т-ва «Общественная польза», 1864-1904. –27 см. Т. 1: Царствование императора Александра I, 1802-1825. – 1864. – IV с., 1644, 44 стб., 42 с., 34 стб.: табл.

Оксана Костенко, Неоніла Красножон
(м. Переяслав-Хмельницький)

Значення діяльності сільськогосподарської кафедри київського університету в 1834-1919 роках

З моменту започаткування вищої освіти у Росії в університетах впроваджувалося й вивчення аграрних дисциплін. Створення університетів було обумовлене господарським та культурно-політичним розвитком тогочасної Росії. В Україні систематична наукова робота у галузі сільського господарства починається з появою перших університетів: Харківського (1804) і Київського (1834). Провідне місце у розвитку аграрних наук в Україні займав Університет святого Володимира. У тісному і нерозривному зв'язку з цією навчально-науковою установою відбувався розвиток сільськогосподарських надбань, здобутків переробної промисловості, що мало вирішальне зна-

чення для подальшого розвитку вітчизняного аграрного виробництва. Наукова спадщина вчених-аграріїв – професорів, викладачів і вихованців Київського університету – залишила глибокий слід в історії становлення та розвитку вітчизняної науки.

Кафедра сільського господарства Київського університету зіграла значну роль у створенні і розвитку сільськогосподарської науки. Підготовка спеціалістів сільського господарства набула найбільшого свого розвитку саме на українських територіях Росії. За визначенням відомого вченого з агрономії початку XX ст. О. Фортунатова викладання агрономії на фізико-математичних факультетах університетів, на відміну засвоєнню суто практичного досвіду у спеціальних сільськогосподарських вищих навчальних закладах, отримало науковий характер [5, с. 7]. Тому важливо вказати на виникнення перших сільськогосподарських наукових центрів саме при університетах.

Однією з перших ознак визнання необхідності розвитку сільськогосподарської галузі було введення до інституту почесних членів фахівців з сільського господарства. У 50-х рр. XIX ст. список почесних членів збільшився на 12 осіб. Серед обраних почесними членами були колишній професор і ректор Університету св. Володимира Р.Е. Траутфеттер, попечитель Київського учбового округу М.І. Пирогов, державні та військові діячі [4, с. 13].

У 1876 р. до 150-річного ювілею С.-Петербурзької АН в університеті було обрано почесними членами трьох академіків. Серед них – К.С. Веселовський (1819-1901), учений-економіст, статистик, чия наукова діяльність була тісно пов'язана із розвитком сільськогосподарської галузі [4, с. 142].

З 1838 р. він служив у Міністерстві державного майна чиновником департаменту сільського господарства, членом Ученого комітету, керівником статистичного відділення. Довгі роки являвся співробітником Санкт-Петербурзької (Російської) Академії наук (1852-1890), з 1857 р. – до 1890 р. був її секретарем. Основні

його праці присвячені економічній і торговій статистиці, метеорології та кліматології Росії, сільському господарству, політичній економії, фінансам, етнографії, історії Академії наук. Під його керівництвом було створено та опубліковано господарсько-статистичний атлас і першу карту ґрунтів Європейської Росії.

Восени 1880 р. Рада університету солідаризуючись з іншими навчальними закладами, академічними установами і науковими товариствами, обрала почесним членом видатного російського хіміка Д.І. Менделєєва (1834-1907). Події, пов'язані з обранням почесним членом університету Менделєєва, набули великого громадського резонансу [4. с. 55].

У листопаді 1880 р. при чергових виборах до Академії наук Росії Менделєєва, внаслідок заперечливих дій членів Ради Академії, було забалотовано. На знак протесту проти цього акту рада Київського університету, за пропозицією всіх членів фізико-математичного факультету, одноголосно обрала 28 листопада 1880 р. Менделєєва почесним членом [4, с. 150].

Відносно розвитку сільськогосподарської освіти, її значення на початку XX ст. заслуговує на особливу увагу думка професора Київського університету С.М. Богданова, який вказував, що вища спеціальна школа мала випускати «вчених агрономів», тому що у державі на той час стояла гостра проблема у науковому забезпеченні сільськогосподарського виробництва, на місцях не вистачало людей, «які б мали солідну наукову підготовку і працювали б у сільському господарстві». Вчений наголошував, що сільськогосподарські школи повинні відображати відповідні інтереси тієї місцевості, де вони розташовувалися, готувати фахівців, які могли б працювати у сільськогосподарській галузі регіону, забезпечуючи її науковим обґрунтуванням. Університети завжди мали переваги та необхідні умови для наукової діяльності, пов'язані, перш за все, з концентрацією наукових кадрів вищої кваліфікації. Важливою специфічною особливістю була можливість відбору талановитої молоді, що істотно полег-

шувало організацію науково-дослідної роботи у різних нових напрямках, у тому числі й аграрній сфері. Професор С.М. Богданов вважав не нормальним, що «досить значна кількість» випускників природничих відділень університетів для поглиблення агрономічних знань поступали до Московського або Ново-Александрійського сільськогосподарських інститутів. Тому саме під час його плідної роботи в університеті було створено всі умови для розвитку аграрної науки та освіти [2, с. 375].

На початку ХХ ст., як одна з самих великих сільськогосподарських бібліотек, відмічалася бібліотека, створена при агрохімічній лабораторії професора Київського університету С.М. Богданова [178, с. 71]. Фахівці-бібліотекарі дотримувалися думки, що наповненість та стан книгарень з певної галузі може характеризувати рівень розвитку науки та взагалі цієї галузі у регіоні. На наш погляд, ця книгозбірня є показником, по-перше, значимості лабораторії університету для розвитку сільськогосподарського виробництва регіону, по-друге, науково-освітнього спрямування роботи цього науково-практичного закладу університету.

До видатних випускників університету дорадянської доби, чиї подальші дослідження були пов'язані із розвитком сільськогосподарської науки, необхідно віднести, перш за все, видатного ботаніка, фізіолога рослин, мікробіолога, академіка Всеукраїнської академії наук М.Г. Холодного (1882-1953), а також видатного ґрунтознавця академіка АН УРСР О.Н. Соколовського (1884-1959), видатного агрохіміка та фізіолога рослин, академіка ВАСГНІЛ Є.В. Бобка (1890-1956) й нині маловідомого ґрунтознавця Г.Г. Махова (1886-1952) та багатьох інших. Усі вони закінчили Київський університет на початку ХХ ст., проте сільськогосподарську спеціалізацію отримували безпосередньо у вищих фахових інститутах.

Таким чином, необхідно відзначити, що Київський університет у передреволюційний період являв собою науково-освітній

центр й аграрної галузі. Серед почесних членів університету були крупні землевласники, урядовці та науковці, які сприяли розвитку як науки, так і агропромислового виробництва того часу. Високий рівень викладання сільськогосподарських дисциплін сприяв тому, що багато випускників університету продовжували навчання у вищих спеціальних закладах Російської імперії, а в подальшому стали відомими організаторами вітчизняної аграрної науки. Значний масив сільськогосподарської літератури, що мав місце не тільки у загальній бібліотеці університету, а й у навчально-допоміжних його установах: при агрономічному кабінеті й агрономічній лабораторії, а також друковані праці в університетських часописах сприяли тому, що вже у середні ХХ ст. кафедри ґрунтознавства та біології серед наукових тем мали й роботи сільськогосподарського спрямування, не дивлячись на існування у Києві великого навчально-наукового закладу – Київської сільськогосподарської академії. Тому при аналізі історії розвитку сільськогосподарської освіти та науки необхідно визначити та враховувати внесок вітчизняних університетів, у тому числі Університету святого Володимира – у становлення наукових напрямків аграрної галузі.

Відносно значення та ролі науково-освітнього процесу сільськогосподарської кафедри Університету святого Володимира, об'єму та змісту предметів, що викладалися на ній, нами було встановлено наступну періодизацію її роботи: I – 1834-1846 рр. – період становлення кафедри; II – 1846-1878 рр. – початковий період; III – 1878-1885 рр. – період тимчасової призупинки наукової роботи кафедри; IV – 1885-1919 рр. – період розширення наукової діяльності та боротьби за розширення кафедри.

Першим викладачем сільськогосподарської кафедри у київському університеті був Едуард Вільгельмович Мерц (1834-1849), через незадовільне викладання якого кафедра не отримала свого розвитку. Другий період науково-освітньої роботи кафедри пов'язаний з першими вітчизняними фахівцями сіль-

ськогосподарської науки: Гнатом Федоровичем Якубовським (1846-1851) та Старіоном Мартиніановичем Ходецьким (1851-1878). Особливу роль у становленні та розвитку вітчизняної аграрної науки в університеті відіграв С.М. Ходецький, який будував свої дослідження та узагальнення на аналізі природних і економічних особливостей Київського регіону.

Після недовгої перерви науково-агрономічної діяльності (1878-1885 рр.) упродовж четвертого періоду (1885-1919) на кафедрі агрономії вели наукові пошуки професор агрономії С.М. Богданов (1885-1910), професор В.В. Колкунов (1910-1915), приват-доцент А.В. Країнський (1907-1913) та інші.

Аналіз навчального процесу на кафедрі агрономії Київського університету дає підстави стверджувати, що єдиного узгодженого плану викладання агрономічного курсу не було. Обсяг та зміст навчального матеріалу, ступінь введення в освітній курс нових науково обґрунтованих явищ цілком залежав від особистості професора, що очолював кафедру. З позицій впровадження у навчально-науковий процес передового досвіду необхідно відзначити освітньо-педагогічну діяльність професорів С.М. Ходецького та С.М. Богданова.

Література

1. Алфавитный указатель книг, поступивших в Библиотеку Имп. Ун-та св. Владимира в 1870 г. – К.: Тип. ун-та, 1871. – 69 с.

2. Алфавитный указатель книг, поступивших в Библиотеку Имп. Ун-та св. Владимира в 1871 г. – К.: Тип. ун-та, 1872. – 66 с.

3. Богданов С. Вопросы сельскохозяйственного образования в специальной думской комиссии // Хозяйство. – 1912. – № 12. – С. 373-378.

4. Почесні члени і доктори Університету Св. Володимира / Упор. і вст. Ст. В.А. Короткого, Т.В. Табенської, Ю.В. Цимбала. – К.: Либідь, 2005. – 328 с.

5. Фортунатов А. К вопросу о целях сельскохозяйственного образования в России . – К., 1899. – 9 с.

Антон Крижевський (м. Київ)

Розвиток антикознавства в університеті Св. Володимира у 60-х рр. XIX ст. в контексті загальної лібералізації та реформи історико-філологічного факультету

Підвалини антикознавчої науки в університеті Св. Володимира були закладені в початковий період його існування. Подальшому розвитку атикознавства перешкоджали декілька об'єктивних причин: обмеження доступу викладачів до передових ідей, недостатньо глибока підготовка спеціалістів з конкретних питань науки та громіздка структура факультету, що не відповідала вимогам часу.

Перші спроби реформувати історико-філологічний факультет припали на 50-ті роки позаминулого століття. За підписом декана І. Я. Нейкирха в 1856 році до Ради університету був поданий проект поділу факультету на два розряди – історичних і філологічних наук [1]. У вступній частині документу обґрунтовувалися причини такого поділу. Йшлося про поверхневе і неповне оволодіння значною кількістю предметів і, як наслідок, – відсутність як слід підготовлених викладачів для гімназій та інших установ подібного типу [1, арк. 1 зв.].

Згідно з проектом, розподіл факультетських наук дозволив би студентам якісно і ґрунтовно оволодіти знаннями з обраного ними напрямку. Також було запропоновано поділити всі дисципліни на головні та другорядні. Це повинно було сприяти спеціалізації та фаховій підготовці.

Що стосується антикознавчого комплексу дисциплін, то за цим проектом в історичному розряді греко-римська історія була одним із головних предметів, а тлумачення античних авторів – в переліку другорядних [1, арк. 2 зв – 3]. Студенти розряду філологічних наук повинні були опановувати в повному

обсязі грецьку і римську словесність (коментування авторів, історію словесності і старожитності з елементами археології). Антична історія студентам-філологам повинна була викладатися в короткому обсязі і відноситися до неголовних дисциплін. Проект містить і пояснення щодо такого розподілу. Відтак, античні старожитності і словесність викладалися в достатньому для історика обсязі в рамках курсів всесвітньої історії та історії загальної словесності [1, арк. 5].

Однак проект мав декілька суттєвих недоліків: розподіл факультету, починаючи з першого року навчання, та недостатня увага мовній підготовці. Якщо за діючими програмами грека (до шести занять на тиждень) і латина (два-три) викладалися впродовж перших двох семестрів, то згідно з проектом нововведень студент давніми мовами повинен був оволодіти ще за гімназійною партою. De-facto це було практично неможливо, так як в гімназіях викладання класичних мов залишало бажати кращого.

З невеликими уточненнями цей проект був розглянутий в Раді університету і відправлений до Міністерства народної освіти. Міністр виніс його на обговорення іншим університетам імперії [1, арк. 10]. Однак проект поділу факультету так і не був затверджений. Проте попечитель Київського учбового округу дозволив факультету тимчасово (як експеримент) поділити предмети на головні та другорядні.

Інша спроба реформувати факультет пов'язана з прийняттям нового Статуту імператорських Російських університетів. Він складався з 12 розділів, що перераховували основні принципи, на яких базувалася діяльність російських університетів загалом та регламентували функції їх підрозділів, факультетів, викладацької та студентської спільноти.

Слід звернути увагу, передусім, на ті пункти Статуту, які мали безпосередній вплив на розвиток атикознавства. Це, зокрема, правила, за якими здійснювалось викладання та готувалися до наукових ступенів молоді вчені, ієрархія викладацьких

посад, тощо. Так, розподіл предметів та порядок їх викладання, структура кафедр та самого факультету, обрання стипендіатів та заміщення викладацьких посад, відбір осіб для закордонних відряджень входили до повноважень Ради факультету з подальшим затвердженням вищими інстанціями.

Сьомий розділ Статуту регулював заміщення посад викладачів на факультеті. Вперше в Російській імперії, на основі досвіду німецьких університетів, було запроваджено посаду приват-доцента, який міг залучатися університетом до викладання предметів у будь-якому обсязі та мав змогу сам обирати курс, який читатиме. Звання доцента отримували ті, хто мав ступінь магістра, приват-доцента і кандидати після захисту дисертації [2, §68]. Так, за цим положенням на історико-філологічному факультеті розпочав читати лекції Михайло Драгоманов.

Для розвитку науки досить позитивним було те, що новий статут надав університетам право власної цензури для тез, статей, підручників, скасувавши тим самим критерії жорсткої перевірки всього, що писалось в стінах навчального закладу, включаючи і лекції, що читалися викладачами [3, с. 198].

Крім загальної лібералізації, з прийняттям нового статуту відкрився новий шлях реформування історико-філологічного факультету. Так, на основі 23 параграфа, історико-філологічний факультет подав до Ради університету новий проект поділу. Згідно з ним, пропонувалося поділити його на три відділення: класичне, слов'яно-руське та історичне, а предмети по кожному відділенню на головні та допоміжні. Проект був розглянутий в Раді університету й відправлений на доопрацювання. Зауваження торкалися розподілу предметів, мовної підготовки істориків (класичні мови були виключені з програм історичного відділення) та викладання філософії [4, арк. 3].

Історико-філологічний факультет переглянув свій проект і вніс уточнення по спірних питаннях. Перероблений варіант

передбачав поділ на три відділення, а розподілу предметів на головні і неголовні вже не було. Згідно з ним, антична історія викладалася студентам історичного і класичного відділення, грека і латина слухали на всіх трьох відділеннях [4, арк. 14]. Крім того, до предметів відділення класичної філології було віднесено трактування і коментування римських і грецьких авторів, а також античні старожитності [4, арк. 13 зв.]. Цей варіант був затверджений і відправлений в міністерство. Там була створена спеціальна комісія, яка розглядала подібні проекти всіх університетів імперії. За її дорученням загальні принципи поділу історико-філологічних факультетів були винесені на обговорення рад в усіх університетах.

Після детального вивчення проблеми в листопаді 1864 року, були ухвалені загальні принципи. Так, комісія дійшла висновку, що створення відділень можливе тільки після заміщення всіх кафедр згідно з статутом 1863 року. Поділ предметів на головні й неголовні передано до компетенції рад університету, а студенти визначалися з напрямком підготовки на третьому курсі (перші два роки навчання спільні) [4, арк. 22 зв. – 23; 5, с. 15].

Так як багато кафедр на факультеті були не заміщені професорами, то поділ був відстрочений і відбувся лише у 1867 році. Проте на цьому реформи та зміни в розподілі предметів не завершилися. Остаточний розподіл предметів між відділеннями історико-філологічного факультету відбувся аж у кінці 70-х років, тобто після затвердження міністром освіти.

Таким чином, лібералізація сприяла проникненню передових ідей з-за кордну та залученню вчених до здобутків світової науки. Створення відділень та розподіл факультетського комплексу дисциплін між ними поглибило спеціалізацію і підвищило рівень підготовки, відкривши, тим самим, шлях до формування нової генерації спеціалістів із античної історії.

Література

1. ДАК. – Оп. 295. – Спр. 113. – 11 арк.

2. Общий устав Императорских Российских университетов [Електронний ресурс]. Режим доступу: http: //lib.ru / TEXTBOOKS / ustaw_18.txt.

3. Высшее образование в России. Очерк истории до 1917 года / Под ред. Г. Киселева. – М., 1995. – 352 с.

4. ДАК. – Оп. 302. – Спр. 222. – 109 арк.

5. Волосникова Л.М. Университетский устав Российской империи 1863 года – режим академической свободы // История государства и права. – М.: «Юрист», 2006. – № 5. – С. 13-16.

Павло Слюсаренко (м. Київ)

Використання споруд і приміщень Київо-Печерської фортеці в системі військової освіти Російської імперії (1839-1917 рр.)

На сьогодні є маловідомими події і факти пов'язані безпосередньо з використанням споруд і приміщень так званої нової Київо-Печерської фортеці в системі військової освіти Російської імперії у 1839-1917 рр.

За результатами проведених досліджень встановлено, що саме в галузі військової освіти знайшли своє місце, починаючи з першої половини XIX ст., такі фортифікаційні споруди нової, Головної Київо-Печерської фортеці як: двоповерхова оборонна казарма (вул. Московська, 45) на два батальйони для розміщення школи військових кантоністів, «Прозоровська» фортечна башта № 3 (вул. Щорса, 34), «Наводницька» башта № 4 (вул. Старонаводницька, 2), башта № 5 «Інтендантська» (Печерський узвіз) [4].

Відповідно до Указу Імператора Миколи І від 10 червня 1832 р. було створено Київський фортечний Будівельний Комітет, який очолив інженер-генерал граф К. Опперман [6, с.105]. Згідно затвердженого Миколою І проекту будівництва Васильківського укріплення, вже з 1833 р. було розпочато спорудження оборонних башт № 3, 4, 5. З 1840 р. башта № 3 (100 гармат та 106 рушниць, 58 казематів) [4] з вбудованою в ній церквою вже використовувалася для тимчасового розміщення 540 військових кантоністів. У 1844 р. було завершено будівництво башти № 4 (22 гармати, 63 рушниці й 43 казематних приміщення на 500 осіб), де розмістився лазарет для військових кантоністів, а в 1846 р. введено в дію башту № 5 (25 гармат та 168 рушниць), яка використовувалась для розміщення складу провіанту для солдат гарнізону і школи кантоністів зокрема [6, с. 111-113; 4]. Поруч з баштою № 4 в 1835 р. було розпочато, а в 1839 р. завершено будівництво оборонної споруди для казарм двох батальйонів військових кантоністів. В цьому ж році частина двору перед казармами була вимощена булижним каменем [6, с. 113].

Відповідна оборонна споруда для кантоністів є унікальною фортифікаційною будівлею. Побудована на південному краю Печерської височини інженерними командами під керівництвом генерал-майора О. Фреймана, вона з'єднувала так зване Васильківське укріплення зі старою Печерською цитаделлю XVIII ст. (від італ. citadella – маленьке місто, центральне укріплення Київської фортеці, яке вміщувало будинки губернатора і коменданта, культові (Лавру і окремі церкви) й адміністративні будівлі, військовий гарнізон) [7]. Прилягала до Кавалерійського бастіону цитаделі. Проектувалася не лише для розміщення військового навчального закладу для солдатських дітей – хлопчиків, так званих кантоністів (від нім. kantonist – військовозобов'язаний) [3], а й також як складова частина фортечного фронту, адже казарми мали на озброєнні 104 гармати і 208 рушниць, 1839 осіб гарнізону.

Будівля являла прямокутний витягнутий цегляний корпус довжиною 180 сажень (390х20 м), товщина стін від 1,3 до 2 м [1, с. 6], первісно двоповерховий, розчленований на 144 окремі склепінчасті відсіки-каземати. Планування коридорне. З боку вулиці Московської оборонна будівля мала вікна – ніші, а з іншої сторони (у напрямку Дніпра) – гарматні амбразури, що й підкреслювало типовість і неприступність оборонної споруди-казарми тих часів. Аж у 1939-1940 рр. над середньою частиною споруди буде добудовано два поверхи, над бічними – один. Стіни тиньковано, розчленовано лопатками. Перший поверх головного фасаду рустований. Перекриття двох нижніх поверхів склепінчасті, верхніх – плоскі [1, с. 6]. Саме такий вигляд має будівля сьогодні.

У 50-ті роки XIX ст. з боку Наводницької балки до східного фасаду казарм кантоністів був прибудований окремий об'єм з теплою церквою в ім'я Архістратига Михаїла. Корпус триповерховий, сама церква була розміщена на другому поверсі, орієнтована по вісі захід – схід, прямокутна, з апсидою, що виступає. Фасади виконані в системі московського зодчества XVIII ст. Настоятелі цієї церкви здійснювали душпастирську опіку в усіх військових навчальних закладах, функціонуючих у відповідній оборонній споруді, аж до встановлення радянської влади в м. Києві. У 1915 р. молебень у присутності Імператора Миколи II правив о. Є. Капралов.

Слід зазначити, що в Російській імперії в 1805-1856 рр. кантоністами йменувались солдатські сини (діти солдат, строк військової служби яких складав 25 років), які перебували з дня свого народження в реєстрах воєнного відомства, на повному державному забезпеченні. У школі кантоністів солдатські діти з 7-ми до 15-річного віку навчались грамоті, а потім більш здатні – артилерії і фортифікації, або співам і музиці, або діловодству, або слюсарній майстерності; менш здатні – столярній, виробництву чобіт і ковальській справам. З досягненням

15-річного віку найуспішніших залишали в школах кантоністів ще на 3 роки для вдосконалення; інші призначались на службу у війська. У школах кантоністів мали право навчатися також і діти дворян, обер-офіцерів, духовних осіб. Проте, представників цієї категорії був невеликий відсоток [2].

Кантоністи, котрі завершили курс навчання у 18-20-річному віці, призначалися на нестройові посади воєнного і морського відомств (в писарі, фельдшери, вахтери тощо). Багатьох направляли на стройову службу у війська, а деякі ставали вчителями в школах кантоністів. За отриману освіту, кантоністи-випускники (сини солдатів) були зобов'язані прослужити 25 років (виключення існували лише для дворян – 3 роки, обер-офіцерських дітей – 6 років, духовних осіб – 8 років) [2].

26 серпня 1856 р. коронаційним, так званим милостивим маніфестом Імператора Олександра II, солдатських дітей було звільнено від приналежності до воєнного відомства. Почалася поступова реорганізація кантоністських навчальних закладів в училища воєнного відомства із зовсім іншою специфікою навчання.

З 1865 р. в будівлі по вулиці Московській містилося, засноване російським імператором Олександром II, Київське піхотне юнкерське училище (батальйон юнкерів двохротного складу). Річне і храмове свято училища відмічалося в день Покрови Пресвятої Богородиці – 14 жовтня. Його вихованці випускалися в званні «підпрапорщика», отримуючи приписи для проходження подальшої військової служби в піхотних та кавалерійських частинах. Невдовзі їх підвищували до офіцерського рангу. В російсько-турецькій війні 1877-1876 рр. взяли, вперше, участь офіцери, які належали до випускників Київського юнкерського училища.

З 1888 р. училище стало переходити на воєнно-училищний курс навчання. Кількість юнкерів було збільшено до 4-х рот. Саме на цих курсах у 1890–1892 рр. навчався майбутній Голов-

нокомандувач Добровольчої армії генерал А. Денікін. Перший рік навчання проходив в якості учнів, а другий – в якості вчителів молодих юнкерів. Крім спеціальних дисциплін вивчалося дві іноземні мови.

У 1897 р. училищу було вручено Прапор, а 9 липня того ж року – присвоєно найменування «Київське воєнне училище» [1, с. 10].

Впродовж 1903-1904 рр. навпроти будівлі училища, через дорогу, було споруджено великий манеж. Прибудовано до головного корпусу училища, з тильного його боку, лазарет, що надало можливість звільнити оборонну «Наводницьку» башту № 4 від надання лікарських послуг училищу. Була споруджена автономна училищна електрична станція. Амбразури тильної сторони головного корпусу на обох поверхах казематів були переобладнані в звичайні вікна. У 1908-1909 рр. біля головного корпусу було збудовано тир для стрільби на 200 кроків. До 1913 р., з тильного боку головного корпусу, було завершено будівництво нового, приєднаного до нього, двохповерхового флігеля для класних приміщень. В цьому ж флігелі, на другому поверсі, розміщувалась велика зала, де організовувались бальні танці, концерти, спектаклі тощо. На нижньому поверсі флігеля було споруджено нову гімнастичну і фехтувальну зали. Флігель поєднував церкву з головним корпусом.

З початком Першої світової війни Київське воєнне училище здійснило останній прискорений випуск юнкерів в ранзі підпоручника (1 жовтня 1914 р.). Слід зазначити, що в цей період з інспекторською перевіркою в училищі перебував генерал К. Маннергейм, майбутній маршал Збройних Сил Фінляндії, а в 1944-1946 рр. – президент Фінляндської Республіки. Починаючи з 1 грудня 1914 р. через кожні два місяці училище випускало прапорщиків для фронтових частин. З офіційним візитом училище відвідував Імператор Микола ІІ два рази: 27 січня 1915 р. та в 1916 р. 27 серпня 1915 р. наказом по

Воєнному Відомству № 458 училищу було присвоєно ім'я Великого Князя Костянтина Костянтиновича (помер 24 червня 1915 р.) [1, с. 7-18].

1917 р. ознаменувався революційними подіями. 27 жовтня 1917 р. дві роти юнкерів брали участь в боях на вулицях Києва з красногвардійськими загонами. Отримавши великі втрати (вбитих 2 офіцери і 40 юнкерів, поранені 2 офіцери і 60 юнкерів), обидві роти повернулись до головної будівлі училища, де чотири доби поспіль, спільно з Корніловським ударним полком, тримали оборону від красногвардійців. З 1 листопада 1917 р. особовий склад училища змушений був передислокуватися до будівлі Володимирського кадетського корпусу. А вже 5 листопада 1917 р. Київське Великого князя Костянтина Костянтиновича воєнне училище у складі начальника училища генерала Капачева, 25 офіцерів і 131 юнкера залізничним шляхом виїхало до міста Катеринодара на Кубань [1, с. 22].

Так завершився Київський період історії Костянтинівського воєнного училища Російської імперії. Настала доба Української національно-демократичної революції 1917-1921 рр., в ході якої у відповідних будівлях на вул. Московській розташовувались: Юнацька школа старшин імені Б. Хмельницького (за часів Української Центральної Ради), Костянтинівська військова школа (за часів Української Держави гетьмана П. Скоропадського), Київська інструкторська школа старшин (за часів Директорії УНР) [5, с. 12-19]. У радянський час тут функціонували: Київські інженерні курси командного складу та військово-інженерні школи, Київська військова школа зв'язку ім. М. Калініна, Київське військове училище зв'язку імені М. Калініна, Київське вище військове інженерне училище зв'язку імені М. Калініна. Після набуття Україною незалежності – Київський військовий інститут управління і зв'язку [1, с. 23–111].

Тепер – у комплексі будівель по вул. Московській, 45/1 розташовано два вищих військових навчальних заклади: Військо-

вий інститут телекомунікацій та інформатизації Державного університету телекомунікацій і поруч з ним Інститут спеціального зв'язку та захисту інформації Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».

Література

1. Від кантоністів до фахівців телекомунікацій та інформатизації: П.А. Усик, М.М. Межуєв. – К.: Тім-Сервіс, 2004. – 240 с.

2. Кантоністи [Електронний ресурс] – режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/ Кантонисты. htm.

3. Кантоністи [Електронний ресурс] – режим доступу: bigslovar.ru/slovo_e-76485. htmL.

4. Маленков Р. Київська фортифікація. Нова Печерська фортеця [Електронний ресурс] – режим доступу: http://ukrainaincognita.com/top-arkhitektura/kyivska-fortyfikatsiya-nova-pecherska-fortetsya.htm.

5. Павленко О.П., Карпенко М.Ф., Даценко О.М. Військова освіта в Україні (1917-1921 рр.). Навч. посібник. – К.: ВГІ НАОУ, 2001. – 60 с.

6. Ситкарева О.В. Киевская крепость XVIII-XIX вв. – К.: Национальный Киево-Печерский историко-культурный заповедник, 1997. – 200 с.

7. Цитадель [Електронний ресурс] – режим доступу: www.sovslov.ru/tolk/citadelyt.htm.

Оксана Панчук (м. Київ)

Діяльність М.І. Петрова з організації Церковно-археологічного музею

В історії музейної справи в Києві, поряд зі світським напрямком, потужно виявляє себе і напрямок церковний, чи, вірніше, церковно-археологічний. Його репрезентує величезна і навіть унікальна колекція артефактів, що справжньою перли-

ною сяяла в коштовному обрамленні київських музеїв впродовж майже сорока років. Почасти розсіяна, а почасти знищена в результаті драматичних подій революції та громадянської війни, вона залишається важливим феноменом нашої матеріальної і духовної культури, а історія її створення – об'єктом вивчення і подальшого осмислення.

Особливу роль у створенні цієї колекції відіграло Історико-археологічне товариство та Церковно-археологічний музей. Створені з ініціативи викладачів Київської духовної академії, у відповідності до тих процесів, які розгорталися в тогочасному науковому та громадському житті, ці дві інституції з початку свого заснування перебували у тісному взаємозв'язку. У дослідженнях неодноразово дискутувалася роль і Товариства і Музею, з намаганням визначити пріоритетність тієї чи іншої інституції. Результати цих дискусій, як і автентичні джерела, дозволяють реконструювати основні віхи створення Музею та його існування аж до остаточної ліквідації. Тут же ми зупинимося лише на першому етапі його історії.

Ідея створення цих інституцій, сформульована в особливості П. Лашкарьовим, передбачала запровадження саме Музею, призначеного для збереження пам'яток церковної старовини. Комісія (а не Товариство!), згідно цієї ідеї, мала дбати про наповнення його фондів експонатами, забезпечення його роботи науковим супроводом тощо. До цього ж висновку можна дійти і вивчаючи творчу спадщину М.І. Петрова, котрий настійно підкреслював першорядне значення Церковно-археологічного музею, а не Товариства.

Вся історія функціонування цих двох інституцій також підтверджує тезу, що керівний склад Товариства в особах архімандрита Філарета та М. Петрова від початку вбачав Товариство лише допоміжною структурою при Музеї. Основні їхні зусилля з перших днів були сконцентровані не стільки на засіданнях Товариства й наукових доповідях, скільки на збиранні експонатів

для Музею. Члени Товариства мали виявляти пам'ятки старовини, а Товариство повинно було клопотатися про передачу їх до Музею. Такий підхід носив концептуальний характер, на що вказує і боротьба за пріоритети розвитку у 1900-1901 рр.

Розроблений Петровим у 1872 р. проект Статуту, що діяв після затвердження його царем аж до 1881 р., орієнтував і Музей, і Товариство у першу чергу і головним чином на збирання експонатів, церковно-археологічних артефактів.

Такий «музеологічний» підхід до всієї справи призвів до створення наукової джерельної бази подальших наукових досліджень не лише у царині церковно-археологічних старожитностей, а й старожитностей світського характеру. Всі зусилля мали спрямовуватися саме на це. Без такої бази навряд чи й виникла б історико-церковна школа КДА, яка вирізнялася саме за своїм методом, котрий передбачав значне використанням матеріальних пам'яток, зібраних у Музеї, для наукових студій в ділянці церковної історії. В цьому діячі Товариства й наукової школи КДА перетиналися з методом світської історичної школи В.Б. Антоновича при Університеті Св. Володимира.

Як секретар Товариства, Петров намагався скоординувати і навіть спрямувати діяльність позакиївських членів. 6 грудня 1873 р. на засіданні ЦАТ він запропонував рекомендувати всім іногороднім членам Товариства зібрати на підставі губернських і єпархіальних «Відомостей», статистичних описів єпархій, пам'ятних книг тощо «дані про місцеві церковні старожитності по колишньому Київському духовно-навчальному округу». При цьому Петров подав зразок такого узагальнення на матеріалах «Подільських єпархіальних відомостей». І хоча частина обраних членів-кореспондентів залишалася інертною, протоколи засідань Товариства показують, що іногородні члени зробили все ж найбільше для поповнення Музею експонатами з різних регіонів України, Білорусії, Закавказзя, Росії.

Фінальною ж подією цього етапу стало набуття Товариством високого покровителя. З пропозицією про це виступив член Товариства Турвонт Кибальчич. На його клопотання великий князь Володимир Олександрович 16 березня 1880 р. передав ЦАТ в дарунок 466 гравюр з оригінальних дощок, котрі зберігалися в Академії Художеств у Петербурзі. У відповідь ЦАТ запропонувало великому князю взяти на себе офіційне звання покровителя Товариства. 19 травня 1880 р. Володимир Олександрович висловив свою згоду й надіслав Товариству 500 руб.

Поява високого покровителя спричинила до перегляду Статуту ЦАТ, а з ним і самої концепції його діяльності. З цього починається другий період в історії Товариства і Музею, але це вже є темою окремого дослідження.

Ірена Грінченко (м. Київ)

Гуманіст, творець духовного спадку, «київський святий» – Яновський Теофіл Гаврилович

Народився Т.Г. Яновський 12 червня 1860 р. в с. Миньковці Подільської губернії (нині Хмельницька обл.). Після закінчення із золотою медаллю гімназії, вступив до Університету Св. Володимира на медичний факультет.

У 1884 р. Теофіл Яновський закінчив Університет Св. Володимира «з найвищою відзнакою». У 1886 р. слухав лекції й освоював методи бактеріологічної діагностики в лабораторіях Р. Коха і Л. Пастера. Після повернення в Київ, Теофіл Гаврилович заснував і очолив бактеріологічну лабораторію. У 1889 р. захистив докторську дисертацію на тему «До біології тифозних бацил». У 1890 р. відряджений у Берлін для вивчення лі-

кувальної дії туберкуліну. В період з 1896-1904 рр. Т.Г. Яновський працював у Петербурзі в Інституті експериментальної медицини, у Києві ординатором у клініці К.Г. Тритчеля, помічником прозектора у фізіологічній лабораторії С.І. Чир'єва, завідувачем лабораторії і прозектором в Олександрівській лікарні. У 1904 р. Теофіл Гаврилович був обраний професором кафедри шпитальної терапії Новоросійського університету (нині Одеський інститут ім. І.І. Мечникова), у 1905-1914 рр. – професор кафедри лікарської діагностики, від 1914 р. – професор кафедри шпитальної терапії медичного факультету Київського університету.

Т.Г. Яновському належить близько 60 наукових праць, присвячених клініці туберкульозу, хвороб нирок, фізіології і патології травлення, клінічної бактеріології, імунології туберкульозу. Ним описані деякі нові ознаки захворювань легень і плеври. Т.Г. Яновський був автором першого в СРСР підручника з туберкульозу (1923), який став найкращим посібником для кількох поколінь лікарів та студентів. Він був одним із засновників київської терапевтичної школи, з якої вийшли В.Х. Василенко, Б.Є. Вотчал, М.В. Іванов та ін.

Т.Г. Яновський активно займався суспільною діяльністю. Разом з Київською громадою для боротьби із сухотою видав популярну брошуру «Про сухоту». Після 1917 р. брав участь у боротьбі з епідеміями, був одним з організаторів Київського туберкульозного інституту (нині Інститут фтизіатрії і пульмонології ім. Т.Г. Яновського АМН України), у якому працював консультантом і головою вченої ради.

Т.Г. Яновський обирався депутатом Київської міської ради. На І з'їзді терапевтів УРСР (Харків, 1926) був обраний довічним головою всіх майбутніх з'їздів терапевтів республіки. Теофіл Гаврилович був редактором 1-го видання Великої Медичної Енциклопедії, членом редколегії журналу «Лікарська справа».

Теофіла Гавриловича Яновського кияни називали «святий лікар», «київський святий». Все життя Т.Г. Яновський був справжнім християнином, людиною віруючою, релігійною. Так його виховали глибоко віруючі батьки, і він ніколи не зрікався своїх переконань. День професора завжди починався з молитви в Софії Київській, неподалік від якої він жив.

Лікар Яновський не брав грошей з бідних, а ще й сам платив їм, коли вони не мали чим платити за призначене лікування, необхідні для одужання харчі, процедури та догляд. Залишав він під подушкою хворого кошти, або давав «у борг», хоч знав, що цю позику навряд чи зможуть повернути. Багато хто з його колег-професорів не розумів такого способу життя, тим більше – враховуючи видатні здібності, енциклопедичну ерудицію Теофіла Гавриловича. Вважалось, що престижно мати елітну практику, лікувати «великих» людей, які готові сплачувати великі гонорари. Клієнтура популярного професора повинна бути широкою, але не за рахунок жебраків.

Т.Г. Яновський заснував та очолив Товариство нічних лікарських чергувань – предтечу міської станції швидкої допомоги, був фундатором перших приміських санаторіїв у Боярці та Пущі-Водиці. А ще були лекції та надзвичайно оригінальні наукові роботи, які поєднувалися з практикою, з інтересами хворих. Він був завжди поруч з хворим, робив все, щоб не зашкодити йому: важкого хворого ніколи не дозволяв піднімати, сам ставав на коліна, щоб вислухати його, приходив раз, другий, третій, щоб вловити непомітні зміни, нові симптоми. Його інтуїція вражала, а діагностичне мистецтво залишалося неперевершеним. Він не мав конкурентів у найскладніших випадках, таких, як ураження верхівок легенів при сухотах. Де був безсилим навіть рентген, він вловлював найменші зміни дихання, відчував надчутливими пальцями зміни шкіри над ураженими верхівками. Це рятувало життя сотням пацієнтів.

А щодо елітної клієнтури, то її у Теофіла Гавриловича не бракувало. До нього тяглися передові люди, перш за все творча інтелігенція. Його пацієнтами були артисти, викладачі, письменники. Він був по-європейськи освіченою людиною, володів кількома мовами, працював у багатьох клініках та лабораторіях за кордоном. Він був чудовим знавцем української, російської та світової літератури. Його постійними пацієнтами впродовж багатьох років залишалися Михайло Старицький, Леся Українка, Марія Заньковецька, Микола Лисенко.

Популярність «святого лікаря» весь час зростала. Коли киян косила «іспанка» і «сипняк», на вулицях часто можна було бачити безсилих людей, їх намагалися обходити подалі, щоб не заразитися. Професор же неодмінно підходив, мацав пульс: якщо живий, то піднімав, віз у лікарню. На нього завжди чекали не лише хворі, а й переслідувані. Всі чули у місті про «погріб Яновського», в якому професор ховав людей під час погромів. Вдертися ж в садибу «київського святого» погромники не насмілювалися. Чекісти під час громадянської війни єдиного з усіх відомих професорів не піддавали обшукам.

Важким випробуванням для Теофіла Гавриловича стали революція та громадянська війна. Сприймав він братовбивчу війну в ім'я світлого майбутнього як особисте горе, не вірив, що царство справедливості та добра можна побудувати на крові. У цьому хаосі рятувала тільки робота у розореній, холодній клініці. Сховатися від буремних подій можна було за кордоном, але він вибрав хворих і нещасних.

Останні роки життя професора Яновського були періодом гірких втрат рідних, близьких, друзів. Сили покидали, але він не скаржився, не нарікав на долю. Крововилив, що призвів до смерті, стався на засіданні вченої ради, на якій захищав дисертацію учень Теофіла Гавриловича. Він не дозволив перервати захист і, вже паралізований, досидів до кінця засідання. Він, що завжди думав про інших, залишився вірним собі й перед лицем смерті.

8 липня 1928 р. усі київські газети вийшли в траурних рамках: вони сповіщали про смерть видатного вченого, лікаря-гуманіста, першого серед клініцистів академіка ВУАН, прекрасного діагностика, професора Київського медичного інституту Теофіла Гавриловича Яновського. Ховав його увесь Київ, відспівували представники всіх релігійних конфесій та усіх церков.

Багато сторінок із життя Теофіла Гавриловича Яновського активно викреслювалося з пам'яті людей. Замовчувалося те, що діти професора зазнали репресій у 30-40-ті роки, а старшого сина було закатовано у 1938 р. Після смерті «святого лікаря» настав період, де все меншу вартість мало милосердя, доброта, віра та релігійність.

Література

1. Иванов В.Н. Академик Феофил Гаврилович Яновский //Очерки истории медицинской науки и здравоохранения на Украине. – К., 1954. – С. 343–352.

2. Шкляр Б.С. Воспоминания об академике Ф.Г. Яновском. (К 100-летию со дня рождения) // Клиническая медицина. – Т. 39. – № 1. – С. 3, 1961.

3. Липкань А.Е. Ф.Г. Яновский. – К., 1974.; Большая медицинская энциклопедия / за ред. Петровского Б.В. – Т. 28. – М., 1986.

Ольга Постолова (м. Київ)

Участь В. Котарбінського в культурно-мистецькому житті Києва

Вільгельм Олександрович Котарбінський народився 30 листопада 1849 р. у місті Неборуві Варшавської губернії. Після закінчення гімназії у Варшаві протягом 1867-1871рр. навчався у

Варшавському класі рисунка у Рафаїла Гадзієвича у школі Товариства заохочення красних мистецтв.

Після багатьох життєвих перепетій та шукань В. Котарбінський у 1888 р. повертається на батьківщину. Згодом одружується на кузині (хоча католицька церква цього не дозволяла), котра стала вдовою після першого шлюбу, і оселяється у маєтку Кальськ в Слуцькому повіті Мінської губернії. Часто приїжджає до Києва, де спочатку проживав у номерах Кане на вул. Фундуклеївській (вул. Хрещатик, 40/1), а згодом – у готелі «Прага» (вул. Володимирська, 36).

У 1888 році остаточно переїздить до Києва на запрошення братів Свєдомських, котрих в свою чергу запросив А. Прахов. З 1889 до 1894 р. він працює над розписами у Володимирському соборі разом з В.М. Васнєцовим, М.В. Нестеровим, П.О. Свєдомським та іншими художниками зі школи М. Мурашка (С. Костенко, В. Замирайло, М. Пимоненко й інші). Ескізи до цієї роботи виникли ще у Римі, звідки В. Котарбінський та П. Свєдомський привезли до Києва 9 картонів. Як католик Вільгельм Олександрович не був допущений до самостійних робіт, а працював під наглядом П. Свєдомського. Постановою тимчасового будівельного господарчого комітету від 20 липня 1891 р. В. Котарбінському доручили розписати орнаментами та ангелами ту частину стіни, де спочатку планувалося розмістити житіє святого Володимира. Роботи над розписами Вільгельм Олександрович закінчив 1894 року. Однак, усі внутрішні роботи і освячення храму закінчили лише в 1896 р. (хоча на медальйоні позначений 1895 р.). Вільгельм Котарбінський і Павло Свєдомський написали 18 картин і 84 окремі фігури. Чотири картини – «Тайна вечеря», «Вхід до Єрусалима», «Розп'яття» і «Суд Пілата» – написані ними у співпраці. Вільгельму Олександровичу належать «Преображення Господнє», «Четвертий», «П'ятий» та «Шостий» дні творіння та портрети відомих діячів церкви різних історичних часів (Св. Пафнутій

Боровський, Св. митрополит Московський, Св. Микита Стовпник, Св. Варлаам Хотинський, Св. Йосиф Вологодський, Св. Митрофан Воронезький, Св. Нифонт Новгородський, Св. Авраам Смоленський, Св. князь Федір Ростиславович, Св. Микола Святоша, Св. князь Володимир Ярославович, Св. княгиня Ірина). Також В. Котарбінський та П. Свєдомський по малюнках В. Васнєцова і за його участі написали всі орнаменти центральної частини собору. За розписи Володимирського собору В. Котарбінський був нагороджений орденом Станіслава II ступеня. Цікаво зазначити, що Вільгельм Олександрович ставив у правому нижньому куті підпис латинськими літерами «W. K.», однак не при роботі з П. Свєдомським.

Володимир Дедлов так згадує художника: «*Поляк Котарбинский великий мечтатель. Он любит мечтать о важном и ничтожном, серьезно и шутя. Во время короткого отдыха от неустанной работы, он не прочь потолковать о том, что надо полагать, все дело в электрических токах, а потому следовало бы ходить в стеклянных калошах; что все на свете предопределено от начала веков, а потому всякие заботы – вздор; что есть бесконечно великое, то есть и бесконечно малое, а потому почему бы не быть в мизинец его левой руки планетной системе, подобной солнечной, а в системе планет – земле, на земле – Киеву, в Киеве – Владимирскому храму, а в храме почему бы не сидеть, вот в эту минуту, Котарбинскому, Сведомскому и Васнецову?*» [1, с. 15].

Після закінчення розписів у соборі Вільгельм Олександрович не переставав працювати у жанрі монументального живопису. Так, його запросили розписати палаци, де зараз знаходяться Національний музей ім. Т. Г. Шевченка (бульвар Т. Шевченка, 12) та музей ім. Богдана і Варвари Ханенків (вул. Терещенківська, 15-17). Для першого В. Котарбінський виконав на плафоні над сходами великі чотири панно на билинні теми, а у залі – «Амур і Психея» значно меншого розміру; для

другого – 13 панно, а саме бокові частини плафону, живописні панно над дверима (так звані десюдепорти) та композиції фризу з алегоричними зображеннями чотирьох цивілізацій стародавнього світу – Індії, Єгипту, Греції та Риму, які розмістили у «червоній» вітальні, названій так за колір шпалер.

Крім того, В. Котарбінський брав активну участь у культурному житті Києва. Так, у 1893 р. разом з В. Галімським, Є. Вжещем, Я. Станіславським заснував Товариство київських художників. Завдяки їм збагатилося культурне життя киян [2, с. 140]. У 1897 р. В. Котарбінський увійшов до складу Київського Товариства старожитностей і мистецтв, яке було реформовано з Товариства заохочень мистецтв (рік заснування – 1893).

Останні роки життя Вільгельм Котарбінський провів у Києві, де у готелі «Прага» знімав двокімнатний номер. М.А. Прахов згадує [3, с. 240], що під час громадянської війни готель тричі займала комендатура під приміщення для військ Червоної Армії. Всіх мешканців виселяли, тільки В. Котарбінського не займали. Двері своєї кімнати під час переворотів він принципово не зачиняв. Але все ж таки митцю довелося залишити готель «Прага» у 1920 р., бо в ньому стало небезпечно, і прийняти запрошення Емілії Львівни Прахової (в яку він був імовірно закоханий і навіть написав її портрет олівцем) перебратися до них (вул. Десятинна, 14).

Останні роки життя художник хворів старечим склерозом і паратифом. Вільгельм Олександрович помер 4 вересня 1921 р., встигши попрощатися з Емілією Львівною та Оленою Прахови-ми. Похований на Байковому кладовищі на першій польській ділянці в новій частині цвинтаря, могила ліворуч від алеї. Могилу неодноразово намагались знести, але її відстояли: колекціонер В. Єфремов і художник Д. Корсунь. З 1995 р. могила художника знаходиться під опікою київського народно-культурного товариства «Згода».

Література

1. Дедловъ В.Л. Кіевскій Владимірскій соборъ и его художественные творцы. – М., 1901. – 86 с.

2. Галькевич Т.А. Нові сторінки до творчої біографії В. О. Котарбінського // Українська біографістика : збірник наукових праць. Вип. 3. – К.: Національна Академія наук України. Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. Інститут біографічних досліджень. – С. 136-141.

3. Прахов Н.А. Страницы прошлого. Очерки-воспоминания о художниках. – К., 1958. – 312 с.

Світлана Грибанова (м. Київ)

Організація музейних екскурсій в м. Києві в кінці XIX – на початку XX ст.

Створення перших музейних зібрань в Києві в кінці XIX – на початку XX ст. не пройшло осторонь суспільства. Інтерес до відвідування цих закладів, де акумулювалися знання з різних галузей науки та громадського життя, спостерігалося з самого початку їх функціонування.

У Києві в кінці XIX – на початку XX ст. функціонували понад 20 музеїв, різноманітних за профілем та змістом діяльності. Музеї активно впливали на наукове, культурне життя міста, навчальні та просвітницькі процеси.

Серед них були Київський художньо-промисловий і науковий музей, Церковно-археологічний музей при Київській духовній академії, Військово-історичний музей, музеї університету св. Володимира (археологічний, нумізматичний, мінералогічний, зоологічний), Педагогічний музей при Київському навчальному окрузі тощо. Найвідомішими приватними музейними зібраннями були збірки Терещенків, Ханенків, О. Гансена.

У справі організації громадських музеїв у Києві вирішальну роль відіграла приватна ініціатива. Багато зусиль і енергії справі організації міського музею у Києві віддав Богдан Іванович Ханенко, відомий колекціонер і меценат. З ініціативи передових діячів того часу М.Ф. Біляшівського, В.В. Хвойки та інших у 1894-1899 рр. був заснований міський музей старожитностей та мистецтва.

З 1909 до 1920 року в Києві діяв художньо-промисловий та науковий музей, в основу якого було покладена колекція, що складалася з найцінніших пам'яток від доби палеоліту до доби Київської Русі, що була придбана Київським художньо-промисловим музеєм на кошти, які пожертвував М.А. Терещенко. Цей музей практично започаткував діяльність сучасних двох музеїв Києва: Національного образотворчого музею та Національного музею історії України.

Колекція Б.І. та В.М. Ханенків вже в перші десятиліття XX ст. стала широко відомою в колі художників та фахівців, яких колекціонери завжди охоче допускали до огляду. У 1917 р. родина Ханенків передала колекцію в дарунок м. Києву. Нині це Національний музей мистецтва ім. Богдана та Варвари Ханенків.

До справи влаштування музеїв включалися також прогресивно налаштовані культурні діячі, вчителі. Виникають педагогічні, шкільні музеї. У Києві на кошти, зібрані українськими вчителями, у 1910 р. було відкрито Педагогічний музей, першим директором якого був О.Ф. Музиченко. Поява таких музеїв була продиктована, насамперед, питаннями практичного характеру.

Представлені в музеях Києва експонати приваблювали чимало відвідувачів, зокрема науковців, шкільної, студентської молоді, освічених кіл місцевого населення, приїжджих тощо.

Музеї відігравали вагому роль у формуванні світогляду молодої людини. Тому вчителі середніх і викладачі вищих навчальних закладів широко популяризували музеї серед молодіжної аудиторії.

З пізнавально-освітньою метою відвідували академічні музеї, насамперед, геологічний, мінералогічний, зоологічний музеї університету св. Володимира. У 1909 р. в київській приватній гімназії О.Г. Дучинської практикувалися екскурсії до геологічного музею, учениці київської приватної гімназії С.В. Ігнатьєвої відвідували мінералогічний музей, учениці київської приватної гімназії А.В. Жекуліної і приватної гімназії Н.Г. Байкової побували в зоомузеї університету св. Володимира.

У 1912 р. учениці київської приватної гімназії О.Г. Дучинської оглядали геологічний музей університету св. Володимира, а вихованці київського учительського інституту побували в музеї Військово-історичного товариства у Києві.

Одним з об'єктів відвідувань екскурсійних груп в м. Києві був Церковно-археологічний музей. Так, у 1904 р. його охоче відвідували вихованці Санкт-Петербурзького педагогічного інституту, Київського інституту шляхетних дівчат, 1-го та 2-го київських жіночих єпархіальних училищ, Києво-Подільської жіночої гімназії, київських 1-ої чоловічої гімназії, реального училища; екскурсанти з Санкт-Петербургу, Харкова, Гомеля та інших міст.

Активно відвідувався й київський художньо-промисловий та науковий музей. Так, у 1912 р. в ньому побували учні колегії Павла Галагана, учениці київської жіночої гімназії Н.В. Кононацької, вихованці Київської семінарії. Згідно з книгою реєстрації у 1914 р. музей відвідали 4968 екскурсантів, у 1915 р. – 904, у 1916 р. – 4377 екскурсантів (підрахунки автора).

Величезну роль у формуванні естетичних смаків молоді відіграли художні екскурсії, що здійснювалися переважно до міських музеїв, картинних галерей, виставок картин.

Тільки за даними звітів попечителя Київського навчального округу серед київських середніх навчальних закладів було здійснено у 1907 р. – 17 екскурсій, 1909 р. – 10 екскурсій, у 1912 р. – 31 екскурсія до музеїв Києва (підрахунки автора).

Охоче відвідували музеї й туристи, які приїздили до Києва. За словами керівника групи XII маршруту В. Глекіна, який у 1910 р. перебував у Києві з групою народних вчителів від Комісії освітніх екскурсій по Росії при Московському відділені Російського товариства туристів, міський «музей і пояснення працівника музею настільки зацікавили групу, що час, відведений для огляду музею, довелося продовжити».

Таким чином, музейні екскурсії в кінці XIX – на початку XX ст. відіграли важливу роль в справі просвітництва народу, розширення його світогляду, виховання, що сприяло формуванню власного соціального досвіду, поповнення його елементами, необхідними для повноцінного розвитку особистості. Популяризація музеїв засобами екскурсій залишається актуальною й нині.

Людмила Соловей (м. Київ)

Перші в Києві курси підготовки екскурсоводів

В дореволюційний період робота екскурсовода була аматорським заняттям, головним чином, вчителів. Керівниками екскурсійних груп дітей здебільшого ставали викладачі навчальних закладів з історії, географії, природознавства, словесності.

Важливою віхою у процесі зародження та формування вітчизняної системи підготовки туристично-екскурсійних кадрів став 1915 р. Саме цього року з ініціативи видатного українського педагога, науковця та громадського діяча В.М. Артоболевського вперше в Україні було організовано курси підготовки керівників природничих екскурсій для дітей. На курсах планувалося надати слухачам теоретичні знання та практичні

поради щодо методики проведення екскурсій з дітьми, ознайомити їх з найатрактивнішими з педагогічної точки зору місцями для екскурсій в околицях м. Києва та показати, «в якому напрямі слухачі самі повинні працювати надалі над своєю освітою». Ідея організації зазначених курсів знайшла підтримку Шкільної комісії при Київській міській управі, якою було надано матеріальну допомогу на їх проведення. Попечитель Київського навчального округу висловив принципову згоду на відкриття курсів і надав для їх проведення приміщення Педагогічного музею Цесаревича Олексія – «розкішну аудиторію для читання лекцій і окремий зал для облаштування виставки при курсах».

Київська міська управа направила на курси 50 міських вчителів і заплатила за їх навчання 500 крб. Загалом же на курсах навчалось 386 осіб – переважно учителів, слухачів вищих навчальних закладів (більшість з Київського Фребелівського інституту), студентів, 70 відсотків яких складали жінки віком від 24 до 26 років. За навчання кожен слухач сплачував символічну платню – 3 крб. Популярність курсів свідчила про нагальну потребу в керівниках екскурсій, усвідомлення тогочасною інтелігенцією важливості цієї шляхетної справи.

Навчальний план курсів підготовки керівників природничих екскурсій для дітей

Лекции:

1. А.К. Анохин «Игры как элемент экскурсий в природу» (2 ч.);
2. В.М. Артоболевський «Природа как фактор воспитания» (2 ч.);
3. Д.Е. Белинг «Жизнь пресных вод» (3 ч.);
4. прив.-доц. Н.М. Воскресенский «Данные по биологии насекомых встречающихся во время экскурсий в окрестностях Киева» (3 ч.);
5. прив.-доц. Н.М. Воскобойников «Принципы класификации животных» (8 ч.);
6. прив.-доц. В.Р. Зеленский «Строение и жизнь растений» (5 ч.);

7. прив.-доц. В.И. Казановский «О ботанических сообществах в окрестностях Киева» (3 ч.); «О методе определения растений» (1 ч.);
8. проф. Н.Ф. Кащенко «О сближении детей с природой» (1 ч.);
9. прив.-доц. В.И. Талиев «Экскурсия и охрана природы» (2 ч.);
10. проф. П.А. Тутковский «История земли» (2 ч.);
11. проф. П.А. Тутковский «Геологическое прошлое Киева и его окрестностей» (2 ч.).
Всего: 34 ч.

Экскурсии:

1. Ботаническая – в Голосеевский лес и Пущу-Водицу под руководством прив.-доц. В.И. Казановского и Н.А. Троицкого;
2. Зоологическая – в Пущу-Водицу под руководством Н М. Воскресенского и Э.В. Шарлемана;
3. Для изучения животного населения пресных вод – на дачу Бернера, в Голосеевский лес и на Алексеевский остров – под руководством Д.Е. Белинга и Э.В. Шарлемана;
4. В зоологический сад Общества любителей природы – под руководством Э.В. Шарлемана;
5. В зоологический музей Университета св. Владимира – под руководством В.М. Артоболевского;
6. Для изучения остатков геологического прошлого Киева и его окрестностей – на откосы Царскогого сада в Киеве, в овраги близ Кирилловской больницы и в Межигорье (в 20 верстах от Киева по Днепру) – под. руководством проф. П.А. Тутковского.

Для читання лекцій та проведення екскурсій було запрошено відомих вчених, викладачів київських вищих навчальних закладів: професорів П.А. Тутковського та М.Ф. Кащенка, доктора А.К. Анохіна, приват-доцентів М.М. Воскобойникова, В.Р. Зеленського, В.І. Казановського, В.І. Талієва та ін.

Важливо, що теоретичну складову навчального процесу курсів (лекції із загальнопедагогічної, методичної, природознавчої тематики) було доповнено практичною – організацією та проведенням різнопланових екскурсій: ботанічних – до Голосіївського лісу та Пущі-Водиці (керівники В.І. Казанов-

ський та Н.А. Троїцький); зоологічних – до Пущі-Водиці, на дачу Бернера й Олексіївський острів (Д.О. Белінг, Н.М. Воскресенський і М.В. Шарлемань); у Дарницю (Д.О. Белінг та М.В. Шарлемань); до зоосаду (М.В. Шарлемань), Зоологічного музею університету св. Володимира (В.М. Артоболевський), для вивчення геологічного минулого Києва та його околиць до яру поблизу Кирилівської лікарні та до Межигір'я (П.А. Тутковський).

Про активність і ентузіазм слухачів свідчать їх пропозиції щодо поліпшення організації майбутніх аналогічних курсів з підготовки керівників екскурсій: збільшення тривалості навчального процесу, більш детальний підбір учасників, проведення показових екскурсій з дітьми, надання можливості слухачам особисто вести екскурсію під загальним наглядом керівника; створення постійного екскурсійного бюро або спеціального екскурсійного товариства для бажаючих та ін.

За редакцією В.М. Артоболевського вийшла друком праця «Курси з підготовки керівників екскурсій дітей у природу». Впевнений у тому, що «потреба у підготовці досвідчени керівників для ведення екскурсій з дітьми в природу назріла», він писав: «Досвід київських курсів показав, яким поштовхом можуть бути такі курси в справі зближення міських обивателів з природою, в справі розвитку у них інтересу до природи».

Чітка організація навчального процесу курсів, поєднання теоретичного та практичного компонентів у навчальному плані, залучення відомих вчених і педагогів сприяла результативності курсів й формуванню активу туристично-екскурсійних працівників.

Галина Піскорська (м. Київ)

Роль інтелігенції в суспільному житті України на межі XIX-XX ст. З історії київської родини

Українська інтелігенція завжди відігравала особливу роль в суспільстві. Вона була не лише сіячем доброго, розумного й вічного в народі, а й сприяла формуванню його національної самосвідомості. Переважна більшість української інтелігенції, перебуваючи за межами політичних партій, маючи різні уявлення про Україну та засоби будівництва нового ладу, доклала величезних зусиль у справу становлення і збереження української культури і науки. До низки громадських і культурних діячів минулого можна віднести представників родини, що мешкала в Києві на рубежі двох століть. В останні роки українська історіографія збагатилася дослідженнями, які розглядають наукову, творчу та громадсько-культурну спадщину Володимира Піскорського – видатного вченого-історика, просвітителя та його сина, Костянтина – талановитого художника і педагога.

Життя та діяльність В. Піскорського тісно пов'язані з Києвом. Тут він навчався в І гімназії і закінчив Університет св. Володимира, де потім викладав. Був учителем історії в ІІІ жіночій гімназії, гімназії Дучинської, кадетському корпусі. Активно працював в Історичному товаристві Нестора Літописця при університеті, журналі «Киевская старина», був членом і певний час головою Товариства грамотності. Спільно з товаришами, учнями проф. Лучицького, Д. Петрушевським, В. М'якотіним, Є. Тарле, захоплювався історією України і краєзнавством, збирав матеріали про Переяславську раду. Професор всесвітньої історії В.К. Піскорський став засновником української та російської іспаністики, досліджував середньовічну історію Іспанії, Португалії, Італії та інших європейських країн. Діяльність В.К. Піскорського розпочалася в 90-ті рр. XIX ст. 1890 року

закінчив Київський університет. З 1895 до 1897 р. – вивчав середньовічну історію Європи у Парижі та Стразбурзі, збирав матеріали у архівах Мадріда, Саламанки та інших міст Іспанії. Піскорський став першим іноземним вченим, який отримав дозвіл працювати в королівському архіві Іспанії.

Після захисту докторської дисертації з історії середньовічної Іспанії у 1901 р. його обрали членом-кореспондентом Барселонської Королівської Академії наук та мистецтв. У 1898-1906 рр. В.К. Піскорський працював на кафедрі загальної історії Ніжинського інституту кн. Безбородька. Опублікована частина його спогадів присвячена саме ніжинському періоду біографії ученого. Мемуарист фіксує певний інтелектуальний дискомфорт свого перебування у провінційному Ніжині, де, на його думку, чиновницькі інтереси серед професури брали гору над науковими, намагання ж підняти планку наукових зацікавлень паралізувалися недоброзичливістю професорської колегії. Зрештою, майже єдиним приводом до вільного спілкування з колегами були засідання історико-філологічного товариства.

Професор був людиною прогресивною. Його обурювали спроби вищої адміністрації обмежити права і самостійність вищих навчальних закладів. Принципи академічної свободи він висвітлив у статтях «Початок академічної свободи в Західній Європі» (Ніжин, 1899) та «Болонські університети» (Казань, 1910). Він активно обстоює надання автономії навчальним закладам і вступає до Академічної спілки діячів вищих навчальних закладів, членами якої були К. Тимірязєв, М. Ковалевський, М. Карєєв, В. Вернадський. Беручи участь у роботі з'їзду спілки в Петербурзі, Піскорський зустрічався в редакції журналу «Русское богатство» з письменниками М. Гаріним-Михайловським та В. Короленком. Піскорський в Ніжині гаряче привітав революцію 1905 р. Власне, з професури лише він до кінця підтримував революційних студентів, брав участь у мітингах, визволенні політв'язнів. І студенти шанували свого вчителя. Відомий

фольклорист, вихованець Ніжинського інституту В.В. Данилов писав: «Аудиторія на його лекціях завжди була переповнена. Зоровий образ його стоїть переді мною і тепер, через 60 років. Це був, у повному розумінні цього слова, джентльмен; добре запам'ятався його суто «індивідуальний» голос. В пам'яті залишилася його публічна лекція про Бісмарка і промова на річних урочистих зборах про середньовічні університети. Розповідав він змістовно, гарно, літературно, дохідливо».

Студенти-історики дуже цінували Володимира Костянтиновича, тому що він залучав їх до наукової праці (лист до Є.В. Піскорської від 3. VI. 1968). Розвиток краєзнавства, як і інших галузей історичної науки, В. Піскорський не уявляв без копіткої праці з вивчення архівних джерел, зокрема опису цінного архіву Ніжинської грецької общини і магістрату. Активну роботу В.К. Піскорський проводив по підготовці матеріалів з історії Чернігівщини для XII Археологічного з'їзду, займався дослідженнями ніжинського оточення молодого М. Гоголя. Краєзнавчі студії – не випадкова сторінка творчої біографії В. Піскорського. Причини його інтересу до цієї проблематики слід шукати в громадянській позиції вченого. Невтомний дослідник з широким історичним кругозором, В. Піскорський був впевнений в тому, що історичні знання повинні стати надбанням широких кіл суспільства. Про це свідчить, зокрема, гаряча підтримка В. Піскорським рішення Ніжинського історико-філологічного товариства про поширення історичних знань серед населення шляхом влаштування прилюдних лекцій і те, що вчений підтримав масові виступи ніжинського студентства під час революції 1905-1907 рр. Коли місто захлеснула хвиля реакції, саме студенти наполягли на від'їзді професора, врятувавши йому життя, а науці – видатного вченого. Життя В.К. Піскорського було коротким – він трагічно загинув на залізниці в 43 роки. Його науковій і громадській діяльності присвячено один з розділів експозиції в Музеї історії Києва. В Україні та за її межами видано книжки вченого та мемуари.

Рубіжним епохам властива криза світосприйняття, яка з великою гостротою і драматизмом проявилася на початку XX-го століття в творчості Костянтина Володимировича Піскорського, який був самобутнім художником-графіком і талановитим вчителем. Мистецтво графіки на початку XX ст. пережило справжній ренесанс. Майстри поставили перед цим видом мистецтва велику кількість завдань як суто художніх, філософських, так і соціальних, суспільно-політичних. Потрібна була нова орієнтація світосприйняття, вказати яку могло нове мистецтво, культура, наука. Користуючись мовою символів, К. Піскорський прагнув до відновлення образів духовного світу, осягнення його законів. Так сталося, що Піскорський отримав юридичну освіту в Київському університеті. Працював в банку, був у діючій армії, викладав у сільській школі. У травні 1919 р. Піскорський вступив до Академії мистецтв у майстерню знаменитого графіка «Мира искусства» Г. Нарбута, який відразу відібрав чотири його роботи для участі у виставці професіональних художників Києва. У тому самому 1919 р. він був обраний членом Професійної спілки художників м. Києва.

Навчаючись в академії, К. Піскорський, аби врятувати своїх трьох дітей від голоду, став працювати вчителем у селі Совки під Києвом (1920-1922 рр.). Викладав арифметику, читання і письмо дітям, читав лекції з мистецтва, всесвітньої літератури їхнім батькам, відкрив театр і студію образотворчого мистецтва для селян, організував товариство «Просвіта» ім. Т. Шевченка.

Історія, культура, пісні та традиції України були близькі К. Піскорському. У березні 1918 р. він розписував писанки; сюжети його картин навіяні піснями «Ой на лузі та при березі червона калина», «Пливе човен, води повен», поемами Т. Шевченка («Катерина», 1919). Завісу театру в Совках прикрасив його «Козак Мамай» із написом «Слава Україні». Діти в школі влаштовували ялинки, декламували вірші. Це яскрава сторінка для істориків педагогіки в Україні. Для театру Костянтин Воло-

димирович писав п'єси. Пізніше його призначили й інструктором з малювання. У 1918 р. художник записав до щоденника завдання – створити «Карту індивідуального людського життя». За цим пішла теоретична філософська розробка про співвідношення переживань, станів і творчості людини з буттям – «Біометр життя».

Костянтин Володимирович писав: «У незбагненній живій нескінченності буття суть незбагненні центри. Людська особистість подібна тому центру – серед єдиної речовини, що рухається»... Донині актуальною лишається проблема узгодження свого національного єства з історичною реальністю, в якій тоді домінуючою була тенденція до перетворення світу, до формування нового світосприйняття.

Наталія Будзанівська (м. Київ)

Володимир Вернадський і Київ

Володимир Іванович Вернадський (1863-1945) – всесвітньовідомий учений, академік Російської і Української академій наук, перший президент Української академії наук у Києві, громадський і політичний діяч, основоположник вчення про «живу речовину», визначна постать XX ст. Його життя та діяльність були тісно пов'язані з Україною. Дослідники «вернадськознавці» виокремлюють «полтавський – 1917 р.», «кримський – 1920-1921 рр.» періоди життя вченого. Між цими двома періодами Володимир Вернадський жив і працював у Києві. Цей час ми і виділили як «київський» період.

Життєвий і творчий шлях В. Вернадського пов'язаний з Києвом досліджувала О. Апанович. Громадсько-організаційна та наукова діяльність вченого у Києві вміщена у розвідках Н. Полонської-Василенко. Постаті вченого присвячені праці В. Даниленка. Незважаючи на наявні праці, перебування Во-

лодимира Вернадського у Києві потребує глибшого вивчення. Залучення нових матеріалів з праць, виданих до 150-річчя від дня народження Володимира Вернадського, дозволяє відкрити нові грані у стосунках В. Вернадського з Україною і, зокрема, з Києвом. Додаткові відомості вміщено в серії – «Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського», серед них: «Володимир Іванович Вернадський і Україна», «Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими», «Володимир Іванович Вернадський. Щоденники (1917-1921)».

У спогадах Володимир Вернадський писав: «Батько і мати мої були киянами. В обох родинах були живі національні українські традиції. Мої дитячі роки (1868-1876 рр.) я провів на Україні – у Полтаві і у Харкові, бував і у Києві… Батько і мати добре знали українську мову…».

З початком революційних подій 1917 р. в Росії, Україна стала прихистком для життя, наукової, громадської, організаційної та політичної діяльності вченого. Переїзд до Полтави Володимира Вернадського в подальшому став поштовхом переїзду до Києва. На думку українського дослідника Віктора Крупини перебування російських великодержавних політиків в Україні в цей період характеризувалось деструктивною діяльністю, спрямованою на розхитування основ української державності. Перебуваючи в Україні, В. Вернадський також займався і політичною діяльність, а саме брав участь у з'їздах кадетської партії. Проте, розпочавши організаторську роботу зі створення УАН, учений відійшов від активної політичної діяльності, зробивши відповідну заяву в пресі.

7 травня 1918 р. на запрошення М. Василенка, міністра освіти в уряді П. Скоропадського, Володимир Вернадський відправився до Києва. 11 травня 1918 р. відбулася розмова вченого і М. Василенка з приводу організації Академії наук. В. Вернадський після розмови занотував: «Все більше думаю про створення великого центру в Києві, скориставшись політичною кон'юнктурою».

У червні 1918 року Володимир Вернадський переїхав до Києва, щоб очолити комісію з організації Академії наук. Він зупинився у свого побратима М. Василенка, який жив у будинку № 20 на вулиці Тарасівській.

9 липня 1918 р. відбулося засідання присвячене початку діяльності Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук.

Академія наук мала три відділення: 1) Історично-філологічне, 2) Фізико-математичне, 3) Соціальних наук. Параграф 21 наголошував на тому, що видання Української Академії наук мають друкуватися українською мовою, а за бажанням авторів – англійською, французькою, німецькою, латиною чи італійською.

20 липня було вирішено питання про заснування Національної бібліотеки України, 22 липня напрацьовано законопроект про створення Державного Українського університету в місті Києві, а питання щодо створення Академії наук дійшло до фінальної стадії – розробки статуту. На думку вченого, Національна Бібліотека і Академія наук: «...мають першорядне національне значення, повинні явитися могутнім фактором подальшого розвитку науки та просвітництва на Україні та підняття духовних сил».

Неодноразово В. Вернадський, як голова комісії, допомагав у вирішенні різного роду проблем наукових товариств. За його сприянням матеріальну допомогу отримали: історико-етнографічний студентський гурток, Орнітологічне товариство імені Кесслера у Києві, тощо.

У серпні 1918 р. у Києві проходила Всеукраїнська нарада природознавців. На ній 3 серпня 1918 р. В. Вернадський виголосив доповідь – «Об'єднання та організація природознавства України».

26 листопада 1918 р. був опублікований «Статут Української Академії наук» у Києві. В. Вернадський разом з Д. Багалієм та В. Модзалевським підготували перший проект статуту,

що був прийнятий на засіданні Комісії. 27 листопада 1918 року о 18 годині в приміщенні Українського наукового товариства (нині – Ярославів вал, 36) відбулися Установчі збори, на яких було обрано першу Президію Української Академії наук.

В. Вернадського одноголосно обрали Головою – президентом, у ході прямих таємних виборів. Через два дні 30 листопада 1918 р. відбулося затвердження посади Голови-президента Української Академії наук Гетьманом України П. Скоропадським.

Після падіння Гетьманату, 16 грудня 1918 р. Володимир Вернадський записав у своєму щоденнику: «Зараз в широких колах очікування більшовизму, нової смути; крім небагатьох широкі кола не вірять в міцність створюваного і вважають весь рух передвісником більшовизму». Пізніше, в серпні 1919 р., коли війська А. Денікіна увійшли до Києва і почалася боротьба з усім українським, зокрема було оголошено про закриття УАН, саме Володимир Вернадський доклав величезних зусиль для збереження УАН, особисто зустрічаючись і проводячи переговори з А. Денікіним.

Як згадувала Н. Полонська-Василенко: «Президент В. Вернадський… не мав відповідних якостей для маневрування серед політичних сил і… в кінці 1919 р. залишив Київ». Скрутні матеріальні умови, складна політична ситуація та важке становище Академії стали приводом поїздки Володимира Вернадського до Ростова, де розташовувалася ставка Верховного Головнокомандувача. 1 жовтня 1919 р. генерал А. Денікін прийняв Володимира Вернадського. Переговори з владою закінчилися отриманням 250 тис. руб. для Академії. Однак цієї суми було недостатньо для продовження її повноцінного функціонування. Після цього Володимира Вернадського чекало повернення до Києва. По приїзді становище самого вченого було непростим: «У квартирі холодно. Ще не топлять, зовні вітер, вікна розбиті після вибуху. Обговорюємо, як пережити зиму. За чаєм вирішуємо продати мій фрак: обіцяють за нього 1000 руб., можливо більше», – писав він у щоденнику.

У подальшому Володимир Вернадський неодноразово відвідував Київ, і кожен раз знаходився в місті головним чином у справах Академії, оскільки викохане дітище Володимира Вернадського Академія наук до кінця його життя залишалося «дорогим і близьким ... духовному настрою». Вчений згадував: «Для мене і Україна, і Київ, і Українська академія дорогі і близькі…». Так, за спогадами Н. Полонської-Василенко, в подальшому приїзд Володимира Вернадського був для Києва «подією величезного значення – наче відкрилося широко вікно у всесвіт, і свіжий подих світової культури, ніби озоном, напоїв задушливу атмосферу Києва, ізольованого від усього світу». За старою традицією, Володимир Вернадський, зупинявся у будинку родини Василенків на вулиці Тарасівській, 20. Вчений приїздив у справах Академії, та на все життя залишився другом родини Василенків. «Весь час перебування з ранку і до вечора не закривалися двері від його друзів, учнів, послідовників його ідей. Він жив у кабінеті, там же приймав відвідувачів» – згадувала Н. Полонська-Василенко.

Отже, «київський» період займав помітне і важливе місце в житті Володимира Вернадського, а його науково-організаційна та громадська діяльність цього часу справила значний вплив на подальшу долю Києва як наукового центру України.

Анатолій Войнаровський (м. Вінниця),
Василь Черняк (с. Біляни, Чернівецький р-н, Вінницька обл.)

Київ в житті Юліана Волошиновського

В сучасних умовах піднесення краєзнавчого руху перед києвознавцями стоїть завдання повернути із забуття імена митців, життя і діяльність яких пов’язана з Києвом. Особливу

увагу слід приділяти тим, хто з різних причин змушений був покинути Україну. Серед них було багато поляків, частина яких стали загальновідомими – Я. Івашкевич, К. Шимановський, Ю. Остерва та інші. Менш відомий в Україні, але загальновизнаний у Польщі, є Юліан Волошиновський – письменник, поет, театральний критик.

Актуальність теми полягає в тому, що євроінтеграційні прагнення України вимагають пошуків не тільки економічних та політичних точок дотику з європейськими країнами, в першу чергу з Польщею, але і культурних. А українські / київські поляки створили культурні цінності, які є невід'ємною складовою української культури, а їхня історія – невід'ємна частина української історії.

Метою дослідження є створення на основі доступних джерел біографії Юліана Волошиновського, дитячі та юнацькі роки якого минули у Києві.

Постать Юліана Волошиновського ще недостатньо привернула увагу українських дослідників. Повідомлення в довідкових виданнях обмежуються короткими біографічними даними, які належать Л. Баженову, А. Подолинному, С. Гальчаку, І. Лозинському. Більш повні дані містяться у біографічному словнику В. Колесник «Відомі поляки в історії Вінниччини».

Юліан Волошиновський походив з древнього шляхетського роду, який мав руське (українське) коріння, а пізніше полонізувався. Він народився 4 квітня 1898 року в селі Серби Могилівського повіту Подільської губернії (нині – село Гонтівка Чернівецького району Вінницької області). Батько – Йоахим Волошиновський – був редактором та видавцем першої української газети на Поділлі «Світова Зірниця» та організатором кооперативного руху. Крім того, він був засновником та головою Могилів-Подільського відділення товариства «Просвіта».

В подальшому в одному зі свої віршів Волошиновський писав:

Народився на Поділлі. В степу.
На тій стороні Дністра. Найліпше
Було мені там. Виднокраї широкі
І роки дитячі…

Родинний маєток у Сербах не міг забезпечити існування родини Волошиновських, тому у 1910 році сім'я переїжджає до Києва. Тут Юліан навчається у 6-ій Київській гімназії, після закінчення якої вступає на відділення права Київського університету. Одночасно з навчанням Волошиновський захоплюється театром. Його приймають у польський експериментальний театр Станіслави Висоцької «Studia». Саме тут він познайомився з Ярославом Івашкевичем – відомим польським поетом, прозаїком, громадським діячем, який був літературним керівником театру. У житті цих двох людей було дуже багато спільного. Волошиновський та Івашкевич народилися на Поділлі. Обоє закінчили київські гімназії, навчалися на правничому факультеті Київського університету, працювали в одному театрі. У театрі Ю. Волошиновський виступав під псевдонімом Юліан Лукашевич. Його театральним дебютом стала роль Духа у виставі Чайковського «Правда». Він згадував: «Висоцька грала матір, син якої загинув у копальні. Я з'являвся як дух того сина і протягом цілої другої дії розмовляв з матір'ю. Дуже то було зворушливо і публіка насправді плакала». Виконував також чимало інших ролей, серед яких Філона у «Балладині» Ю. Словацького, Генія у «Визволенні» С. Виспянського, Ореста у «Електрі» Г. Гофменсталя, головну роль у «Новому Дон Кіхоті» А. Фредра, молодого Діккенса у виставі «Цвіркун за комином». Цікаво, що в останній виставі дебютував у ролі Невідомого Ярослав Івашкевич. Зрозумівши, що це не його, майбутній голова правління Спілки польських літераторів зосередився на літературній творчості.

У зв'язку з подіями в Україні у 1919 році сім'я Волошиновських змушена переїхати до Польщі. Так вчинили багато поляків, що проживали в Києві, серед них і Ярослав Івашкевич.

Юліан Волошиновський брав участь у польсько-радянській війні. У першій половині 20-х років він продовжив свою акторську кар'єру у варшавських театрах «Reduta» (під керівництвом видатного польського режисера Юліуша Остерви, знайомого ще з київських часів) та «Teatr Rozmaitości». Окрім того, займався театральною критикою. Свої критичні матеріали публікував на сторінках польських часописів.

Але, як і Івашкевич, залишив театральну сцену і активно зайнявся літературною творчістю. У міжвоєнний період побачили світ його поетичний збірник «Окуляри» (1926), збірка оповідань «Сила сну» (1928), фантастична повість «Про Твардовського» (1927), яка була перекладена німецькою мовою. Відома повість Волошиновського «Словацький» (1929) – романтично стилізована біографія видатного польського поета. Значну частку в літературній творчості Ю. Волошиновського становлять історичні романи: «1863 рік» (1931), «Так було» (1935) та інші. За літературну творчість був відзначений 1938 року Золотим Хрестом Заслуги. У міжвоєнний період Ю. Волошиновський здобув досить широку популярність у Польщі. Його фото було розтиражоване у серії поштових листівок «Сучасні польські письменники».

Волошиновський активно цікавився українською літературою. Він став першим перекладачем Тичини на польську мову. Товариські стосунки єднали Ю. Волошиновського з відомим українським поетом Євгеном Маланюком. В архіві Волошиновського зберігається візитна картка Маланюка та його збірка «Земля й залізо» з присвятою.

У післявоєнний час до активної письменницької діяльності митець повертається в часи «відлиги». Опублікував свої ліричні твори в збірнику «Вибрані вірші» (1958). Волошиновський був автором історичних нарисів про Варшаву, опублікованих у збірнику «Що ж то за незнайоме місто» (1957). У драматургії створив цикл одноактових п'єс, що пародіювали

класику («Дон Жуан», «Дон Кіхот», «Гамлет»), які були видані у збірці «Театр мініатюр» (1962). Найбільшим творчим досягненням Юліана Волошиновського стали «Подільські оповідання» (1959), написані на основі дитячих споминів і вражень. У Польщі збірка витримала чотири видання.

За спогадами сучасників, Волошиновський був доброю та інтелігентною людиною, «високий, щуплий, одягнений з охайною, старомодною елегантністю». До кінця свого життя зберіг тісний духовний зв'язок з українською землею. У 1969 році разом з Ярославом Івашкевичем приїжджав у Кременець на відзначення 160-річчя від дня народження Юліуша Словацького. Помер 16 грудня 1977 року у Варшаві.

Юліан Волошиновський повинен зайняте гідне місце в історії України і Києва. Його творчий доробок заслуговує на увагу й глибоке вивчення в Україні, а щира любов до рідного краю є гарним прикладом для наслідування сучасними літераторами.

Література

1. Державний архів Вінницької області. – Ф. Д-904. – Оп. 10. – Спр. 18. – Арк. 186 зв.- 187.

2. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст.: Історіографія. Біобіліографія. Матеріали. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 154.

3. Гальчак С.Д. Краєзнавці Вінниччини: Біографії. Бібліографія. – Вінниця: Книга-Вега, 2005. – 224 с.

4. Колесник Вікторія. Відомі поляки в історії Вінниччини. Біографічний словник. – Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2007.

5. Лисенко-Єржиківська Наталія. Творчість Євгена Маланюка в контексті слов'янських літератур // Художня культура. Актуальні проблеми: Збірник наукових праць. – 2007. – № 4. – С 556.

6. Лозинський І.М. Волошиновський Юліан // Українська літературна енциклопедія. – Т.1. – К., 1988. – С. 350.

7. Лозинський Іван. Першовідкривачі // Жовтень. – 1987. – № 1.

8. Подолинний А.М. Волошиновський Юліан // З-над Божої ріки. Літературний біобібліографічний словник Вінниччини / Упорядкування і загальна редакція А.М. Подолинного. – Вінниця: Континент-ПРИМ, 2001. – С. 57.

9. Przewoska Halina. Podróż w krainę wspomnień z Julianem Wołoszynowskim // Stolica. – 1961. – № 8. – S. 18.

10. Szczepkowska Ewa. «Zegar mego życia zawsze się późnił…». O życiui twórczości Juliana Wołoszynowskiego. – Olsztyn: Wydawnictwo UWN, 2008. – 326 s.

Анна Богданець (м. Київ)

Культурно-мистецька діяльність Ф. Ернста у Києві (1920-30-ті рр.)

Підвищений інтерес сучасних дослідників до культурної спадщини України, активізація та розширення культурологічної проблематики є підтвердженням зростаючого інтересу в українському суспільстві пізнати своє минуле, об'єктивно і неупереджено оцінити внесок окремих особистостей у розбудову української історії та культури.

Внесок історика мистецтв, музеєзнавця та пам'яткоохоронця Федора Людвіговича Ернста, який народився і працював у Києві [1], у збереження історико-мистецьких скарбів привертає увагу українських дослідників. Маловідому тему у своїх працях висвітлювали історики С.І. Білокінь, О.О. Нестуля, С.Ж. Верезомська та інші [2]. Постать вченого є прикладом для сучасників, коли у складний історичний період 1920-30-х рр. він залишився відданим справі збереження культурної спадщини від знищення більшовицькою владою пам'яток історії та культури, докладаючи значних зусиль, щоб зберегти архітек-

турну й історичну спадщину Києва, завадити вилученню з музеїв, церков, сховищ цінних предметів старовини і мистецтва.

У складних умовах Ф. Ернст і плеяда його однодумців стали на захист культурних надбань. Українські пам'яткоохоронці, розуміючи звідки йде головна небезпека і куди буде спрямований удар, виробили концепцію збереження київських святинь. Вона полягала в тому, що шляхом утворення в культових спорудах антирелігійних музеїв на основі постанов самої влади зберегти київські святині бодай від фізичного руйнування. Завдяки цьому вони врятували Софіївський собор, Андріївську церкву, а на основі Києво-Печерської лаври був створений заповідник – Всеукраїнське музейне містечко [3]. Ф. Ернст із пам'яткоохоронцями, використовуючи напрацьовану ними концепцію, розробили грандіозний план створення заповідника «Київський Акрополь», який мав на меті організаційно об'єднати охорону визначних пам'яток культової архітектури найстарішої частини міста [4]. Та створити «Київський Акрополь» було вже неможливо через будівництво урядового центру в Києві, яке супроводжувалось масовим нищенням святинь Золотоверхого Києва.

Ф. Ернст лишив серію києвознавчих студій про надгробок П. Рум'янцева-Задунайського у Лаврі, дерев'яну Златоустівську церкву в старому місті, бурсу, контракти і контрактовий будинок. У них описана не тільки історія та архітектура м. Києва; на них відбився ще і пережитий біль від незабезпеченості охорони пам'яток культури після приходу більшовиків. Стан збереження спадщини тільки підкреслював трагізм ситуації. Неопублікована праця Ф. Ернста «Плани Києва XVII-XVIII ст.» відзначається ґрунтовністю і дає уявлення про характер історичних планів міста. Яскраво виявились науково-організаційні здібності Ф. Ернста у ще одній праці, яку він підготував за дорученням Президії ВУАН до ювілею академії. Ця книга стала чи не найкращим досі провідником по Києву (1930р.). До путівника вчений написав 243 статті із 340 (частково у співавторстві) [5].

Праця Ф. Ернста на посаді завідувача художнім відділом Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка була направлена на збирання творів митців, що пов'язані своїм походженням, або творчістю з Україною. Успіх і цінність виставок зібраних творів визначило насамперед те, що при їх підготовці було вперше застосовано саме національний принцип підбору експонатів. Для розбудови музею ім. Шевченка Ф. Ернст доклав найбільше зусиль, збільшивши музейні фонди у десятки разів (до 5,5 тис. одн. зб.). Формуючи музейну шевченкіану Ф. Ернст підготував і провів дві великі виставки – «Український портрет» (1925р.) і «Тарас Шевченко як маляр на тлі його доби» (1927р.). До виставки «Український портрет» був виданий каталог за цією тематикою, Ф.Ернст особисто зібрав 24 твори Шевченка, написав статтю, в якій показав і довів, що Тарас Шевченко був художником не «між іншим», а першорядним майстром, першим серед учнів Карла Брюллова. Також Ф. Ернст відіграв значну роль у впорядкуванні Шевченкової могили в Каневі і спорудженні пам'ятника Шевченкові в Харкові. Як це не дивно звучить, але Ф.Ернст за характером своєї діяльності був духовним меценатом, захисником і покровителем мистецтв. Своєю творчою працею Ф. Ернст зібрав воєдино розпорошені колекції таких визначних майстрів України, як Т. Шевченка, Г. Нарбута, О. Мурашка, К. Трутовського, М. Ге, Г. Гольпайна, провів виставки їхніх творів і фактично дав їм нове життя.

Дослідження наукових робіт Ф. Ернста показали характерну особливість його стилю роботи у наукових розвідках – скрупульозність, всебічний, детальний розгляд того, що він досліджує. Очевидно, що це не тільки стиль роботи науковця, а й свідоме відображення подій з таким розрахунком, щоб в майбутньому інші вчені, чи зацікавлені особи могли використати таку інформацію у подальших наукових пошуках. Ретельний розгляд доступних матеріалів дали змогу напрацювати рекомендації сучасникам для більш ефективного захисту культурної спадщини.

Дослідження показує абсолютно абсурдну ситуацію, коли влада в країні проводила злочинні дії проти святинь держави, а її підлеглі намагалися перешкоджати цим злочинам. Влада жорстоко розправлялася з охоронцями спадщини – репресіями і розстрілами, від яких постраждав видатний вчений Ф. Л. Ернст.

Важливим кроком було б запровадження циклу теле- і радіопередач в засобах масової інформації на тему «Київський Акрополь» за участю науковців, дослідників багатогранної діяльності Ф. Ернста, представників української церкви, істориків, спеціалістів з охорони пам'яток. Такі передачі могли б покласти початок знайомства глядачів і слухачів із постаттю Ф. Ернста і викликати широку дискусію про сучасний стан охорони пам'яток, можливість створення «Акрополя» в наш час, що організаційно об'єднало б активістів охорони визначних пам'яток Києва.

Незадовільний стан пам'яток сьогодні, їх занепад, руйнування і знищення при байдужості і мовчазній згоді влади стає можливим через недостатню консолідованість суспільства. Ніхто не має права зазіхати на наші святині. Це необхідно записати назавжди з однозначним тлумаченням, без вилучення іншою владою, в Конституцію України, а порушення вважати злочином проти держави і народу. Обов'язково потрібен законодавчо затверджений народний контроль за діяльністю влади з охорони пам'яток історії. Необхідно утворити дієвий народний рух за збереження національної культурної спадщини під керівництвом авторитетних діячів культури, громадських організацій та фахівців.

Література

1. Нестуля О.О. Україна стала його долею // Репресоване краєзнавство (20-30-і роки). – К.: Рідний край,1991. – С. 101-102.

2. Нестуля О.О. Ф. Ернст і його щоденник «Художній відділ» 1925-1933 рр. / Нестуля О.О., Верезомська С.Ж. – Полтава: РВВ Пуску,

2008 р. – 241 с.; Білокінь С. Федір Ернст // Пам'ятники України. – 1985. – № 2. – С. 32-33; Верезомська С. Ж. Діяльність Федора Ернста зі збагачення й популяризації колекцій українки Всеукраїнського історичного музею ім. Тараса Шевченка // Київська старовина. – 2010. – № 2. – С. 142-150; Її ж. Участь Ф. Ернста у музейному будівництві України 1917-1933 років // Могилянські читання 2007. – К., 2008. – С. 11-13.

3. Білокінь С. Щоденник Федора Ернста: про боротьбу довкола української культурної спадщини у 1920-1930х роках // Пам'ять століть. – 2005. – № 3-4. – С. 68.

4. Білокінь С. В обороні української спадщини: історик мистецтва Федір Ернст. – К.: Інститут історії НАН України, 2006 р. – С. 181.

5. Білокінь С. Місце Федора Ернста в історії української культури XX ст. // Пам'ятки України. До 120-річчя від дня народження Федора Ернста. – 2012. – № 2. – С. 13.

Наталія Бацак (м. Київ)

Перша Всеукраїнська виставка народного мистецтва 1936 року в Києві: до історії колекціонування пам'яток грецької традиційної культури

Перша Всеукраїнська виставка народного мистецтва, що відбулася в Державному музеї українського мистецтва у Києві на початку 1936 р., відома насамперед відкриттям широкому загалу неповторної самобутності творчих пошуків українських народних майстрів: Марії Приймаченко, Ганни Собачко-Шостак, Петра Верни, Тетяни Пати, Надії Білокінь, Івана Гончара та ін. [7]. З легкої руки організаторів виставки саме українське народне малярство, зокрема петриківський розпис, стало «візитною карткою» цього заходу. З часом мільйонне тиражування офіційною радянською культурою лише кількох стилів українського народного мистецтва заступило, на жаль, десятки інших самобутніх напрямків і традицій декоративно-ужиткового мис-

тецтва України, достойно представлених на столичній виставці 1936 р. Найперше серед забутих фреймів опинилися експозиції, що представляли традиційні культури національних меншин різних регіонів республіки: албанців, болгар, греків, молдаван.

Наразі актуальним завданням є дослідження однієї з найбільш цікавих та численних колекцій народного мистецтва національних меншин, яка репрезентувала на відомій виставці традиційну культуру греків Надазов'я. Також важливо відтворити перебіг її формування, скласти уявлення про коло людей, які брали у ньому участь, чий фаховий рівень та індивідуальні вподобання наклали відбиток на добірку грецьких народномистецьких творів. Але й водночас – виокремити вплив на неї загальних тенденцій формування етнографічних колекцій на виставці у Києві.

Інтерес до збирання і колекціонування пам'яток народного мистецтва греків Надазов'я виник у другій половині XIX ст. Саме відтоді, не без помітного впливу ідей народництва, і зокрема почвенництва, матеріальна культура маріупольських греків почала привертати увагу представників освічених кіл місцевого населення. Першими колекціонерами предметів традиційного грецького побуту були тамтешні діячі самоуправління, освіти та церкви. З колекцій, утворених упродовж першого періоду (друга половина XIX ст.) відомі зібрання А. Анторінова (Аттарінова) [13, 100, 143; 2, 14], Д. Закруткіна, Г. Афанасьєва та ін. [2, 14-17], єп. Феодосія (О.Г. Макаревського) [14, 59], Г. Тимошевського і С. Маркова [10; 11].

Другий період колекціонування грецьких старожитностей припадає на початок XX ст. і відзначений активною участю в ньому фахівців: вчених-істориків, археологів, етнографів та краєзнавців, – а також залученням їхніх зібрань до широкої науково-виставкової діяльності. До найвідоміших колекцій цього часу належать зібрання В. Машукова, К. Агап'єва та С. Юр'єва при координації відомого історика й археолога Є.К. Редіна [8],

а також крупні колекції археологів В.О. Бабенка [9] та М.І. Рєпнікова [2, 19-20; 12, 29-30].

Наприкінці 1920-х – початку 1930-х рр. зміна культурної парадигми загострила проблему збереження традиційних культур народів радянської України. Відповідно до нових соціокультурних реалій колекціонування та експонування предметів матеріальної культури греків Надазов'я відбувалися в рамках музейної роботи та масштабних ідеолого-пропагандистських кампаній [15]. У цей час з'явилися перші спроби залучити предмети самобутнього декоративно-побутового мистецтва греків до виставкового життя Києва [3]. Однак здійснення подібних намірів лише через кілька років стало можливим. У середині 1930-х років, після повернення Києву столичних функцій, український радянський уряд ухвалив проведення в місті низки крупних ідеологічних заходів, присвячених черговій річниці більшовицького перевороту. Однак Всеукраїнська виставка народного мистецтва перевершила усі інші як за претензійністю задуму, так і за масштабністю його втілення.

Так, у липні – серпні 1935 р. на кількох нарадах, скликаних Наркомосвіти УСРР, були сформульовані завдання проведення виставки: 1) виявити «мистецький актив у колгоспах»; 2) визначити «форми застосування народної творчості в соціалістичному побуті»; і 3) «розв'язати питання про перегляд ряду художніх промислів, щоб дати їм потрібний напрям і піднести їх культурно-мистецький рівень». Виходячи з цього комплексного завдання, до оргкомітету виставки увійшли, крім Наркомосвіти України, республіканська Рада промислової кооперації (Укопромрада) та Спілка радянських художників України. На цьому етапі були визначені види і галузі народного декоративно-ужиткового мистецтва для представлення на виставці: насамперед, планувалося продемонструвати вишивку, ткацькі вироби, у тому числі килими, а також розпис хат, різьблення по дереву, гончарство тощо. Крім кустарно-художніх артілей,

до участі у виставці мали намір залучити народних митців-«одинаків», про що повідомляв лист-звернення «до всіх майстрів народного мистецтва та працівників художньо-промислових артілей» [4].

Фактично вся практична робота з пошуку і відбору експонатів, формування виставкових колекцій, проведення організації та консультування народних майстрів у Києві та по всій країні була покладена на співробітників Українського художнього музею Всеукраїнського музейного містечка на чолі з відомим архітектором П.М. Рудяковим (1898-1937). Під його керівництвом у Київському музеї українського мистецтва на той час працювали кілька молодих обдарованих наукових співробітників (наприклад, Л.П. Калениченко, Ф.І. Демидчук-Демчук, А.С. Рєзніков – у подальшому відомі київські художники-реставратори та мистецтвознавці). За досить короткий час співробітникам удалося зібрати й залучити до виставкових експозицій понад 5000 предметів народного декоративного мистецтва з 57 промислових артілей та майже 170 сіл України. На виставці експонати були представлені за регіональним принципом, у дев'яти відділах. Таким чином організатори намагалися виразити ідею культурної самобутності регіонів України, кожний з яких має свої таланти, свої особливі народні промисли.

Збиранням колекції з традиційної культури греків Надазов'я для Всеукраїнської виставки безпосередньо займався Ф.І. Демидчук-Демчук (1903-1961), задля чого восени 1935 р. він здійснив кількаденну експедицію до Маріуполя та с. Сартана неподалік від нього. В результаті було зібрано колекцію з близько сотні різноманітних предметів грецької традиційної культури, переважно зразків тканин та вишивки. Серед них були куплені або отримані у подарунок від майстрів та просто місцевого грецького населення традиційні декоративні рушники (стенари, тохми), рядна (тохмайда), серветки і наволочки (врахалі), жіночі головні покриви (перифтари) та інші елементи

народного жіночого і чоловічого одягу, прикраси тощо. На виставці вперше пролунали імена грецьких майстринь кінця XIX – початку XX ст.: П. Стифаніц та ін. [5].

Як видно з опису колекції, не всі предмети після перегляду в Києві пройшли остаточний відбір і потрапили на виставку [6]. Однак можна стверджувати, що крім їхнього художнього рівня, організатори керувалися й такими критеріями відбору, як, по-перше, всебічне розкриття технологічної різноманітності грецького ткання і вишивки, тобто враховувалися спосіб і засоби створення предметів (технологічний аспект), використовувані матеріали, традиційні візерунки, колористична гамма. І по-друге, бралися до уваги певні суб'єктні параметри: особистість майстринь (в інших випадках – набувача предметів матеріальної культури): вік, місце проживання, соціальне походження і становище у соціальних відносинах, володіння технологічними прийомами, вияв естетичного смаку тощо.

Перша Всеукраїнська виставка народного мистецтва 1936 р. в Києві стала якісно новою ланкою в історії експонування предметів грецької традиційної культури. Серед виразних рис її можна зазначити такі:

– втілення нової, регіональної, концепції виставки;

– залучення якісно нового складу організаторів і збирачів колекції – творчої інтелігенції;

– застосування при формуванні колекції таких базових критеріїв, як всебічне розкриття технологічної та суб'єктної граней традиційної культури народів України, зокрема греків;

– переслідування подвійної мети у проведенні виставки: 1) пошук елементів народної культури, придатних для впровадження у практику радянської легкої промисловості (що у той час вже почала помітно відставати у темпах розвитку порівняно з іншими галузями); 2) ревізія етнокультурної спадщини народів України і спроби насадження нового змісту в існуючі народно-традиційні форми.

Література

1. Анторинов Ак. Домашний быт мариупольских греков // Московские университетские известия. – 1868. – Т. 4. – С. 333-340.

2. Араджиони М.А. Греки Крыма и Приазовья: история изучения и историография этнической истории и культуры (80-е гг. XVIII в. – 90-е гг. XX в.). – Симферополь, 1999.

3. Бацак Н. Экспонирование памятников народно-бытовой культуры греков Северного Приазовья в конце 1920-х гг. в свете архивных источников / Культура. Духовность. Общество. – Новосибирск, 2014. – С. 123-136.

4. Виставка народної творчості // Вісті ВУЦВК. – №172. – С. 6.

5. Виставка українського народного мистецтва. – К., 1936.

6. Державний музей українського народного декоративного мистецтва. – Оп. 1. – Од. зб. 51. – Спр. 1/209. – 200 арк.

7. Кара-Васильєва Т.В. Декоративне мистецтво України XX ст.: У пошуках «великого стилю». – К., 2005.

8. Каталог выставки XII археологического съезда в г. Харькове / Е.К. Редин. – Харьков, 1902. – 70 с.

9. Каталог Екатеринославского областного музея имени А.Н. Поля. Археология и этнография. – Екатеринослав, 1910. – 426 с.

10. Отчет о состоянии Мариупольской Александровской мужской гимназии за 1893. – Мариуполь, 1894.

11. Отчет о состоянии Мариупольской Александровской мужской гимназии за 1898. – Мариуполь, 1899.

12. Пономарьова І.С. Етнічна історія греків Приазов'я (кінець XVIII – початок XXI ст.): історико-етнографічне дослідження. – К., 2006. – С. 29-30.

13. Указатель Русской этнографической выставки, устроенной Императорским Обществом любителей естествознания, состоящим при Императорском Московском университете. – М., 1867. – 150 с.

14. Указатель церковно-археологического музея при Киевской духовной академии. – К., 1897. – 291 с.

15. Ялі С. Грецький відділ виставки нацменшостей на IV сесії ВУЦВК // Краєзнавство. – 1928. – № 6-10. – С. 75-76.

Катерина Двірна (м. Київ)

Заклади освіти та освітянська політика в м. Києві (1941-1945 рр.)

У статті на основі архівних документів та сучасних історичних досліджень вивчається стан та особливості освітянської політики в Києві протягом 1941-1945 рр. Розкрито особливості евакуації навчально-освітніх закладів на початковому етапі війни, вивчено шкільну справу, освітянську політику німецької окупаційної влади в м. Києві протягом 1941-1943 рр., а також труднощі відновлення діяльності освітянських закладів після звільнення Києва з 1943 до 1945 рр.

Протягом 1941-1945 рр. система освіти та освітянські заклади як в м. Києві, так і по всій території України вцілому пройшли тяжкі випробування, адже війна відповідно до «нових умов» внесла суттєві корективи. Ця проблема знайшла висвітлення у загальних працях з історії України періоду Другої світової війни. Однак особливості освітянської сфери м. Києва в цей період цілісно не вивчалися. В цій публікації використано матеріали Державного архіву Київської області, Державного архіву м. Києва, наукові дослідження Б. Єржабкової, В. Тригубенка, Л. Нестеренка та ін.

До початку Великої Вітчизняної війни в м. Києві працювало 149 шкіл, в яких навчалося 96495 учнів. Заняття в школах проходили у три зміни. У 1941 р. в м. Києві працювало 4058 учителів, функціонувало 104 дитячих садки, в яких виховувалося 8200 дітей, 19 дитячих будинків, в яких було 2455 вихованців. Фахівців з вищою освітою готували десятки вузів столиці.

З початком війни Наркомосу України в глибокому тилу довелося розв'язувати складне завдання евакуації шкіл та вузів. 27 червня 1941 р. було прийнято постанову уряду СРСР «Про порядок вивезення і розміщення людських контингентів

і цінного майна». Згідно з нею в перші дні війни почалася евакуація з Києва вищих та низки середніх навчальних закладів, наукових установ, десятків тисяч населення, особливо дітей та підлітків. Наркомос України тимчасово переїхав до Харкова. Сюди ж переїхав Науково-дослідний інститут педагогіки. Київський університет було евакуйовано в м. Кзил-Орду (Казахстан), де на його базі і на базі Харківського університету було створено об'єднаний Український державний університет, ректором якого став О. Русько. Академія наук України переїхала до м. Уфи. Були евакуйовані київські Політехнічний, Медичний та інші інститути. Оперативна група Наркомосу України разом з Наркомосом Росії облаштували в деяких школах РРФСР, куди були евакуйовані учні з України, і зокрема з Києва, класи і групи з українською мовою навчання. Тут використовувались навчальні плани і програми шкіл України, вчителями працювали педагоги, евакуйовані з Києва та інших українських міст. Діяльність вищих навчальних закладів відбувалася у надзвичайно складних умовах. Деяким вузам довелося евакуюватися 2-3 рази. Однак, незважаючи на великі труднощі, було евакуйовано понад 70 вузів, серед яких 3 університети, 28 індустріально-технічних, 18 сільськогоподарських, 12 медичних інститутів [1].

Руйнуючи мережу радянських шкіл, окупанти почали відкривати свої початкові, так звані народні школи. Вважалося, що навчанням у цих школах охоплюватиметься частина дітей віком до 11 років. Усього в Києві було відкрито 40 таких шкіл із 6470 учнями. Навчання в народних школах проводилось за букварями, книгами для читання, іншими підручниками, складеними у фашистському дусі, без урахування традицій української культури. На уроках батьківщинознавства всіляко вихвалялась «Велика Німеччина» [2].

За умов жорстокого терору та придушення національної освіти народні школи Києва являли собою досить жалюгідне

видовище. Керівник шкільного відділу Кам'янецької округи Ігор Гурин згадував: «Пам'ятав я досить сумну картину діяння шкіл на Київщині й Чернігівщині, а найсумнішу – в самому Києві: у Києві не було чим огрівати шкіл, і були вчителі й учні голодні, охлялі, знеохочені, а в згаданих областях (я мав нагоду спостерігати, коли їздив по картоплю для співробітників із педінституту) ніби й функціонували школи весь зимовий сезон, але... робилося все з таким настроєм, що ніби то відробляється панщина...».

Суттєві заходи німецького керівництва щодо шкільної політики, які стосувалися всіх населених пунктів Рейхскомісаріату «Україна», були розроблені в 1942 р.: «Директиви про створення системи шкільної освіти в Україні (1942 р.)»; «Розпорядження про обов'язкове навчання української молоді»; «Створення шкільної системи в Україні – роз'яснення для цивільної адміністрації» та ін.

Генеральний комісар Києва Магунія своїми розпорядженнями від 15 серпня 1942 року констатував «подальше проведення заходів із введення 4-річних загальних шкіл». В планах нацистів передбачалася підготовка фахівців, роботу навчальних закладів було відновлено. Значна частина молодих людей свідомо поверталася до навчання, щоб ухилятися від роботи в Німеччині. На цей час у Київському медичному інституті навчалося 2300 студентів, а у ветеринарному – 700. Для успішної роботи органами окупаційної влади введено нові посади шкільних інспекторів. В Києві цю посаду введено 20 травня 1942 р.

Протистояти фашистській політиці в галузі освіти намагалися культурно-освітні заклади ОУН. Відразу після окупації Києва сюди прибули деякі українські педагоги й культурні діячі з еміграції, які створили Український науково-методичний інститут шкільної освіти. У 1941-1942 рр. цей науковий центр опублікував «Основні питання української національної педагогіки», «Сторінки історії українського національного вихо-

вання», «Принципи національного виховання в українській школі», «Основні питання дидактики української школи», «Морально-релігійне виховання в школі» та ін. У педагогічному журналі «Українська школа» друкувались статті, присвячені проблемам української освіти та педагогічної думки. Видавався дитячий журнал «Рідне слово». Проте культурно-освітня діяльність членів ОУН в Києві тривала недовго. У лютому 1942 р. у Бабиному Яру провідні культурно-освітні діячі ОУН були розстріляні.

При ворожому ставленні окупантів до української освіти лише незначна частина вчителів могла знайти собі роботу за спеціальністю. Так, у Києві в народних школах працювало не більше 300–350 вчителів. При цьому частину з них використовували на чорних роботах. Поліція брала київських учителів на спеціальний облік, і над ними постійно висіла загроза бути схопленими. За неповними даними, в Києві та Обухівському районі Київської області окупанти розстріляли і замучили в гестапівських катівнях 21 вчителя. Значна кількість підлітків та вчителів була відправлена до Німеччини. Для Києва була встановлена висока норма відправлення робочої сили з числа молодих людей [3].

778 днів тривала окупація Києва. Після вигнання фашистів з Києва місто було в руїнах. За цей період в столиці зруйновано 36 шкільних будівель, 27 дитячих садків, приміщення Науково-дослідного інституту педагогіки, спалено Київський державний університет, 115 будівель потребували капітального ремонту. Але з перших днів визволення почали здійснюватися кроки, спрямовані на відновлення роботи навчальних закладів Києва. Ремонт навчальних приміщень був здійснений за 3,5 роки. За рішенням № 7 Виконкому Київської міської ради депутатів трудящих від 20 листопада 1943 р. було поновлено роботу відділу народної освіти м. Києва. Данила Трохимовича Дударенка знову призначили завідувачем відділу народної ос-

віти м. Києва, зобов'язавши його до 22 листопада 1943 р. скласти штатний розпис співробітників відділу та кошторис його утримання.

Перебуваючи на цій посаді Д.Т. Дударенко активно проводив роботу з відновлення та організації шкіл, дитячих будинків, бібліотек та інших закладів. Після фашистської окупації під його керівництвом організована робота в 5 початкових, 18 семирічних та 27 середніх школах, де навчалося 11712 учнів. Організовано роботу дев'яти дитячих садків, у яких виховувалося 582 дитини та чотирьох дитячих будинків для 375 дітей.

Існуюча мережа шкіл Києва була розрахована на повне охоплення всіх дітей шкільного віку навчанням, включаючи і семиліток. З цього ж року запроваджувалось роздільне навчання для хлопчиків і дівчат. Було охоплено навчанням майже всіх сліпих, глухонімих та розумово відсталих дітей. З метою підготовки педагогічних кадрів для молодших класів скоро були відкриті короткотермінові курси. Відроджувалась позашкільна робота. Значно зросла кількість шкільних предметних гуртків, таких як літературні, математичні, історичні, фізичні тощо. Поступово почали виникати і поширюватись гуртки навчально-виробничого характеру.

Учні шкіл Києва допомагали фронту. Вони влаштовували шефство над шпиталями, виступали перед бійцями з художньою самодіяльністю, тимурівські команди допомагали сім'ям фронтовиків.

Не дивлячись на труднощі воєнного часу, школи м. Києва безперебійно працювали протягом усього навчального року, добре готувалися до іспитів, вчасно і доброякісно ремонтувалися. Однак, побутові умови та питання соціального забезпечення зачасту залишалися невирішеними. За рішенням Уряду і ЦК КП(б)У в 1943-1945 рр. частина шкільних будівель тимчасово була передана для розміщення шпиталів, вищих учбових закладів та інших організацій, тому питання забезпечення

аудиторних приміщень у вузах та класів у школах залишалися на той час важливими проблемами [4].

Отже, протягом 1941-1945 рр. у м. Києві, як і у більшості міст України, система освіти та освітні заклади зазнали вагомих змін. Далися взнаки тяжкі випробування періоду евакуації, ліквідації освітніх закладів, а також втрата професійних кадрів – вчителів та викладачів ВНЗ. Протягом 1941-1943 рр. столиця м. Київ стала об'єктом реалізації освітянської політики німецького окупаційного режиму, метою якої було не забезпечення високого освітнього рівня народонаселення, а виховання молодого покоління в дусі відданості ідеологічним засадам Третього рейху та реалізація планів економічної експансії на окупованих територіях.

Навіть на 1944 р. німецькою владою розроблена ціла низка нормативно-правових документів щодо вдосконалення системи освіти на окупованих територіях (забезпечення вчителями, вдосконалення роботи інспекторів, підготовка підручників для навчання). Визволення Києва восени 1943 р. суттєво вплинуло на освітянський процес в столиці. Було відновлено навчання в школах та ВНЗ.

1943-1945 рр. стали роками відновлення радянської шкільної системи, періодом подальшого вирішення соціально-побутових проблем та відкриття нових навчальних закладів освіти.

Література

1. Державний архів м. Києва. – Ф.Р-4. – Оп. 1. – Спр. 614. – Арк. 1.

2. Тригубенко В.В., Нестеренко Л.С. Освіта і педагогічна думка в Києві за тисячу років. Навч. посіб. – К.: ТОВ «Кадри», 2002. – 369 с. – С. 252-253.

3. Державний архів Київської області. – Ф.Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 7. – Арк. 13.

4. Державний архів м. Києва. – Ф.Р-4. – Оп. 1. – Спр. 648. – Арк. 1-4.

Олена Мокроусова (м. Київ)

Архітектор Павло Альошин: відбудова університету

Особистість видатного українського архітектора Павла Федотовича Альошина (1881-1961) складна й багатогранна. Він був не тільки архітектором, а й викладачем, адміністратором, організатором, дослідником архітектури, бібліофілом й колекціонером архітектурних креслень. Реставратором в сучасному розумінні слова він, звичайно, не був – для цього мав відмовитися від свого архітектурного Я. До того ж більша частина його творчого шляху пов'язана з дореволюційним та довоєнним періодами, коли наукова реставрація в нашій країні лише зароджувалася [1]. Але він завжди з пієтетом ставився до пам'яток старовини, розумів необхідність їх вивчення та збереження, про що свідчать численні епізоди його життя.

Найповніше відбудовча та реставраційна діяльність Павла Альошина пов'язана з повоєнними роками відбудови Києва. У 1945 р. він був керівником утвореної Проектної майстерні по реперації сучасних та історичних пам'яток архітектури при Академії архітектури. Майстерня була ліквідована з 1 жовтня 1945 р. у зв'язку з організацією Академії архітектури УРСР. Крім проектування співробітники займалися вивченням історії пам'яток архітектури, здійснювали їх фотофіксацію [2]. П. Альошину дозволили вести авторську творчу діяльність на відбудові його власного об'єкту – 2-го Будинку лікаря (вул. М.Заньковецької, 5/2, 1931-1939 рр. будівництва) та на університеті і Маріїнському палаці. Робота над двома останніми визначними пам'ятками Києва розтягнулася на багато років й принесла П. Альошину чимало розчарувань. Причиною стали як зовнішні обставини, так і вкрай непростий характер творця.

На замовлення університету архітектори реперaційної майстерні М.О. Грицай, А.С. Лапшин, С.В. Бабій, Н.М. Сенчук під керівництвом П. Альошина розробили проект відновлення головного корпусу та створення цілого університетського містечка на території між б-ом Т. Шевченка й вул. Володимирською [3]. Для того, щоб розкрити головний корпус, слід було знести дрібні господарчі будівлі і метеорологічну станцію архітектора О. Беретті (вул. Л. Толстого, 14). У зв'язку з проектуванням нових 3-поверхових інститутів обговорювалося й розібрання університетських клінік (б-р Т. Шевченка, 17). Інститути геології та фізики ставилися симетрично відносно головної вісі університету, обабіч центральної алеї ботанічного саду. Перед тиловим фасадом та новими корпусами утворювався парк з пам'ятником самому Вікентію Беретті. Збереглися перспективи ескізного проекту, що дають уявлення про широту задумів проектувальників. На місці т.зв. «будинку ректора» по вул. Володимирській, 64/13 був запроектований адміністративно-господарчий корпус з баштою, якому відводилася роль нового містобудівного акценту [4]. Від глобального задуму університетського містечка згодом відмовилися, вочевидь, через нестачу фінансування. Але першим втратило актуальність будівництво адмінкорпусу.

У 1947 р. Архітектурна Рада при Управлінні у справах архітектури м. Києва погодила ескізний проект забудови території університету. Підкреслювалося, що Альошин розвинув композиційні задуми Беретті, глибоко вивчаючи їх творчість й опанувавши їхню майстерність. Втім, спеціалісти наполягали на зовсім іншому підході – збереженні будинку Беретті «як *перлини в новій співзвучній нашій епосі композиції»* [5]. Отже в цілому прийнявши принцип планування університетського містечка, колеги Альошина визнали невірним застосування архітектурних форм класицизму в новобудовах і запропонували переробити архітектурне рішення забудови.

У 1950 р., коли від розбудови нового університетського комплексу вже відмовилися, робота П. Альошина власне над відбудовою головного корпусу була гостро розкритикована на засіданні Бюро Ради Міністрів УРСР. Було запропоновано позбавити архітектора права на це проектування. Проте, Павло Федотовича не погодився з таким ставленням до себе і домігся проведення експертизи своїх архітектурних пропозицій [6]. Цей конфлікт був пов'язаний з пробиванням нових вікон на рівні 4-го поверху на західному фасаді корпусу, що виходив до ботанічного саду. В проектних матеріалах ці вікна були позначені як існуючі, але орган охорони пам'яток виявив, що це не відповідає дійсності. В гострому листі Управління у справах архітектури до ректора університету наполягали на переробці проекту у зв'язку з встановленим фактом недоброякісного та безвідповідального ставлення авторів реставрації [7]. Як завжди, Павло Альошин відгукнувся на ці звинувачення докладним листом на трьох машинописних аркушах. Він вказував, що його проект був одноголосно затверджений 19 вересня 1946 р., й наполягав на вірності свого рішення – додати вікна щоб збільшити освітлення 4-го поверху. Архітектор був здивований, що до цього питання звернулися через три роки після затвердження проекту й виконання будівельних робіт. Крім того, він підкреслив, що є автором проекту відновлення університету, а не реставрації, і вимагав повернути назад неприпустимі вислови на адресу проектувальників [8].

Павло Федотович відійшов від реставрації не особисто, за власним бажанням, а керуючись постановою Президії Академії Архітектури УРСР. На засіданні від 25 березня 1950 р. колеги архітектора відмітили, що університет, перш за все, має задовольняти потреби радянської держави, тому питання йде не про реставрацію, а про відновлення та реконструкцію, але без викривлення його архітектури. В будинку, зокрема, було

замінено зруйновані склепіння на балкові перекриття, але частина склепінь в парадних приміщеннях була відновлена. Конфлікт в результаті було вирішено на користь аргументів за влаштування четвертого (фризового) поверху [9]. П. Альошина зобов'язали внести деякі зміни у планування 4-го поверху та завершити креслення, яких не вистачало, у місячний термін. Разом з тим колеги-архітектори назвали нераціональним звільнення П.Ф. Альошина від авторського нагляду за відбудовою. Але мотивували це не його високим професіоналізмом, а небажанням звільнити автора від повної відповідальності за результат. Сперечання щодо нагляду продовжувалися й надалі – архітектор вперто не бажав здійснювати його безкоштовно.

З токи зору сучасного пам'яткоохоронного законодавства такі занадто сміливі перетворення пам'яток вважаються неприпустимими. Будь-який сучасний архітектор, який би насмілився добудувати комплекс університету або будинки «Альошинського кварталу» опинився би цілком заслужено під вогнем нищівної критики. Та й на тому історичному етапі перетворення ці реалізовані не були. Не ставлячи під сумнів більш виважені підходи до спадщини, які передбачає сучасне законодавство, відмітимо, що в повоєнний період ставлення до пам'яток було дещо іншим. На перше місце виходило завдання відбудови напівзруйнованого Києва та розширення приміщень багатьох закладів. Але це все були обставини зовнішні. Як нам знається, талановитий й амбітний архітектор був внутрішньо готовий до таких грандіозних перетворень. Вивчаючи спадок В. та О. Беретті, збираючи їхні креслення, будуючи поруч з їхніми будівлями свої у схожій стилістиці, Альошин відчував себе продовжувачем творчості Беретті в Києві. Архітектор не вважав свої пропозиції руйнівними для Києва, а щиро вірив у свою здатність дати місту нові високі зразки.

Література

1. Гончарова Катерина. До питання про становлення української школи архітектурної реставрації // Вісник інституту «Укрндіпроектреставрація». – 2013. – № 7-8. – С. 8-29.

2. ЦДАМЛМ. – Ф. 8. – Оп. 1. – Спр. 205. – Арк. 37-38, 46.

3. ДАМК. – Ф. Р-1246. – Оп. 5. – Спр. 54. – С. 10, 10 зв.

4. ЦДАМЛМ. – Ф. 8. – Оп. 1. – Спр. 165. – Арк. 82-87.

5. ЦДАМЛМ. – Ф. 8. – Оп. 1. – Спр. 736. – Арк. 10.

6. ЦДАМЛМ. – Ф. 8. – Оп. 1. – Спр. 851. – Арк. 1-2.

7. ЦДАМЛМ. – Ф. 8. – Оп. 1. – Спр. 168. – Арк. 4.

8. Там само. – Арк. 7-8.

9. ЦДАМЛМ. – Ф. 8. – Оп. 1. – Спр. 165. – Арк. 23.

Геннадій Черевичний (м. Київ)

Київський університет в епіцентрі процесу НТР радянської доби (середина 1950-х-1960-ті рр.)

У даних тезах висвітлюється діяльність Київського університету як центру освіти та науки. Саме ці роки (1950-1960-ті) позначилися серйозними змінами в структурі університету, в його наукових спрямуваннях, що було зумовлено періодом хрущовської лібералізації в різних сферах суспільного життя.

Власне зроблено зріз наукового потенціалу КДУ ім. Т. Шевченка тих факультетів, що сприяли розгортанню НТП. Останній, у свою чергу, становив частину культурної спадщини розглянутого періоду; у широкому сенсі входив до більш загального поняття історико-культурних ресурсів України того часу.

З другої половини 1950-х рр. в КДУ ім. Т. Шевченка відбулись помітні зрушення у сфері природничих наук, зокрема, на фізичному факультеті було створено в 1965 р. кафедру квантової теорії поля акад. М. Боголюбовим та О. Ситненком. Саме останньому разом з проф. В. Тартаковським належало передбачення такого явища, як аномальне протікання диференційного розщеплення легких іонів на ядрах. Пізніше воно отримало назву «Ефект Ситенка–Тартаковського в реакції диференційного розщеплення легких іонів на ядрах з розмитими межами». Також науковцям кафедри належить відкриття т.зв. «Моделі Кривоглаза–Репецького». На кафедрі експериментальної фізики – однієї з найстаріших в університеті – вагомий внесок у розвиток фізичного факультету зробив акад. І. Горбань, який очолив кафедру у 1972 р. Під його керівництвом започатковано спеціалізацію «Фотоніка», ним відкрито в електронно-дірковій системі низькосиметричних кристалів принципово нові енергетичні стани, зумовлені квазімолекулярною, чи квантовою, електронно-дірковою рідиною, створено лабораторію електронно-оптичних явищ.

У 1955-1957 рр. на кафедрі фізики металів розпочалися дослідження дислокацій (С. Герцрікен, М. Новиков). Було відкрито фотомеханічний ефект (П. Кузьменко, М. Новиков, М. Горидько). В 1960-х рр. розпочато дослідження динаміки дислокацій кристалів (В. Макара, М. Новиков, Л. Стебленко) та кремнію (за участю О. Руденка, Л. Стебленка, Г. Весни), що слугувало виробництву інтегральних схем.

Плідно працювала і кафедра загальної фізики. Наукові досягнення підрозділу пов'язані з успішними експериментальними дослідженнями проф. О. Жмудського, які дали можливість виявити і теоретично обґрунтувати незмінність максимуму положення спектральної лінії при дефокусованому зніманні обернених рентгенограм – це дозволило за одним знімком вести прецизійні виміри структури навіть готових

металевих виробів незалежно від їх форми. До здобутків підрозділу відноситься і першість (в країні) щодо дослідження сплавів методом внутрішнього тертя (П. Максим'юк). Крім того, у 1968 р. групою дослідників на чолі з проф. І. Кучеровим започатковано вивчення нового напрямку фізики твердого тіла – акустоелектроніку, створено теорію акустоелектронної взаємодії в обмежених п'єзонапів – провідниках і, врешті-решт, вивчено люмінесценцію нового типу – акустолюмінесценцію.

У др. пол. 1950-х рр. продовжилося подальше становлення та динамічне зростання факультету радіофізики, базовою основою якого були кафедри фізичної електроніки, радіофізики (з 1962р. – квантової радіофізики), електрофізики, а також дещо пізніше кафедра фізики напівпровідників. На факультеті, зважаючи на вимоги часу, були створені три проблемні лабораторії: фізичної електроніки (1964), фізики та техніки напівпровідників (1965), квантової радіофізики (1969).

Проведені ще в 1950-х рр. дослідження високочастотного розряду дали можливість встановити фундаментальні закономірності, що характерні для такого виду електричного розряду (С. Левитський). Одержані результати лягли в основу сучасного практичного використання високочастотного розряду, зокрема, в газорозрядних лазерах.

Заснував наукову школу з нелінійної оптики ще в 1950-х рр. І. Кондиленко. Саме тоді було проведено цикл фундаментальних досліджень із спектроскопії комбінаційного розсіювання світла молекулами. Ці дослідження значною мірою сприяли створенню пристроїв для дистанційної діагностики забруднень атмосфери.

Результативно діяла науково-дослідна група з квантової радіофізики, яка вивчала питання керування параметрами електромагнітних коливань і хвиль в активних середовищах (заснована проф. І. Дерюгіним). Дослідження велися в двох напрямах: спінхвильова електроніка та керування параметрами

лазерного випромінювання. Серед наукових здобутків цієї групи варто відзначити теоретичне обґрунтування та експериментальне доведення ефекту квантової взаємодії магнітостатичних спінових хвиль з парамагнітним кристалом (проф. В. Данилов); вперше вивчено явище власного НВЧ-випромінювання сильно збуджених ферромагнетиків (М. Ляшенко), всебічно вивчено нелінійні явища в НВЧ-феритах, діелектриках та надпровідниках (Г. Мєлков), створено й експериментально підтверджено теорію прямих і зворотних спектральних задач спінхвильової електродинаміки неоднорідних середовищ (І. Завісляк), експериментально досліджено спектри магнітостатичних хвиль у гексаферитах при наявності регулярної доменної структури й побудовано відповідні теоретичні моделі (М. Сігал, І. Завісляк).

У 1960-х рр. Київ перетворюється на центр розвитку кібернетики в Україні і відповідно створюється промислова її база саме тут. Природнім було заснування бази підготовки спеціалістів і наукових досліджень у цій галузі при Київському університеті створенням першого в СРСР факультету кібернетики у 1969 р., який початково складався з кафедр: обчислювальної математики, теоретичної кібернетики, економічної кібернетики та прикладної лінгвістики. Але вже через декілька місяців була створена кафедра моделювання складних систем, а згодом, відповідно до нових напрямів досліджень, відкрито ще декілька: теорії програмування, математичних основ кібернетики, прикладної статистики, чисельних методів математичної фізики, теорії автоматизованих систем, загальної інформатики. Керівництво факультетом здійснював академік АН України І. Ляшко (з 1969 р.).

Видатний учений в галузі математики, кібернетики та обчислювальної техніки, Герой Соціалістичної Праці акад. В. Глушков працював на факультеті з 1957 по 1969 рр. – до створення факультету кібернетики. Одночасно він був директором

обчислювального центру АН України – тепер це всесвітньо відомий Інститут кібернетики АН України ім. В. Глушкова. За безпосередньої участі вченого на факультеті створюються нові напрями підготовки фахівців – обчислювальна математика та теоретична кібернетика. Основні наукові зацікавлення В. Глушкова стосувалися актуальних питань сучасної алгебри, теорії автоматів, теорії електронних обчислювальних машин, економічної кібернетики, теорії автоматизованих систем управління. Під його керівництвом створено декілька типів сучасних цифрових обчислювальних машин. Він засновник відомої на весь світ наукової школи з теоретичної кібернетики. В. Глушков був членом багатьох зарубіжних академій і наукових товариств.

Значний вплив на розвиток наукових досліджень з теорії диференціальних рівнянь мав акад. АН України Й. Штокало. Працюючи в АН України, він тривалий час очолював університетську кафедру диференціальних рівнянь.

Відомий учений чл.-кор. АН України Г. Положій завідував кафедрою математичної фізики, а з 1958 по 1968 рр. – кафедрою обчислювальної математики. З його ім'ям пов'язано створення завершальної теорії р-аналітичних функцій. Другий напрям наукових зацікавлень Г. Положія – розробка методів розв'язання крайових задач математичної фізики. Ідеї та методи Г. Положія знайшли подальший розвиток у працях його учнів.

До 1958р. на факультеті працював відомий вчений, акад. АН України Б. Гнєденко. Його наукові дослідження стосуються теорії ймовірностей, теорій масового обслуговування, теорії надійності, математичної статистики, деяких питань математичного аналізу, історії математики та механіки. В Київському університеті він уперше в країні створив курс програмування на ЕОМ і читав цей курс кілька років. Створена Б. Гнєденком наукова школа теорії ймовірностей знайшла широке визнання.

Юлія Ворона (м. Хмельницький)

Зв'язки середніх професійно-технічних училищ м. Києва з науковими установами, вишами, промисловими підприємствами й організаціями (1985-1991 рр.)

Радянське керівництво постійно наголошувало про доцільність впровадження у навчальний процес проф.-тех. училищ «новітніх досягнень науки і техніки». Тому 26 квітня 1985 р. начальник Київського міського управління проф.-тех. освіти Л.В. Обмінська підписала наказ «Про хід виконання постанови Президії АН УРСР від 2 липня 1984 р. «Про вдосконалення спільної роботи установ АН УРСР й органів профтехосвіти» [1, спр. 245, арк. 165; спр. 246, арк. 178].

На виконання цього наказу, проф.-тех. училища міста впродовж 1985 р. уклали угоди про співпрацю з різноманітними науково-дослідними установами (інститутами) АН УРСР, запросили 44 їх наукових працівників на виробничу практику, 58 до себе за сумісництвом на роботу [1, спр. 245, арк. 165].

За угодою СПТУ-11, 30, 33 співпрацювали з Інститутом кібернетики ім. В.М. Глушкова, СПТУ-31 з Інститутом механіки, СПТУ-14 з Інститутом проблем міцності, СПТУ-30 з Інститутом фізики, СПТУ-7 з Інститутом металофізики, СПТУ-35 з Інститутом напівпровідників, СПТУ-43 з Інститутом ядерних досліджень, СПТУ-1 з Інститутом геологічних наук, СПТУ-10, 13, 44 з Інститутом електрозварювання ім. Є.О. Патона, СПТУ-38, 22 з Інститутом надтвердих матеріалів, СПТУ-4, 40 з Інститутом проблем лиття, СПТУ-1 з Інститутом проблем матеріалознавства, СПТУ-28 з Інститутом технічної теплофізики, СПТУ-1, 13 з Інститутом проблем моделювання в енергетиці, СПТУ-28, 41 з Інститутом електродинаміки, СПТУ-36 з Інститутом загальної і неорганічної хімії, СПТУ-27 з Інститутом хімії і високомоле-

кулярних з'єднань, СПТУ-43 з Інститутом фізіології ім. О.О. Богомольця, СПТУ-26 з Центральним республіканським ботанічним садом, СПТУ-5 з Інститутом ботаніки ім. М.Г. Холодного, СПТУ-32 з Інститутом гідробіології [1, спр. 246, арк. 180].

31 жовтня 1986 р. вечірнє СПТУ реорганізували в «Міжреспубліканські курси підготовки інструкторів з впровадження в народне господарство передових методів зварювання і наплавлення металів» (директор Н.М. Чалий). Функціонували вони на базі Інституту електрозварювання ім. Патона АН УРСР. У лютому 1987 р. їх реорганізували в СПТУ-44 (600 учнів), а на початку 1988 р. взагалі ліквідували [1, спр. 245, арк. 31, 76; спр. 328, арк. 27; 2, спр. 2161, арк. 49; спр. 2239, арк. 189; спр. 2301, арк. 143].

Щороку близько 150 випускників-відмінників продовжували навчання на денному, заочному та вечірньому відділеннях технікумів (Київський, Перший Харківський, Донецький, Рубежанський, Магнітогорський, Мінський, Перший Горківський індустріально-педагогічні технікуми) та технічних вишів (Дніпропетровський інженерно-будівельний, Дніпродзержинський індустріальний, Український заочний політехнічний, Свердловський інженерно-педагогічний інститути). Найкращі студенти направлялись на продовження навчання на «технічних» факультетах Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка [1, спр. 250, арк. 10; спр. 303, арк. 34-45; 2, спр. 2160, арк. 6, 106-129; спр. 2236, арк. 170-173; спр. 2297, арк. 121-141; спр. 2361, арк. 155-159].

Всі випускники училищ шляхом направлення на роботу гарантовано отримували перше робоче місце на 818 підприємствах, установах і організаціях Києва, у тому числі й на 68 базових підприємствах [1, спр. 332, арк. 6]. Молоді кваліфіковані робітники направлялись працювати на підприємства, установи й організації розташовані у місті й поза його межами майже усіх союзних, союзно-республіканських і республіканських мініс-

терств і відомств, управління справами ЦК КПУ, у різноманітні галузі тодішнього «народного господарства». Найбільше направляли на роботу на підприємства Мінлегпрому, Мінбуду, Мінпобуту, Держагробуду, Держагропрому [1, спр. 307, арк. 37; спр. 308, арк. 28-30; спр. 327, арк. 5; 2, спр. 2161, арк. 120-121; спр. 2297, арк. 62; спр. 2337, арк. 52-55; спр. 2361, арк. 118]. Будівельники, наприклад, будували та ремонтували школи, житлові будинки, лікарні, різноманітні житлові та нежитлові будівлі.

Обширною була географія направлень на роботу випускників проф.-тех. училищ Києва. Вона охоплювала територію не лише України, але й інших республік. Знаково, що випускники таких спеціальностей як поварі, касири працювали на підприємствах громадського харчування, які обслуговували персонал ЧАЕС. Випускники СПТУ-25 і СПТУ-28 (малярі-штукатури, машиністи стальних і залізобетонних конструкцій, слюсарі-сантехніки, електрогазозварювальники) працювали на будівництві Кримської АЕС, учні СПТУ-21 допомагали штукатурити павільйон «Профтехосвіта» ВДНГ УРСР у Києві. Випускників СПТУ-27 (електрогазозварювальники ручного зварювання) направляли на роботу до Тюменської обл. на будівництво об'єктів Західно-Сибірського нафтогазового комплексу. Випускників СПТУ-36 направляли працювати на Калушське підприємство «Хлорвініл» (Івано-Франківська обл.). Випускників СПТУ-1, 10, 31 направляли на роботу на судномеханічні заводи Міноборони в Сочі. Випускників СПТУ-7, 22 – до Ульяновського авіаційного комплексу [1, спр. 248, арк. 8; спр. 303, арк. 25; спр. 329, арк. 34-35; 2, спр. 2161, арк. 101-102; спр. 2164, арк. 161; спр. 2165, арк. 44; спр. 2236, арк. 156-158; спр. 2237, арк. 31-33, 85; спр. 2239, арк. 137; спр. 2297, арк. 87; спр. 2361, арк. 118, 173].

Випускники СПТУ-43 (зв'язку), окрім Києва, працювали у відділеннях пошти і зв'язку в Вінниці, Житомирі, Полтаві, Черкасах, Чернігові [2, спр. 2160, арк. 79; спр. 2161, арк. 58-59;

спр. 2237, арк. 95зв.]. Щоправда щороку кількасот випускників не прибували за місцем направлення, або швидко звільнялись з роботи, будучи не задоволеними умовами роботи чи проживання. Скажімо, в 1985 р. кількість таких склала 300 осіб [2, спр. 2160, арк. 3].

Виробниче навчання у так звані «виробничі дні» й виробничу практику учні проходили на базових підприємствах, в установах і організаціях, на «будівельних майданчиках» Києва. Наприклад, учні СПТУ-26 і СПТУ-20 (мулярі, малярі, штукатури) «практикувались» під час будівництва чи ремонту житлових будинків, шкіл, гуртожитків, технікумів міста, будівель державних і самоврядних установ, павільйонів ВДНГ УРСР. У 1987 р. група 37 цього училища виконала штукатурні роботи під час ремонту Оперного театру ім. Т.Г. Шевченка і лабораторного корпусу № 3 Ботанічного саду. Учні СПТУ-20 штукатурили й оздоблювали «Бібліотеку для юнацтва» на проспекті 40-річчя Жовтня, а учні СПТУ-27 штукатурили «Депо Оболонь». В Кагарлицькому районі Київської області для Київського обласного управління проф.-тех. освіти збудували 3 будівлі [1, спр. 308, арк. 37-40; 2, спр. 2238, арк. 92].

Зв'язки з науковими установами, вишами, промисловими підприємствами й організаціями середні професійно-технічні училища м. Києва успішно розвивали й у час, коли погіршилось соціально-економічне життя – 1988-1991 рр. В умовах незалежності ці зв'язки фактично перевались.

Література

1. Державний архів м. Києва. – Ф. 1579. – Оп. 1.

2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 4609. – Оп. 1.

Галина Гончар (м. Київ)

Кость Гуслистий: роль у створенні київського скансену

Дослідженню історії етнографічного музейництва було присвячено чимало праць українських науковців, однак, оцінка персонального внеску діячів науки і культури у розвиток цього напряму залишається актуальною і до сьогодні. Такої уваги заслуговує науково-громадська діяльність Костя Григоровича Гуслистого (1902-1973) у галузі української музейної справи, яка досі не знайшла належного висвітлення в роботах вітчизняних і зарубіжних дослідників.

К.Г. Гулистий звертав особливу увагу на проблему створення етнографічного музею в с. Пирогово, що під Києвом, тому саме це питання було досліджено нами одним з перших.

З середини 50-х рр. ХХ ст. на засіданнях Бюро відділу суспільних наук АН УРСР вчений часто згадував про потребу створення такого музею в Києві, однак просування цієї справи він сам характеризував виразом «а воз и ныне там» [1]. В Україні цей процес розпочався лише на початку 60-х рр. ХХ ст. Планувалося створити музеї в Переяслав-Хмельницькому, Львові, Косові, Ужгороді та Києві [2]. Однак, якщо в деяких місцях спорудження відбувалося дуже жваво (наприклад, у Переяслав-Хмельницькому [3]), то в Києві значно затримувалося, що викликало хвилювання громадськості, зокрема відомої радянської поетеси і письменниці Ванди Василевської, з якою листувався Кость Гуслистий [4].

Цей процес дещо активізувався у лютому 1967 р. після прийняття постанови Ради Міністрів УРСР «Про стан та заходи по подальшому поліпшенню охорони та збереження пам'яток історії й культури в республіці». К.Г. Гуслистий покладав багато надій на створення таких музеїв, які мали стати не тільки куль-

турними, а й науково-освітніми закладами, що покажуть все багатство й різноманітність української народної архітектури, сприятимуть пожвавленню збиральницької робити в регіонах, налагодженню співпраці музейників і етнографів, вцілому сприятимуть розвитку та популяризації етнографії як науки [5].

З листа К.Г. Гуслистого до П.Т. Тронька (заступника голови Ради Міністрів України і голови Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, внесок якого вважають вирішальним у створенні музею [6]) від 8 квітня 1968 р. видно, що він слідкував за просуванням справи створення київського скансену і бажав, «щоб Міністерство культури УРСР, Українське товариство охорони пам'ятників історії й культури, Академія наук УРСР та інші організації зрештою приділили більше уваги розвиткові етнографічних музеїв на Україні…» [7].

У листопаді 1968 р. Міністерство культури УРСР видало постанову, в якій йшлося про початок (з січня 1969 р.) виявлення, обстеження, підбору та збереження експонатів до часу відкриття музею. До неї додавався перелік об'єктів, які мали стати етнографічними експонатами для майбутнього закладу. Судячи з його змісту, він розроблявся відділом етнографії ІМФЕ АН УРСР, який очолював К.Г. Гуслистий, але йшов за підписом тодішнього директора цього Інституту М.Є. Сиваченка. До вищезгаданого переліку входили об'єкти, що мали відображати житло, двір, поселення, сільськогосподарську культуру, промисли, ремесла, атрибути цехової організації, народний одяг, прикраси, головні убори, взуття, засоби пересування і транспорту, умеблювання селянських хат, кухонне та господарське начиння, предмети народного мистецтва, музичні інструменти, речі громадського та сімейного побуту, релігійний реквізит тощо. Також укладачі переліку акцентували увагу збирачів на прискіпливому документуванні зібраних експонатів, аби вони не втратили своєї музейної, історичної та мистецької цінності [8]. У лютому 1969 р. К. Гуслистому надійшла ще одна поста-

нова Міністерства культури УРСР, де вказувалося, що розробка пректування та завдання зазначеного музею мали закінчитися до 1 серпня 1969 р. [9]. На активну участь науковця у цій справі вказують і запрошення на засідання науково-методичної ради з питань створення музею, членом якої він був [10].

Важлива справа створення київського скансену перебувала на постійному контролі Президії АН УРСР, яка своєю постановою від 14 березня 1969 р. «Про участь Академії наук у створенні Державного музею народної архітектури та побуту Української РСР» забов'язала ІМФЕ АН УРСР, а також ряд інших наукових установ (Інститут історії та Інститут археології АН УРСР) разом з Міністерством культури УРСР, Держбудом УРСР та Українським товариством охорони пам'ятників історії та культури взяти участь у проектуванні музею. Окрім цього, ІМФЕ АН УРСР доручалося також включитися в роботу зі збору експонатів, для чого установі були виділені додаткові кошти та автотранспорт [11].

З метою розробки детального планового завдання майбутнього музею при ІМФЕ АН УРСР було створено комісію з спеціалістів республіки – етнографів, архітекторів, мистецтвознавців, істориків, археологів і представників інших професій, суміжних з тематичним профілем музею. К. Гуслистий вважав, що до цієї комісії також треба залучити видатних архітекторів і знавців українського народного житла П. Юрченка та В. Самойловича, які брали участь у створенні Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини в Переяслав-Хмельницькому. До того ж В. Самойлович у жовтні 1968 р. захистив в ІМФЕ АН УРСР докторську дисертацію на тему «Народна творчість в архітектурі сільського житла України» [12].

Планувалося, що київський музей буде складатися з трьох секторів: 1) експозиція пам'ятників народної архітектури і побуту, де будуть представлені як оригінальні творіння, так і науково обґрунтовані реконструкції; 2) етнографічний музей павільйонного типу з залами для постійнодіючої експозиції, великим

залом для періодичних виставок, фондосховищем, бібліотекою та архівом, конференцзалом-лекторієм, фото-кіно-фонолабораторією, реставраційною майстернею; 3) сектор обслуговування та відпочинку, де Кость Григорович пропонував побудувати кемпінг, кафетерій, літній театр, спортивний майданчик. Все це дало б можливість проводити тут концерти, свята, фестивалі, олімпіади, ярмарки і сприяти популяризації українського народного мистецтва не тільки в республіці, але й за її межами [13].

Експозиція мала будуватися на основі поділу території України на такі етнографічні зони: Києво-Черкаське Правобережжя, Полтавсько-Переяславське Лівобережжя, Слобожанщина, Східне та Західне Полісся, Західний лісостеп та Прикарпаття, Буковина й Поділля, Карпати і Закарпаття, Нижнє Подніпров'я та Південна Україна. Цей поділ був розроблений Я.П. Прилипком, В.П. Самойловичем та К.Г. Гуслистим, однак останній з авторів вказував на потребу його подальшого обговорення [14], а також відображення на кожній ділянці у відповідності до етнографічного районування рельєфу та флори природної зони, в якій він знаходиться [15].

17 липня 1976 р. Музей народної архітектури та побуту УРСР відкрив свої ворота для перших відвідувачів, однак серед них не було К.Г. Гуслистого, який не дожив до цієї знаменної події три роки [16].

Література

1. Науковий архів Президії НАН України. – Ф. 251-Р. – Оп. 8. – Спр. 614. Документы (постановления, стенограммы, протоколы и др.) собрания Отделения, состоявшегося 19-25 апреля 1957 г., арк. 207; Там само. – Ф. 251-Р, Отчеты учреждений Отделения общественных наук за 1955 г., арк. 46.

2. Гуслистий К. Республіканський музей народної архітектури та побуту // Народна творчість та етнографія. – 1969. – № 3. – С. 75.

3. Козій Г. Першому в Україні музею просто неба – 45 // Краєзнавство. – 2009. − № 1-2. – С. 128-134.

4. Василевська В. Необыкновенный музей // Правда Украины. – 1960. − 11 декабря; Інститут архівознавства Національної бібліотеки ім. І.В. Вернадського (далі – ІА НБУВ). – Ф. 32. К.Г. Гуслистий. – Оп. 1. – Спр. 87. – Арк. 6, 24-32.

5. Ходаківський М.С. Роль академіка П.Т. Тронька у створенні київського скансену // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. − 2012. − №. 2. – С. 67-68.

6. Там само. – С. 67-70.

7. ІА НБУВ. – Ф. 32. – Оп. 1. – Спр. 87. – Арк. 4-5, 38-40.

8. Там само. – Арк. 42-50; Шмелев В. Г. Музеи под открытым небом: очерки истории возникновения и развития. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 91.

9. ІА НБУВ. – Ф. 32. – Оп. 1.– Спр. 87. – Арк. 8, 69-70.

10.Там само. – Арк. 75, 197.

11. Там само. – Арк. 71-74.

12. Там само. – Арк. 8, 12; Козій Г. Першому в Україні музею… // Краєзнавство. – 2009. − № 1-2. – С. 129, 132.

13. Гуслистый К. Музей под открытым небом // Рабочая газета. – 1969. – 29 июня. – С. 3; ІА НБУВ. – Ф. 3 2. – Оп. 1. – Спр. 87. – Арк. 10-11; Гуслистий К. Республіканський музей… // Народна творчість та етнографія. – 1969. – № 3. – С. 77.

14. ІА НБУВ. – Ф. 32. – Оп. 1. – Спр. 87. – Арк. 9; Гуслистий К. Республіканський музей… // Народна творчість та етнографія. – 1969. – № 3. – С. 76.

15. Гуслистый К. Музей под открытым небом // Рабочая газета. – 1969. – 29 июня. – С. 3.

16. Ходаківський М.С. Роль академіка П.Т. Тронька… // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. − 2012. − №. 2. – С. 70; Герасименко Н.О. Гуслистий Кость Григорович // Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. − К.: Наукова думка, 2004. – С. 259.

Лілія Іваницька (м. Київ)

Засновниця першої вітчизняної школи теоретичного програмування

Народилась Катерина Рвачова 8 грудня 1919 р. в місті Чигирині у великій родині вчителя історії та географії Логвина Федоровича Рвачова. Сам Логвин Рвачов потрапив в Україну після трирічного заслання до Астрахані, де він опинився за активну участь у революційному русі. Проживати в центральних регіонах Росії йому було заборонено, тому Логвин Федорович вирішує оселитись в Україні. Спочатку він деякий час проживає в Овручі, а потім переїжджає до Чигирина Черкаської області.

Успішно закінчивши середню школу, в 1937 р. Катерина Логвинівна стає студенткою фізико-математичного факультету Київського університету імені Тараса Шевченка. Але доля підготувала для дівчини тяжке випробування. Батька безпідставно звинуватили в українському буржуазному націоналізмі та заарештували, хоч українською він говорив з явним акцентом, що видавав його російське походження. Вердикт суду був невблаганним – 10 років заслання. Дочку «ворога народу», відповідно до телефонограми народного комісара освіти Затонського, відразу ж виключили з університету. Новим випробуванням долі був арешт матері, яка намагалась довести невинність свого чоловіка і принесла в місцеве відділення ДПУ документи про його активну участь у революційному русі. Ефект від цієї спроби мав зворотній результат – матір також заарештували і засудили на 10 років тюремного ув'язнення.

Після таких примх долі дівчина була змушена повернутися до Чигирина, де у батьківській хаті залишались неповнолітні брати. Та нестримне бажання отримати освіту привели Катерину Рвачову на наступний рік спочатку до Московського універси-

тету, куди її було зараховано, але без надання гуртожитку, що аж ніяк не влаштовувало дівчину. Потім – університет у Воронежі, в якому через не надання їй стипендії, як дочці «ворогів народу», Катерина Логвинівна також не отримала змоги навчатися. Випадково дізнавшись про те, що Узбецький державний університет оголошує додатковий набір студентів, забезпечивши їх і гуртожитком, і стипендією та ще й повністю оплачує проїзд, дівчина, після всіх митарств та принижень, вирішує поїхати на навчання до далекого Самарканду. За три роки навчання в Самарканді, за спогадами самої Катерини Логвинівни, вона не пропускала жодної лекції, перерозв'язала всі задачі, які були в підручниках та задачниках. А тугу за далекою рідною Україною виливала в проникливо-пронизливих рядках ліричних віршів.

Навесні 1941 р., достроково здавши іспити за третій курс, Катерина Рвачова поїхала до матері, що жила в Овручі. Вранці 22 червня вона була в Овручі і на собі відчула жахи німецьких бомбардувань. В серпні, повернувшись до Самарканду, змушена була вирушити до Ташкенту, до об'єднаного Середньо-Азійського університету. Продовжуючи навчання, Катерина Логвинівна одночасно працювала на військовому підприємстві, що випускало приціли для танкових гармат. Через рік, на відмінно закінчивши університет, вона добровільно пішла працювати запальником-підривником на шахту № 2 в м. Гангрен-Сталін (в 150 км від Ташкента). У 1943-1944 рр., відповідно до наказу про повернення на викладацьку роботу всіх, хто мав закінчену педагогічну освіту, Катерина Рвачова працювала викладачем математики та фізики в ташкентській школі. Після звільнення Західної України з вересня 1944 р. вчителювала в середніх школах на Житомирщині та у м. Стрий.

В серпні 1946 р. Катерина Логвинівна розпочинає свою наукову діяльність в системі Академії наук УРСР. Саме в цей час у Львові відкривається філія Інституту математики АН УРСР під керівництвом академіка Б.В. Гнеденка. Перший цикл її

досліджень як молодого науковця належить до теорії ймовірностей та математичної статистики. Катерина Логвинівна отримала оригінальні та важливі результати, які знайшли застосування у квантовій механіці і в наш час стали класичними. У 1950 р. вона підготувала та успішно захистила кандидатську дисертацію, першим опонентом з якої було призначено відомого вже на той час науковця – академіка О.М. Колмогорова. Його висока оцінка цієї наукової роботи завжди була предметом особливої гордості Катерини Логвинівни.

Того ж 1950 р. Гнеденка було обрано дійсним членом АН України і його відділ перевели до Київського інституту математики АН України. Катерина Логвинівна разом зі своїм чоловіком Олексієм Ющенком була запрошена Борисом Гнеденком до унікальної лабораторії Інституту математики, якою на той час керував Сергій Олександрович Лебедєв. З цього часу її доля нерозривно пов'язана з Києвом.

Події, пов'язані з діяльністю цієї лабораторії – особлива сторінка не тільки в житті Катерини Ющенко, а й історії становлення вітчизняного програмування та обчислювальної техніки. Саме в цій напівтаємній лабораторії, розташованій під Києвом, протягом 1948-1951 рр. під керівництвом С. Лебедєва була створена перша в Європі електронно-обчислювальна машина. Одразу ж після введення її в дію держава визначила головну мету її призначення – розрахунки ядерної зброї та обчислення балістики ракет і параметрів їх боєголовок. Катерині Логвинівні довелося брати найактивнішу участь в розробці математичного забезпечення машини. Вона повинна була переключитись на дослідження у галузі обчислювальної математики та розробку алгоритмів, призначених для розв'язання важливих класів економічних задач методами як класичної, так і дискретної математики. До цих завдань, окрім задач воєнно-промислового комплексу, належала і розробка Катериною Логвинівною алгоритмів розв'язання задачі зовнішньої балістики для ракетно-

космічних комплексів, обробка геодезичних спостережень тощо. За короткий час Катерина Ющенко стала одним із провідних фахівців у сфері програмування. В 1969 р. вона стала першим в СРСР доктором фізико-математичних наук, якому ця ступінь була присвоєна за роботи з програмування.

Важливий етап наукової діяльності Катерини Логвинівни пов'язаний з дослідженнями та розробками в галузі «адресного програмування», адже проблема створення мови програмування «високого рівня» і відповідного транслятора для кращого спілкування людини та машини була чи не найголовнішою проблемою тодішнього етапу розвитку обчислювальної техніки. Результатом робіт Катерини Ющенко в цій галузі стало створення у 1955 р. спільно з Володимиром Королюком адресного програмування, яке на мовній основі втілило два загальних принципи роботи комп'ютера – адресності і програмного керування. Ця розробка стала настільки новаційною, що підручники з адресної мови були видані російською, словацькою, угорською, німецькою та французькою мовами. Таким чином, була запропонована одна з перших у світовій практиці мов програмування – Адресна мова, конструкції якої увійшли до сучасних комп'ютерних мов як класична структура.

Створення Адресної мови – перше фундаментальне досягнення наукової школи теоретичного програмування, що її на початку 1950-х рр. започаткувала Катерина Ющенко. Висунуті Катериною Логвинівною ідеї отримали науковий розвиток у роботах її учнів. Викладаючи за сумісництвом у Київському університеті на механіко-математичному факультеті, у 1958 р. вона започаткувала новий курс для студентів цього факультету – програмування. І хоч тоді не існувало ніяких підручників з цього предмету, своїх учнів науковець дивувала широтою та глибиною фахових знань, а також працездатністю та відданістю науці. Серед учнів Катерини Ющенко 45 кандидатів та 11 докторів наук.

Під керівництвом Катерини Логвинівни Ющенко та за її безпосередньою участю, за більш ніж сорокарічний період її роботи в Інституті кібернетики НАН України, була створена низка інструментально-технологічних комплексів. За піонерські роботи в цій галузі Катерині Ющенко присуджені дві Державні премії України та Премія Ради Міністрів СРСР. Україна високо оцінила заслуги Катерини Логвинівни, нагородивши її Орденом княгині Ольги III ступеню.

Катерина Логвинівна Ющенко мала 5 авторських свідоцтв, нею розроблено 8 Державних стандартів України. Вона – автор більш як 240 наукових праць, у тому числі 23 монографій та навчальних посібників. Частина з них вийшла двома-трьома виданнями і перекладена за кордоном – в Німеччині, Чехії, Угорщині, Франції, Данії тощо.

Померла Катерина Логвинівна Ющенко 15 серпня 2001 р.

Наталія Ховайба (м. Київ)

З історії діяльності Київської кіностудії імені Олександра Довженка (1960-1980-ті рр.)

Свій шлях Київська кіностудія художніх фільмів починає з 1928 року, з 1957 року носить ім'я Олександра Довженка, який у своїх фільмах «Земля» (1930 р.), «Іван» (1932 р.) заклав початок національного поетичного кіно. Кіностудія була провідною, і найбільш успішним періодом її діяльності були роки хрущовської відлиги [1, с. 1]. Впродовж 1962-1973 рр. директором кіностудії ім. О.П. Довженка був В. Цвіркунов, який прихильно ставився та підтримував митців – фундаторів напряму «поетичного кіно». На цей період припадають роки розквіту цього напрямку, свої фільми створюють С. Параджанов («Тіні

забутих предків»), Ю. Іллєнко («Криниця для спраглих», «Вечір на Івана Купала», «Білий птах з чорною ознакою»), Л. Осика («Камінний хрест»), А. Войтецький («З нудьги»), М. Беліков («Ніч коротка»), Б. Івченко («Пропала грамота»), В. Денисенко («Совість») [1, с. 2].

Поетичне кіно – це авторське бачення, своєрідна концепція зображувальних подій, яке використовувало метафори, алегорії, символи та ін. Воно виникло як противага шаблонному розумінню мистецтва в дусі соціалістичного реалізму. Характерною особливістю цього напрямку кіно є зображення та розкриття духовного світу людини, об'єктом дослідження є почуття й душевні стани. Ідейно-тематичну основу становило бажання показати у фільмах ідеали та цінності, набуті народом упродовж його історії [2, с. 39-42]. В другій половині 1960-х років вирізнився напрям – «київська школа поетичного кіно», представники якої зверталися до джерел української історії та культури.

Проте, від другої половини 1960-х років здобутки «відлиги» були згорнені, посилилася реакційна політика. Діяльність школи викликала невдоволення в партійного керівництва. Внаслідок чого «поетичне кіно» почали переслідувати та забороняти. Згодом авторське кіно втратило свою національну самобутність і власне обличчя. Це відбувалося разом із звуженням сфери застосування української мови, зокрема скороченням випуску фільмів українською мовою [2, с.4].

Перша постанова, яка звинувачувала керівництво кіностудії в допущенні ряду помилок в керівництві творчо-виробничим процесом – «Про окремі серйозні недоліки в організації виробництва кінофільмів на Київській студії ім. О.П. Довженка» (1966 р.). Зокрема зазначалося, що на студії закінчено виробництво кінофільму «Джерело для спраглих» (автор сценарію І. Драч, режисер-постановник Ю. Іллєнко) в якому тенденційно спотворюється правда радянського життя, представлені надумані трагічні ситуації [3, арк. 21]. Фільм «Звірте свої годин-

ники» (сценарій Л. Костенко, режисер Ю. Іллєнко), відзнятий матеріал якого показав, що наперекір життєвій правді і початковому замислу, створюється фільм не про подвиг трьох українських поетів-громадян, які віддали своє життя заради захисту соціалістичної Батьківщини, а навпаки, про їх безглузду смерть, причину якої автори бачать в недосконалості керівництва нашою країною напередодні і під час війни проти гітлерівських окупантів [3, арк. 22]. Всім керуючим особам кіностудії було оголошено догани [3, арк. 23]. Відразу були здійснені перевірки фінансово-економічної та творчої діяльності кіностудії.

На виконання вище зазначеної постанови Міністерство фінансів СРСР та ревізійний апарат Міністерства фінансів УРСР провели перевірку кіностудії ім. О.П. Довженка щодо додержання строків виробництва фільмів та їх кошторисної вартості. Порівняно з 1966 р., у 1967 р. було випущено більше фільмів, але із значними перевитратами. З 7 кінофільмів, випущених до 1 грудня 1967 року, по трьох фільмах допущено перевитрати кошторисної вартості на 216,2 тис. крб., в тому числі по фільму «Туманність Андромеди» перевитрачено на 181, 1 тис. крб. [6, арк. 34].

В наступній постанові «Про подальше поліпшення і розвиток кіномистецтва на Україні» (1971 р.) вказувалося на недоліки у роботі кіностудії, зокрема на те, що «потрібно докорінно поліпшити роботу сценарної майстерності Київської кіностудії художніх фільмів ім. О.П. Довженка, штатних сценаристів інших студій» [5, арк. 76].

З приходом до влади в УРСР прихильника русифікації та політики центру В. Щербицького у 1972 році змінюється директор кіностудії, ним стає А.Г. Путінцев (очолював кіностудію у 1973 -1985 роках). Зміни суспільно-політичної ситуації відбилися у наступному урядовому документі, який стосувався кіностудії – Постанові ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР від 12 листопада 1974 року «Про додаткові заходи по дальшому поліпшенню роботи Київської кіностудії імені О.П. Довженка».

В ній зазначалося, що завдяки попереднім прийнятим заходам останнім часом значно покращився «ідейно-художній рівень фільмів», але вагомим недоліком було те, що на студії було недостатньо створених фільмів про «соціалістичний реалізм, образ радянської людини – будівника комунізму та пропаганди засобами кіномистецтва переваг радянського способу життя». Вдосконалення ідейно-політичного змісту мистецької діяльності мало базуватися на вдосконаленій матеріально-технічній базі, тому передбачалося завершення реконструкції кіностудії впродовж 1976-1979 рр. [4, арк. 20].

У ці роки продовжувалося посилення ідеологічного обмеження мистецької творчості, що було характерне для всіх жанрів кіномистецтва. У доповідній записці «Про хід виконання постанови ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР «Про додаткові заходи по дальшому поліпшенню роботи Київської кіностудії ім. О.П. Довженка» від 12 листопада 1974 р. йшлося про те, що розроблено тематичний план на 1977-1980 рр., яким передбачалося створення сценаріїв і фільмів, присвячених найбільш актуальним проблемам сучасності, відтворення героїв революції та Великої Вітчизняної війни, збільшення випуску фільмів комедійного, пригодницького, науково-фантастичного жанрів, фільмів для дітей та юнацтва [7, арк. 59]. Посиленню ідеологічного контролю сприяло поновлення видання газети «Екран і життя» на Київській кіностудії імені О.П. Довженка у січні 1975 р. відповідно до постанови ЦК КПУ [8, арк. 8].

Отже, можна зробити висновок, що діяльність Київської кіностудії імені Олександра Довженка в 1960-1980-ті роки була підпорядкована загальним ідеологічним процесам, що відбувалися в країні. Кінострічки, які відносилися до школи «поетичного кіно» заборонялися, натомість кіностудія мала знімати фільми про «соціалістичний реалізм». Радянським керівництвом було видано ряд постанов, які обмежували самостійну діяльність кіностудії як у творчому, так і фінансовому плані.

Література

1. 70 роки. Фільми. Люди. Хроніка. Національної кіностудії імені Олександра Довженка // Культура і життя. – № 36 (9 вересня), 1998.

2. Брюховецька Л.І. Поетична хвиля українського кіно. – К., 1989.

3. ЦДАГОУ. – Ф.1 – Оп. 6. – Спр. 3955.

4. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 10. – Спр.1792.

5. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 10. – Спр.736.

6. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 31. – Спр. 3611.

7. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 32. – Спр.940.

8. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 32. – Спр.1032.

Руслана Маньковська (м. Київ)

Приватні музеї Києва як форма відродження меценатства

У сучасному українському суспільстві ми спостерігаємо, і найперше в Києві, поступове відновлення зацікавленості заможних людей до музейної справи. Тривалий час у країні діяли лише державні, відомчі та громадські музеї, разом з тим приватне музейництво перебувало поза державними інтересами, а меценатство з ідеологічних причин не вписувалось у формат суспільства без пануючого класу та нужденних. Проблема визначення змісту понять спонсорство, благодійність, меценатство, філантропія, ктиторство, патронат широко обговорюється у наукових колах, зокрема, українських. Дослідники О. Донік, Л. Лавриненко, І. Мигович, М. Слабошпицький, Л. Хобта, С. Матяж, Т. Рашко виділяють відмінності та особливості цих явищ у суспільстві [1]. Як суспільно-культурне явище, меценатство в Україні має глибокі історичні традиції та різні форми

культурно-благодійницької діяльності, спрямоване на добровільну, безкорисливу підтримку творчих ініціатив із духовного вдосконалення суспільства.

У зазначеному процесі музеям належить особливе місце. Музейне меценатство виступає у двох формах: допомога і передача музеям історичних реліквій та створення приватних музеїв. Саме на приватне збиральництво опиралось музейництво із самих своїх початків. За твердженням видатного українського музеолога І. Свєнціцького: «…музей є витвором особових старань та коштів, до яких у виключних випадках причинюється дечим держава» [2], а потребою у таких починаннях виступає прагнення людини відкрити прекрасне і пізнавальне, щоб знайти основу для власного творчого життя. Перервані радянською владою традиції меценатського музейництва в подальшому викривили та деформували зміст музею, який зазнав суттєвих змін, як специфічний і багатофункціональний організм.

Останнім часом в Україні розвивається активно приватне музейництво, коли зібрані колекції належать приватним особам, але вони відкриті для публічного доступу та наукових досліджень. У Києві функціонує більше десяти приватних музеїв: сучасного мистецтва України, міський «Духовні скарби України», однієї вулиці, воскових фігур, булатної зброї, родини Якубовських, галерея «Нецке», національного культурного надбання «ПлаТар», Олександра Прогнімака, циркового мистецтва, центр сучасного мистецтва «Пінчук Арт Центрі». За змістом збірок це переважно художні, історичні, етнографічні музеї, які експонують зібрання картин, ікон, книг, предмети старовини, ужиткового мистецтва тощо. Характерною рисою приватних музеїв є різноплановість їх діяльності: колекціонування, науково-дослідницька, реставраційна, експозиційно-виставкова, культурно-просвітницька, комунікаційна, освітня, видавнича.

Впродовж XIX – поч. XX ст. музейна справа в Україні ґрунтувалась переважно на приватній ініціативі окремих осіб та гро-

мадсько-культурних інституцій. Ці збірки пам'яток старовини вирізнялись значною тематичною різноманітністю, високим історико-мистецьким рівнем, наявністю спеціальних приміщень для представлення та збереження, хоч не завжди були загальнодоступними. Серед відомих українських меценатів чимало фундаторів сучасних знаних в Україні та світі музеїв Києва, Чернігова, Полтави, Дніпропетровська, Львова та інших міст. Це були представники шляхетних українських родів, дворянства, духовенства та підприємці, які доклали чимало зусиль для економічного, духовного та культурного розвитку українських земель. Відомі в Україні приватні збірки барона Ф. Штейнгеля у Городку на Волині, Т. Легоцького у Мукачеві на Закарпатті, баронів де Шодуар у Івниці на Житомирщині, М. Шугурова у Глухові на Чернігівщині, К. Айвазовського у Феодосії.

Один із поважних українських музеїв – Чернігівський історичний музей імені В.В. Тарновського, створено на основі колекцій відомого збирача пам'яток національної культури В.В. Тарновського. Меценат із Катеринослава, почесний громадянин міста, дослідник у галузі мінералогії, історії та археології О.М. Поль із роду Полетик та Полуботків у 1888 р. із власних збірок сформував приватний музей, який з 1902 р. носив його ім'я як Катеринославський обласний музей, нині Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д.І. Яворницького [3]. Привертає увагу історія Лубенського музею Катерини Скаржинської, яка відкрила при музеї школу, вечірні читання, читальню з бібліотекою, курси для вчителів, запровадила програму розвитку кустарних промислів, створила сільгоспартіль, аматорський український театр [4].

На західно-українських землях серед збирачів національних скарбів відомі імена каноніків перемиських Могильницького і Лавровського. Останній зібрав значну бібліотеку стародруків, львівських діячів: Тарасевича, що створив архів документів з історії української церкви, Петрушевича, фудатора збірки На-

родного Дому у Львові, митрополита Левицького, який збирав рукописи та стародруки, вбираючи їх у коштовні оправи, а також Дзедушицьких, Оссолінських, Любомирських. Велику увагу пам'яткам старовини приділяв митрополит Андрей Шептицький, сам збирав їх під час поїздок по Гуцульщині, Покуттю, Поділлю, Підгір'ю. Вже понад 100 років, як у грудні 1913 р. відкрив двері для публічного відвідування «Національний музей у Львові оснований Митрополитом Андреєм графом Шептицьким», основу якого склала збірка мецената [5].

У Києві музейне меценатство має глибоке коріння. Один із перших музеїв міста – Національний музей історії України впродовж своєї історії формував власні колекції за участю меценатів та благодійників. Ще на початках свого становлення опирався на підтримку меценатів у будівництві першого музейного приміщення та поповненні фондів музею – пожертви родин Терещенків, Ханенків, Бродських, П. І. Харитоненка, В.П. Кочубея, а в часи незалежної України його фонди збагатились благодійними надходженнями: матеріали С. Лифаря, речі Олександра II, передані бароном Е.О. Фальц-Фейном, археологічні предмети із приватної колекції С. Платонова [6].

Сучасний культурний простір Києва важко уявити без Музею західного і східного мистецтва ім. Б. і В. Ханенків. У 1921 р. згідно із заповітом видатного колекціонера і мецената Богдана Ханенка Києву передана зібрана разом із дружиною Варварою унікальна колекція художнього мистецтва, окрім того сучасники високо оцінювали археологічну колекцію подружжя, яку ставили на один рівень із археологічними збірками Ермітажу [7].

Не можна не згадати цінну збірку з її трагічною долею, як і у самого власника, генерала Павла Потоцького, вихідця з Полтавщини, засновника у 1928 р. на території Києво-Печерської Лаври Музею України. Цій проблемі присвятив своє ґрунтовне дослідження відомий історик С. Білокінь [8]. У 1926 р. колекціонер передав українському урядові збірку предметів побуту

та культури України XVII-XVIII ст., відправивши з Ленінграду сім вагонів музейного майна загальною вагою 38 тонн. Та 24 липня 1938 р. 80-літнього чоловіка заарештували органи НКВС, вдершись вночі та розграбувавши збірку, а вже 27 серпня його знайшли мертвим під воротьми Лук'янівської в'язниці, тоді ж розстріляли дружину, репресували онука. Збірка колекціонера була пограбована і розпорошена.

Прослідковуючи, як знищувалось та викорінювалось меценатство в Україні за радянських часів, і спостерігаючи відродження культурно-благодійницької діяльності у музейництві сьогодні, можна стверджувати про повернення музеям природно притаманної їм потреби у добродійних людях та невпинне відродження приватного музейництва.

Одним із перших приватних музеїв у Києві розпочав роботу міський музей «Духовні скарби України», заснований у сер. 1990-х рр. київським лікарем-кардіологом І. Понамарчуком. В експозиції представлено близько 300 ікон кін. XV – поч. XX ст. із Волині, Галичини, Слобожанщини, а також колекція картин народної художниці Марії Примаченко. У 2010 р. розпочав діяльність Музей сучасного мистецтва, основу якого склала приватна колекція президента Асоціації ювелірів України С. Цюпка. Сьогодні колекція музею налічує 4500 творів графіки, скульптури, декоративно-прикладного мистецтва, іконопису [9]. Тоді ж відкрився для відвідування приватний музей родини Якубовських у Києві, колекція якого налічує понад 12 000 старожитностей, оберегів та ікон XVIII-XIX ст. Директором і власником музею є О. Якубовський – колекціонер, реставратор і підприємець. У 2002 р. переможцем міжнародного конкурсу «Європейський музей року» став самобутній Музей однієї вулиці на Андріївському узвозі, очолюваний колекціонером Д. Шльонським. В музеї зберігаються унікальні документи, рукописи, автографи, листівки, фотографії, старовинні речі про історію мешканців древньої вулиці Києва [10]. Широкою і різноплановою діяль-

ністю вирізняється приватний музей родини Шереметьєвих у Києві. В ньому десятки тисяч історичних та мистецьких раритетів не лише відкритих для відвідувачів, але які глибоко досліджуються науковцями і фахівцями різних галузей знань.

У 2014 р. у Києві започатковано Фестиваль вільних музеїв за участю закладів недержавної форми власності України. Організатором заходу виступили журнал «Музеї України» та Український інститут воєнної історії. За матеріалами форуму готується каталог музеїв, що сприятиме повнішому відтворенню діяльності громадського та приватного музейництва в Україні [11]. Історичний екскурс та сучасний стан музейної діяльності українських меценатів в Києві виразно підтверджує особливість розвитку музейництва в Україні, вагомий внесок відомих українських збирачів національних скарбів у збереження і популяризацію культурної спадщини, яскраво засвідчує глибокий духовний зміст меценатської діяльності, а також переконує у закономірності тісної взаємодії меценатів і музеїв. У сучасній Україні тенденції їх співдіяння лише набирають сили, проявляючись у відродженні приватного музейництва, оприлюдненні колекцій меценатів, розширенні форматів співпраці із широким загалом, але ми усвідомлюємо і великі перспективи такої взаємодії, безперечно позитивні для суспільства.

Література

1. Донік О.М. Благодійність в Україні (XIX – початок XX ст.) // Український історичний журнал. – 2005. – № 4. – С. 160-174; Закон України «Про благодійність та благодійні організації» // Голос України. – 1997. – 15 жовтня. – С. 4-10; Лавриненко Л.Я. Меценатство и благотворительность: история развития // Школа. – 2001. – № 2. – С. 63-68; Лавриненко Л.Я. Меценатство и спонсорство в современных условиях // Школа. – 2001. –№ 6. – С. 96-101; Мигович І.І. Соціальна робота (вступ до спеціальності). – Ужгород: Освіта, 1997. – 190 с; Хобта Л.Ю. Суспільна значущість меценатства, благодійності та спонсорства: світовий контекст // Український історичний журнал. – 2006. – № 2. – С. 154-158.

2. Свєнціцкий І. Про музеї і музейництво (Нариси і замітки). – Львів, 1920. – С. 21.

3. Піскова Є.М. Специфіка та основні напрями формування музейної мережі України в XIX – поч. XX ст. // Музеї України XIX – поч. XX століть. – К., 2005. – С. 6-28.

3. Супруненко О.Б. Археологія в діяльності першого приватного музею України (Лубенський музей К.М. Скаржинської) // К., – Полтава, 2000. – 392 с.

4. Свєнціцкий І. Про музеї і музейництво (Нариси і замітки). – Львів, 1920. – С. 22.

5. Оксенич М. Шляхи формування збірки Національного музею історії України: колекції меценатів і внески приватних осіб // Скарбниця української культури. Збірник наукових праць. Вип. 8. – Чернігів, 2008. – С. 165-173.

6. Свєнціцкий І. Про музеї і музейництво (Нариси і замітки). – Львів, 1920. – С. 16-17.

7. Білокінь С. Музей України: Збірка П. Потоцького. Дослідження, матеріали. – 3-є вид. доп. – К., 2006. – 476 с.

8. http://modern-museum.org.ua/ua

9. www.onestreet.kiev.ua/

10. http://fre-mus.at.ua/publ/pro_orgkomitet_festu_vilnikh_muzejiv/1-1-0-42

Вероніка Коробецька (м. Київ)

Фонтани Олексія Термена у повсякденному житті киян

Фонтани завжди були прикрасами столиць світу, вони будувались переважно на центральних площах та у міських парках. Особливу роль в історії створення київських фонтанів відіграв той факт, що 22 травня 1871 року в Києві було проведено загальноміський водопровід. І саме фонтани будувались для зручності при оснащенні міста водою.

Перший фонтан Термена був встановлений на сучасній Європейський площі (раніше вона носила назву Царської площі). Цей фонтан кияни прозвали Іваном, на честь київського цивільного губернатора Івана Івановича Фундуклея. Фонтан був встановлений на початку 1870-х років, а його місцезнаходження гарантувало велику кількість глядачів. Але якщо звернутися до практичної сторони, то в спекотне літо чисту воду з фонтану можна було купити. За одну копійку в фонтані можна було напоїти коня, взяти 6 літрів води теж коштувало одну копійку, а пити воду з фонтана можна було безкоштовно. Фонтани слугували джерелом для забезпечення промислових потреб міста і були свого роду резервуарами для води.

Всього на території міста стояло дев'ять фонтанів, виготовлених на заводі Термена. Сім фонтанів абсолютно ідентичних один одному, а два – трохи менші за розміром. Кожен фонтан був виготовлений з чавуну на замовлення міської влади і коштував 6 тис. руб.

Ескіз першого фонтану став зразком для створення наступних шести. Спроектував чашу фонтану відомий київський архітектор Олександр Шіле. Деякі історики схильні вважати, що моделлю для наслідування при створенні першого київського фонтану став відомий фонтан на площі Вогезов в Парижі. Також існував «брат – близнюк» в Нижньому Новгороді аналогічний фонтану, що стояв на Царській площі. В Нижньому Новгороді до переїзду в Київ працював архітектор Олександр Шіле.

Форма фонтанів нагадує квітку. Всі фонтани являли собою потужні чавунні колони, увінчані шатрами, розташовані по центру круглих басейнів з високим бордюром. Їх восьмигранні цоколі прикрашали левові голови. Для художнього оформлення стовбурів фонтанів застосували рослинний орнамент. Навколо квітки розташовані голови левів, з пащ яких ллється вода. Маски левів нагадують людські обличчя. А за легендою, яку розповідають кияни, це обличчя головного майстра, що працював у ливарному цеху заводу Термена. Він був мало приєм-

ною людиною, а коли поїхав у відрядження ливарники внесли корективи до форми для фонтану, додавши озлоблену гримасу начальника. Коли майстер повернувся до Києва, фонтани вже працювали. Ображений майстер довго прохав припинити над ним знущання, навіть звертався до суду.

Інші фонтани були вилиті в 1899-1901 рр. Вони стояли: в сквері біля Золотих воріт 1899 р. (стоїть там сьогодні), в Маріїнському парку 1901 р. (стоїть там сьогодні), в Царському саду 1899 р. (стоїть там сьогодні), в сквері біля театру Соловцова, зараз він носить назву театру ім. Івана Франка, 1900 р. (стоїть там сьогодні), на Софіївській площі 1901р. (перенесений на вул. О. Гончара) та на Шулявській площі, сьогодні це площа Льва Толстого 1899 р. (не зберігся).

Це були аналоги першого в Києві фонтану, що стояв на Царській площі. Також були споруджені ще два менших за розмірами фонтани: біля Володимирського проїзду (Михайлівська площа) та в Поліцейському садку (навпроти Церкви святого Миколая – костелу). На кожному фонтані був позолочений напис, що засвідчував його виготовлення на заводі Термена в зазначеному році. Кияни стали називати фонтани терменівськими.

Нажаль, деякі фонтани не збереглися, але це було не випадково. Цей факт був зумовлений головним чином тим, що фонтани розташовувались на великих площах. В кінці XIX століття, як засобом пересування користувались кіньми, а з розвитком техніки види транспорту почали змінюватись і, тим самим, фонтани почали заважати дорожньому руху. Коли по Царській площі почав їздити трамвай, фонтан загородили декоративною огорожею і центр площі почав нагадувати маленький сквер. Але з плином часу цього стало замало і довелось звільнити місце для більш легкого проїзду.

В радянські часи відбулася модернізація фонтанів, вони стали виконувати виключно декоративно-естетичну функцію. Потік води почали лити з великим напором, оскільки відпала необхідність економити воду.

Зараз більшість фонтанів знаходяться на своїх місцях. Втратою для Києва стало зникнення двох водоспадів, а саме, з площі Льва Толстого та з Європейської площі. Але всі інші, як і 100 років тому, прикрашають собою схили Дніпра і приховують в собі загадкову атмосферу минулих століть.

Література

1. Енциклопедія історії України. – К., Наукова думка, 2007. – Т. 4. – 528 с.

2. Пам'ятки історії та культури України: Каталог-довідник. Зошит 2: Каталог-довідник пам'яток історії та культури України: м. Київ / Горбик В.О. (кер. автор. колект.), Гаврилюк Л.О., Денисенко Г.Г., Катаргіна Т.І., Титова О.М., Пархоменко М.Т., Федорова Л.Д., Чешко В.М. – К., 2010. – 156 с.

3. Кальницький М. «Небольшое расследование на фонтанную тему» 2008. – URL.: http://mik-kiev.livejournal.com/23215.html. Дата звернення 17.05.2008.

4. Москолій В. «Фонтаны в Мариинском парке» 2011.– URL.: http://lifekiev.com/fontanyi-v-mariinskom-parke. Дата звернення 29.09.2011.

Анастасія Самойленко (м.Київ)

Незвичайні пам'ятники сучасного Києва

Будучи впродовж історії завжди містом мультикультурним, в Києві в різний час скульптори створювали різноманітні композиції. Нині популярними і цікавими не лише киянам, а й туристам стають оригінальні скульптури. Ми зупинимося на найбільш відвідуваних пам'ятниках Києва, що віднайшли своє існування у XXI столітті.

Пам'ятник носу Гоголя знаходиться навпроти Андріївської церкви, на Андріївському узвозі. Його встановлено у липні 2006 року. Початково створений за мотивами однойменної повісті ав-

тора «Ніс», проте у більшості киян стійко асоціюється саме із частиною обличчя письменника. Пам'ятник є подарунком Києву відомого львівського скульптора Олега Дергачова – творця не менш відомого львівського пам'ятника посмішці. Підставою для встановлення пам'ятника стала легенда, згідно з якою Микола Гоголь, гуляючи одного листопадового дня Києвом, саме навпроти Андріївської церкви, потрапив під дощ та підхопив нежить. Усі думки письменника крутилися навколо його носа. Таким чином, згідно з переказом, і виникла ідея написати відому однойменну повість «Ніс» [1, с. 243]. Скульптура користується величезною популярністю не лише серед киян, а й гостей міста. Цікаво, що «Ніс» має двох побратимів у Санкт-Петербурзі. Там встановили скульптури у 1995 та 2008 роках [2, с. 186].

Пам'ятник закоханим ліхтарям з'явився в Києві у 2009 році на Майдані Незалежності. Автор Володимир Білоконь подарував його киянам та всім закоханим саме напередодні 14 лютого. Пам'ятник являє собою дві високі вертикальні палиці, що обіймаються. Ліхтар, що є жінкою, одягнений у рожеве, ліхтар-чоловік має зелений колір та прикрашений відривними оголошеннями. Нині це місце зустрічі закоханих пар, а для туристів можливість зробити незвичне фото.

На перетині вулиць Золотоворітської, Рейтарської й Георгіївського провулку у Києві в 2009 році було поставлено пам'ятник «Їжаку в тумані». Автором є столичний майстер Костянтин Скритуцький. Сам мультфільм «Їжачок у тумані» було знято у 1975 році. У 2003 році за результатами опитування 140 кінокритиків та мультиплікаторів різних країн «Їжачок у тумані» було названо кращим фільмом в історії мультиплікації. Щодо пам'ятника, то його основою став звичайний стовбур дерева, що почав псуватися. Цікавим виявився спосіб виконання голок їжака. Автор обплів стовбур металевою сіткою, а вже потім вставив у неї шурупи. Сам їжак тримає вузлик, оскільки планує рушити у дорогу. Парадоксом є те, що назва пам'ятника «Конячка», певно на честь ще

однієї героїні мультфільму. Окрім фотокарток туристи залишають монетки у їжакових голках, щоб знову повернутись до столиці.

Також Костянтин Скритуцький є автором «Кота з одноразових виделок» [3] та «Літаючої корови», що знайшли своє місце поблизу Ярославового Валу.

30 серпня 2011 року у Парку імені Тараса Шевченка було встановлену ще одну сучасну пам'ятку. Вона має назву «Типова бабуся». У цьому пам'ятнику можна впізнати звичайну бабусю 80-х років, яка полюбляла сидіти на лавці біля під'їзду. Автором скульптури є член Спілки художників України Ганна Кисельова. Бабуся просто сидить і спостерігає за оточуючими. У руках вона тримає пакетик із насінням. Серед студентів існує прикмета: якщо потерти об бабусю заліковою книгою – залік чи іспит складеш на відмінно.

Ще однією цікавинкою є «Рояль у кущах» по вулиці Б. Хмельницького. Скульптура встановлена у 2011 році. Рояль має датчик руху. Коли проходиш повз нього – можна почути музику польського композитора Фредеріка Шопена. Також замість струн і молоточків рояль всіяний червоними квітами.

Київ – унікальний край. Тому лише тут існує єдиний у Європі «Пам'ятник сміттєвозу». Його можна побачити біля кладовища «Берківці» по вулиці Газопровідній. Пам'ятник встановлено у квітні 2004 року і складається він з монумента, сміттєвоза на ньому, а також таблички з описом. Раніше Києвом сміття збирали у візки на конях і вже потім на зміну прийшла вантажівка ГАЗ-53.

2011 року відкрили «Пам'ятник страховому агенту» по вулиці Білоруській. Він представлений парою стертих черевиків з бронзи. Автори пам'ятника – брати Андрій та Петро Озюменки – майстрували скульптуру чотири місяці. Ці черевики 92-го розміру. Вони мають довжину 80 сантиметрів та важать по 90 кілограмів. До речі, даний твір вже внесено до Книги рекордів України як «Пам'ятник. Найбільше взуття, яке можна приміряти» [4]. Якщо ж потерти шнурки черевиків – це принесе успіх.

До Дня всіх закоханих у 2011 році в центрі нашої столиці було відкрито новий романтичний пам'ятник – «Серце кохання». Тепер в Києві є ще одне місце, де закохані можуть повісити замки або сердечка з бажанням зустріти коханого. Великий і маленький завитки – це символи чоловічої і жіночої половини, з'єднаних разом. Висота Серця кохання, що повинна приносити щастя закоханим, – 4,5 метра, і важить сердечко приблизно 1,5 тонни. Авторами цього дивовижного пам'ятника є художниця Надія Матвєєва і коваль Олексій Зімін.

Однією із останніх скульптур, що поставлені у столиці є «Жив-був пес». Її відкрито у 2013 році на вулиці Стрітенській. Головні герої однойменного мультфільму сидять під столом із пляшкою самогону з написом «Многая літа» і окістом. Автор цієї нерозлийвода парочки – вінницький скульптор Володимир Заєць. Виконана композиція з липи.

Підсумовуючи, зазначимо, що Київ має безліч цікавих скульптур та пам'ятників. Єдиною проблемою лишається вандалізм. Від нього постраждали і «Типова бабуся», їй відрізали ноги, та «Їжачок у тумані», якому зламали ніс, вирвали декілька голок і вкрали вузлик [5].

Література

1. Гоголь В. Воспоминания. Письма. Дневники. – М.: Федерация, 1931. – 362 с.

2. Исаченко В. Монументальная и декоративная скульптура Санкт-Петербурга. – С-Пб.: Паритет, 2005. – 368 с.

3. Скритуцький К. Незвичайна пам'ятка. Міська культура // Застигла оригінальність: Київська міська скульптура (випуск 1). – К., 2010.

4. Національний реєстр рекордів України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.rekord.ua/rekord-pamyatnik-samoj-bolshoj-obuvi-kotoruyu-mozhno-obut.html

5. Український тиждень. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://tyzhden.ua/News/87449

ЕТНОКУЛЬТУРНА ПАЛІТРА КИЄВА: ДУХОВНІСТЬ, ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ТА МІСЬКІ СУБКУЛЬТУРИ

Галина Коцур (м. Київ)

Зв'язки між духовними святинями Києва та Нової Січі часів Петра Калнишевського

Церковно-релігійне життя періоду Нової Січі (1734-1775 рр.) перебувало під контролем межигірського архімандрита та київського митрополита. З-поміж усіх київських святинь найшановнішими серед запорожців були Межигірський і Миколо-Пустинський монастирі. Запорозькі депутації, які зупинялися в Києві, їдучи до Петербурга, відвідували Софійський монастир для отримання митрополичого благословення. Щороку декілька сотень запорожців вирушали на богомілля до Києва, який зі своїми святинями в усі часи вважався духовною столицею. Віруючі прагнули відвідати це місто й помолитися саме тут, а відповідно, і записати власний рід до поминальної книги. Збереглися сотні таких записів, зроблених запорозькими козаками періоду Нової Січі. До наших днів дійшли синодики Києво-Межигірського, Михайлівського Золотоверхого, Миколо-Пустинського, Києво-Софійського монастирів, Києво-Печерської лаври.

За період Нової Січі в Межигірському монастирі було близько 150 ченців із числа козаків. З-поміж них лише 6 займали раніше чини у Війську Запорозькому Низовому. У дворі Межигірського монастиря 1768 р. була побудована церква св. Пантелеймона, де «от Коша еже часто бывают… по указным и своим делам знатные старые козаки, и имеют де квартиру и отдох в… подворьи монастырском, с которым де бывают иногда немощны что до церквей приходских краине итить не могут, для треб христианских, и в том де подворьи без треб христианских умирают» [4, с. 64]. Монастир утримував шпиталь для старих козаків.

Активними були приватні та напівофіційні стосунки між січовою старшиною та межигірськими архімандритами.

П. Калнишевський, останній кошовий отаман, неодноразово звертався з листами до київського митрополита про отримання дозволу на будівництво церков на Січі. Найбільш приязні стосунки склалися в нього з владикою Арсенієм. Восени 1763 р., під час відвідин Софійського монастиря, П. Калнишевський дарував йому 1050 крб, у свою чергу кошовому було подаровано ікону Успіння Божої Матері з часточкою святих мощей [6, с. 140-142]. Відомо, що в 1763 р. П. Калнишевський подарував дорогоцінне Євангеліє Києво-Межигірському Спасо-Преображенському монастирю. Ця подія сталася на свято Покрови Пресвятої Богородиці, яке в XVIII ст. відзначалося 1 жовтня [2, с. 20].

Кошовий отаман П. Калнишевський у листопаді 1768 р. відправив до Михайлівського Видубицького монастиря в якості дарунка двох коней [5, с. 117-118].

У 1768 р. коштом останнього кошового отамана П. Калнишевського у Межигірському монастирі побудовано муровану трапезну церкву св. Петра і Павла [1, с. 144]. Межигір'я від стосунків із козацтвом мало, насамперед, матеріальні вигоди. У 1772 р. загальний прибуток Межигір'я становив 2722 крб 17 коп. Із Січі отримано 2447 крб 50 коп., 34 червінці, 910 рун вовни, риби в'яленої голів 72 ½, оселедців 60 бочок. У 1773 р. із Січі прийшло 800 рун старої вовни, риби в'яленої голів 72 ½, коропів 2000, 1020 пудів солі та 30 ок осетрової ікри. Грошей було зібрано 2062 крб, а прибуток з маєтностей Межигір'я в 1773 р. склав 2593 крб [4, с. 77; 3. с. 113-114]. Тобто, надходження із Січі на початку 70-х рр. XVIII ст. складали майже половину прибутків монастиря.

Особливими були взаємовідносини Межигірського та козацького Пустинно-Миколаївського Самарського монастирів. У 1771 р. Межигір'я отримало від Самарського монастиря 900 рун вовни, 60 чорних смушків, 12 пудів воску, 2 діжки сиру, 1 діжку масла; у 1772 р. – 12 пудів воску, 650 рун вовни,

2 діжки сиру, 1 діжку масла, 5 коней, 3 бочки риби; у 1773 р. – 18 пудів воску, 22 воли, 4 діжки меду, 3 діжки сиру, 1 діжку масла, 11 четвертей пшона, 6,5 четвертей пшениці, 611 рун вовни [4, с. 87].

Кошовий П. Калнишевський був добре знайомий з межигірськими ченцями. Завдяки його протекції, колишній начальник січових церков, начальник Самарського монастиря Ф. Рудкевич був призначений намісником Межигір'я в 1768 р. Через клопотання кошового отамана січовим архімандритом призначено колишнього монаха Межигірського монастиря В. Сокальського.

З Межигір'я призначались начальники (настоятелі) Покровської січової церкви. Звідти прибували й монахи на хутори, зимівники для задоволення духовних потреб місцевих жителів і збору милостині. Так, у 1768 р. їх прибуло 23 особи, 1770 р. – 13, 1772 р. – 13, 1775 р. – 16 [4, с. 70].

Отже, на період Нової Січі, особливо в часи гетьманування кошового отамана П. Калнишевського, припадає піднесення взаємин між запорозькими козаками та духовними святинями Києва.

Література

1. Археологія доби українського козацтва XVI-XVIII ст. / Д.Я. Телегін (відп. ред.), І.С. Винокур, О.М. Титова, І.К. Свєшніков та ін.: Навч. посібник. – К.: ІЗМН, 1997. – 333 с.

2. Коцур Г.Г. Евангелия, подаренные кошевым атаманом Запорожской сечи Петром Калнышевским / Г.Г. Коцур // Вестник Академии знаний. – Краснодар, 2013. – № 4. – С. 17-21.

3. Коцур Г.Г. Петро Калнишевський: нескорений духом / Г.Г. Коцур, Ю.І. Шовкун. – К. – Переяслав-Хмельницький: Книги-ХХІ, 2012. – 184 с.

4. Кузьмук О. «Козацьке благочестя»: Військо Запорозьке Низове і київські чоловічі монастирі в XVII – XVIII ст.: еволюція взаємовідносин / О. Кузьмук. – К.: ВД «Стилос», 2006. – 228 с.

5. Оглоблин О. Петро Калнишевський і Києво-Видубецький монастир. (Два неопублікованих документи) / О. Оглоблин // Віра і Знання: Праці Науково-Богословського Інституту УПЦ в ЗДА. – Нью-Йорк, 1954. – Вип. 1. – С. 117-118.

6. Орловский П. Переписка отамана Петра Калнишевского с киевским митрополитом Арсением Могилянским / П. Орловский // Киевская старина. – 1893. – № 7. – С. 140-142.

Яна Шульга (м. Київ)

Взаємини прочан із киянами у XVIII ст.

Традицію паломництва до київських святинь підтримували тисячі православних прочан, які щороку приходили у Київ упродовж XVIII ст. Однак, малодослідженим є питання взаємин киян із паломниками. Охарактеризуємо основні аспекти відносин прочан із жителями Києва, адже ці аспекти були невід'ємною частиною повсякденного життя киян.

Поширеною формою взаємодії киян із паломниками були орендні відносини. Практикувалися постої прочан у будинках чи квартирах київських міщан. Так, богомольці із Стародуба, прийшовши до Києва, жили на Подолі у іконописця Максима Федорова [1]. Підданий Троїце-Сергієвої лаври Михайло Іванов, прийшовши на богомілля до Києва, проживав у київського міщанина Стефана Пожеруна [2]. Кияни, які поселяли у себе прочан, відрізнялися за соціопрофесійними параметрами. Так, 23-річна Меланія Пильщикова, яка прийшла із богомольцями у Київ, жила у відставного солдата Семена Запрудника, потім у київського канцеляриста Луки Храсимова, потім у «немца» і знову у солдата [3]. Селянин Василь Єрофеєв свідчив, що прийшов у Київ на богомілля і проживав «в местечку Печерскому вь отставного драгуна» [4]. 35-річна Параскева Капус-

тіна, дружина солдата, залишилась у Києві і жила майже три роки у подільського міщанина Іллі Пакинського [5]. Монах Олександр із Голутвинського монастиря, дійшовши до Києва, стверджував, що першу ніч він ночував на Подолі: «имея ночлегъ вь Киеве вь нижнем городе на Подоле» [6].

За ночівлю у міщанських оселях люди, які не могли заплатити, подеколи відпрацьовували у їхніх господарствах: носили киянам воду з Дніпра, працювали на городах чи просто прислуговували господарям. Приміром, 18-річна Агафія Іванова з Фастова, яка прибула на богомілля у 1761 р., працювала у кількох міщан: «во служении в Киеве в Нижнем городе на Подоле у тамошнего жителя слесаря Кондрата…, да у Подольского жителя Ивана Страшевского, а потом церкви Воведения Господня у священика Иоана Калинского…» [7]. Прочанин Наум Гребениченко із Ромнів, прийшовши у Київ у 1763 році, «жиль из найму у живущого в нижнем городе на Подоле отставного войскового канцеляриста Степана Киселевского» [8].

Судячи зі свідчень паломників, вони найчастіше залишалися на ночівлю у жителів Києво-Подолу. Це логічно виходило із специфіки «сакрального маршруту» прочан у Києві, який починався із вшановування святинь Києво-Печерської лаври й завершувався молитвами біля реліквій Софії Київської, Михайлівського Золотоверхого монастирів та святинь Києво-Подолу. Паломники також проживали у квартирах солдат київського гарнізону у Печерській частині Києва.

Зазначимо, що відносини постояльців-паломників із киянами не завжди були добрими. Так, у фонді Київської Губернської канцелярії зберігається ряд справ кримінального характеру, відкритих по відношенню до людей, які прийшли у Київ на богомілля та потрапили у сутички з міщанами, здебільшого – через крадіжки їхнього майна чи непристойну поведінку. Наприклад, жителька Глухова Марія Дмитрівна Свистуненко у 1766 р. разом із десятьма жінками прийшла у Київ для бого-

мілля [9]. Однак, додому з товариством вона не повернулася, а знайшла у Києві підробіток: працювала на будівництві, а взимку – прала. Потім прийшла наймати ся на земельні роботи на Печерську, ночувала у каноніра (солдат київського гарнізону), у якого зі скрині викрала жіночу спідницю, дві сорочки і 1.5 рубля грошей. Після цього жінка пішла у Нижнє місто, де напилася горілки і «занималась блудодеяниями» із солдатом Стародубського піхотного полку Захаром Поповим на квартирі, що стояла в рейтарській слободі. Також Марія ночувала в конюшні, де «чинила з Поповим блудодеяние» [10].

Як бачимо, поведінка прочан після вшанування святинь подеколи була зовсім не благочестивою. Побутові фактори домінували у формуванні поведінки людей, яким було складно позбутися гріховних звичок чи утриматися від спокуси. Припускаємо, що однією з причин такої дуальної поведінки людей була відірваність від звичного колективу, або ж його відсутність. Моральні пріоритети у межах групи превалювали над побутовими обставинами. Поєднання раціональних та ірраціональних начал у мисленні та світобаченні людини бароко, імовірно, виявилося основою створення нового, трагічного забарвлення світогляду. Крім того, на думку М. Скринника, у персонажа бароко глибоко відчутна суперечність між зовнішнім і глибинно внутрішнім. Почасти проявлялась конечна потреба жити за подвійними стандартами [11].

Чимало паломників, дійшовши до Києва, знемагали фізично та фінансово і залишалися у місті жебракувати або ж жити у місцевих притулках. Так, селянка Євдокія з Ніжина свідчила, що вона була «завезена богомольцами вь Киевь вь 1775 году. И оставшись здесь, пропитание имела с милостыни. А потомь по несостоятельности за милостынею стоять, принята в Лаврскую богадельню в 1779 году» [12]. Хвороба завадила повернутися разом із своїм товаришем додому й прочанину із села Афанасьєве Курського повіту Максиму Кочеткову [13].

Соціальні проблеми немічних прочан у Києві турбували радника Київської губернської канцелярії Василя Флеєрова. Він особисто спілкувався із двома хворими жінками з Чернігова та Ніжина, які прийшли у Київ на богомілля, але відстали від товариства, знесилилися і прохали хоч краплі води та одягу [14]. Кияни підтверджували, що «багато людей, які сюди зайшли, захворіли, так бідують і, не маючи жодного пристанища і піклування ні від кого, валяючись на ринку біля лавок, передчасно помирають» [15]. У зв'язку з цим В. Флеєров наказав монастирям посилити опіку над немічними та хворими людьми та дбати, щоб ніхто не знаходився без притулку, особливо у нічний час [16].

Таким чином, взаємодія прочан із киянами проявлялася у межах побутових аспектів. Жителі Києва охоче приймали богомольців на проживання у своїх помешканнях. Зі свого боку, прочани відпрацьовували за це у господарствах міщан. Час від часу виникали конфліктні ситуації між киянами та їхніми постояльцями-паломниками. Іноді прочани залишалися у Києві й жебракували, випрошуючи милостиню у киян. Означені аспекти, поміж іншими, умовно впливали на повсякдення киян у ранньомодерну добу.

Література

1. ЦДІАК України. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 2910. – Арк. 3.
2. ЦДІАК України. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 6453.
3. ЦДІАК України. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 6772. – Арк. 3 зв.
4. ЦДІАК України. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 5542. – Арк. 1.
5. ЦДІАК України. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 6458. – Арк. 1.
6. ЦДІАК України. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 8118. – Арк. 4.
7. ЦДІАК України. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 3667. – Арк. 2.
8. ЦДІАК України. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 4773. – Арк. 5.
9. ЦДІАК України. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 5372. – Арк. 2.

10. ЦДІАК України. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 5372. – Арк. 2 зв.

11. Скринник М. Аксіологічний погляд на світоглядні основи українського бароко / М. Скринник // Діалог культур. Святе письмо в українських пам'ятках. – К., 1999. Вип. 2. – С. 155-156.

12. ЦДІАК України. – Ф. 128. – Оп. 1 заг. – Спр. 614. – Арк. 14 зв.

13. ЦДІАК України. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 2329. – Арк. 3.

14. Протокол Киевской губернской канцелярии о призрении больных и нищих. 1769 г. // Исторические материалы из Архива киевского губернского управления. – К., 1885. – Вып. 8. – С. 208.

15. Протокол Киевской губернской канцелярии о призрении больных и нищих… – С. 209.

16. Макаров А. Київське паломництво // Київська старовина. – 2001. – № 5. – С. 52.

Аліна Смишляк (м. Київ)

Київський церковний хор у сакральному просторі храму (на матеріалах XIX – початку XX ст.)

Останнім часом все більшої актуальності набирає вивчення сфери суспільної свідомості, яка формує той складний феномен, що ми його звикли називати «духом епохи». З поширенням таких напрямків дослідження, як історія повсякдення, соціальна історія, мікроісторія ні в кого вже не виникає сумніву на рахунок того, що цей «дух» формують не тільки політичні процеси, але в першу чергу процеси культурні, ментальні тощо.

З приходу християнства на Руські землі і аж до початку XX ст. таким могутнім сутнісноутворюючим чинником була саме християнська культура. Картину Всесвіту та власного мікрокосму для нашого пращура формувало православ'я – людина, щодня споглядаючи суть світобудови, втілену в образі

православного храму, відчувала себе центром світобудови. Саме тому кожен елемент сакрального простору храму несе в собі величезне смислове навантаження, необхідне для того, щоб в обмеженому просторі передати всю онтологію буття. В однорідному і безкінечному мирському просторі, де будь-який орієнтир є відносним та нестійким, сакральний топос являє певну абсолютну точку відліку, єдиний Центр [1, с. 23]. Храм був і у великій мірі залишається певною земною репродукцією моделі вищого світу [1, с. 44]. Так само і християнському мистецтву відводиться величезна символоутворююча роль у конструюванні не просто простору храму – а моделі світу.

Недарма, говорячи про ієротопію – термін запроваджений видатним російським візантиністом А. Лідовим – ми звертаємось до категорії творення, оскільки сам дослідник визначив сакральний простір як категорію культури, створену людьми [2, с. 15]. Слушним у даному ключі виглядає зауваження отця П. Флоренського про те, що жоден елемент церковного мистецтва не можна відірвати від храму і розглядати окремо від тих елементів, що формують особливий чуттєвий контекст його сприйняття [3, с. 380].

У даному дослідженні пропонується на матеріалах храмів Києва та Київської єпархії станом на XIX – поч. XX ст. показати місце церковних хорів в сакральному просторі храму. Останнє зумовлювалося в першу чергу архітектурними особливостями храмів різного рівня – починаючи від домових церков і закінчуючи кафедральними соборами та монастирськими храмами. Нас цікавить питання – як ці особливості використовувалися або видозмінювались для того, щоб розширити сакральний простір храму.

Богослужбовий спів є не чим іншим, як універсальною мовою молитви, за допомогою якої людина здатна проникнутись відчуттям нескінченності. За словами Д. Болгарського, ре-

гента хору Свято-Троїцького Йонинського монастиря (м. Київ), «якщо музика світська формує певний культ замикання на собі, то церковний спів – це завжди спрямована динаміка душі вгору, конкретне сходження до Господа, через молитву, самозречення та смирення» [4, с. 1].

Традиційно утвердилось два погляди на церковний спів – їх основоположниками є Псевдо-Діонісій Ареопагіт та преп. Максим Сповідник. Якщо перший розумів церковний спів лише як слабкий відголосок співу небесної ангельської ієрархії, тобто спів «ангелогласний», що безперервно славить Господа, то Максим Сповідник розглядав його як символ боговтілення, переходу духовної енергії первообразу в образ зі звуків [5, с. 157]. Перший ангельський архетип недосяжний і відчутний лише у вигляді віддаленої луни; в другому співець єдиний із первообразом; проникаючи в духовну суть через смисл піснеспіву він наближається до богонатхненного стану, до ейфорії автора твору. Саме поняття «ангелогласності» є смисловим акцентом богослужебного співу, його моделлю та орієнтиром, що насправді знаходиться поза межами слухового досвіду. Недарма хор іменується часто ликом – на знак співпричетності людей і ангелів до богослужіння.

З церковної практики XIX – поч. XX ст. зустрічаємо два приклади розміщення хорів у просторі храму – на кліросах або на хорах. Звичайно, це в першу чергу диктувалось архітектурним рішенням храму, оскільки далеко не всі церкви – особливо в сільських приходах, мали хори. Але чим глибше на кінець XIX ст. в церковно-хорову практику вплітаються елементи концертування хорів, тим меншим стає вплив традиції та символізму розміщення хору в топосі храму, все актуальнішим стає елемент візуалізації, показовості. Хор все більше нагадує концертуючий колектив, а не «ангельський лик».

Традиційно існувало кілька способів розміщення хору в сакральному просторі храму. Там, де це дозволяло архітек-

турне рішення, на західній стороні середньої частини храму облаштовувалися хори – антресоль для розміщення півчих. В іншому варіанті кліроси для церковного хору розміщувалися з обох боків солеї: вони мали бути достатньо широкими та були відділені від основної частини храму кіотами для ікон, повернутими до мирян. У разі неможливості розміщення церковного хору на солеї або на антресолі для них влаштовувалися огороджені помости в середній частині храму, при наявності стовпів, як правило, з їх східної сторони. Нагадаємо, що наявність хор була характерною особливістю великих храмів, соборів, тих, що першопочатково задумувалися як кафедральні, як головні храми монастирів тощо. Тому і особлива «ангелогласність» співу в них повинна була стати апріорною – спів, лунаючи «зверху», тим більше з західної, «темної» сторони світу, мав об'єднувати віруючих. Хор уподоблювався лику ангелів, що під куполом храму, у світі горньому славив Господа. Невидимий потужний хор – а соборні хори зазвичай вміщували не менше 20 чоловік, своїм звучанням творив враження дійсно ангельської присутності. Такі хори були облаштовані в усіх без винятку великих храмах Києва, хоча протягом тижня служіння хору могло відбуватись як на солеї, так і зі спеціально облаштованого для цього помосту в середній частині храму.

На солеї зазвичай розміщувався хор в звичайних приходських храмах, з солеї здійснювали свій повсякденний кліровий послух також монастирські послушники, семінаристи та академісти – крім місця повсякденного, наближеного до мирян служіння, вона була місцем щоденної практики церковного співу. Спів з солеї, помосту, або з обох боків напроти солеї – коли співці знаходились практично серед вірян, мав нагадувати останнім про повсякденну працю во славу Господа, постійну підготовку до урочистого моменту каяття та причастя. В домових церквах при світських навчальних

закладах зазвичай облаштовувалися спеціальні помости, або просто відгороджені площадки для хору з обох боків напроти вівтаря – на подобу клір осів [6, Од. зб. № 4 – 17417; Од. зб. № 4 – 17438; Од. зб. № 4 – 17433]. Так, саме такий вигляд мали домові церкви при Київській 2-й та Київській 1-й гімназіях, Київському Володимирському кадетському корпусі, Київському 1-му реальному училищі. Зазвичай такі церкви облаштовувалися на верхніх поверхах основних приміщень, тому тут не було можливості облаштувати хори. В такому випадку хор все одно відгороджувався від основної частини вірян, при цьому зберігався принцип антифонності. Але в той же час, хор ніби символічно «спускався» до віруючих, ангельський лик зливався з прихожанами, демонструючи кінцеву мету богослужіння – духовне оновлення та очищення не просто в миру, а в самому центрі мирського буття, можливе.

Цікавим є той факт, що під кінець XIX – на поч. XX ст. зустрічаємо багато задокументованих звернень до Київської консисторії від приходів Київської єпархії з проханням дозволити облаштування в церкві хорів за рахунок самих громад [7, арк. 1;8, арк. 1-4; 9, арк. 1]. Однак для цього необхідний був дозвіл єпархіального архітектора, який найчастіше відповідав відмовою, оскільки конструкції дерев'яних маленьких приходських храмів здебільшого не дозволяли створити таке додаткове навантаження на несучі опори.

Подібна ініціатива була не чим іншим, як підсвідомою реакцією громад на процес релігійної індиференізації суспільства. А оскільки церковний спів завжди виступав фактором, що покликаний був призвати віруючих до храму, то створення «ангелогласного» хору мало розширити сакральний простір кожного конкретного храму та привернути до нього більше віруючих.

Література

1. Элиаде М. Священное и мирское / Пер. с фр. Н. К. Гарбовского. – М., Издательство Московського унивеситета, 1994. – 142 с.

2. Лидов А. Пространственные иконы и образы-парадигмы в византийской культуре. – М., Дизайн. Информация. Картография, 2009. – 362 с.

3. Флоренский П. Храмовое действо как синтез искусств // Сочинения в 4-х т. – Т. 4. – М.: Мысль,1996. – 881 с.

4. Болгарский Д. Значение церковного пения в Православном богослужении.

5. Творения преподобного Максима Исповедника // Богословские и аскетические трактаты. – 1993. – Кн. 1. «Мартис». – С. 154 –186.

6. Центральний державний кінофотофоноархів України. – Од. зб. № 4 – 17417; Од. зб. № 4 – 17438; Од. зб. № 4 – 17433.

7. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі ЦДІАК України). – Ф. 127. – Оп. 868. – Спр. 642.

8. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 869. – Спр. 165.

9. ЦДІАК України. – Ф 127. – Оп. 858. – Спр. 322.

Людмила Петрушко (м. Київ)

Образ Києва в богослужбових текстах XIX ст.

Сфера ментальності є одним із найцікавіших і разом із цим найспецифічніших для дослідження аспектів минулого. Неабиякий інтерес у загальному руслі названих студій становить ментальність населення Києва. Яким кияни бачили своє місто і самих себе в ньому? Реконструювати це сприйняття, на нашу думку, допоможе надзвичайно широке коло джерел, в першу чергу художні та публіцистичні твори, щоденники, листи, спогади. Проте, ми не зупинятимемося на даній проблемі

детально. Обмежимося лише тим, що вибіркове знайомство із літературою того періоду дає підстави стверджувати про існування певного образу Києва у XIX ст. (він сприймався як святий і особливий град). Наразі ж предметом нашого дослідження стали **джерела формування цього образу**. Одним із них ми вважаємо богослужбові тексти, присвячені святим, чиї подвиг і служіння були пов'язані з Києвом, або чиї мощі почивають тут. Спробі аналізу деяких із них (Служба святому рівноапостольному князю Володимиру, Служба святителю Михаїлу, першому митрополиту Київському, Служба Преподобним Отцям Печерським і всім святим у Малій Росії просіявшим, Служба Святому священномученику Макарію, митрополиту Київскому) і буде присвячена наша студія. Всі ці тексти створювалися як обов'язковий атрибут канонізації святих в різні попередні періоди, й існували, принаймні на XVIII ст., в усталених редакціях, котрі Церква використовувала і в XIX ст. Одразу ж зауважимо, що запропонований нижче аналіз – виключно авторська інтерпретація і систематизація згадок про Київ у зазначених текстах, яка не обов'язково відбиває з усією точністю провідні київські мотиви кожної з служб і, тим паче, не передає всієї глибини відображеного в них богословського погляду на святий град Русі.

У першу чергу зупинимося на ***одиничних означеннях*** Києва. Він названий ***богоспасаємим***[3], ***христолюбивим***[2] і ***священним***[4] градом. Попри зовнішню лаконічність наведені характеристики багаті внутрішнім змістом. ***Богоспасаємість*** є першопочатком і передумовою всього наступного, бо християнська історія Києва і Русі (що втілено, на наш погляд, у слові «христолюбивий») й історія їх святості (у «священний») стала можливою через те, що Бог змилосердився над Руською землею і її стольним градом, врятував від ідолослужіння та просвітив світлом істини і ніколи не позбавляв обране місто Своєї милості і турботи. Означення ***христолюбивий*** сто-

сується як минулого міста, так і сьогодення, яке повинно бути носієм переданої у спадок любові до Христа, хранителем багатовікової вірності Йому, продовжувачем традиції благочестя. Перебуваючи під покровом Всевишнього і Його охороною, сповнений любові до Нього, Київ став (і залишається) ***священним*** градом, бо, по милості Господній, тут возсіяла святість великих угодників Божих, відбулося багато чудес, перебувають чесні мощі мучеників і подвижників. Припускаємо, що навіть за відсутності у Службах інших згадок про місто, сприйняття Києва його жителями, які чули ці іменування за Богослужінням, було б особливим. Ці три позачасові характеристики воскрешають пам'ять про минуле, характеризують, так би мовити, існуючий стан речей і подають взірець, установку для сьогодення, а також дають підстави для світлих сподівань щодо майбутнього (Бог спасав, спасає і спасатиме місто і його жителів).

У ***«Службі святому рівноапостольному князю Володимиру»*** Київ постає *матір'ю руських міст*, якому належить статус *першості* не лише *політичної*, але й *духовної*. Саме сидячи в Києві, князь Володимир відправляє посланців до Царгорода, що стало першим кроком на шляху власного спасіння та його країни. І саме Київ став першим містом Русі, в якому прославилася Пресвята Трійця княгинею Ольгою та князем Володимиром [3].

Іменування Києва *матір'ю руських міст* є також і в ***«Службі святителю Михаїлу, першому митрополиту Київському»***. Однак у цих текстах даний образ є не єдиним і аж ніяк не центральним. Щодо цієї Служби, то можна говорити про значно більшу увагу, присвячену Києву (порівняно з Службою св. Володимиру). На наш погляд, припустимо навіть виділити кілька ідейно-сюжетних ліній Служби, які стосуються міста. *Перша* пов'язана з його персоніфікацією. Через застосування такого прийому, як синекдоха, всі характеристики, що стосуються киян, перенесені на Київ. У результаті цього стольний

град Русі виступає в образі *неофіта*, він наділений людськими рисами. Так, у службі мовиться, що Київ був просвітлений Божественним Хрещенням, помазаний святителем Михаїлом духовним миром, у результаті чого усиновлений (очевидно, мається на увазі Господом Ісусом Христом), вдягнений у ризу хрещення митрополитом і носить на шиї чесне Євангеліє Христа, подібно до золотої гривни. Києву також властиві людські емоції: він «торжествує», красується благочестям, з любов'ю звертається до свого святителя, веселиться, прийнявши Хрещення, невтішно плаче і ридає через відхід св. Михаїла до Господа. Поряд із цим у Службі наявна й суто *історична лінія*: в результаті діяльності митрополита Михаїла відбувається здійснення пророцтва св. Апостола Андрія Первозваного, викорінення язичництва, просвітлення людей в річці Почайні. *Третя* ідейно-сюжетна лінія Служби стосується київських гір. На них прийшов святитель Михаїл, на них, згідно з пророцтвом Св. Андрія Первозваного, возсіяла благодать і примножилася віра, на їх вершинах «превознесется паче Ливана плод питающ мира всего»[1].

Образ гір споріднює названі тексти із ***«Службою Преподобним Отцям Печерським і всім святим у Малій Русі просіявшим»***. Власне, в ній образ Києва пов'язаний більшою мірою з Отцями Печерськими, а конкретніше – з місцем їх подвигу і почивання нетлінних мощей. Печерська гора названа Божою, зрошеною Благодаттю Святого Духа, раєм «насаждений безсмертних», бо в ній благоволив перебувати Бог. Образ власне Києва близький до того, про який ми говорили в попередній Службі. У молитві присутній заклик до міста духовно радіти, приводом до чого є його багатство святими громадянами, які перебувають «в недрех» його, та мощами святої Варвари [2].

У ***«Службі святому священномученику Макарію, митрополиту Київскому»*** можна, на наш погляд, виділити *три мотиви*, пов'язані з Києвом: учительство священномученика

Макарія (прижиттєве і після мученицької кончини), заступництво святого, слава і радість Києва, який хвалиться великим угодником Божим і прославляється нетлінням його мощей. Люди, що моляться йому, як нащадки київської пастви святителя, сподіваються від нього на духовне просвітлення. Молільники також просили священномученика бути для них Ангелом хранителем і не позбавляти їх заступництва [4]. Земля Київська названа священною, і її жителі пам'ятають про те, що вони є «согражданами» багатьох угодників Божих. У «Службі» присутні також *паралелі*: між Вільно та Києвом, які причетні до слави священномученика Макарія («Град Вильна твоим житием, святителю, хвалится, о твоих трудех, молитвенных же и книжных, свидетельствуя, но священный Киев нетлением мощей твоих прославляется») та між Києвом і небесним Єрусалимом («Онаго града небеснаго желание в душах жителей священнаго града Киева и всего отечествия нашего обновляй») [4].

Таким чином у киянина, який молитовно перебував за церковним Богослужінням, міг формуватися світлий образ свого рідного міста, яке є воістину святим і особливим, бо перебуває під покровом Божого захисту, в любові до Христа і освячене подвигами та молитвами святих угодників Божих.

Література

1. Служба иже во святых отцу нашему Михаилу, первому митрополиту Киевскому, и всея России.

2. Служба Преподобным Отцем Печерским и всем святым в Малой России просиявшим. – Киево-Печерская Лавра, 1831.

3. Служба святому равноапостольному князю Владимиру. – Режим доступа: http://svhram.info/index.php/o-khrame/nebesnyj-pokrovitel/item/16-служба-святому-князю-владимиру

4. Служба святому священномученику Макарию, митрополиту Киевскому. – Режим доступа: http://ustavschik.livejournal.com/176562.html

Максим Казаков (м. Київ)

Відроджений церковно-братський рух у Києві (1860-1914 рр.)

Як і в інших частинах Правобережної України та Білорусі, на Київщині з початку 1860-х рр. розпочинається стихійний процес відродження православних братств, до якого залучаються духовенство та інтелігенція. Незабаром братський рух отримує підтримку світської та церковної влади. Київський митрополит Арсеній (Москвин) (1860–1876) сприяв становленню братств як основи організації церковно-суспільного життя в Києві та єпархії.

Думка про заснування у Києві православного братства виникла у 1863 році «під впливом скорбних подій останнього польського бунту» [1, с. 4]. Це було здійснено 15 липня 1864 р., в день пам'яті св. кн. Володимира та річниці хрещення Русі. Братчиками-засновниками стали кафедральний протоієрей Г. Крамарев; відставний поручик, комерсант Г. Бредихін; церковний історик та письменник А. Муравйов; історик та видавець «Вісника Південно-Західної та Західної Росії» К. Говорський; київський повітовий предводитель дворянства В. Бутович; письменник, співробітник Говорського, І. Еремич.

У 1867 р. митр. Арсеній передав усі церковно-парафіяльні попечительства єпархії під контроль Свято-Володимирського братства, яке намагалося здійснювати свою керівну роль, але через відсутність необхідних засобів, коштів і повноважень не досягло в цьому особливих успіхів [2, с. 417-422]. Згідно зі статутом братства головним напрямком його діяльності була матеріальна підтримка народної освіти. Коли на початок 1870-х рр. мережа парафіяльних шкіл у Київській єпархії була вже відносно розбудована, братство перенесло акцент на сприяння охрещенню євреїв, емансипація та асиміляція яких поси-

лилася в роки царювання Олександра II. У 1871 р. братство придбало власний будинок поруч з Софійським собором, де було відкрито школу та притулок для євреїв [3, с. 239-240].

Організація продовжувала діяльність під назвою братства ревнителів православ'я, яку отримало за новим статутом консервативного характеру (1891). Воно поступово вийшло з кризи 1870-х рр., збільшувало свій чисельний склад та матеріальні засоби. Братство почало більше уваги приділяти антиштундистській діяльності, зусиллями Свято-Володимирського братства було відкрито книжковий склад та бібліотеку [4, с. 56].

Займаючись постачанням підручників для шкіл, братство офіційно, звісно, стояло на великодержавницьких позиціях, однак поєднувало в собі членів з різними поглядами на національне питання: діячів українського руху братів Лебединцевих та Михайла Максимовича, з одного боку, і противників українського друкованого слова митрополита Арсенія та Ксенофонта Говорського, з іншого. Братство не соромилося видати на ярижці антисектантську брошуру «Як Бог штунду врозумив» (1894) [5, с. 1-6]. Однак після революції 1905-1907 рр. в братстві посилюються чорносотенські настрої. Відзначимо, що у порівнянні з сільською місцевістю через відсутність прямої спадковості від своїх історичних попередників Київському братству було складніше підтримувати українські традиції в релігійній обрядовості.

У Києві з'явилася нова група православних братств, які базувалися не при церквах, а при духовних навчальних закладах. До подібних братств належали Богоявленське при Київській духовній академії (1882), Жон-мироносиць при 1-му жіночому училищі духовного відомства (1903). Ці братства характеризувалися вузькою сферою діяльністю (матеріальна допомога учням) та членством в них переважно духовенства та осіб, пов'язаних з навчальними закладами [6, с. 351].

На початку XX ст. у Києві починає формуватися мережа парафіяльних братств, що обумовлювалося недостатнім рівнем

розвитку церковно-суспільного життя в парафіях міста, харитативними потребами буржуазії. Першим виникло Борисо-Глібське братство на Подолі (1901), яке зуміло розгорнути доволі широку та різноманітну діяльність, близько пов'язану з рухом за тверезість. Його статут використовувався як взірцевий за рекомендацією Київської духовної консисторії іншими братствами єпархії [7, с. 32-33]. У парафіяльних братств у термінології та обрядовості краще, ніж у Свято-Володимирському, зберігалися національні братські традиції. Відзначимо також, що серед їх членів миряни складали абсолютну більшість на відміну від Свято-Володимирського братства, був вищим відсоток жінок та етнічних українців, адже вони в певній мірі відбивали соціальну структуру певної парафії [8, с. 18-23].

Об'єднання усіх братств Київщини було ініційоване зборами благочинних єпархії у вересні 1913 р., які запропонували замість непопулярних парафіяльних рад створити об'єднане єпархіальне братство [9, с. 106]. Спеціальною комісією під головуванням генерал-губернатора Ф. Трєпова було перероблено статут Свято-Володимирського братства, яке ставало основою братства загальноєпархіального. Цей статут було затверджено митр. Флавіаном (Городецьким) 7 січня 1914 р. «Єпархіальне Братство» було урочисто відкрито 22 січня 1914 р. в Свято-Михайлівському монастирі. «Ідея братства дуже популярна у нас і швидко й легко засвоюється народом. Тільки тепер, відповідно до назрілих потреб, діяльність братств розширюється та пристосовується до сучасних запитів життя», – писалося у «Єпархіальних відомостях». Водночас автор, виразник ідей вищого духовенства єпархії та близького до нього кола світських осіб, відкидає парафіяльні попечительства як тимчасовий захід, засуджує парафіяльні збори та ради як носіїв «церковно-парафіяльного парламентаризму». Братства ж мали стати дієвою заміною не проведеної парафіяльної реформи [10, с.177-182]. Не дивлячись на всю патетику відродження славетних традицій XV-XVII ст.,

яку виявляли журналісти, «націоналізація», за висловом М. Гаухмана [11, с. 42-46], братств була актом бюрократичним, мало відповідним духу братств як добровільних об'єднань.

Література

1. Крамарев Г.Н., Бредихин Г.М., Муравьев А.Н. и др. Открытие и проект устава киевского Свято-Владимирского братства // Прибавление к Творениям святых отцов. – 1864. – Ч. 23. – Кн.3.

2. Протокол заседания совета Свято-Владимирского братства, бывшего 1-го июля 1867 года // Киевские епархиальные ведомости. – 1867. – № 13, отдел II.

3. Протокол заседания совета братства св.Владимира 12 апреля 1871 года // Киевские епархиальные ведомости. – 1871. – № 10, отдел II.

4. Отчет Киевского Свято-Владимирского Братства ревнителей православия за 1895 г. // Киевские епархиальные ведомости. – 1896. – № 4, ч. неоф.

5. Як Бог штунду врозумыв. – К.: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1894.

6. Открытие Богоявленского братства при Киевской духовной Академии // Киевские епархиальные ведомости. – 1882. – № 19, ч. неоф.

7. ЦДІАК України. Ф. 127. – Оп. 782. – Спр. 163. Об открытии церковно-приходских попечительств и братств (1903-1904).

8. Отчет о деятельности Борисо-Глебского Братства при Киево-Подольской Рождество-Предтеченской церкви. За 1903-4 год. – К.: Типография К.Ш. Круглянского, 1904.

9. Краткий обзор главнейших событий в жизни Киевской епархии за минувший 1913 год // Киевские епархиальные ведомости. – 1914. – № 5, неоф. ч.

10. Лузгин Н. Возрождение братств Юго-Западного края и Царская к ним милость / Н. Лузгин // Киевские епархиальные ведомости. – 1914. – № 8, неоф. ч.

11. Гаухман М.В. Російський національний проект на Правобережній Україні (1905-1914 рр.): конструювання модерної російської нації // Слов'янський вісник. Збірник наукових праць. – 2011. – Вип. 12.

Альона Лавренюк (м. Київ)

Піст у житті киян та мешканців Київщини (XIX – початок XX ст.)

Протягом століть наші предки жили за церковним календарем, в основу якого покладені церковні свята. Шануючи їх, для християн була важливою духовна і фізична підготовка до цих світлих днів, яка обов'язково супроводжувалася стриманістю та очищенням душі, тобто постуванням.

На початку XX ст. протоієрей Григорій Дяченко писав: «Постити значить дбати про спасіння душі своєї, шукати свободи своєму духу, прагнути в слід ангелів; а не постити значить уподібнюватися безсловесним, які не знають посту, бути холодним до молитви і до очищення своєї душі від похотей » [1, с. 9].

Відомо, що жителі Києва та Київщини в переважній більшості були православними і кожного року сумлінно дотримувалися постів. Тому на час Великого посту обмежувалася торгівля м'ясними виробами, вносилися корективи в меню ресторанів та їдалень, а городяни діставали з комор заготовлені заздалегідь соління та варення. У розпорядку казенних установ і навчальних закладів були передбачені невеликі канікули для говіння – особливо ретельного дотримання всіх правил і регулярного відвідування храмових служб протягом тижня перед причастям. У своїй «Повісті про життя» колишній київський гімназист Костянтин Паустовський писав: «Єдине, що ми любили, – це великопісні канікули. Нас розпускали на тиждень, щоб ми могли говіти – сповідатися і причащатися. Ми вибирали для говіння окраїнні церкви – священики цих церков не дуже стежили за тим, щоб говіючий гімназист відвідував усі служби Великого посту» [2, с. 18].

Дотримуючись посту населення зовсім не вживало скоромного, але і в цей час їжа була різноманітною, хоч і менш калорійною. Основу харчування в пости складали хліб, каші, їх готували з гречаної, ячмінної або пшоняної крупи [3, с. 116], гриби, мед, фрукти. Велику роль відігравали овочі – картопля, капуста, буряк, цибуля, часник, огірки.

З городніх рослин найбільше споживалися капуста й ріпа, під які відводилися значні площі. Хліб з капустою, капусту квашену й варену, з олією і без неї їли всі верстви населення. Поширеною була парена й печена ріпа, яка протягом XIX ст. була майже витіснена картоплею [4, с. 72]. На Білоцерківщині багато овочів їли в сирому вигляді. Огірки, ріпу та часник з хлібом вживали на сніданок. Хрін і салат заправляли квасом, ставили у льох, цю страву називали холодцем [3, с. 115].

Помітне місце у харчуванні займало соління, квашення й сушіння овочів, фруктів та ягід. Найбільш поширеними харчами восени, взимку і на початку весни була квашена шатована й ціла капуста. Для смаку до неї додавали яблука, журавлину, брусницю, калину. Квасили городні червоні буряки, солили огірки, додаючи у діжки листя й коріння хріну, часник, кріп, вишневе, дубове й смородинове листя. Солили й сушили, звичайно, гриби: опеньки, рижики, зеленушки, хрящі, білі, підберезники та маслюки. Сушили фрукти й ягоди, прив'ялюючи їх у печі, а потім досушуючи на повітрі (на горищі, на подвір'ї) [5, с. 100].

У дні посту особливо зростало вживання риби і приготовлених з неї рибних страв. Зі свіжої риби варили передовсім юшку. Її також смажили, тушкували, споживали солону («просол») та в'ялену [6, с. 276]. Сушену рибу переважно споживали взимку в піст в юшках, кулешах, із картоплею [5, с. 100].

Про те, що населення споживало супи, гриби, овочі свідчить старовинний рецепт грибного супу, який записаний у Київських губернських відомостях: «Взять на меру, одну треть

сухих белыхь или черныхь грибовь и две трети разных овощей, какь то: 1 морковь, 2 репы, 2 луковицы сь гвоздиками, 10 картофелей и 2 сельдереи. – Варить грибы особо – ихь надобно варить по крайний мере часовь п'ять; слить этоть бульонь вь особую чашку; вь другой каструле варить овощи часа два не болем и влить вь них грибной бульон. Все дело вь томь, чтобь то и другое варить особо. Обыкновенно грибной суп бывает дурень оть одной причины: варить грибы и овощи вместе, – или грибы не выварятся и не дадуть изь внутри свого вкуснаго сока, или овощи переваряться…» [7].

Також тут знаходимо рецепт іншої страви, яка готується з риби і має назву «Винигрет постный»: Онь делается также как и скоромный изь остатковь разныхь жарених рыбь; но какь же вь рыбахь очень много мелких косточекь, то надобно ихь хорошенько выбрать. Можно также прибавить к нему холодной осетрины, белужины или сельдей. Обливается этоть винигреть или окрошка холоднымь соусом изь укусу сь прованським маслом и горчицею сделаннымь» [8].

Традиційно навесні – на другому тижні Великого посту розпочиналися молодіжні гуляння – «вулиця». Називалися вони так тому, що хлопці та дівчата збиралися вже не в хаті, а на вулиці чи на вигоні. Характерною ознакою весняних ігор було закопування дівчатами каші для «приманювання» хлопців. Так, на Київщині дівчата ловили рака, відривали в нього ліву клешню й варили з нею та з маком кашу. Потім закопували разом із горщиком під перелазом, на тому місці, де вони хотіли б бачити хлопців. Над кашею вбивали кілок, на нього чіпляли вітряну завитушку – «щоб хлопці крутилися». Під час виконання ритуалу співали:

Каша з маком, каша з маком,
Ще й ракова клешня,
Щоб крутилися тут хлопці
Далекі й тутешні [9, с. 335].

З понеділка після Зелених свят починається Петрівка. На Київщині у перший день цього посту існував звичай – «замочувати дійниці». Всі жінки з одного кутка, в яких була корова, збиралися на гуляння. Ставили на землю нову дійничку, сідали навколо неї, пригощалися чаркою по колу і приспівували:

Щоб дійниця не текла,
А хозяйка весела була.
Щоб хозяйка не засипала,
Да до корови рано вставала,
Щоб корова стояла,
Да по багато молока давала [10, с. 288].

Отже, постування киян та жителів Київщини має багато спільних рис із постуванням українців інших областей. Воно було важливим елементом традиційної культури. Це найбільш помітно проявляється у стриманості від вживання скоромної їжі у певні дні та періоди протягом всього року. Також під час багатоденних постів властиві були традиційні звичаї та гуляння, яких населення дотримувалося з метою покращення свого життя та господарського становища.

Література

1. Киреевский И.Р. Блюда христианских постов и праздников / Отв. ред. Т.С. Шорохова. – С.: Сонат, 1997. – 208 с.

2. Кальницкий М. Великопостный Киев // Комсомольская правда в Украине. – 2012. – 15 березня.

3. Плівачук К.В. Їжа і харчування жителів Київщини: [Населення Київщини, його побут, традиції] // Київщинознавство. – К.: [Вид. Ешке О.М.], 2001. – Вип. 1. – С. 115-118.

4. Етнографія Києва і Київщини: традиції і сучасність. – К.: Наукова думка, 1986. – 271 с.

5. Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник. – 2-е вид. / А.П. Пономарьов, Л.Ф. Артюх, Т.В. Косміна та ін. – К.: Либідь, 1994. – 256 с.: іл.

6. Етнографія України: Навч. посібн. / За ред. проф. С.А. Макарчука. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – Львів: Світ, 2004. – 520 с.

7. Супь грибной // Киевские Губернские Ведомости. – 1849. – № 28. – Ч. неоф.

8. Винигреть постный // Киевские Губернские Ведомости. – 1849. – № 28. – Ч. неоф.

9. Ілюстрована енциклопедія українського народу. Звичаї. Свята. Традиції / укл. І.І. Сметана. – Харків: «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. – 416 с.: іл.

10. Українська етнологія: Навч. посібник / За ред. В. К. Борисенко. – К.: Либідь, 2007. – 400 с.

Іван Стичинський (м. Київ)

Спогади Германа Ґуммеруса як джерело вивчення київського повсякдення періоду Української держави

Києву, як політичному та культурному центру українських земель на початку XX століття, довелось пережити чимало подій. На його вулицях знаходили своє відображення переважна більшість процесів, які відбувалися довкола. Український національний рух, боротьба за владу між прихильниками політичних режимів, прихід до влади більшовиків тощо – все це міг спостерігати киянин протягом перебігу Української революції 1917-1921 рр.

У наукових колах все більше зростає інтерес до повсякденної історії. Поза увагою не має залишатись і повсякденне життя киян, яке відповідно до часу мало свої особливості.

У вивченні повсякденного життя велику вагу мають джерела створені сучасниками, які безпосередньо можуть передати

нам колорит епохи. Крім архівних документів, які в більшості відображають політичну сторону суспільної діяльності, в пригоді стають фотографії, листи та мемуари. Дуже добре коли вищеперераховані джерела становлять комплекс і взаємодоповнюють одне одного. Наразі чимало опублікованих (повністю, або фрагментами) джерел, які можна використати у вивченні історії київської повсякденності зазначеного періоду. Чимало фотоматеріалів опубліковано у військово-історичних працях, наприклад: «Армии Украины 1917-1920 гг.» [9], «Українські збройні сили березень 1917 р. – листопад 1918 р.» [8]; «Новітні запорожці» [7] авторства Я. Тинченка. Фрагменти з мемуарів можна знайти у працях О. Кучерука [2] та М. Рибакова [6].

Одним з атрибутів державності є міжнародне визнання, яке серед іншого передбачає і обмін дипломатичними представниками. Перше дипломатичне визнання суверенності українських земель у ХХ ст. відбулось у 1918 р. За результатами переговорів у м. Бресті (Білорусь) було укладено «Мирний договір між Німеччиною, Туреччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Українською Народною Республікою» [3]. З часом дипломатична діяльність українського уряду приносила нові результати, серед них встановлення дипломатичних відносин з Фінляндією.

Герман Ґуммерус (1877-1948) – фінський історик, громадський та політичний діяч, у 1918-1919 рр. протягом шести місяців перебував повіреним у справах Фінляндії в Києві. Свої думки стосовно подій в Україні та життя у Києві виклав у спогадах «Україна в переломні часи. Шість місяців на чолі посольства у Києві» [1]. Українською мовою спогади було опубліковано вперше у 1997 р. Підготовку та переклад видання здійснили Й. Ремі та В. Пилипенко, останній є автором низки досліджень про україно-фінські відносини [4, 5]. У 2004 р. працю було перевидано.

Автор спогадів особисто бачив факти і був учасником подій, які він описує. Г. Ґуммерус розповідає про політичне

життя тогочасної України (мається на увазі бачення Г. Ґуммерусом політичного життя), описує своє враження від особистостей, з якими довелось йому працювати та мати контакти по службі.

Мене зацікавив матеріал з історії повсякденності, який містить дане джерело. Потрібних відомостей виявилось достатньо, зокрема інформація про стан місцевих закладів харчування: «*У привокзальних ресторанах було достатньо їжі. Стерлядь та ікра, м'ясні страви, шинка, смачні пироги, білий хліб, масло – скільки завгодно.*» [1, с. 54]. Крім цього, спогади фінського посла містять статистичну інформацію, яка стосується цін на спиртні напої: пляшка французького шампанського коштувала 300 карбованців, склянка горілки – 10 карбованців (горілку замовляли, як воду, адже продаж алкоголю у ресторанах був офіційно заборонений) [1, с. 57]. Автор поділився враженнями про київський пляж: «*Він був поділений огорожею з дроту на дві частини – кожній статі своя. Люди загоряли на піску або плавали не обтяжені купальними костюмами. Біля огорожі стояли серйозні німецькі солдати і стежили за дотриманням пристойності.*» [1, с. 58]. Здавалося б дрібниці, але саме такі, зафіксовані, факти і становлять потім цінне джерело з вивчення історії повсякденності для культурного антрополога.

Я вважаю, що праця Г. Ґуммеруса та вчених, які підготували її для українського загалу, варта уваги науковців-києзнавців. Дані спогади є оригінальним поглядом фіна на Українську революцію і цікавим джерелом для дослідника, який працюватиме над київським повсякденням не простого 1918 року.

Література

1. Ґуммерус Г. Україна в переломні часи. Шість місяців на чолі посольства у Києві // Пер. з фінської та передм. Й. Ремі, В.Пилипенка / Герман Гуммерус. – К.: Київський університет, 2004. – 188 с.

2. Кучерук О. Київ 1917-1919. Адреси. Події. Люди: Художнє видання. – К.: Темпора, 2008. – 156 с.: іл.

3. Мирний договір між Німеччиною, Туреччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Українською Народною Республікою / Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х томах. – Київ : Наукова думка. – (Пам'ятки історії України. Серія V. Джерела новітньої історії). – Т. 2 : 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. – 1997. – С. 137-142.

4. Пилипенко В. З історії стосунків між Україною та Фінляндією // Етнічна історія народів Європи. Вип. 8. – Київ, 2001. – С. 92 – 99.

5. Пилипенко В. Повернення українців з Фінляндії в Україну 1918 року // Етнічна історія народів Європи. Вип. 9. – Київ, 2001 – С. 132-136.

6. Рибаков М.О. Хрещатик відомий і невідомий : Краєзнавчі нариси / Михайло Рибаков. – Київ: Кий, 2003. – 504 с.

7. Тинченко Я. Новітні Запорожці. Війська Центральної Ради, березень 1917– квітень 1918: науково-популярне видання. – К.: Темпора, 2010. – 112 с.: іл.

8. Тинченко Я. Українські збройні сили березень 1917 р. – листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії): наукове видання. – К.: Темпора, 2009. – 480 с.: іл.

9. Тинченко Я. Армии Украины 1917-1920 гг. – М.; ООО «Восточный горизонт», 2002. – 140 с.

Тетяна Горбань (м. Київ)

Зміни в етнічній структурі населення Києва у першій половині 20-х років XX ст.

Динаміка змін етнічного складу населення Києва упродовж першої половини 20-х років XX ст. не може не становити значного інтересу для науковців. І не лише тому, що відображає певний напрям етнодемографічних процесів, що відбувалися

на той час в Радянській Україні, а й тому, що, по суті, є ілюстрацією до суспільно-політичних та етнополітичних процесів, які відбувалися на українських землях у перші роки радянської влади.

За станом на 1920 р. Київ важко було назвати українським містом за демографічним показником – склад його населення був переважно російсько-єврейським. Наведемо конкретні цифри. Найбільш чисельна етнічна спільнота Києва – росіяни – нараховувала 170662 особи, що складало 46,6% усього населення міста. Другу позицію за чисельністю займали євреї – 117041 особа і 31,9% відповідно. Українці посідали лише третю сходинку, до того ж зі значним відривом: 52443 особи в абсолютних числах та лише 14,3% від загальної кількості населення міста. Більш-менш чисельною спільнотою була польська (13820 осіб і, відповідно, 3,7%), решта ж представників різних етнічних груп у сумі складали 12430 осіб або 3,5% від усього населення міста.

Упродовж наступних декількох років у етнічному складі населення Києва відбуваються кардинальні зрушення. Насамперед це стосувалося української громади: її кількість збільшилася у 1923 р. до 112011 осіб, а в 1926 р., згідно з даними Всесоюзного перепису населення, становила вже 216528 осіб, що більш ніж у чотири рази перевищувало показник 1920 р. Щоправда, зростання питомої ваги українців у національній структурі населення міста було дещо повільнішим: 35,6% у 1923 р. та 42,1% – у 1926 р., що являло собою менш ніж триразове збільшення порівняно з 1920 р.

Істотні зміни, хоча й інакше спрямовані, відбулися також у чисельності етнічно російського населення Києва. Воно зазнало зменшення – до 146977 осіб за станом на 1923 р. та 125514 осіб згідно з даними Всесоюзного перепису 1926 р., тобто упродовж шести років скоротилося приблизно в 1,4 рази. В той же час скорочення питомої ваги росіян – 35,6% у 1923 р.

і 24,5 % у 1926 р. – було, як бачимо, за той же період майже дворазовим, і вони, таким чином, перетворилися на третю за чисельністю етнічну спільноту міста.

Менш значними були кількісні зміни, що їх зазнала упродовж вказаного періоду єврейська громада Києва. При цьому зазначимо, що за наявності поступового зростання її абсолютної чисельності упродовж вказаного періоду в 1,2 рази (128531 особа у 1923 р. та 140256 осіб у 1926 р.) майже на стільки ж – у 1,15 рази – знизилася частка євреїв у етнічній структурі населення міста (31,3% у 1923 р. та 27,4% у 1926 р.).

Не відбулося серйозних зрушень і в кількості поляків, що проживали у Києві. Після деякого її зменшення у 1923 р. (12363 особи), за станом на 1926 р. вона практично відновилася до рівня 1920 р., склавши 13706 осіб. Щоправда, у відсотковому вимірі це вже становило, згідно з даними перепису, 2,6% (у 1923 р. – 3%), тобто відбулося скорочення питомої ваги поляків у 1,4 рази. Що ж до представників інших національностей, то їх число упродовж шести років зросло в абсолютному вимірі в1,4 рази (13312 осіб у 1923 р. і 17633 у 1926 р.) за майже незмінного показника питомої ваги – 3,2% у 1923 р. та 3,4% у 1926 р.

Цікавим показником перебігу етнодемографічних процесів у Києві в першій половині 20-х років є статистичні відомості, що відображають зміни у національному складі населення районів міста. Так, у 1919 р. у Києві було лише 2 райони, в яких більшість становило етнічно українське населення. У 3 районах переважали євреї і в 18 – росіяни. Наступного року вже не було зафіксовано жодного району з переважанням українців, натомість збільшилося на одиницю як число районів з переважанням росіян, так і число районів із переважанням євреїв. Однак вже у 1923 р. у цій тенденції намітилися суттєві зміни. Число районів, заселених переважно українцями, вже дорівнювало 6, євреями – 8, а от кількість

районів міста з переважанням росіян зменшилася до 10. І, нарешті, в 1926 р., згідно з даними Всесоюзного перепису населення, у Києві не було зафіксовано жодного району, в якому б мешкали переважно росіяни. Натомість число районів, жителями яких були переважно українці, зросло до 16, і на попередньому рівні – 8 – залишилося число районів, заселених переважно євреями.

Суттєві зміни, що відбулися в етнічному складі населення Києва у досліджуваний період, були обумовлені цілим рядом причин. Серед них – як природний, так і механічний приріст населення та вплив міграційних процесів. До певних змін в структурі населення спричинила внутрішня та зовнішня міграція, що відбувалася на етапі завершення української революції 1917-1921 рр. і встановлення радянської влади. Згодом перехід до мирного життя після буремних революційних подій, проголошення нової економічної політики, а відтак – піднесення господарсько-економічного життя, розвиток виробництва у місті сприяли припливу до Києва населення із сільської місцевості (переважно українського за етнічною належністю), що вплинуло на показники етнічного складу населення міста.

Важливим фактором впливу на ці показники стала й проголошена у 1923 р. більшовицькою партією політика коренізації. Прийняті навесні 1925 р. постанова ВУЦВК і Раднаркому УСРР про заходи щодо термінового проведення повної українізації радянського апарату та резолюція пленуму ЦК КП(б)У щодо українізації партійного та профспілкового апарату і радянських установ стали потужним стимулом не лише для зрусифікованих українців, а й для етнічних росіян, аби під час перепису 1926 р. заявити про свою українську національність. Водночас зменшення русифікаторського пресингу, бурхливий розвиток тих процесів у житті українського суспільства, що об'єднані загальним поняттям «українське відродження»,

сприяли піднесенню національних почуттів українців, усвідомленню ними своєї національної ідентичності, що також не могло не відбитися на результатах перепису. У цьому контексті не можемо не зробити наголос на дуже показовому моменті, який, зокрема, свідчить про роль «українізаційного фактору» в змінах етнічного складу населення Києва: протягом 1920-1926 рр. українське населення міста, як вже говорилося, зросло більш ніж чотирикратно, тоді як загалом міське населення збільшилося за цей же період у 1,4 рази.

Отже, упродовж першої половини 20-х років XX ст. відбувається не лише значне кількісне зростання населення міста, а й кардинальні зміни в його етнічному складі, завдяки яким Київ став набирати обрисів дійсно українського міста.

Ольга Рябченко (м. Київ)

Повсякденне життя студентів Києва у 1920-ті роки

У ранньорадянському суспільстві, в умовах кардинальної зміни соціальної ситуації й системи ціннісних орієнтацій особистості, відбувався процес зміни поведінкової активності, у тому числі і життєвих практик людей. Перш за все виникла потреба долання перешкод, пов'язаних із руйнуванням звичних інституціональних засобів матеріального забезпечення нормального життя. На відміну від попередніх періодів, на деяку допомогу від рідних могли розраховувати близько чверті студентів, повністю забезпеченим був зовсім незначний відсоток молоді (5–7%). Крім пошуків засобів існування для себе, значній частині студентів доводилося турбуватись і про сім'ї. Соціальні ініціативи радянської влади були спрямовані на

забезпечення «своїх», які небезпідставно розраховували на всілякі пільги в процесі навчання, у тому числі й матеріального характеру. Одержавши відрядження до інститутів, така молодь була впевнена в своєму особливому становищі і щиро сподівалася на підтримку, а особливо на стипендію та гуртожиток. Ці сподівання, як показують джерела, для багатьох виявилися нездійсненними. Особливе обурення у пролетарських студентів викликав той факт, що стипендії та гуртожитки одержувала молодь, яка приховувала своє соціальне походження, підкріпивши анкету необхідними документами. Тому не дивно, що після розподілу стипендій студенти, які їх не отримали, влаштовували зібрання, обговорювали на них ситуацію і навіть організовували страйки, як протест проти такого розподілу.

Ситуація постійної матеріальної скрути викликала у студентів конкретні поведінкові реакції. Додатковий заробіток здобувався важкою фізичною чи інтелектуальною працею, а іноді всілякими махінаціями. Академік Є. Патон згадував, що одні студенти КПІ в 1920-і рр. підробляли на товарній станції, а інші «варили вночі якесь фантастичне мило, що зовні мало всі ознаки справжнього, але вперто не бажало милитися й тому важко знаходило попит. Треті робили на продаж запальнички й сандалії на дерев'яній підошві». Крім цього, при інститутах і гуртожитках відкривались економічні відділи (ЕКО) та каси взаємодопомоги, головними закладами яких були їдальні, магазини, кіоски, також ними проводилися всілякі кредитні операції.

Не менш важливими для студентів були і умови проживання. Житлові умови займають особливе місце в структурі повсякденного життя. Характерною особливістю цього періоду було розселення студентів різних вишів у гуртожитках: Будинках пролетарського студентства та інтернатах при навчальних закладах. 1926-27 н. р. у Києві гуртожитками були забезпечені лише 24% студентів, а в цілому в Україні – 33%. Численні

документи правдиво змальовують картину життя в гуртожитках, підкреслюючи велику скупченість студентів, потребу в ліжках, столах, стільцях. У Києві з п'яти інтернатів 1927-28 н. р. три являли собою напівтемні приміщення, що раніше використовувалися під виробничі підприємства, один був намічений до зносу, а ще один слугував колись казармою. Крім того, незадовільним було устаткування.

Значна кількість студентів, особливо у великих містах, були іногородніми. За даними Д. Ласса, лише близько 19% студентів знаходили собі притулок у родичів. Тому навіть описані незадовільні умови гуртожитку для молоді були потрібні, бо в противному разі доводилося знімати кутки чи кімнати на околицях. 38,7% студентів (за даними вищезгаданої анкети) могли дозволити собі знімали кімнати лише у вологих підвалах і напівпідвалах. Усі тонкощі такого життя чудово описані у спогадах та інших джерелах.

З року в рік в інформаційних повідомленнях про становище пролетарського студентства писалося про надзвичайно тяжкі умови життя: «Особливо тяжкі умови в Харкові й Києві, де дотепер не відведені нові площі для нового прийому й повторюється історія минулого року, коли пролетарські студенти залишилися без житла й змушені були тулитися в аудиторіях, коридорах, на вокзалі й навіть у садах».

Щоб якось вирішити проблему житла, під гуртожитки передавалися різні непристосовані для цієї мети приміщення – казарми, клуби, більярдні, пивні, культові споруди. Студентськими гуртожитками стали Лаврський музей і знаменитий Михайлівський собор. На керамічних плитах церкви й на хорах були розставлені сотні ліжок. Божественна акустика, розрахована на звучання церковних служб, підсилювала й без того страшний шум. Сучасники порівнювали цей гуртожиток з Галицькою товкучкою 1920-х років! Були й щасливчики, які «жили в монастирських келіях, спали іноді вдвох на ліжках,

але в тиші: стіни товсті, з кімнати в кімнату звуки не пробивалися». А в архієрейському корпусі можна навіть було варити куліш на «буржуйці». Для підтримки вогню використовувалися прекрасні зразки різьблення на дереві.

Невпорядкованість гуртожитків, бруд і розруха в кімнатах породжували відповідну поведінку студентів, які жили в них. Паління в переповнених кімнатах і плювання на підлогу стало звичним явищем побуту. Фіксувалося недбале ставлення до державного майна, пошкодження меблів й електропроводки, неощадлива витрата води й електрики.

Складною проблемою для переважної більшості студентів 1920-х рр. було харчування. Суттєво не могли вплинути на покращення ситуації ні пайки, які виділялися в першу чергу для робітфаківців і стипендіатів, ні гуманітарна допомога різних іноземних місій. Омріяним і дешевим місцем харчування для молоді стали їдальні. У них, за даними на 1926 р., обслуговувалося всього 25% студентів. Незважаючи на всі недоліки в їх організації, вони все ж сприяли поліпшенню харчування студентів. Невід'ємним атрибутом побуту радянського студента кінця 1920-х рр. стала черга до їдальні. З ідеологічної точки зору, черга була образом «тимчасових» труднощів, що їх переживала країна. З побутової та психологічної – повсякденна і рутинна неминучість, марна трата часу, сил, енергії та привід для незадоволення. «Черги, бруд, погана їжа» – так розшифровували формулу студентського й громадського харчування. Для того, щоб отримати сніданок, студенти змагалися, хто раніше встане у чергу, яка вже починалася о 4-5 ранку. В кінці лекцій змагалися, хто раніше залишить аудиторію для того, щоб зайняти чергу на обід. А для того, щоб швидко пообідати, треба було бути «великою нахабою й мати міцні кулаки». Залишиться студент голодним чи дістане можливість поїсти, часто залежало і від викладача – «щасливчиків», бувало, відпускали до закінчення заняття. Незважаючи на погану якість харчування

в їдальнях, студенти все ж готові були стояти в черзі кілька годин підряд з надією на отримання обіду.

Таким чином, життя переважної більшості студентів не було легким і безтурботним, оскільки державне забезпечення протягом досліджуваного періоду залишалося надзвичайно мізерним. Більшість студентів 1920-х рр. стикалася зі справжньою житловою кризою та побутовою невлаштованістю. Навіть та частина молоді, яка виростала в злиднях, почувалася дискомфортно в таких умовах, що викликало численні справедливі скарги в органи влади й управління, в редакції газет і журналів з вимогами покращити умови життя. Та владу більше цікавило те, що «в жодному виші не проведено пояснення харчових, грошових і житлових труднощів», а не шляхи ліквідації численних проблем. Тому житлова криза і недоброякісні обіди переслідували молодь протягом десятиліття, примушували вдаватися до всіляких вигадок, щоб мати можливість якось зводити кінці з кінцями і при цьому ще й встигати навчатися. З іншого боку, вражає той факт, що злиденна повсякденність не стала суттєвою перешкодою на шляху отримання освіти для багатьох молодих людей, які самостійно турбувалися про хліб насущний, гартувалися у злиднях, були витривалими і стійко перенесли всілякі незгоди на своєму шляху.

Максим Главацький (м. Київ)

Повсякденне життя населення м. Києва в період німецької окупації (вересень 1941–листопад 1943 рр.): соціально-економічний аспект

Велика Вітчизняна війна внесла серйозні зміни в повсякденне життя мільйонів людей, що проживали на той час на території України. Період окупації був важким часом виживання

міського населення м. Києва, спостерігалося випробування фізичного та психологічного змісту. Відзначимо, що соціальний вимір окупаційного режиму, вплив «нового порядку» на повсякденне життя жителів м. Києва залишається недостатньо дослідженим у новітній українській історіографії періоду незалежності. В контексті вивчення тематики воєнної історії України XX століття дослідники аналізували окремі аспекти окупаційного режиму, але питання побуту киян періоду 1941-1943 рр. не стало предметом окремого дослідження. Окремі розділи цієї проблеми аналізуються у дослідженнях Т. Вронської, Т. Заболотної, В. Кучера та О. Потильчака, В. Дудника, М. Михайлюк, В. Удовика, О. Удода.

В цій публікації автор ставить завдання: проаналізувати становище місцевого населення періоду німецької окупації, вказати на основні потреби та проблеми життєдіяльності міста в 1941-1943 рр.

Однією з найважливіших проблем в окупованому Києві після трагічних подій було вирішення житлового питання. Матеріали Державного архіву Київської області свідчать, що на початок війни в Києві мешкало близько 920-930 тис. чол., а на час визволення (листопад 1943 р.) лишилося 70 тис. населення столиці. Період швидкого відступу Червоної армії з м. Києва, використання тактики «випаленої землі» сприяли тому, що значна кількість киян залишилась фактично без житла, адже місто було зруйновано майже на 40-50%. Суцільних руйнувань зазнали близько тисячі житлових та адміністративних будівель. Німці провели облік всього вцілілого житлового фонду Києва. Окупаційна влада здійснювала переселення киян з кращих квартир у гірші. Краще житло займали функціонери окупаційної адміністрації або воно бронювалося для приїжджих. Ворота будинків вночі замикалися й охоронялися сторожами. В нічні години весь Київ був у повній темряві. Світло горіло лише в будинках, де прожи-

вали німці. До зими (1941/1942) квартири не надавались і жителі міста знаходились практично на вулиці. За житло платили в радянських крб (приблизно 1,32 крб за кв. м житла і 4 крб з кожного члена сім'ї за комунальні послуги). Радянські гроші використовувалися паралельно з німецькими, наприклад, 10 карбованців приблизно дорівнювали 1 німецькій марці [1].

Німецька влада намагалася відновити роботу промислових об'єктів, які мали працювати на її армію та забезпечувати комунальне господарство, побутові потреби, харчування населення. На цей час відновлювалися маслозаводи, консервна та тютюнова фабрики. Для мешканців столиці, які прагнули виїхати за межі міста, функціонувала залізниця. Проте поїздки цим видом транспорту були обмежені й ним могли скористатися лише кияни, які мали спеціальні дозволи, виконуючи завдання німецьких військових чи господарських чиновників. Міська управа не мала фінансових ресурсів, щоб вирішити транспортні питання, до того ж її повноваження в цій сфері були значно обмеженими [2].

Зі стратегічних об'єктів німці, в першу чергу, відновлювали електростанції, водопровід і трамвайні колії, використовуючи на цих роботах в основному місцеве населення. За собою окупанти залишали технічний нагляд та охорону об'єктів. Перші заходи окупаційного командування йшли у напрямку відновлення зв'язку (телеграф, телефон) і залізниці, а також пішохідних та гужових мостів. Відзначимо, що для відбудови цих об'єктів німці не залучали ні місцеве населення, ні полонених, а використовували свої спеціальні відбудовні загони. Посилена увага окупантів до відновлення мостових споруд була пов'язана з необхідністю швидкого налагодження постачання частин Вермахту.

Міська управа організувала біржу праці та вимагала всім зареєструватися – чоловікам і жінкам віком від 16 до 60 років.

Поряд з біржею праці в Києві створювалися бюро з набору робочої сили до Німеччини. 8 січня 1942 р. генерал-комісар Києва видав розпорядження про загальну трудову повинність. Ті, хто не з'явився у визначене місце, підлягали покаранню (від таборів примусової праці до «тяжких покарань») [3].

З 1 березня 1942 р. усі кияни, зайняті на різних роботах, отримали трудові картки із потижневими записами про безперервність роботи, що підтверджено було керівниками підприємств і установ, де вони працювали. Для багатьох жителів міста забезпечення роботою перетворювалося у трагедію долі. Так, Київська біржа праці пропонувала молодим жінкам роботу офіціанток у їдальні, а через 2-3 дні роботи їх відправляли (під загрозою репресій) в офіцерські публічні будинки.

Всі дні окупації міста киян безперервно переслідував голод. Налагоджувати пристойну торгівлю та громадське харчування для них німці й не збирались. У жовтні 1941 р. окупаційна влада через міську газету оголосила, що всі жителі отримуватимуть по 200 г. хліба щоденно. Для цього керівники будинків склали списки, але вже 16 жовтня хліб припинили видавати. Ще двічі – 16 і 30 листопада, а також кілька разів у грудні за такими ж списками видавали хліб, а далі цей процес припинився. Вже в грудні 1941 р. централізована торгівля припинилася. Залишилось 2 джерела для здобування харчів. Перше – багатокілометрові походи в сусідні села, які після 7 квітня 1942 р. окупаційна влада заборонила. Друге – це базари, де були високі ціни та процвітала спекуляція. Склянка житнього борошна коштувала 10 руб., 1 кг сала – 1000 руб., 1 літр молока – 45 руб. У Києві працювали Сінний, Єврейський, Володимирський та Бессарабський базари.

Окупаційна влада намагалася вирішити питання освіти. Руйнуючи мережу радянських шкіл, окупанти почали відкривати свої початкові, так звані народні школи. Усього в Києві було відкрито 40 таких шкіл із 6470 учнями. При ворожому

ставленні окупантів до української освіти лише незначна частина вчителів могла знайти собі роботу за спеціальністю. Так, у Києві в народних школах працювало не більше 300-350 вчителів. При цьому частину з них використовували на важких роботах. Поліція брала київських учителів на спеціальний облік, і над ними постійно висіла загроза бути схопленими. З усіх вузів на жовтень 1941 р. у Києві частково продовжував навчальний процес лише сільськогосподарський інститут. Функціонувало дві школи для «фольксдойче», в яких працювали вчителями німці.

У Києві фактично згасло культурно-мистецьке життя. Доросле населення відвідувало кінотеатри, де демонстрували виключно німецькі пропагандистські кіножурнали. Після облав «культпоходи» жителів міста припинилися. В Києві працювало радіо, але більшість передач було німецькою і лише декілька – українською мовою[4].

Релігійне життя в умовах окупації проходило під диктовку представників німецької влади. Так, місцева влада в обов'язковому порядку примушувала селян хрестити всіх дітей віком 10–12 років. Селяни дотримувались вказівок німецького керівництва та виконували необхідні обряди. Окупантами також видавалися спеціальні розпорядження про хрещення. У лівобережних районах м. Києва мешканцям заборонялося проводити поховальний обряд без присутності священика. В обов'язки священиків входило переконувати селян не боятися виїжджати на роботу до Німеччини, не вступати у зносини з партизанами, виконувати розпорядження діючої влади тощо.

Наведені автором факти повсякденного життя киян в період окупації переконують, що воно в «нових умовах» зазнало суттєвих змін, які обумовлені зміною влади, її ставленням та політикою щодо пересічних жителів міста. Трагізм, економічна залежність, перелом в психології та ментальності народонаселення м. Києва стали наслідком присутності «нової окупацій-

ної влади». В тяжких умовах «випробування» кожен обирав для себе майбутнє та вибудовував стратегію виживання в таких складних умовах війни.

Література

1. Вронська Т.В. В умовах війни: життя та побут населення міст України (1943-1945 рр.). – К., 1995. – 84 с.

2. Київ у дні нацистської навали (За документами радянських спецслужб). – К. – Львів, 2003. – 528 с.

3. Малаков Д. Київ у війні 1941 – 1945 років // Історія в школах України. – 2004. – № 9–10. – С. 59-63.

4. Коваль М.В. Друга світова війна і Україна (1939-1945 рр.): історіософські нотатки. – К., 1999. – 76 с.

Аліна Плєханова (м. Київ)

Настрої киян та їхнє ставлення до окупаційної влади протягом 1941-1943 років

Тема Другої світової війни на території України є однією з найбільш притягуючих для вітчизняних та зарубіжних істориків. Неоднозначні оцінки, «білі плями» та нові аспекти дослідження цього періоду не залишають осторонь багатьох учених. У межах висвітлення подій, що відбувалися в Києві, пропоную звернути увагу на питання настроїв жителів міста протягом німецької окупації.

Варто відзначити, що ставлення киян до німців залежало переважно від позиції щодо «рідної» радянської влади, яка формувалася ще до початку Другої світової війни. 1930-і рр. характеризувалися посиленням тоталітаризму СРСР, голодомором, репресіями та численними переслідуваннями, що відобрази-

лися майже на кожній сім'ї. Впливовим фактором формування суспільних настроїв стала й зовнішньополітична стратегія держави та пов'язана з нею пропаганда. Як відомо, протягом 1930-х рр. ідеологічна машина СРСР поширювала тезу про загрозу війни та формувала образ зовнішнього ворога, втіленням якого стала, зокрема, Німеччина. Встановлення союзницьких стосунків із вчорашнім ворогом було неоднозначно сприйнято пересічними громадянами. Невдовзі збентеження посилилося через розвиток подій у Європі та замовчування радянською пресою реального стану речей. У 1941 р. невдоволення та негативні настрої громадян поширилися через стрімкий відступ радянської армії під тиском наступаючих німецьких сил.

На початку вересня 1941 р. військова потуга Німеччини знаходилася на підступах до столиці УРСР. У Києві відбувалася поспішна евакуація державних установ та майна, а подальшою долею пересічних киян радянська верхівка практично не опікувалася. Ф. Пігідо-Правобережний, який неприхильно ставився до влади рад, у своїй праці «Велика Вітчизняна війна» писав: «Я вважаю, що не треба соромливо замовчувати того, що перед початком і в першім році війни симпатії як українського, так і інших народів СРСР були цілком на боці ворога більшовиків – німців» [8; с. 68]. І хоча такі настрої не були характерними для всіх киян, значна кількість жителів міста сподівалися на поліпшення умов життя за нового порядку. Так, кияни старшого віку, які пам'ятали німців 1918 року, стверджували, що німецька влада 1941 року принесе з собою справедливість та справжній порядок [6; с. 45]. Така позиція часто була прихованою та висловлювалася доволі обережно. Також на німців чекали й ті, хто в минулому постраждав від радянської влади. Вони сподівалися, що зміна вищого керівництва надасть можливість на побутовому рівні помститися тим, від кого вони зазнали утисків у довоєнний час. Так, наприклад, киянка Є. Карпович зазначала: «Я з нетерпінням чекаю на німців, я їм

видам деяких комуністів і в першу чергу помщуся своєму сусіду Кузьменку, через якого мене було заарештовано за переховування золота» [7; с. 100]. Відповідно, кияни, які зазнали переслідувань з боку радянської влади, були відверто налаштовані на співробітництво з новим керівництвом. Особливою була позиція інтелігенції, для переважної більшості якої були характерні аполітичні настрої, що стало наслідком репресій у міжвоєнний час. Певна частина інтелігенції увійшла до складу окупаційних органів з метою «прислужитися співгромадянам» у важкий час. Серед них, зокрема, були київські бургомістри О. Оглоблін та В. Багазій. Не дивлячись на складні умови окупації, вони намагалися налагодити життєдіяльність напівзруйнованого міста.

Поряд із тим, серед людей, які народилися в СРСР та виховувалися на радянських цінностях, переважало позитивно-нейтральне ставлення до керівництва республіки. Це можна пояснити тим, що саме радянська влада надала можливість багатьом із них здобути освіту та «вийти в люди» [6; с. 39]. Крім того, в Києві проживали ті, хто щиро співчував радянському керівництву та підтримував його. Відповідальність за численні невдачі такі кияни покладали на людей, які «займалися всім, окрім справи» [7; с. 100].

Не дивлячись на такі неоднозначні оцінки подій, що відбувалися, із відступом радянського керівництва кияни залишилися один на один із новою владою і перед кожним жителем міста гостро постало питання виживання у складних умовах окупації.

Вранці 19 вересня в Києві з'явилися німецькі розвідники-мотоциклісти, а вже опівдні – частини Вермахту, які підняли над дзвіницею Печерського монастиря прапор зі свастикою. Вони заходили зі сторони вул. Червоноармійської та з Подолу. У цей день паніки у місті не було. І. Хорошунова писала у своєму щоденнику, що люди виглядали переважно «збентеже-

ними» і «серйозними», але було багато й веселих киян. Місцеві жителі спостерігали за прибулими представниками «іншого світу» зі страхом та, водночас, із цікавістю, мимоволі порівнюючи німецьких солдатів із радянськими. А. Кузнєцов детально описує свої враження від побачених німецьких автомобілів та самих військових. За його словами, він «очікував усього: що німці – страшні гіганти, чи що, всі суцільно на танках, у протигазних масках та касках із рогами, і мене приголомшило, що цей хлопчина (*німецький солдат – А.П.*) такий звичайний…» [6; с. 21]. Багато хто через острах за свою безпеку вирішив залишитися вдома «за закритими замками» і спостерігати за «визволителями» зі свого помешкання [4]. «… Німців зустрічали так, як завжди буває, по-різному. Більшість людей, звісно, були настроєні проти німців… Ну, були й зрадники, які з квітами їх зустрічали», – свідчила у своєму інтерв'ю киянка Тетяна Р. [5].

Різні настрої та сподівання городян невдовзі змінилися розчаруванням та страхом за власну безпеку, адже нова влада прагнула підпорядкувати собі всі сфери життя міста та городян. Негативне сприйняття нацистського керівництва посилювалося масовими знищеннями людей, презирливим ставленням німців до місцевих жителів та байдужістю до їхніх елементарних потреб. За вдалим висловленням В. Грушевської, «… у часи німців… ми не потрібні були німцям і німці не були потрібні нам. Нами ніхто не цікавився» [3]. Тож, залишившись один на один з окупаційною владою, більшість киян зайняли переважно вичікувальну позицію. Складні умови життя, брак продуктів харчування, руйнування комунальної системи міста, холод, відсутність води, світла, мізерні зарплати та виселення киян з їхніх помешкань [4] «остаточно розвіяли віру в німецького «визволителя» [8; с. 154]. Невпевненість у завтрашньому дні, відчуття страху підсилювалися відсутністю достовірної інформації про події на фронті [2; с. 381]. У місті панували чутки.

Уже в першій половині 1942 р. динаміка негативного ставлення городян до окупаційної влади поглибилася.

Зміна ситуації на німецько-радянському фронті на користь СРСР поставила киян, які перебували під окупацією й так чи інакше співпрацювали з окупаційної владою, перед вибором місця свого подальшого перебування. У цей період з міста виїхало чимало мистецької інтелігенції, науковців, інженерів, які сподівалися влаштувати свою долю за кордоном. Не всі з них були відвертими прихильниками нацистського режиму, але боялися повернення радянської влади, що передбачало переслідування й репресії через звинувачення у колабораціонізмі [2; с. 384].

Підсумовуючи короткий огляд даного питання, можна відзначити, що від початку війни, а потім і окупації, та до звільнення Києва Радянською армією настрої киян змінювалися під впливом різних чинників. Слід констатувати, що поспішна й вибіркова евакуація 1941 р., тактика «випаленої землі» підірвали авторитет радянського керівництва. Ставлення цивільного населення до окупаційного режиму змінювалося від вичікувального чи байдужого до відверто ворожого. Кияни, які восени 1943 р. залишилися в місті, сподівалися на певну лібералізацію в політиці радянської влади щодо місцевого населення. Однак, «звільнений від гітлерівців Київ уквітчався шибеницями… за «співпрацю» з ворогом» [8; с. 158]. Так столиця УРСР та її жителі перегорнули чергову сторінку своєї історії, розпочавши нелегкий період відбудови.

Література

1. Беркгоф К. Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою. – К.: Критика, 2011. – 456 с.

2. Заболотна Т. Настрої цивільного населення та його ставлення до окупаційної влади у роки Другої світової війни (на прикладі Києва) // Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації (до 65-річчя

Великої Перемоги). Матеріали міжнародної наукової конференції / Відповідальний редактор: Легасова Л.В. – К., 2011. – С. 377-388.

3. Інтерв'ю з Грушевською Вірою, 1934 р. н., записано 15. 12. 2010 р., (мова інтерв'ю – російська), Інтерв'юер Ватуліна В. – Архів Центру усної історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Колекція 1. «Україна в роки Другої світової війни: повсякденний досвід виживання», Одиниця зберігання 29.

4. Інтерв'ю з Корченковою Олімпіадою, 1928 р. н., записано 11. 12. 2010 р., (мова інтерв'ю – українська), Інтерв'юер Грицай Л. – Архів Центру усної історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Колекція 1. «Україна в роки Другої світової війни: повсякденний досвід виживання», Одиниця зберігання 49.

5. Інтерв'ю з Тетяною Р., 1933 р. н., записано 12. 12. 2010 р., (мова інтерв'ю – російська), Інтерв'юер Дегурко Д. – Архів Центру усної історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Колекція 1. «Україна в роки Другої світової війни: повсякденний досвід виживання», Одиниця зберігання 61.

6. Кузнецов А. Бабий Яр. Роман-документ. – К.: «Саммит-Книга», 2008. – 368 с.

7. Настрої населення Києва під час Великої Вітчизняної війни у документах архівів спецслужб України // Історичний журнал. – 2005. – № 2. – С. 95-105.

8. Пігідо-Правобережний Ф. Велика Вітчизняна війна. Спогади та роздуми очевидця. – К.: Смолоскип, 2002. – 233 с.

Ірина Ігнатенко (м. Київ)

Повсякдення міщан у спогадах «старого киянина» Володимира Заманського

Ім'я Володимира Яковича Заманського (роки життя: 1935-1910) – заслуженого журналіста України, є знаним та поважним серед київської інтелігенції. Володимир Якович працював

на телебаченні, радіо, в газетах. Зокрема, саме він був автором й редактором легендарної передачі «На добраніч, діти», яку вів дід Панас (Петро Векскляревський), як і дитячої телепередачі «Катрусин кінозал». Вів авторську програму «п'ять хвилин з Володимиром Заманським». Окрім того, Володимир Якович був «старим киянином», як він себе сам називав, безмежно закоханим у місто Київ. Свої спогади про Київ він починає публікувати з 2007 року в «Газеті по-київські» під рубрикою «Записки старого киевлянина». Згодом, вони вийшли окремою книжкою під однойменною назвою й мали значний успіх серед читачів.

Мені поталанило познайомитися з Володимиром Заманським випадково: у 2010 році я розроблювала тему «культура та побут корінних киян», яка мала увійти до спецкурсу для магістрів-етнологів КНУ імені Тараса Шевченка під назвою «Повсякдення та міфологія сучасності», що згодом й було зроблено. Основним джерелом мали стати спогади, мемуари, листування тощо киян, тобто дослідження базувалося на методах усноісторичних свідчень. Через форуми в інтернет ресурсах я розпочала пошук людей, які народилися й проживали у Києві й могли б розповісти про своє повсякденне життя. Так я вийшла на зв'язок з Володимиром Заманським.

Ми домовилися про зустріч. Володимир Якович люб'язно запросив мене в гості для інтерв'ю. Поспілкувавшись я зрозуміла, наскільки це глибока, вдумлива та неймовірно інтелігентна людина, яку неможливо опитати, зафіксувати всю інформацію що він знає, за один раз. Про своє нове знайомство я розповіла професору Марині Гримич й наступного разу на опитування ми пішли вдвох.

В гості до Володимира Яковича та його дружини Світлани Михайлівни ми приходили декілька разів. Під час інтерв'ю нами була зафіксована надзвичайно цікава та важлива інформація про повсякдення, побут та дозвілля корінних киян воєн-

ного та післявоєнного часу, яка ще потребує вдумливого аналізу та дослідження. Записані тексти несуть не лише історичну, але й літературну цінність: «легкі», «живі» з почуттям гумору, навіть тоді, коли здавалося б зовсім не до сміху…

Коротко публікуємо (російською – мовою оригіналу) деякі з найбільш цікавих та влучних, на нашу думку, спогадів Володимира Яковича на теми, які не тільки не втратили свою актуальність, але й набувають нового звучання та змісту з огляду на нинішні події…

ПРО ПОЧАОК ВІЙНИ: *«…на Воздухофлотском проспекте, где военная академия, был призывной пункт. Там мы прощались с отцом. Я просил папу привезти мне с войны красную звездочку и никак не мог понять, почему мама плачет. Война! Это же так интересно…».*

ПРО ПІДРОБІТОК В ЕВАКУАЦІЇ у Вольску, що на Волзі: *«…бабушка подрабатывала шитьем. Почему-то она шила четерехпуговичные лифчики для необъятных волжанок. Мне нравилось надевать на голову «чашечки», хотя некоторые оказывались великоватыми. Впоследствии я пожалел, что не уделял должного внимания примеркам…».*

ПРО ПОКАРАННЯ ПОЛОНЕНИХ НІМЦІВ: *«…кажется, 30 января 1946 года после суда над гитлеровскими военными преступниками 12 из них были приговорены к смертной казни через повешение. В том числе и солдат Майер Вили-Вилли. Он участвовал в массовых убийствах. Рассказывали, на суде его опознала свидетельница, выжившая после расстрела. Майер сказал, что не признает это свидетельство. «Из-под моего расстрела, – сказал он, – живым не выходил никто». Виселицу поставили на тогдашней площади Калинина, ныне это Майдан Незалежности, примерно там, где сейчас блестят «парники» – стеклянные купола над подземным торговым центром. Грузовики с опущенными бортами подвезли осужденных под перекладину, надели на них петли, грузовики медленно*

уехали, а трупы висели еще несколько дней. На головах лежал и не таял снег...».

ПРО ПОРАНЕНИХ СОЛДАТ: *«...мы, мальчишки, старались не ходить мимо госпиталей – боялись раненых. Они могли угостить яблочком, но вполне могли и огреть костылем. Сегодня я тоже понимаю, что значило для молодого и крепкого парня на всю жизнь остаться калекой. Тут весь мир возненавидишь».*

ПРО ПІСЛЯВОЄННІ ТРУДНОЩІ: *«...часто приходится слышать, что, мол, в годы войны люди были добрее, отзывчивее, делились последним. Это не совсем так. Война измотала и измучила всех, и я много раз видел, как в длиннейшую очередь не пускали ребенка, отлучившегося на минутку. «Но я же вот за этим дядей!» – плакал ребенок. Тетка, стоявшая за ним, отвечала, глядя в сторону: «Ничего не знаю. Нечего туда-сюда бегать». Сегодня я понимаю эту женщину. Хлеб, за которым она стояла, мог в любой момент кончиться, а дома ждали голодные дети».*

ПРО СПІВЖИТТЯ У КОМУНАЛЬНИХ КВАРТИРАХ: *«... в коммунальных квартирах то и дело вспыхивали скандалы между соседями из-за ерунды. «Я три дня была в селе! Почему я должна платить за свет столько же, сколько она?». Речь шла о пятнадцати копейках, но люди были настолько издерганы, что нервы то и дело сдавали...».*

ПРО ЗАХОПЛЕННЯ ДІТЕЙ КНИЖКАМИ: *«...первые телевизоры появились лишь в 1953 году, да и то в самых продвинутых семьях. Телевизор работал недолго, смотреть там было нечего, смотрели даже тест-таблицу... Поэтому все читали. Читали что попало, в любое время, например, на уроках под партой, и в любом месте, в том числе в постели. Родители ругались, гасили свет, но под одеялом был припасен фонарик и, накрывшись с головой, мы продолжали читать. Особым успехом пользовались Жюль Верн, Майн Рид, Ильф и Петров. Их*

знали наизусть. Однако мы читали еще и Мопассана, чем приводили учителей в ужас. Мопассан предназначался исключительно для взрослых. А уж о «Яме» Куприна и речи быть не могло! Но мы находили и с нехорошим волнением читали и эту неприличную повесть…».

ПРО ДИТЯЧИЙ ФОЛЬКЛОР *Дражнилки: «…этот фольклор своеобразен и загадочен... «Жених и невеста! Наелися теста! Тесто засохло! Невеста сдохла!». Сколько юных сердец было разбито этим ужасным проклятием! Наверно, эта дразнилка продиктована родными сестрами любви – завистью и ревностью. А вот считалочка с национальным колоритом: «Котилася торба з великого горба, а в тій торбі сіль, хліб-паляниця, з ким хочеш, з тим одружися». Мирно, красиво, в патриархальном духе… Во время войны ходили и дошли до 60-х годов детские народные антифашистские стихи. Детский фольклор не знал цензуры. «Сидит Гитлер на горшке, делает какашки и кричит на весь Берлин: «Геббельс, дай бумажки!»…».*

ПРО НАРОДНІ ВІРУВАННЯ: *«…встречаясь с нами, соседка с пустыми ведрами обязательно извинялась, уступала дорогу, потому что встретить женщину с пустыми ведрами – к неприятностям. О встрече с черной кошкой и говорить не приходится. Мы возвращались домой, если дорогу перебегала даже обыкновенная кошка. Этой примете верили все… Когда мама развешивала во дворе белье после стирки и при этом светило солнце, соседки обязательно отмечали, что маму «хлопцы любят».*

ПРО РАДЯНСЬКІ РЕСТОРАНИ: *«...Обсчитывали в ресторанах все и всех. Но как-то раз, рассказывал мне парень из ЦК комсомола, ему поручили сопровождать по Киеву американского миллионера русского происхождения. В ресторане официант подал счет, не зная, что американец записал на салфетке цены всех блюд. «Вы ошиблись, – сказал миллионер, –*

на 5 рублей 21 копейку». Дал пятак на чай и пошел. «Вам так жалко эти 5 рублей?» – спросил комсомолец. Американец ответил высокомерно: «Мой друг, у меня достаточно денег, чтобы купить этот ресторан вместе с этим официантом. Но я не люблю, когда меня хотят обмануть те, кто глупее меня. А этот парень глупее. Иначе не он меня, а я бы его обслуживал».

Оксана Булгакова (м. Київ)

Повсякденне життя інтелігенції Києва у середині 1950 – першій половині 1960-х рр.

Поняття «інтелігенція» нараховує, на думку «інтелігентознавців», близько 300 тлумачень. Повсякдення інтелігенції в різні історичні періоди розглядали в своїх працях: В. Даниленко, Г. Касьянов, О. Коляструк, М. Кузьменко, О. Прохоренко та ін. Повсякденне життя інтелігенції Києва періоду окупації висвітлено в працях Д. Малакова.

Разом з тим певною лакуною залишається повсякденне життя інтелігенції Києва хрущовського періоду. Залучення нових джерел і застосування міждисциплінарних методів сприятиме більш поглибленому вивченню даної проблеми.

Розглянемо окремі аспекти повсякденного життя інтелігенції Києва цього періоду на прикладі науково-педагогічної інтелігенції, тобто викладачів вишів.

Як відомо, науково-педагогічна інтелігенція є соціально-професійною групою інтелігенції з притаманними тільки їй способом життя та функціями в соціумі. Російська дослідниця Г. Будник зазначає, що професійна діяльність формує спосіб життя, дозвілля і навіть манеру поведінки людей. Тому, інтелі-

генція вищої школи завжди мала особливий робочий ритм життя, правила просування по службі, до революції – певну форму одягу, специфічний спосіб життя, манеру поведінки, світогляд. Сформувалися символи інтелігента – працівника вищої школи, такі як робота з книгами, «життя на виду», тобто постійне спілкування зі студентами і колегами, пріоритет духовного над матеріальним.

З середини 1950-х рр. в країні розпочалися суттєві зміни. Проведення реформ мало вплив і на викладачів вишів. У хрущовський період відбувалася величезна житлова реформа. Викладачі мали змогу отримати службове житло від вишу, але за умови штатної роботи. Перевага надавалася докторам наук і професорам.

Проте, як зазначає Г. Бойко, чи не всі виші України мали на той час невирішені для більшості викладачів житлові питання. Науково-педагогічні працівники у переважній більшості жили у студентських гуртожитках, бараках, підвальних приміщеннях, горищах не придатних для життя, винаймали квартири або кімнати. В студентських гуртожитках не було належної кількості меблів, пральних, сушилок, душових, не були відремонтовані санвузли, навіть було погане освітлення.

В 1957 р. були запроваджені нові посадові оклади для професорсько-викладацького складу. На розмір окладу керівника впливала категорія вишу і наявність вченого ступеню і звання. Зарплатня складала від 2500 до 6000 крб Для всіх інших викладацьких кадрів важливим був педагогічний стаж і вчений ступінь. Так, зарплатня професора складала від 2800 до 4500 руб., доцент і старший викладач отримував від 1200 до 3200 руб., асистент – від 1050 до 2300 руб. Як стверджує Ю. Батурина, викладачам вишів першочергово виділялися промислові і продовольчі товари. Профкоми університетів, займаючись організацією дозвілля цієї соціопрофесійної групи, виділяли путівки в санаторії, будинки відпочинку. Покращення оплати

праці зустріло бурні дискусії в пресі. Так, на шпальтах центральної газети «Правда» від 20 лютого 1959 р. на першій сторінці було вміщено статтю – «Еще раз о званиях и знаниях». В ній автор висловив підтримку опублікованій раніше статті в цій же газеті (стаття про яку йде мова була опублікована в березні 1956 р. – О.Б.) про неправильну систему оплати праці наукових працівників у науково-дослідницьких і навчальних інститутах. А саме, праця науковців з науковими ступенями кандидата чи доктора наук оплачувалася значно вище ніж така сама праця людини без ступеня. Автор статті, до речі сам кандидат наук, обурювався, що кандидатська чи докторська дисертація є рентою, що давала прибуток особі, що її мала протягом всього життя. Автор також вимагав повернутися до обговорення питання про оплату праці вчених і домогтися його правильного вирішення. «І в науці має бути відновлений соціалістичний принцип оплати за працю з урахуванням її кількості і якості».

На ці виступи у пресі не забарилася реакція вишів. Зокрема, на нарадах обкомів КПУ з директорами і секретарями партійних організацій вузів було обговорено існуючу на той час систему присвоєння вчених ступенів і звань, проведення конкурсів у вузах та питання оплати праці наукових працівників вузів і науково-дослідних установ. В ході обговорення було ухвалено ліквідувати розрив між зарплатнею старших викладачів, що не мали наукового ступеня і кандидатів наук, а також між кандидатами і докторами наук. Також пропонувалося диференціювати оплату праці кандидатів і докторів наук в залежності від наслідків наукової роботи – «з урахуванням принципу матеріальної зацікавленості».

Реагували на засіданні і на такі випади в пресі, як: скасування ВАКу, приниження якості Вчених записок і Збірників праць, що видавалися вишами. Пропозицію прирівняти науково-педагогічних працівників вузів до наукових працівників

науково-дослідницьких закладів було визнано недоцільним. Аргументом на користь цього було те, що викладачі окрім наукової роботи займаються педагогічною і виховною роботою. Нарада відхилила вимоги, що лунали в пресі про розподіл зарплатні на дві частини – за педагогічну та наукову роботу. Проте було схвалено рішення збільшити зарплатню асистентів, що повинно було сприяти заохоченню до науково-педагогічної роботи, зросту працівників та залученню висококваліфікованих інженерно-технічних працівників з виробництва на асистентську роботу у вузи.

Якщо говорити про заробітну плату, то, для прикладу, в гардеробниці вона становила 225 крб, у ректора – 6000 крб, інженера Київметробуду – 3240 крб, у працівника музею – 400 крб.

Ціни на продукти харчування в 1950-і рр., як зазначає Наталія Хоменко, були наступні: макарони 1 кг від 3 крб. 90 коп. до 6 крб 45 коп., ковбаса зі свинини 1 кг – 17 крб, сирокопчена ковбаса 1 кг – 39 крб. Ціни на одяг: повсякденне взуття коштувало від 291 до 346 крб, вечірні туфлі – 410-479 крб, жіночі напівчеревики від 192-335 крб, жіноче пальто – від 398 до 1455 крб.

Спираючись на усні спогади представників інтелігенції Києва, спробуємо окреслити основні параметри їх повсякденного життя.

Взаємини між колегами незалежно від соціального походження були переважно доброзичливі. Не було якогось помітного розшарування. Людина оцінювалась за людські якості, такі як працьовитість, порядність та ін.

Споглядаючи фотографії тих років ми бачимо і жінок, і чоловіків вдягнених доволі консервативно. Жінки переважно ходили в сукнях, чоловіки – у костюмах. В магазинах нічого не було, але всі прагнули виглядати «цілком пристойно». Щоб досягти цього купували тканину, за якою можна було стояти в

черзі півдня, а потім самостійно шили собі одяг. Дехто мав особистого чи знайомого майстра, який створював предмети гардеробу. Всі хотіли виглядати гідно і гарно. Обов'язково в колективі була своя перша красуня.

Дозвілля науковців було різноманітним. Популярністю користувалися танцмайданчики. Зокрема, у Києві концерти відбувалися на естраді, яка розташовувалася біля Дніпра. Тут можна було почути і відомих виконавців. Танцювали переважно танго, вальс і фокстрот. Вільний від роботи і навчання час представники інтелігенції відвідували кінотеатри, музеї, виставки. На все знаходили, за їх свідченнями, кошти і час.

Загалом в цей період відбулося покращення умов життя і праці викладацької інтелігенції як країни в цілому, так і Києва. Збільшилася кількість викладачів вишів. Кращим став рівень і якість життя науково-педагогічної інтелігенції. Зокрема, було збільшено посадові оклади викладачів. Поступово вирішувалося житлове питання. Якщо в повоєнний період викладачі жили в підвалах, бараках або в комунальних квартирах, то в хрущовський період стало можливим отримання власної квартири, особливо для професорів і докторів наук. Зріс престиж професії викладача в суспільстві.

Катерина Комарова (м. Київ)

Сучасні студентські традиції

Студенти на сьогоднішній день є однією з найчисельніших груп населення, які мають спільні захоплення, свята та традиції. В останні десятиліття суттєво змінилося буденне та культурне життя студентів, з'явилися нові традиції, елементи побутової культури.

Молодь, яка навчається у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, дуже різноманітна, при цьому значна кількість студентів проживають у гуртожитках. Гуртожитки коридорного типу, з кухнею та санвузлом на поверсі. В кімнатах проживає по чотири, в деяких по дві особи.

Маючи спільне проживання, студенти визначають між собою обов'язки, наприклад, прибирання, яке виконується за графіком чергування, який є практично у кожній кімнаті. Більшість студентів, налагоджуючи свій побут, діють спільно, дещо виконують як разом, так і самостійно [1]. Свій вільний час молодь витрачає не тільки на навчання, але й на заняття улюбленою справою та зустрічі із друзями. Захоплення студентів різноманітні, багато хто займається і рукоділлям, і танцями «У вільний час ми займаємось рукоділлям… я дуже люблю робити нігті, там, манікюр, фарбувати їх, дизайном займатися...» [2].

Вірять студенти в прикмети, особливо під час сесії. Широко відомий ритуал «Шаро, прийди!», суть якого полягає в тому, аби піймати шару. Для цього студент повинен опівночі висунути відкриту заліковку у вікно і щосили закричати: «Шаро, прийди!». Якщо іспит має бути занадто складним, можна спробувати вибігти на вулицю в білизні, лементуючи «Шара!» – так принаймні радять студенти філософського факультету Київського університету. У них є ще один рецепт: напередодні сесії на останньому поверсі гуртожитку споруджують вівтар. Кожен охочий успішно скласти сесію повинен принести свою жертву Шарі: дрібні гроші, пляшку пива, сигарети... При цьому ніхто не наважується брати щось із вівтаря до кінця сесії.

Церемонія присвяти в студенти проводиться давно й налічує не одне десятиліття. Розпочиналося все просто. Студенти, довчившись до другого-третього курсу, уже вважали себе «гуру». Старшокурсників хвилювали інші проблеми. Водночас

першокурсники – новачки-вступники, почувалися дещо утиснено. Першокурсники не могли таке довго терпіти й вирішили придумати обряд, який робив би їх справжніми студентами! Старші курси підтримали їх у цьому прагненні, передбачаючи цікаве шоу.

Після зимової сесії третьокурсників чекає традиційне студентське свято «ЕКВАТОР». Як не дивно, але багато хто про цю давню традицію не чули або не знають. Деяким відомо лише те, що коли кораблі підходять до земного екватора, моряки стрибають у воду, щоб запам'ятати цей момент. Студенти вчиняють простіше – ніхто нікуди не стрибає й запливів не влаштовує. «Екватор» – значить середина, у студентів це середина «п'ятирічного строку», який «відбувають» вони в стінах свого вишу. Два з половиною роки вже відучилися, залишилося ще стільки ж. Під час «Екватора» корисно проводити загальні збори, а точніше свято, де можна підбити підсумки минулих двох із половиною років, посумувати за тими, кого вже немає через відрахування, одруження, перехід на заочну форму навчання, попліткувати про шановних і «коханих» викладачів, посміятися з жахіть найпершої й останньої сесій, намагатися пригадати, що вчили й давно забули.

Студентська побутова культура, свята та традиції – цікавий напрям для вивчення молодіжного дозвілля та особливих традицій, сформованих під час навчання в українських вишах.

Література

1. Записала Комарова К.О. від Куньо Катерини Іванівни, 1990 року народження, в м. Київ, 16 квітня 2013 р.

2. Записала Комарова К.О. від Гайдай Катерини Михайлівни, 1990 року народження, в м. Київ, 16 квітня 2013 р.

Оксана Сморжевська (м. Київ)

Неоязичництво/рідновір'я як міська субкультура

Культурний простір* України творить різноманіття субкультур. Ми виходимо з того, що «субкультура – це цілісна культура відповідної соціальної групи всередині «великої національної культури», що складається із стійких норм, ритуалів, особливостей зовнішнього вигляду, мови, художньої творчості, які значно відрізняються від домінуючих у суспільстві» [1, с. 30]. Розрізняють регіональні, професійні, етнолінгвістичні, вікові та релігійні субкультури. Однією з таких субкультур, до того ж характерною майже виключно лише для міста**, як правило, обласного або регіонального значення, можна вважати неоязичництво/рідновір'я.

На пострадянському просторі неоязичницькі/рідновірські громади та об'єднання діяли чи діють в різних варіантах (екологічні об'єднання, фольклорно-етнографічні гуртки, політизовані групи, музичні колективи, власне релігійно-культурний рух) у Білорусі, Вірменії, Естонії, Казахстані, Латвії, Литві, Молдові, Росії, Україні. Найбільшого організаційного та ідео-

---

* Культурний простір – це лише загальний план, обрис, що окреслює контури людської поведінки, це «дім», середовище щоденного перебування людей. На основі культурних сценаріїв люди створюють індивідуальні сценарії, пристосовані до сценарних особливостей і конкретних умов. В результаті життєдіяльність людини «обрамлюється» і організується структурою.

**Хоча й відомі невеликі громади колишніх містян, що залишивши звичний урбанізований спосіб життя, переселилися в сільську місцевість та сповідують предківський світогляд й спосіб життя (не плутати з дауншифтінгом, що також останніми роками набуває популярності серед жителів великих міст).

логічного оформлення цей історико-культурний феномен набув у країнах Прибалтики, Україні, Росії та Білорусі. Він не є однорідним і монолітним.

Зазначимо, що соціокультурна ситуація на теренах колишнього СРСР, і, зокрема, в Україні, сприяла появі неоязичництва/рідновір'я, насамперед, в якості релігійно-світоглядного та національно-орієнтованого руху в певних колах інтелігенції [3]. В країнах Європи та Північної Америки дана субкультура виникла раніше та мала свою специфіку. Зокрема, «західне неоязичництво» більше акцентує увагу на екологічних та гендерних проблемах, що загалом відображає культурну парадигму західного суспільства. Тоді як для «пострадянського неоязичництва» більш характерним є зосередження зусиль на пошуках свого «особливого місця» в геополітичних сценаріях розвитку людської цивілізації.

В Україні можна виокремити кілька основних центрів поширення неоязичництва/рідновір'я. Серед них чільне місце посідає Київ. Офіційної статистики щодо кількості рідновірських громад немає, оскільки юридична реєстрація не є обов'язковою. До того ж, кількість громад і їх членів не є статичною, також існує велика кількість людей, що не входять до жодної з них або «кочують» з громади в громаду.

Дослідники виділяють наступні риси субкультурності неоязичницьких спільнот:

відносна замкненість та ізольованість від маскультури (своя система норм поведінки і духовних цінностей);

наявність власних культурних кодів (свята, календар);

вибірковість в орієнтації на певні культурні цінності, відмінні від загальноприйнятих в даному соціокультурному просторі (відмова від християнства та його духовно-ціннісних настанов) [2, с. 60].

Неоязичництво/рідновір'я базується переважно на релігійно-ціннісних орієнтаціях, насамперед:

– вшанування «рідних богів та богинь» (як правило, східнослов'янського пантеону, східних релігійних практик та особистого містичного досвіду лідерів тієї чи іншої рідновірської спільноти);

– дотримання певних календарно-обрядових дій, що регламентують життя громади загалом та її членів зокрема;

– екологічне мислення та відповідні практичні дії (різноманітні еко-акції: прибирання сміття, саджання дерев);

– фольклорно-етнографічні та мистецькі заходи, іноді з релігійним забарвленням (концерти народної музики та співів, виставки образотворчих творів на рідновірську тематику, майстер-класи з народних ремесел, участь у фестивалях «Трипільське коло», «Шешори»);

– просвітницька та освітня робота (організація навчання «обрядодіїв», «жерців», «волхвів», проведення конференцій, форумів, віче для обміну думками та стратегіями щодо подальшого розвитку руху, наприклад, низка конференцій у Києві «Буття українців»);

– виховання підростаючого покоління в дусі рідновір'я (школи бойового гопака, рукоділля, народного співу тощо);

– ієрархія структури (громади чи об'єднання громад); тут часто виникає конкуренція за лідерство, «кочування» з громади в громаду, створення власних громад і т. ін. Отже, рух постає як живий організм, що увесь час розвивається та трансформується в рамках заданої парадигми;

– поширення «віртуального сучасного язичництва», особливо з популяризацією соціальних мереж. За нашими спостереженнями, найбільш активно рідновірами використовуються платформи «Facebook» і «ВКонтакте». Отже, сучасний язичник – «дитя» свого часу, глобалізованого й мультикультурного, з антиглобалістичними й антимультикультурними тенденціями водночас.

Для дослідження неоязичництва/рідновір'я як оригінальної міської субкультури насамперед важливо:

– його опис як культурного поля;

– як спільноти;

– а також як опис потреб, які задовольняє індивід через долучення до даної субкультури.

Найбільш ефективними для виконання цих завдань є залучення методів історії та соціології (історико-порівняльний, критичного аналізу джерел, «case-study», метод «включеного спостереження»).

Література

1. Подольська Є.А., Лихвар В.Д., Погорілий Д.Є. Культурологія: 100 питань – 100 відповідей. – К.: Фірма «ІНКОС», 2008. – 240 с.

2. Пушная М.Л. Методы исследования региональных субкультур на примере неоязычества // Вестник Томского государственного университета. Культура. Культурология. – 2007. – № 305. – С. 59-61.

3. Сморжевська О.О. Неоязичництво/рідновір'я як варіант національної ідеї в умовах культурної глобалізації // Історико-політичні студії. Збірник наукових праць. – К.: ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». – 2013. – № 1. – С. 51-60.

Юлія Буйських (м. Київ)

«Поле» vs «місто»: простір у текстах археологічної субкультури

Велике місто доби постмодерну розглядається нині як певна модель сучасного світу загалом, де існують численні світи, кожний із яких має власні закони, цінності та вподобання, і які вимушені постійно взаємодіяти: як мирно, так і вступаючи в протиріччя.

У мегаполісі, яким є Київ, можна спостерігати строкату взаємодію культурних елементів різних соціумів, у тому числі малих соціальних груп, чий повсякденний дискурс і складає «обличчя» міста. Зразком такого малого соціуму може виступати і певна професійна група, для якої, крім наявного корпоративізму, характерні всі вищеназвані ознаки; де культивується групова самобутність, норми спілкування і поведінки, та відтворюються відповідні тексти.

Освоюючи навколишній простір, кожна професійна субкультура створює власні стильові особливості, норми, тексти та способи їх трансмісії, які органічно вплітаються у мозаїчне гетерогенне тіло сучасного міста.

Для багатьох професійних груп, і в тому числі для археології, характерною є передача з покоління в покоління елементів субкультури та формування завдяки ним образу професії. У процесі роботи, та, відповідно, набуття особливих фахових знань і навичок, у професійній групі формуються уявлення про «справжнього професіонала», що підкріплюються оповідями старших колег про власний досвід роботи й своїх учителів, та, певною мірою, міфологізованими історіями про уже легендарних «професіоналів». Поняття «справжній професіонал» у субкультурі археологів тотожне поняттю «гарний польовик», що, передбачає, і, відповідно, «гарне поле».

У центрі моєї доповіді передбачається розглянути образ Поля у повсякденному дискурсі професійної групи археологів. Обумовимо, що в середовищі археологів, враховуючи специфіку їхньої роботи, неформальний дискурс тісно переплетений із формальним, хоча і відділений від нього. Основу дослідження складають більше десятка інтерв'ю, записаних у м. Києві від археологів-польовиків з не менш ніж 30-річним досвідом роботи.

На основі записаних текстів можна виділити чотири концептуальні моменти у конструюванні образу Поля носіями суб-

культури: 1) це джерельна база роботи, місце реалізації та впровадження різних фахових методів і виховання кадрів; 2) це важливий фактор у конструюванні професійної ідентичності археолога, консолідації спільноти археологів-польовиків, а також визнання спорідненості з іншими «польовиками», що часто будується на протиставленні «кабінетним» ученим; 3) це певний спосіб життя та стиль стосунків між людьми, який неможливо відтворювати в інших умовах, і, в першу чергу, в місті, чий простір осмислюється багатьма польовиками як «чужий» та протиставляється «своєму» простору поля; 4) це категорія філософська, особливий вимір буття для археолога-польовика.

Наявний у текстах субкультури конструкт образу «Поля» передбачає умовний поділ простору професії на той, де реалізується левова частка професійної діяльності – власне, поле та весь інший. Коли археологи повертаються із Поля у звичайний світ міста, до життя «у чотирьох стінах», родини, кабінетної роботи, то нерідко це буває досить травматично. Відбувається складний процес адаптації, під час якого польовик довго відчуває себе «чужим» – як у власній родині, так і в стінах наукової установи. Всі респонденти зізнавался у тому, що все у місті після експедицій роздратовувало, видавалося «незвичним», навіть «диким», і археолог сам собі бачився «чужинцем» у звичному, здавалося б, світі без екстріму. Міський простір, починаючи з урбаністичних краєвидів і закінчуючи власною квартирою, сприймається після Поля як «чужий», «ворожий», і археолог вважає себе відторгненим від нього чужорідним тілом. Іноді таке відчуття призводить до того, що життя в місті стає для польовика чимось на кшталт життя «не в за правду», тимчасового існування, яке закінчиться з новим сезоном, новим Полем, де знов почнеться життя «справжнє».

Виняток становлять археологи-медієвісти, які працюють у місті постійно. Наприклад, розкопки на Київському Подолі

тривають весь рік. Археолог у полі, яке знаходиться поза межами міста, має більше часу «на розкачку», на «розмову» з пам'яткою, насолоду знахідками тощо, ніж археолог, який працює безпосередньо у місті. Адже у місті немає постійності, тут все різко і швидко зникає і археолог не може собі дозволити розкіш медитувати над розкопом, споглядаючи, скажімо, культурний шар XII ст. Вірогідно, що у археологів, які працюють у місті, формується інше ставлення до Поля, ніж у тих, чия робота пов'язана із постійними виїздами поза межі урбаністичного простору.

Важливо розглянути уявлення про простір та протиставлення «поле»/»місто» у неформальному дискурсі археологічної субкультури й звернути особливу увагу на роль образу Поля, що конструюється у текстах професійної традиції, переважно, старшими носіями професійного знання для неофітів.

Ростислав Сегеда (м. Київ)

Особливості локаційного сленгу київських річкових рибалок

Київ як велике місто має значний пласт різних субкультур, пов'язаних із культуним простором мегаполісу. У місті традиційно виникають і розвиваються різні субкультури, пов'язані із професійною сферою та соціальним статусом. Втім, у великому місті є ще одна сфера, яка змогла витворити свій пласт різних субкультур. Йдеться про таке явище, як створення певних субкультур, пов'язаних із проведенням вільного часу. У цьому контексті слід відзначити, що на сьогодні можна вважати повністю сформованою субкультуру

київських річкових рибалок. Це досить велика спільнота мешканців столиці, яка витворила цілком самостійний сленг, солідарну культуру поведінки, певну обрядовість та навіть свій «кодекс честі».

Крім того, на нашу думку, обов'язково слід розрізняти величезний масив киян – любителів рибної ловлі, які проживаючи в місті, виїжджають для вдоволення свого хоббі за межі столиці та займаються рибалкою в навколишніх озерах та ставках. Вони здебільшого полюють на традиційного для цих водойм коропа та карася. Ця категорія випадає з нашої розвідки, оскільки існує інша, менш чисельна, але доволі активна група київських рибалок, які займаються ловлею саме річкової риби і у межах Києва та його близьких околиць. Субкультура цієї групи рибалок має набагато яскравіший сленг, оскільки така ловля є значно різноманітною та технологічнішою. Зазначимо, що цей поділ є доволі умовним, бо є рибалки-універсали, які володіють як навичками озерно-ставкової риболовлі, так і річкової.

Тож аналізу одного з розділів неповторної київської рибальської говірки присвячено цю розвідку. Київська річкова рибальська спільнота змогла з давніх часів виробити свою термінологію щодо засобів лову риби (наприклад – «сталька», «прут», «кормак»), свої власні назви риб («вася» – лящ, «устірка» – густера тощо). Щодо питомо київської рибальської топоніміки, то вона має менш тривалу історію. До цього є достатньо вагомі підстави, не пов'язані із діяльністю рибалок. У 1962 році розпочалося будівництво Київської ГЕС. До 1968 року побудову масштабного гідрологічного проекту було завершено. Це кардинальним чином змінило дніпровську екосистему в районі Києва.

Від того часу можна говорити про новий період творення специфічної рибальської топоніміки Києва та його околиць. Відтоді київський рибальский сленг, з одного боку, продовжує

послуговуватися як традиційними топонімами, що збереглися, але з іншого боку, з'являється багато нововитворів, які виникли після техногенного втручання. Після аналізу етимології топоніміки київських рибалок можна виділити два типи походження назв певних локацій, якими користуються київські рибалки.

Перша – старовинні київсько-дніпровські гідроніми, які навіть після зміни екосистеми зберегли своє місцеположення та залишились актуальними для риболовлі. До таких належать річки Десна, Десенка, гирло Десни, протока Бобровня, Наталка, Річище, затока Собаче гирло, Галерна, Верблюжа, Матвіївська, острови – Жуков, Ольгинський. Тобто, це ті гідроніми, на які фактично не вплинула зміна ландшафту і які зберегли свою принаду з точки зору риболовного успіху.

Другий – топоніми, які виникли внаслідок вагомого втручання діяльності людини в екосистему. Перша – вже згадувана гребля Київської ГЕС, яка отримала назву просто ГЕС, або її часом називають «котлован». Етимологія цієї назви має суто технічний характер – локація пов'язана із місцем та назвою нової будови.

Наступними локаціями, які виникли із техногенним втручанням, є київські мости. Для рибалок мости є серйозними реперами, тому, як правило, використовується офіційна назва мостів – Московський, Патона, Залізничний, Південний. Єдине, що один з мостів із ласкою називають «Пішохідка», називаючи так Парковий міст. Так само важливим місцем риболовлі є набережна, що простягається фактично від Річкового вокзалу до мосту Патону, на якій рибальськими орієнтирами слугують сходи до води – від мосту метро до Річкового вокзалу їх налічується п'ять і кожна ділянка набережної придатна для різного роду риболовлі. Тому рибалки, як правило, послуговуються такими назвами як «треті сходи», «п'яті сходи».

Поблизу мосту метро та перших сходів знаходиться, без сумніву, найнеобхідніше та найпопулярніше місце київських рибалок – риболовний ринок – славнозвісна «Бухара». Ми намагалися дослідити етимологію походження цієї назви. Найбільш вірогідна гіпотеза, пов'язана із стійким літературним виразом «східного базару», який вражав своєю різноманітністю товару. У часи тотального дефіциту 70-80 рр. XX ст., «Бухара» була єдиним місцем у Києві, де можна було без черг придбати чи то дефіцитну жилку будь-якого номеру, виробництва НДР, чи то струну, якої взагалі не було в асортименті радянських магазинів і яка стала справжнім «ноу хау» київських рибалок, чи в люті січневі морози купити найсвіжішого мотиля.

Тобто, кількість і якість риболовного краму на ринку завжди переважала державні магазини. До цього додається накладання, з одного боку, східної традиції спілкування із покупцем, а з іншого – самою субкультурою рибалок, які бачать у продавцеві колегу, якого завтра можна зустріти на березі. Тому купівля будь-якого товару на «Бухарі» майже обов'язково завершується спілкуванням із обміном інформації щодо риболовного процесу. Також існує точка зору, що за час літнього торгівельного сезону продавці сильно засмагали і ставали зовні схожими на людей азійських етносів.

Окрім вищенаведених, у Києві другої половини XX ст., після людського втручання, з'явилися ще дві групи гідротопонімів. Перша – назви берегової лінії, пов'язані із назвами санаторіїв та баз відпочинку, від розташування яких отримали свої назви риболовні локації – «Локомотив», «Металіст», «Буревісник». Окремого слова заслуговує цілий комплекс Бортницької станції аерації. Очисні споруди, які виводять очищені міські стоки у Дніпро мають офіційну назву шлюзів із нумерацією – від першого до п'ятого. Неофіційно вся система виводу стічних вод у річку має немилозвучну назву «Вонючки» або «Гівнянки», яка теж являється важливою локацією для риболовства.

Таким чином, аналізуючи топоніміку київських міських рибалок, доходимо висновку про самостійність та унікальність цілої системи топонімічних координат, утворених у різний час та під впливом різних обставин, які становлять живу частину київського міського простору.

Валентина Дудник (м. Київ)

Інтернет-форуми як джерело вивчення молодіжних субкультур Києва

Питання розвитку української національної культури та роль молоді при цьому вже давно викликають значний інтерес сучасних фахівців. В українській науці з'явилося вже чимало праць з окремих аспектів цієї наукової проблематики, що дозволяє перейти до ширших узагальнень принаймні щодо окремих етапів історії та характерних особливостей складових молодіжних культур в Україні [1, 2, 3]. Невід'ємною часткою масової культури, наразі, залишаються інформаційні технології, які є інструментом впливу на молодь, її виховання та поведінку. Враховуючи ступінь розвитку телекомунікаційної інфраструктури у столиці, можна без сумніву стверджувати, що саме київська молодь знаходиться під найбільшим інформаційним впливом з однієї сторони, а з іншої саме вона використовує найбільш широко у своєму побутовому житті здобутки інформаційного суспільства.

Актуальність даної тематики легко окреслити, оскільки її диктує розвиток політичної системи України, рівень сучасної політичної культури всього населення і молоді зокрема, умови інформаційного суспільства, які дають широку можливість розвитку ініціативи та засобів самореалізації молодого покоління.

Тому вивчення змісту молодіжних форумів як засобу удосконалення молодіжного руху столиці в його організованій та неформальній формі – є дуже важливим питанням багатьох наук, а зосередження уваги істориків на цій проблематиці ще не досягло гідного рівня.

Сучасна молодіжна культура в країні перебуває у кризовому стані як і саме українське суспільство. З одного боку, значення культурного розвитку молоді для успішної реалізації соціальних проектів і виходу із кризи не до кінця усвідомлюється органами влади, з іншого – комерціоналізація культурного процесу помітно віддаляє молодь від моральних та естетичних норм. Глобальні умови розвитку масової культури, посилені електронними засобами масової інформації, дозволяють молодим людям встановлювати інформаційні відносини між собою незалежно митниць та державних кордонів. Інтернет суттєво змінив методи доступу до інформації та її поширення [4, с. 84]. Ця мережа порівняно з іншими засобами масової інформації передбачає значно більші можливості щодо реалізації права особи на вільне збирання та використання інформації. Таким чином, відбувається запозичення нових елементів та стилів поведінки молоді, які, із часом, об'єднують її у неформальні організації. У виникненні нових тенденцій в історії молодіжних культур країни особливу роль відіграє столиця, не лише тому, що тут цивілізовані і чисельні установи для дозвілля молоді, а й тому, що «світова павутина» у Києві найбільш розвинена технічно. В тому є основна причина, чому молодіжні тенденції розповсюджуються саме із центру.

Традиційний аналіз текстів молодіжних форумів в мережі Internet дає можливість дослідникові виявити логічні зв'язки та суперечності між ними, але не дозволяє уникнути суб'єктивізму. Якщо вивчати їх зміст, то перше, що кидається в очі – видовищність оформлення сторінок та відсутність уваги до проблеми грамотної передачі думок. Це те, що молодь вкладає

у сленг «не паритися». Велика частина учасників обговорює тему організації відпочинку.

Якщо вдатися до використання контент-аналізу, то на підставі змін у текстах поданих молодими людьми впадають в око такі поняття як «паркур», «трейсери», «фріран», «акростріт».

Частина форумів столичної молоді присвячена витокам цих спортивних технологій, що тягнуться із Європи. Більшість авторів, які залишають свої враження про людей на вулиці, що долають перешкоди незвичними способами, не сумніваються, що цей стиль життя є цікавим та захоплюючим. Засновником паркуру молодь вважає Девіда Белля, який у 2000 році зібрав команду, назвавши її «Ямакасі», згодом відкрив школу та почав поширювати отриманий досвід у своїй країні. А всесвітньо популярним він став після виходу на екран 2004 р. фільму «Тринадцятий район», у зйомках якого Девід Белль брав участь особисто. Фільм насичений різноманітними трюками, його режисером був сам Люк Бессон. Він широко відомий і українському глядачеві. Таким чином, паркур завоював багато сердець. Побачивши трюки на кіноекрані немало активних людей в Україні захотіли й собі освоїти подібні технології. Почалося все з Києва, де утворилося декілька шкіл, хоча лише одна із них вважається офіційною, так як там можна пройти програму розроблену Беллем. Перші школи паркуру, після столиці, почали з'являтися на заході України – у Львові та Рівному, пізніше – у Черкасах. Офіційно в Україні існують змагання, які відбуваються в Києві, у рамках відбору на чемпіонат світу, котрий приймає Париж – місто, де народився Девід Белль. Відбувається зліт найсильніших команд, але до змагання допускаються лише 30 професійних. Паркур – це потужна гра, яка сприяє фізичному розвитку людини, і, зрештою, це здоровий спосіб життя, якого так не вистачає сучасній українській молоді [5].

Частина молодіжних форумів заповнена інформацією про різновиди паркуру, зокрема фріран, засновником якого вважається приятель Белля – Себастьян Фукан [6]. Іншим різновидом паркуру називають акростріт, суть якого зведена до неформального виду спорту, популяризованого як окремої дисципліни англійськими командами фріранерів Team Evo та «Chinese Box». В Англії вона була прозвана як Street Stunts, але така назва не прижилася і часто її називають по-різному: Street Tricking, Urban Gymnastics, Urban Tricking, Freestyle Acrobatics. Більшість учасників форумів наполягає на тому, що великий вплив на зародження та становлення акростріту здійснили такі актори і каскадери як Сіріль Рафаэль та Даніел Ілабака, оскільки саме їх кліпи популяризували дану дисципліну [7].

Типологізація різновидів паркуру не є єдиною тематикою молодіжних форумів. Частина із них наповнена поясненнями філософського підґрунтя, яке зведено до думок, що життя молоді підпорядковане мільйонам правил – законам держави, моральним нормам, навіть правилам вуличного руху. Ці правила, закони, норми, догми обмежують свободу молодих людей, на їх думку, заганяють у рамки, за межами яких життя неможливе. Але існує технологія життя, яка допомагає ламати його стереотипи і – це філософія спортивної субкультури паркуру. Основний лозунг трейсерів звучить просто: «Не існує меж, існують тільки перешкоди». Отже, будь-які життєві проблеми можна вирішити, головне – віра у власні можливості.

Підсумовуючи вище зазначене, легко прийти до висновку, що розвиток інформаційних технологій у столиці має своїм наслідком зміни у стилях життя її молоді, яка має доступ до цих технологій. Серед таких нових стилів на помітне місце сьогодні вийшла спортивно-мистецька техніка паркуру, яка поступово стає новим видом молодіжної субкультури, що має свої типи та філософське підґрунтя, психічні та соціальні наслідки в українському суспільстві.

Література

1. Бородін Є. І. Історія формування державної молодіжної політики в Україні (1991-2004 рр.). – Д.: Герта, 2006. – 472 с.

2. Лісовець О. В. Формування готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з громадськими дитячими та молодіжними організаціями: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05 / Лісовець Олег Васильович; Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2008. – 22 с.

3. Черепановська Н. І. Особливості формування символічного образу в художньо-графічній діяльності підлітків: дисертація … кандидата психологічних наук: 19.00.07 / Черепановська Наталія Іванівна; Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2006.

4. Участь молоді в суспільному житті: досвід, можливості, бар'єри: щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України, кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2011 року) / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Державна служба молоді та спорту України. – К., 2012. – 222 с.

5. http://sia.regi.rovno.ua/blogi/7.html

6. http://forum.0day.kiev.ua/index.php?showtopic=117957

7. http://torrent-treker.ucoz.ua/forum/106-170-1

Ольга Грицюк (м. Київ)

Вуличне малярство Києва

Вуличне малярство міста займає особливе місце у сучасному міському ландшафті. До того ж, є важливим проявом естетичних ідеалів, бажань та поглядів молоді Києва, її реакції на ті чи інші події. Графіті, як одне із проявів цього мистецтва, відображають політичну, соціальну та культурну атмосферу міста і країни загалом.

Слово «графіті» походить від італійського «grafficare» – дряпати і є давнім та стійким у своїх формах явищем народної культури. Сам термін, який асоціюється в наш час з непристойними словами на заборі або барвистими малюнками на трамваях і бетонних огорожах, першопочатково був введений вченими для позначення давніх і середньовічних настінних написів та зображень [1]. Сьогодні це об'єкт зацікавлення етнологів, кримінологів, культурологів, фольклористів, психологів, соціологів. Написами можуть бути малюнки, символи, поодинокі слова й імена, фрази, речення, вірші, діалоги, вислови. Для їх створення використовується будь-який інструмент, що залишає слід на поверхні: олівець, ручка, маркер, фарба в аерозолі, кольорова крейда, ніж, палка [2, с. 430].

Традиція українського графіті має глибоке коріння, сягаючи часів Київської Русі, а то й давніших. В Новгороді збереглось 10 графіті XI століття. Велика кількість графіті XI – XV ст. збереглась на стінах собору Св. Софії у Києві [3]. Вони містять як малюнки, так і, частіше, тексти.

За словами дослідниці І. Гловахи [4], в СРСР перші графіті з'явились на стінах будинків наприкінці 1970-х років. Це були емблеми футбольних клубів «Спартак» і ЦСКА. На початку 1980-х років додались назви рок-гуртів, а також графіті панків, хіпі, пацифістів та інших альтернативних молодіжних угруповань. З середини 1980-х років, одночасно з поширенням моди на брейк-данс, активно почало розвиватись і художнє графіті [5]. В Україні ще за радянських часів школярі писали на стінах свої прізвиська та назви улюблених рок-гуртів, солдати виводили абревіатуру «ДМБ», футбольні фанати малювали буквою «Д» логотип «Динамо-Київ». У 1980-ті роки хвиля хіп-хопу досягла Східної Європи, і на рубежі 1980-1990-х років поступово почала проявлятись в Україні, у тому числі і в розвитку столичного графіті.

Сьогодні графіті поєднує в собі синкретизм стилів та технік. Так, функція бомбінгу, наприклад, найбільш поширеної та ідеологічно значимої субкультурної практики графітчиків – полягає в реалізації статусу граферства як руху забороненого, того, що переслідується владою і суспільством. Так, на відміну від хуліганів та скінхедів, графери не влаштовують бійок, не одягаються «навіжено», на відміну від панків, зате вони «бомблять», «тагають» у відкритих, людних місцях, фактично здійснюючи дії, що оцінюються як деструктивні. Прагнення створити щось власноруч, залишити яскравий слід за собою, самовиразитись, поєднується із прагненням отримання адреналіну, екстремальних відчуттів, обійти небезпеку бути схопленими, притягненими до юридичної або матеріальної відповідальності. Відповідно, в самій субкультурній картині світу закріплюються значимі опозиції, що позначається й на мистецтві графітчиків, як от «ми – обиватели», «ми – міліція» тощо.

Окремо виділяють графіті молодіжних субкультур. До них, за класифікацією Бушнела, належать графіті футбольних та інших спортивних фанатів: *«Идеи, они берутся как и всегда из работ других, из идеологий, того, что меня интересует, из общих интересных тем и из повседневной жизни. Мы, например, часто рисовали раньше чувака регбиста и писали на нем «Антерас» название нашего регби клуба»* [6]; музичні (у Бушнела «рок-н-рольні», контркультурні та субкультурні). Молодіжні угрупування, які випали із суспільства в результаті власного вибору і з причини неможливості розміститись в рамках офіційних структур природним чином, створюють власну систему знаків та символів – по суті, свою власну мову. Вони пишуть і малюють графіті, тому що хочуть заявити про себе [7]. Усі субкультурні графіті будуються на комбінації слів і символів. Те чи інше молодіжне угрупування за спільністю інтересів зображує те, що йому близьке. Так,

основою київських фанівських графіті є емблема футбольної команди, що використовується як символ підтримки цієї команди і як «маркер» цього угрупування фанатів. Емблема може бути введена в позитивний чи негативний контекст. Існує універсальний набір інструментів, який дозволяє надати емблемі будь-якого футбольного клубу як позитивного, так і негативного змісту. Позитивна оцінка, наприклад, виявляється через «коронацію» емблеми. Позитивні й негативні конотації виражаються також за допомогою слів, і, врешті, ворожі угруповання просто перекреслюють чужі емблеми й малюють зверху свою [8, с. 421].

До музичних графіті входять назви рок-гуртів, імена співаків і тексти пісень. Показовим є фактично цілковита відсутність графіті, пов'язаних із поп-музикою. Значну частину складають графіті металістів, а також назви груп, які грають альтернативну музику. Серед рок-графіті можна натрапити на написи шанувальників «Бітлз», що мають іноді антимілітаристський характер і супроводжуються символом пацифіка, для київських стін характерні написи «Ейсідісі», «Квін», «Секс пістолс», «Пінк флойд» та інших гуртів.

Однією з важливих функцій графіті – комунікативна. Попри розбіжності у поглядах щодо мети, ідеї графіті, усі дослідники сходяться на визначенні графіті як засобу комунікації. *«Они адресованы людям, которые сами не могут ни до чего додумятся, а значат они то, что есть люди, которым не всеравно. Слова всегда остаются в памяти. Именно для этого мы рисуем наши граффити»* [9].

Не можна заперечити того факту, що графіті нерідко легко порушують культурні табу й соціальні умовності, в них десакралізовані та занижені теми смерті, любові й сексу, декларується також прихильність до девіантного способу життя, іноді знімається заборона на відкрите вираження агресії. Максимально розширюється коло публічних текстів, що отримали

статус репліки в графітійному діалозі. Це записані настінні репліки – звернення, запитання, які прямо провокують до діалогу. Традиція на сучасному етапі зобов'язує її носіїв сприймати всяке написане слово як репліку і перетворювати вислів у діалог, звідси й напруженість більшості відповідних написів [10, с. 368].

Таким чином, сучасні графіті Києва набувають значення протесту, альтернативності офіційній культурі, діалогічного потенціалу і розширюють комунікативну систему сучасного міста: будь-яке написане слово (зображення) інтерпретується як репліка, що провокує відповідь, а сукупність міських площин перетворюється в суцільний епістолярний простір. До того ж, столичні малюнки на стінах нерідко послуговують справжньою прикрасою сірих стін житлових масивів, викликаючи захоплення і естетичне задоволення киян. Однак, завжди актуальною була і залишається дискусія про те, за яких умов графіті є актом вандалізму та витвором мистецтва, виявляючи прихильників обох точок зору.

Література

1. Лурье М.Л. Несколько замечаний о современных граффити: (http://folk.pomorsu.ru/index.php?page=booksopen&book=6&book_sub=6_8).

2. Е.В. Бажкова, М.Л. Лурье, К.Э. Шумов // Современный городской фольклор М.: РГГУ, 2003. (http://www.muar.ru/exibitions/2004/ exibit200804_1.htm).

3. Высоцкий С.А. Средневековые надписи Софии Киевской (по материалам граффити XI–XVII веков). – К: Наукова думка, 1976: (http://dgve.csu.ru/bibl/Vysotskiy_1976.shtml).

4. Гловаха І. Соціальне значення асоціальних графіті (Побутування та функції сучасних київських графіті) // Соціологія: теорія, методи, маркетинг: Науково-теоретичний часопис. – К.: 2004, № 2: (http://liber.onu.edu.ua/opacunicode/index.php?url=/notices/index/IdNotice:112805/Source:default#).

5. Молодіжний портал «Субкультури, музика, екстрим, культурне життя та інші інтереси молоді». Історія графіті: (http://sv-ride.at.ua/publ/5-1-0-4).

6. Записано автором від Андрія, 1993 (14 квітня 2012).

7. М.Л. Лурье «Что и зачем пишут на стенах наши дети» //Библиотека маргинала: (http://altruism.ru/sengine.cgi/5/7/8/6/6).

8. Лурье М.Л. Граффити // Русский школьный фольклор: От ‘вызываний’ Пиковой дамы до семейных рассказов / Сост. А.Ф. Белоусов. – М., 1998.

9. Записано автором від Олександра, 1992 (15 квітня 2012 року).

10. Топоров В.Н. Петербургские тексты и петербургские мифы (Заметки из серии) // Символ. Образ. Исследования в области мифопоэтического. – М: Директ-Медиа, 1995.

Рекомендації

Міжнародної науково-практичної конференції «Києвознавчі читання: історичні та етнокультурні аспекти»

27 березня 2014 року на історичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка відбулася Міжнародна науково-практична конференція «Києвознавчі читання: історичні та етнокультурні аспекти», присвячена 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка та 250-річчю від дня народження Максима Берлинського.

В рамках конференції відбулося пленарне засідання, працювало 5 секцій:

Секція 1. *«Т.Г. Шевченко і Київ. Традиції вшанування пам'яті Великого Кобзаря»*.

Секція 2. *«Дослідники історії Києва. Діяльність наукових установ, навчальних закладів та наукових товариств у галузі києвознавства»*.

Секція 3. *«Маловідомі сторінки історії Києва. Проблеми топоніміки, адміністративно-територіального устрою та соціально-економічного розвитку»*.

Секція 4. *«Наука, освіта, культура та мистецтво Києва»*.

Секція 5. *«Етнокультурна палітра Києва: духовність, повсякденне життя та міські субкультури»*.

Науковий форум розглянув широку києвознавчу тематику, пов'язану з київською Шевченкіаною; діяльністю наукових установ, навчальних закладів та наукових товариств, окремих дослідників у галузі києвознавства. В центрі уваги були також проблеми топоніміки, адміністративно-територіального устрою, соціально-економічного розвитку та розвитку науки, освіти, культури й мистецтва Києва; питання духовності, повсякденного життя киян.

Учасниками заключного пленарного засідання прийняті рекомендації, направлені на подальший розвиток києвознавства, охорону історико-культурної спадщини столиці, увічнення пам'яті видатних учених та вшанування жертв політичних репресій:

• Розпочати роботу з оновлення багатотомної «Історії Києва», енциклопедичних довідників та створення «Енциклопедії Києва».

• Започаткувати науково-популярний журнал з києвознавства.

• Створити навчальний посібник з києвознавства для вищих навчальних закладів.

• Розробити та забезпечити читання курсів з києвознавства, спецкурсів з окремих аспектів києвознавства у навчальних закладах столиці.

• Активізувати роботу редакційно-видавничої групи «Реабілітовані історією» (м. Київ) зі створення реєстру репресованих киян (1919-1941 рр.), визначити національний та соціальний склад репресованих.

• Продовжити дослідження каплиць та поховань відомих особистостей на Байковому цвинтарі та колумбарії, інших кладовищах столиці.

• Розробити та затвердити міську програму щодо фіксації свідчень киян-старожилів про повсякденне життя міста періоду Другої світової війни та повоєнних років.

• Забезпечити музейні заклади столиці належними приміщеннями.

• Посилити державний та громадський контроль за станом збереження культурної спадщини Києва.

• Активізувати роботу з питань пошуку втрачених і вивезених історико-культурних цінностей міста.

• Встановити меморіальні дошки та пам'ятні знаки:

– меморіальні дошки похованим в Успенському соборі Києво-Печерської лаври;

– пам'ятний знак на місці написання Т. Шевченком сепії «Церква Всіх Святих у Києво-Печерській лаврі» (Економічна вулиця);

– меморіальні дошки на місцях масової загибелі громадян під час політичних репресій.

• Здійснити комплекс заходів щодо увічнення пам'яті видатних учених:

М.Ф. Берлинського (у зв'язку з 250-річчям від дня народження)

– заснувати києвознавчу премію імені Максима Берлинського;

– надати археологічному музею Київського національного університету імені Тараса Шевченка ім'я М. Ф. Берлинського;

– видати біобібліографічний покажчик, присвячений М.Ф. Берлинському.

М.О. Максимовича (у з'вязку з 210-річчям від дня народження)

– перейменувати вулицю Ломоносова на вулицю М. Максимовича;

– встановити пам'ятник М. Максимовичу на території Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

– упорядкувати садибу М. Максимовича на Михайловій Горі у с. Прохорівка Канівського району Черкаської області;

– упорядкувати і взяти на облік, як пам'ятку культури, садибу родичів М. Максимовича в Прохорівці (пов'язана з перебуванням М. Максимовича та Т. Шевченка);

– встановити пам'ятник М. Максимовичу в с. Прохорівка.

В. Б. Антоновича (у з'вязку з 180-річчям від дня народження)

– завершити процес перейменування вулиці Горького на вулицю Антоновича;

– створити науковий архів Київського національного університету імені Тараса Шевченка, надавши йому ім'я В.Б. Антоновича;

– обладнати на історичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка аудиторію імені Володимира Антоновича.

О.М. Лазаревського (у з'вязку з 180-річчям від дня народження)

– назвати в Києві на честь О.М. Лазаревського вулицю та встановити анотаційну дошку.

В.О. Беца (у з'вязку з 180-річчям від дня народження)

– встановити меморіальну дошку на будинку № 7 по вулиці Леонтовича.

М.Ф. Біляшівського (до 150-річчям від дня народження – 2017 р.)

– створити історико-етнографічну експозицію у будинку М.Ф. Біляшівського (Канівський природний заповідник).

Відомості про авторів

Автушенко Ірина Борисівна – доцент кафедри теорії та історії держави і права Національного транспортного університету, канд. іст. наук.

Арасланова Сніжана Миколаївна – аспірантка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Архипова Світлана Іванівна – аспірантка відділу історичної регіоналістики Інституту історії України НАН України.

Бажан Олег Григорович – старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України, доцент, керівник редакційно-видавничої групи «Реабілітовані історією» (м. Київ), канд. іст. наук, член НСКУ.

Бацак Наталія Іванівна – старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України (сектор досліджень цивілізацій Причорномор'я), канд. іст. наук.

Богданець Анна – учениця СШ № 115 м. Києва, член Малої академії наук України.

Будзанівська Наталія Володимирівна – молодший науковий співробітник відділу історії академічної науки Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського.

Буйських Юлія Сергіївна – молодший науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, канд. іст. наук, член НСКУ.

Булгакова Оксана Володимирівна – молодший науковий співробітник відділу історії України другої половини XX століття Інституту історії України НАН України.

Войнаровський Анатолій Володимирович – доцент кафедри історії та культури України, заступник директора-декана Інституту історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, канд. іст. наук.

Войцехівська Ірина Нінелівна – професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка, д-р іст. наук.

Волонтир Олена Олександрівна – аспірантка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Ворона Юлія Володимирівна – завідувач лабораторії науково-дослідної роботи Науково-методичного центру професійно-технічної освіти та підвищення кваліфікації інженерно-педагогічних працівників у Хмельницькій області.

Главацький Максим Володимирович – аспірант Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Гончар Галина Володимирівна – аспірантка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Гончаров Олександр Петрович – доцент кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, голова правління Київської міської організації НСКУ, канд. іст. наук.

Горбань Юрій Андрійович – головний науковий співробітник Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН, д-р іст. наук, професор.

Горбань Тетяна Юріївна – професор кафедри української історії та етнополітики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, д-р політ. наук.

Горохов Сергій Вікторович – старший викладач кафедри освітньої політики Інституту політології та права Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, канд. іст. наук.

Горська Наталія Олексіївна – головний бібліотекар відділу стародрукованих, рідкісних та цінних книг Національної історичної бібліотеки України.

Грибанова Світлана Володимирівна – старший викладач кафедри спеціальних туристичних дисциплін Інституту туризму Федерації професійних спілок України, член НСКУ.

Грицюк Ольга Віталіївна – студентка магістратури історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Грінченко Ірена Геннадіївна – старший лаборант кафедри української історії та етнополітики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член НСКУ.

Губицький Любомир Володимирович – доцент кафедри філософських та соціальних наук Київського національного торговельно-економічного університету, канд. іст. наук, член НСКУ.

Двірна Катерина Петрівна – доцент кафедри історії України Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, канд. іст. наук.

Демуз Інна Олександрівна – доцент кафедри історії та культури України ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», канд. іст. наук.

Дудник Валентина Михайлівна – завідувач кафедри українознавства Державного університету телекомунікацій (м. Київ), доцент, канд. іст. наук, член НСКУ.

Жадько Віктор Олексійович – професор Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, д-р філос. наук, письменник, член НСКУ.

Зайцева Зінаїда Іванівна – професор кафедри політичної історії Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, д-р іст. наук.

Іваницька Лілія Василівна – доцент кафедри української історії та етнополітики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, канд. іст. наук, член НСКУ.

Ігнатенко Ірина Василівна – доцент кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, канд. іст. наук, член НСКУ.

Казаков Максим Валерійович – аспірант історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Казьмирчук Марія Григорівна – доцент кафедри української історії та етнополітики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, д-р іст. наук, член НСКУ.

Киркевич Виктор Геннадієвич – краєзнавець (Київ), член НСКУ.

Климчук Андрій-Аскольд Миколайович – журналіст, ТО «Мистецькі грані» (м. Рівне).

Комаренко Олександр Юрійович – заступник декана історичного факультету з наукової роботи Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн, канд. іст. наук.

Комарова Катерина Олександрівна – студентка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Коробецька Вероніка Олександрівна – студентка магістратури історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член НСКУ.

Костенко Оксана Олексіївна – доцент кафедри загальної історії, правознавства і методик навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди», канд. іст. наук.

Кот Сергій Іванович – старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України, керівник Центру досліджень історико-культурної спадщини України Інституту історії України НАН України, канд. іст. наук, член НСКУ.

Коцур Анатолій Петрович – завідувач кафедри української історії та етнополітики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, д-р іст. наук, професор, член НСКУ.

Коцур Галина Георгіївна – доцент кафедри історії для гуманітарних факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка, канд. іст. наук.

Красножон Неоніла Григорівна – доцент кафедри загальної історії, правознавства і методик навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди», канд. іст. наук.

Крижевський Антон Васильович – аспірант історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Круглов Борис Володимирович – студент історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Круглова Людмила Борисівна – головний зберігач фондів Музею історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, канд. іст. наук.

Кругляков Віктор Євгенович – доцент кафедри української історії та етнополітики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, канд. іст. наук.

Кудінов Дмитро Валерійович – докторант кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доцент, канд. іст. наук.

Кузіна Наталія Вікторівна – доцент кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, канд. іст. наук, член НСКУ.

Куций Андрій Володимирович – начальник метеорологічної станції (м. Конотоп).

Куций Святослав Андрійович – учень 10 кл. Конотопської спеціалізованої школи І-ІІІ ступенів № 3.

Лавренюк Альона Миколаївна – аспірантка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Латиш Юрій Володимирович – доцент кафедри історії для гуманітарних факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка, канд. іст. наук.

Лисенко Олександр Євгенович – завідувач відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАН України, д-р іст. наук, професор, член НСКУ.

Луняк Євген Миколайович – доцент кафедри історії України Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя, д-р іст. наук.

Ляпіна Олена Валеріївна – доцент кафедри історії Росії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, канд. іст. наук.

Маєвський Олександр Олегович – аспірант відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАН України.

Масловська Юлія Ігорівна – магістр Вроцлавського університету біоресурсів та природокористування (Польща).

Машкевич Стефан Володимирович – провідний науковий співробітник Інституту теоретичної фізики ім. М.М. Боголюбова НАН України, д-р фіз.-мат. наук; Schrodinger, Inc. провідний науковий співробітник (Нью-Йорк, США).

Маньковська Руслана Вікторівна – старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України, заступник голови Національної спілки краєзнавців України, канд. іст. наук.

Мокроусова Олена Георгіївна – здобувач Центру пам'яткознавства НАН України та УТОПІК, головний фахівець Київського науково-методичного центру по охороні, реставрації та використанню пам'яток історії, культури і заповідних територій.

Назаренко Вадим Миколайович – аспірант історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наумова Надія Григорівна – науковий співробітник Національного музею Тараса Шевченка.

Ніколаєнко Ольга Олександрівна – докторантка кафедри історії України Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, канд. іст. наук.

Панчук Оксана Вікторівна – старший лаборант кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Паращук Максим Андрійович – студент магістратури історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Патриляк Іван Казимирович – професор кафедри новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка, директор Музею Київського національного університету імені Тараса Шевченка, д-р іст. наук, член НСКУ.

Петровський Андрій Іванович – студент історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Петрушко Людмила Анатоліївна – студентка магістратури історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Піскорська Галина Андріївна – доцент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, канд. іст. наук.

Плєханова Аліна Андріївна – магістр історії, редактор напряму «Освіта» Видавничого дому «МЦФЕР».

Плотникова Людмила Федорівна – доцент кафедри українознавства Київського національного університету будівництва і архітектури, член Київського чеського культурно-освітнього товариства «Вишеград».

Постолова Ольга Олександрівна – студентка магістратури історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Рабчун Ірина Вікторівна – студентка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Реєнт Олександр Петрович – заступник директора з наукової роботи Інституту історії України НАН України, д-р іст. наук, професор, чл.-кор. НАН України, голова Національної спілки краєзнавців України.

Розовик Дмитро Федорович – професор кафедри української історії та етнополітики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, д-р іст. наук.

Розовик Олеся Дмитрівна – аспірантка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Рябченко Ольга Леонідівна – завідувач кафедри історії та культурології Харківського національного університету міського господарства ім. О.М. Бекетова, д-р іст. наук.

Самойленко Анастасія Дмитрівна – студентка магістратури історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Сегеда Ростислав Антонович – доцент кафедри українознавства Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, канд. іст. наук.

Скальський Віталій Валерійович – науковий співробітник Інституту історії України НАН України, канд. іст. наук.

Смишляк Аліна Вікторівна – аспірантка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Сморжевська Оксана Олександрівна – доцент кафедри новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка, канд. іст. наук.

Соколов Віктор Володимирович – краєзнавець (м. Київ), член НСКУ.

Соловей Людмила Сергіївна – доцент кафедри іноземних мов Інституту туризму Федерації професійних спілок України, канд. пед. наук, член НСКУ.

Слюсаренко Павло Миколайович – старший науковий співробітник, доцент кафедри українознавства Навчально-наукового інституту гуманітарних технологій Державного університету телекомунікацій, канд. іст. наук.

Стельмах Ольга Андріївна – студентка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Стичинський Іван Валентинович – студент магістратури історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Тараніна Богдана Костянтинівна – студентка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Терес Наталія Володимирівна – доцент кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, канд. іст. наук, заступник голови правління Київської міської організації НСКУ.

Топилко Наталія Євгеніївна – провідний науковий співробітник Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника.

Федорова Лариса Данилівна – старший науковий співробітник Центру досліджень історико-культурної спадщини України Інституту історії України НАН України, д-р іст. наук, член НСКУ.

Феняк Микола Васильович – студент історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член НСКУ.

Хавайба Наталя Григорівна – здобувач історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Черевичний Геннадій Семенович – доцент кафедри новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка, канд. іст. наук, член НСКУ.

Черкаська Дар'я Володимирівна – аспірантка кафедри історії України Київського університету імені Бориса Грінченка, член НСКУ.

Черняк Василь Васильович – вчитель історії Білянської ЗОШ І-ІІІ ст. Чернівецького р-ну Вінницької обл., член НСКУ.

Чорний Георгій Петрович – заступник начальника відділу державного київського конструкторського бюро «Луч», канд. техн. наук, член НСКУ.

Школьна Єлизавета – учениця київської гімназії «Академія», член Малої академії наук України.

Шульга Яна Михайлівна – аспірантка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Юрченко Віталіна Олександрівна – доцент кафедри історії та документознавства Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету, канд. іст. наук, член НСКУ.

Зміст

Оргкомітет 4

Пленарне засідання

Олександр Реєнт (м. Київ)
Проблеми києвознавства 6

Олександр Комаренко, Олександр Гончаров, Наталія Терес (м. Київ)
Внесок вчених історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка у розвиток києвознавства на сучасному етапі 10

Олександр Гончаров (м. Київ)
Діяльність Київської міської організації Національної спілки краєзнавців України в галузі києвознавства (2008-2013 рр.) 19

Іван Патриляк (м. Київ)
Тарас Шевченко і Київський університет 24

Наталія Горська (м. Київ)
Авторські інскрипти на книгах М.Ф. Берлинського та М.О. Максимовича (з колекції Національної історичної бібліотеки України) 35

Олександр Лисенко (м. Київ)
Київ воєнної доби: повсякдення і стратегії виживання ... 39

Олег Бажан (м. Київ)
Проблеми увічнення пам'яті жертв політичних репресій у м. Києві (1919-1941 рр.) 43

Сергій Кот (м. Київ)
До питання про розшук і повернення втрачених культурних скарбів Києва 47

Т.Г. Шевченко і Київ.
Традиції вшанування пам'яті великого Кобзаря

Віктор Жадько (м. Київ)
«Піду помолюся усім святим у Києві...» 54

Марія Казьмирчук (м. Київ)
Т. Г. Шевченко – викладач Київського університету 60

Наталія Топилко (м. Київ)
Тарас Шевченко і Києво-Печерська лавра 65

Надія Наумова (м. Київ)
Топоніми Києва у літературній та мистецькій спадщині Тараса Шевченка 68

Святослав Куций (м. Конотоп)
Шевченко і родина Огієвських 81

Євген Луняк (м. Ніжин)
До витоків французького шевченкознавства: перші спроби аналізу поетичної творчості Кобзаря у французькій літературі другої половини XIX ст. 85

Наталія Кузіна (м. Київ)
Громадянська позиція редакції «Літературно-наукового вісника» у Києві щодо вшанування пам'яті Тараса Шевченка 89

Олександр Маєвський (м. Київ)
Плакатна Шевченкіана воєнної доби: 1941-1945 рр. 92

Олена Волонтир (м. Київ)
Шевченківські академії у Луцькій українській гімназії та ставлення польської влади 94

Дослідники історії Києва. Діяльність наукових установ, навчальних закладів та наукових товариств у галузі києвознавства

Максим Паращук (м. Київ)
«Історія міста Києва» М.Ф. Берлинського як початок вітчизняної історіографії 100

Віктор Соколов (м. Київ), Андрій Куций, Святослав Куций (м. Конотоп)
Метеорологічні практики М. Берлинського 104

Андрій Петровський (м. Київ)
Взаємини Максима Берлинського та Михайла Максимовича (за матеріалами епістолярної спадщини) 109

Борис Круглов (м. Київ)
Історія створення та діяльності нумізматичного кабінету Київського університету Св. Володимира 115

Ірина Войцехівська (м. Київ)
Історія Києва та Київщини у працях В.С. Іконникова 119

Сніжана Арасланова (м. Київ)
Петро Олександрович Лашкарьов – дослідник давніх київських храмів 123

Юлія Масловська (м. Вроцлав, Польща)
Життя та діяльність Олексія Олексійовича Коротнєва – приклад самовідданої праці, вірного служіння справі науки й освіти 126

Інна Демуз (м. Переяслав-Хмельницький)
Наукові товариства й організації гуманітарного спрямування Києва кінця XIX – початку XX ст. 129

Людмила Круглова (м. Київ)
Історія Києва в наукових студіях членів Історичного товариства Нестора Літописця 135

Зінаїда Зайцева (м. Київ)
«Українське наукове товариство у Києві»: заснування та напрями діяльності (1906-1922) 138

Лариса Федорова (м. Київ)
Участь учених Університету Св. Володимира у діяльності Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва 143

Андрій-Аскольд Климчук (м. Рівне)
Київський часопис «Марки» (1896-901) – перший філателістичний журнал у Російській імперії 146

Олена Ляпіна (м. Київ)
Навчально-допоміжні установи Київського університету в 1920-х рр. 150

Дар'я Черкаська (м. Київ)
Створення кафедри археології Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка (на матеріалах Державного архіву м. Києва) 156

Юрій Латиш (м. Київ)
Декабристознавча школа Київського університету: традиції та сучасність 160

Анатолій Коцур (м. Київ)
Історія Києва на сторінках фахового видання «Часопис української історії» 165

Ірина Рабчун (м. Київ)
Дмитро Васильович Малаков – історик-краєзнавець та меценат 169

Маловідомі сторінки історії Києва. Проблеми топоніміки, адміністративно-територіального устрою та соціально-економічного розвитку

Георгій Чорний (м. Київ)
Вік Києва захований у самій його назві 172

Віктор Киркевич (м. Київ)
«Славны бубны за горами...» Ивана Долгорукого 176

Микола Феняк (м.Київ)
З історії створення найбільшої земляної фортеці в Європі .. 186

Любомир Губицький (м. Київ)
Київські контракти в першій половині XIX ст.: люди і товари .. 188

Наталія Терес (м. Київ)
З історії київських годонімів XIX ст. 192

Ольга Стельмах (м. Київ)
Екологічні проблеми у працях членів Київського товариства дослідників природи другої половини XIX – початку XIX ст. ... 197

Людмила Плотникова (м. Київ)
Чехи в Києві наприкінці XIX – початку XX ст. 201

Ольга Ніколаєнко (м. Харків)
Діяльність Київського польського товариства літніх колоній у 1906 – 1914 рр. 204

Дмитро Кудінов (м. Київ)
Підготовка та проведення селянського з'їзду у Києві в 1906 році: до історіографії проблеми 208

Віталій Скальський (м. Київ)
Масові похорони у Києві (1917-1919 рр.) 215

Дмитро Розовик (м. Київ)
Діяльність департаменту мистецтва міністерства освіти УНР щодо змін назв вулиць м. Києва (березень-квітень 1918 р.) ... 220

Віталіна Юрченко (м. Київ)
Відновлення Київського контрактового ярмарку у 20-х роках XX ст. 225

Віктор Кругляков (м. Київ)
Динаміка вирішення житлово-комунальних проблем у м. Києві (20 – 30-ті роки XX ст.) 228

Юрій Горбань (м. Київ)
Інфраструктурні перетворення Києва як нової столиці Радянської України (друга половина 30-х років XX ст.) 234

Олеся Розовик (м. Київ)
До 70-річчя визволення Києва від німецько-фашистських загарбників 235

Світлана Архіпова (м. Київ)
Адміністративно-територіальні зміни в Києві протягом XX ст. .. 240

Стефан Машкевич (м. Київ)
Громадський транспорт як фактор розвитку Києва 244

Ірина Автушенко (м. Київ)
Діяльність Ресурсного та кар'єрного центру для звільнених військовослужбовців Збройних Сил України в Києві та Київській області 248

Богдана Тараніна (м. Київ)
Латиномовні книги XVI-XVIII ст. з астрології, космографії, космології та астрономії у бібліотеці Києво-Михайлівського монастиря 254

Вадим Назаренко (м. Київ)
Київська гарнізонна школа (1721-1798 рр.) 260

Єлизавета Школьна (м. Київ)
Особистість видатного київського зодчого XVIII ст. І. Григоровича-Барського 265

Сергій Горохов (м. Київ)
Київ і польсько-російське протистояння в освітній сфері початку XIX ст. 269

Оксана Костенко, Неоніла Красножон (м. Переяслав-Хмельницький)
Значення діяльності сільськогосподарської кафедри Київського університету в 1834-1919 роках 273

Антон Крижевський (м. Київ)
Розвиток антикознавства в Університеті Св. Володимира у 60-х рр. XIX ст. в контексті загальної лібералізації та реформи історико-філологічного факультету 279

Павло Слюсаренко (м. Київ)
Використання споруд і приміщень Києво-Печерської фортеці в системі військової освіти Російської імперії (1839-1917 рр.) .. 283

Оксана Панчук (м. Київ)
Діяльність М.І. Петрова з організації Церковно-археологічного музею 289

Ірена Грінченко (м. Київ)
Гуманіст, творець духовного спадку, «київський святий» – Яновський Теофіл Гаврилович 292

Ольга Постолова (м. Київ)
Участь В. Котарбінського в культурно-мистецькому житті Києва 296

Світлана Грибанова (м. Київ)
Організація музейних екскурсій в м. Києві в кінці XIX – на початку XX ст. 300

Людмила Соловей (м. Київ)
Перші в Києві курси підготовки екскурсоводів 303

Галина Піскорська (м. Київ)
Роль інтелігенції в суспільному житті України на межі XIX-XX ст. З історії київської родини 307

Наталія Будзанівська (м. Київ)
Володимир Вернадський і Київ 311

Анатолій Войнаровський (м. Вінниця),
Василь Черняк (с. Біляни, Чернівецький р-н, Вінницька обл.)
Київ у житті Юліана Волошиновського 315

Анна Богданець (м. Київ)
Культурно-мистецька діяльність Ф. Ернста у Києві (1920-30-ті рр.) 320

Наталія Бацак (м. Київ)
Перша Всеукраїнська виставка народного мистецтва 1936 р. в Києві: до історії колекціонування грецької традиційної культури 324

Катерина Двірна (м. Київ)
Заклади освіти та освітянська політика в м. Києві (1941-1945 рр.) 330

Олена Мокроусова (м. Київ)
Архітектор Павло Альошин: відбудова університету 336

Геннадій Черевичний (м. Київ)
Київський університет в епіцентрі процесу НТР радянської доби (середина 1950-х-1960-ті рр.) 342

Юлія Ворона (м. Хмельницький)
Зв'язки середніх професійно-технічних училищ м. Києва з науковими установами, вишами, промисловими підприємствами й організаціями (1985-1991 рр.) 347

Галина Гончар (м. Київ)
Кость Гуслистий: роль у створенні київського скансену 349

Лілія Іваницька (м. Київ)
Засновниця першої вітчизняної школи теоретичного програмування 354

Наталія Ховайба (м. Київ)
З історії діяльності Київської кіностудії імені Олександра Довженка (1960-1980-ті рр.) 358

Руслана Маньковська (м. Київ)
Приватні музеї Києва як форма відродження меценатства ... 362

Вероніка Коробецька (м. Київ)
Фонтани Олексія Термена у повсякденному житті киян 368

Анастасія Самойленко (м. Київ)
Незвичайні пам'ятники сучасного Києва 371

Етнокультурна палітра Києва:
духовність, повсякденне життя та міські субкультури

Галина Коцур (м. Київ)
Зв'язки між духовними святинями Києва та Нової Січі часів Петра Калнишевського 376

Яна Шульга (м. Київ)
Взаємини прочан із киянами у XVIII ст. 379

Аліна Смишляк (м. Київ)
Київський церковний хор у сакральному просторі храму (на матеріалах XIX – початку XX ст.) 383

Людмила Петрушко (м. Київ)
Образ Києва в богослужбових текстах XIX ст. 388

Максим Казаков (м. Київ)
Відроджений церковно-братський рух у Києві (1860-1914 рр.) .. 393

Альона Лавренюк (м. Київ)
Піст у житті киян та мешканців Київщини (XIX – початок XX ст.) 397

Іван Стичинський (м. Київ)
Спогади Германа Ґуммеруса як джерело вивчення київського повсякдення періоду Української Держави 401

Тетяна Горбань (м. Київ)
Зміни в етнічній структурі населення Києва у першій половині 20-х років XX ст. 404

Ольга Рябченко (м. Київ)
Повсякденне життя студентів Києва у 1920-ті роки 408

Максим Главацький (м. Київ)
Повсякденне життя населення Києва в період німецької окупації (вересень 1941 – листопад 1943 рр.): соціально-економічний аспект 412

Аліна Плєханова (м. Київ)
Настрої киян та їхнє ставлення до окупаційної влади протягом 1941-1943 років 417

Ірина Ігнатенко (м. Київ)
Повсякдення міщан у спогадах «старого киянина» Володимира Заманського 422

Оксана Булгакова (м. Київ)
Повсякденне життя інтелігенції Києва у середині 1950 – першій половині 1960-х рр. 427

Катерина Комарова (м. Київ)
Сучасні студентські традиції 431

Оксана Сморжевська (м. Київ)
Неоязичництво/рідновір'я як міська субкультура 434

Юлія Буйських (м. Київ)
«Поле» vs «Місто»: простір у текстах археологічної субкультури 437

Ростислав Сегеда (м. Київ)
Особливості локаційного сленгу київських річкових рибалок .. 440

Валентина Дудник (м. Київ)
Інтернет-форуми як джерело вивчення молодіжних субкультур Києва 444

Ольга Грицюк (м. Київ)
Вуличне малярство Києва 448

Рекомендації Міжнародної науково-практичної конференції «Києвознавчі читання: історичні та етнокультурні аспекти» ... 454

Відомості про авторів 457

Наукове видання

КИЄВОЗНАВЧІ ЧИТАННЯ:
ІСТОРИЧНІ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ

Збірник матеріалів
Міжнародної науково-практичної конференції

присвяченої
200-річчю від дня народження Тараса Шевченка та
250-річчю від дня народження Максима Берлинського

Упорядники:
Олександр Петрович *Гончаров*
Наталія Володимирівна *Терес*

Комп'ютерна верстка і дизайн *Леонід Мигаль*

Надруковано ПФ «Фоліант»
00121, м. Київ, вул. Семенівська, 13
тел. (098) 513-54-49

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції
серія ДК № 4631 від 14.10.2013 р.

Підписано до друку 31.07.2014 р.
Формат 60x84 1/16. Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 27,66. Обл.-вид. арк. 22,78. Наклад 300 прим.
Зам. № 17-2014